जीवन गंगा

द्वितीय कलश

प्रकाशक :
श्री. लक्ष्मण व्यंकटेश वाकडे, विश्वस्त
प. प. श्रीवासुदेवानंद सरस्वती स्वामी महाराज
व प. प. श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराज स्मारक ट्रस्ट
श्रीवासुदेव निवास, कर्वे पथ, ४२/१७ एरंडवन, पुणे ४११ ००४

© सर्व हक्क प्रकाशनाधीन

प्रकाशन दिन :
श्रीसद्गुरु वामनरावजी गुळवणी महाराज पुण्यतिथी
पौष व।। ८ शके १९११
शुक्रवार दिनांक १९ जानेवारी इ. स. १९९०.

चरित्र लेखक निवास :
अच्युत सिद्धनाथ पोटभरे, एम्. ए. बी. टी.
"श्रीसिद्धनाथ निवास", २१६ सहकारनगर क्र. २,
पुणे ४११ ००९.

मुद्रक :
मा. गो. जोशी
आनंद मुद्रणालय,
१५२३ सदाशिव पेठ,
पुणे ४११ ०३०.

मुखपृष्ठ :
दिवाकर कृष्णाजी डेंगळे, आर्टिस्ट
माजी प्राचार्य
अभिनव कला विद्यालय, पुणे.

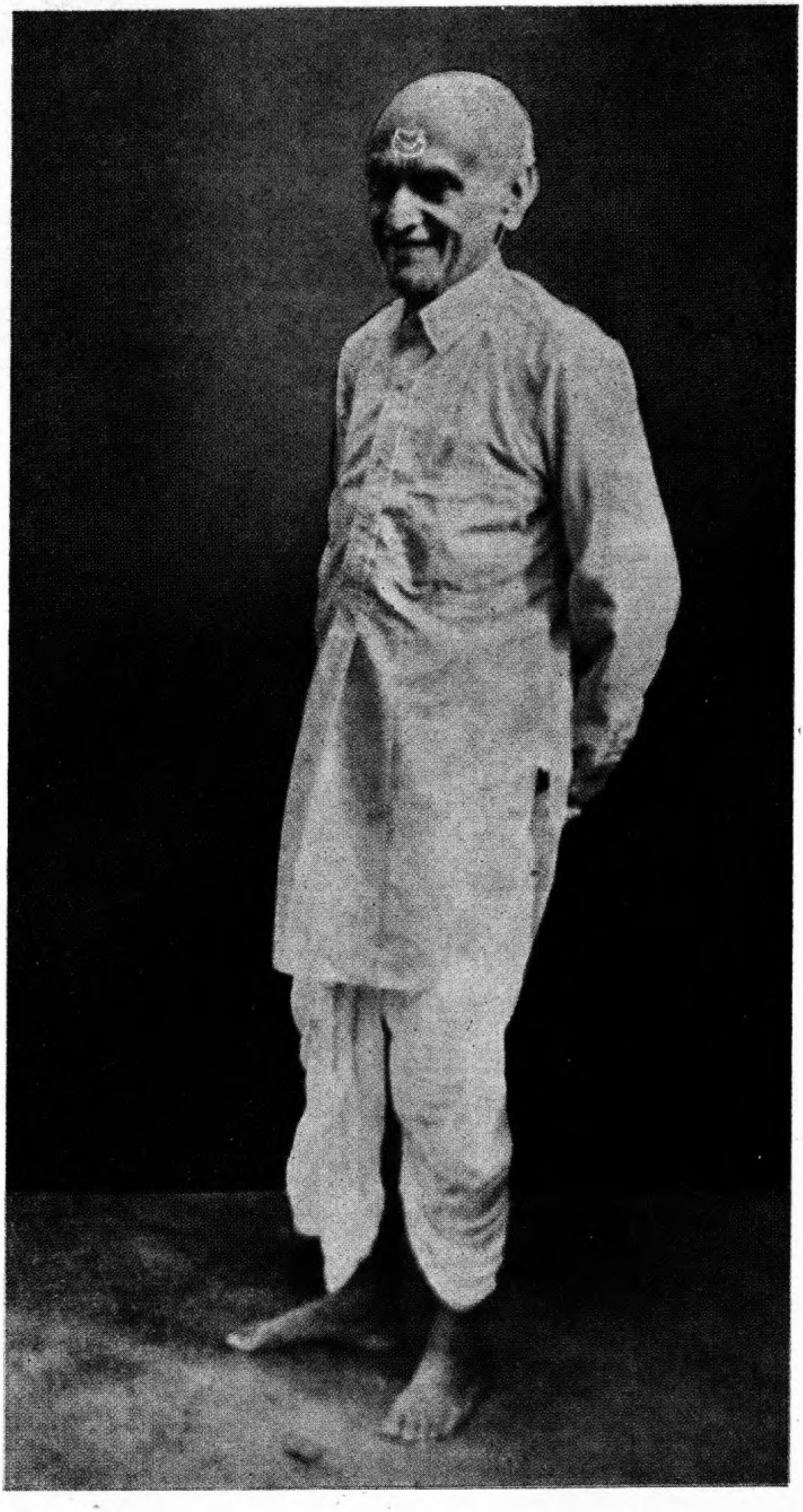

आपुले प्रसन्न छायाचित्र । टक लावून बसावे पाहात ।
चित्तवृत्ती होते पवित्र । अंतर्मुखता वाढविते ॥ १ ॥

श्रीसद्गुरुस्वरूप–शक्तिपातयोगविद्येचे म्हणजेच मोक्षमार्गाचे
मार्गदर्शक–श्रीवासुदेव निवास पीठाधीश्वर
ब्रह्मश्री प. पू. श्रीदत्तमहाराज कवीश्वर यांना

समर्पण

श्रीगुरुचरित्राची जीवन गंगा
अखंड वहाते अवनीवरती ।।

गुरुगंगेच्या प्राशनमात्रे
सारे स्नातक पावन होती ।।

त्या गंगेचे आद्यंत कलश
तव कृपेने केले दान ।।

आजचा हा द्वितीय कलश
श्रद्धाभक्तीने भरून ।।

तव चरणापुढती ठेवतो
कृपावृष्टी करण्यासाठी ।।

प्रार्थना श्री सद्गुरु चरणी
भक्तांच्या मांगल्यासाठी ।।

अ. सि. पोटभरे

श्री सद्गुरु वंदन

ॐकारा आद्या परात्परा । विघ्नेश्वरा शक्तिकुमारा ।
सदाशिवा गुर्वाकारा । वंदन तुज महाराजा ॥ १ ॥
सद्गुरो जी महाराजा । हृदयीच्या आत्मतेजा ।
सद्भावांची ही महापूजा । तव चरणी अर्पितो ॥ २ ॥
दीक्षाकर्ता जगद्गुरू । श्रीगुरुदेव दत्तगुरू ।
ही ज्ञानपरंपरा थोरू । साक्षात् आत्मप्रचीतिची ॥ ३ ॥
त्रिगुणाच्या त्रिमूर्ति । विश्वोद्धारक चक्रवर्ति ।
आत्मदाने ज्ञानशक्ति । योगिराज श्रीदत्त ॥ ४ ॥
जगद्गुरू श्रीदत्त । जगदोद्धारक श्रीदत्त ।
शक्ति संक्रमक श्रीदत्त । अखिल विश्वाचे सद्गुरू ॥ ५ ॥
हा श्रीगुरु-दत्त-योग आहे । यात शक्ति संक्रमण आहे ।
हाच शक्तिपात योग आहे । दाता दत्त गुरुदेव ॥ ६ ॥
सूत्र ईश परंपरेचे । माध्यम करून श्रीगुरूचे ।
शिष्य हृदयी प्रवेशाचे । शक्तिपात साधन देऊनी ॥ ७ ॥
गुरु शिष्य माध्यम द्वारा । लक्ष्य ठेवी आत्मोद्धारा ।
ही आद्य परंपरा । ब्रह्म-अध्यात्म विद्येची ॥ ८ ॥
गुरू शिष्यावरी कृपा करी । ज्ञानबीज अंकूर धरी ।
पूर्णत्व पावेल निर्धारी । प्रबोध पुत्र रूपाने ॥ ९ ॥
परंपरेचे अखंडत्व । सिद्ध साधन शक्तिपात ।
पंथराज हे जीवन्मुक्त । अज्ञान नाश हे कार्य ॥ १० ॥
ही गुप्त परंपरा । प्रगट झाली चैतन्यधारा ।
दीधली तीर्थ श्रीगंगाधरा । हिमालयात दत्त यतीने ॥ ११ ॥
एकमेव शिष्य श्रीगंगाधराचा । श्रीनारायणदेवतीर्थ नामाचा ।
प्रवाह हा परंपरेचा । येथून विस्तार पावला ॥१२॥
श्रीशंकर पुरुषोत्तम त्यात । त्यांचे शिष्य श्रीलोकनाथ ।
या लीला अलौकिक । पंथराज परंपरेच्या ॥ १३ ॥

श्रीसद्‌गुरू गुळवणी महाराज । त्याच परंपरेचे पंथराज ।
तीर्थराज प्रयागराज । सिद्धनाथ महात्मा ॥ १४ ॥

यांची जीवन–गंगा अव्यक्त । लौकिकात अप्रसिद्ध ।
कोण करू शकणार ती व्यक्त । त्यांच्या संकल्पाविना ॥ १५ ॥

श्रीगुरुचरित्र दिव्य असते । मंगल पवित्र उदात्त असते ।
प्रेरक सन्मार्गदर्शक असते । मुमुक्षूंची संजीवनी ॥ १६ ॥

स्वत: श्रीगुरु करती सकल्प । तोचि होतो प्रेरक ।
ठरवून कोणी एक । चालना देती कार्याला ॥ १७ ॥

तसेच माझे झाले । कळले नाही परी घडले ।
कृपेने चकित केले । अपात्र–मंद–मूढाला ॥ १८ ॥

प्रेरक आणि प्रेरणा । स्वस्थ बसू देईना ।
उद्योग आरंभिले नाना । श्रीगुरुचरित्र संकलनाचे ॥ १९ ॥

श्रीगुरुचरित्र पहावे । श्रीगुरुचरित्र लिहावे ।
जीवन सार्थकी लावावे । श्रीगुरुचरित्र गंगेमध्ये ॥ २० ॥

जीवन गंगा श्रीसद्‌गुरूंची । लाविते समाधी शिष्याची ।
अनुभूती श्रीगुरु कृपेची । दिव्यानंदाचा सागर ॥ २१ ॥

तीर्थराज कलश मस्तकी धरूनी । सोऽहं नादी गेलो रंगूनी ।
शक्ति रमली शून्य गगनीं । देहभान हरपले ॥ २२ ॥

हे मी केले म्हणू कसे । माझे तरी म्हणू कसे ।
जे तुझे स्पष्ट दिसतसे । तुझे तुला अर्पण ॥ २३ ॥

तुझी वस्तु तुला अर्पून । मी काय घेऊ मागून ।
परी तू उदार म्हणून । मागतो पूर्ण स्वानंद ॥ २४ ॥

श्रीदत्तरूपा नमो नम: । श्रीवासुदेवरूपा नमो नम: ।
श्रीलोकनाथरूपा नमो नम: । साधनरूपा महाराजा ॥ २५ ॥

॥ श्री अवधूत चिंतन श्री गुरुदेवदत्त ॥

प्रस्तावना

प्रा. डॉ. प्र. ना. दीक्षित
एम्. ए. पीएच्. डी.
'आशीर्वाद' लक्ष्मीनगर, फलटण

॥ श्रीगुरुः शरणम् ॥

"गिरिनारी आणि माहुरी, प्रभु वसे श्रीक्षेत्र वाडीतुन ।
सद्भक्तास्तव रूप तेचि, प्रकटे साक्षात श्रीवामन ॥"

श्रीदत्तावतारी, स्वानंदसुखनिवासी, पूज्यपाद भगवान श्रीवामनराव गुळवणी महाराज यांचा जन्म, जीवित व कार्य हा या अवनीतलावर घडलेला एक दैवी चमत्कार असून त्यांचे घडत असलेले चरित्र–लेखन हेही मराठी सारस्वताचे अपूर्व असे चिरंजीव होणारे अक्षय वाङमयीन पुष्प आहे. श्रीगुळवणीमहाराज हे त्यांच्या शिष्यांचे गुरुदेव होते. त्यांच्या हयातीत त्यांनी आपले विभूतिमत्व, स्वतःचे अलौकिकत्व इतक्या सहजपणे आणि व्यवस्थितपणे झाकून ठेवले होते की त्यांच्या निकटच्या शिष्यसाधकांनासुद्धा आपण एका पुरुषोत्तमाच्या सान्निध्यात आहोत हे सहजासहजी यथार्थपणे उमगत नव्हते. साधकशिष्यांची ही तऱ्हा मग इतर जनसामान्यांची काय कथा ? त्यांच्या दृष्टीने ड्राइंग मास्तर असलेला हा एक सामान्य जीव ! व्यवहारात असे पुष्कळदा घडते की व्यक्तीच्या पश्चात त्याचे उगाचच दैवतीकरण घडते, त्याची मंदिरे होतात व विभूतिपूजा सुरू होते ! अशा प्रकारचे विभूतीकरण किंवा भाबड्या श्रद्धेने केलेले दैवतीकरण म्हणजे हे चरित्र नव्हे. गुरुभक्त श्री. अच्युतराव पोटभरे हे श्रद्धावान, सुजाण पण विचक्षण चरित्र–लेखक असून त्यांनी लिहिलेले हे चरित्र एका पुरुषोत्तमाचे आहे. मर्यादा-पुरुषोत्तम ही संज्ञा ज्यांना सहज शोभावी अशा, सर्व बाजूंनी स्वतःच्या लौकिकाला ज्याने मर्यादा घातली अशा एका अमर्याद शक्ती असलेल्या अलौकिक व्यक्तीचे जीवन-चरित्र म्हणजे ही 'जीवन-गंगा' नामक प्रस्तुत ग्रंथमाला होय !

प्रचंड चरित्र–प्रकल्प

लोकमान्य टिळक यांच्यासारख्या युगपुरुषाचे चरित्र किंवा सामाजिक चळवळीशी एकरूप झालेल्या पण बहुरूपी व्यक्तित्व असणाऱ्या आचार्य अत्रे यांच्यासारख्या व्यक्तींची चरित्रे वा आत्मचरित्रे अनेक खंडांतून लिहिली जावीत हे स्वाभाविक होते पण एक साधा फोटोग्राफर किंवा एक साधा कलाशिक्षक ही ज्याची लौकिकातील भूमिका, नॉनमॅट्रिक ही ज्याची शैक्षणिक पात्रता, त्या योगेश्वराचे अंतरंग जीवन इतके सघन, इतके आशयपूर्ण, एवढे अर्थपूर्ण आहे की त्या जीवनाचे चित्रण करण्यासाठी अनेक खंड, विविध चरित्र-प्रकार निर्माण व्हावेत, हा मराठी वाङमयामधील श्रेष्ठ विक्रम ठरत आहे. चरित्र-नायक व चरित्र-लेखक या उभयतांना ही गोष्ट भूषणावह आणि अभिमानास्पद आहे.

श्रीगुळवणीमहाराजांच्या जीवनाचा पट सुमारे ८८ वर्षांचा आहे. व्यक्तीव्यक्तींवर त्यांच्या हातून घडलेल्या संस्कारांच्या माध्यमातून समाजबांधणीचे त्यांनी सुरू केलेले सामाजिक व पर्यायाने राष्ट्रीय-उद्धरणाचे चक्र हे मात्र सात–आठशे वर्षे पुढील काळात फिरत राहील, गतिमान होईल इतक्या ताकदीचे आहे. गंगेचा उगम पाहिला तर ती फार छोटचा स्वरूपाची दिसते. पण तिच्या पुढील पावन प्रवासात तिचा आकार, विस्तार आणि व्याप फार प्रचंड असतो. श्रीगुरुमहाराजांच्या ‘जीवन-गंगेचे’ स्वरूप असेच अलौकिक व विशाल आहे.

श्री. पोटभरे हे चरित्र-लेखक नावाप्रमाणेच अच्युतराव आहेत, ध्येयापासून न ढळणारे, सर्वच अच्युत-गोत्रीय साधकांचे ते प्रतिनिधी आहेत. चरित्र-मंदिर उभारण्याचा संकल्प केला. भक्तांचा संकल्प देवांनीच पुरवावयाचा त्याप्रमाणे श्रीगुरु सिद्धीस नेणार होते. या चरित्रप्रासादाचे शिल्प पू. श्रीदत्तमहाराजांच्या मार्गदर्शनाने घडणार होते. असा हा एक दैवी योग जुळून आला. सुरुवात झाली ‘सप्रेम आशीर्वादा’तून. त्यानंतर ‘स्मर्तृगामींच्या स्मृती’ व ‘साधक-संवाद’ ही पुष्पे विकसित झाली व त्यानंतर जीवनगंगेचे एकेक कलश पुढे येऊ लागले. आधी प्रकाशित झाला अंत्य-कलश, मग प्रकाशिला आद्य-कलश.

आज प्रसिद्ध होत आहे द्वितीय-कलश ! इतके कलश झाले पण गंगा संपली नाही ! अजूनही काही घडे भरावे लागणार आहेत !

चरित्र—मंदिर

हे मानसमंदिर अतिशय प्रेक्षणीय आहे. या मंदिराचा परिसर तर खूप विस्तीर्ण आहे. परिसरात प्रवेश करण्यापूर्वीच काही कमानी वृक्षराजींनी तयार झाल्या आहेत. श्रीवामनत्रिपदी, सहजयोगी सद्गुरु, श्रीगुरुगीता, इ. वृक्ष तेथे उभे आहेत. त्यावर श्रीरामकवींसारखे कोकिल कूजन करीत आहेत. श्री. बापूसाहेब कुबडे यांचेसारखे शुक ब्रह्मरसास्वाद घेत आहेत. आत परिसराच्या केंद्रभागी गेल्यावर मानसमंदिराचे दर्शन घडते. गाभारा सप्रेम आशीर्वादांचा आहे तर सभामंडप साधकांच्या संवादांनी भरलेला आहे. गाभाऱ्यात चारी भितींना चकाकणाऱ्या स्वच्छ मुलायम फरशा अशा तऱ्हेने बसविल्या आहेत की प्रत्येक तुकड्यात श्रीमूर्तीचे प्रतिबिंब उमटावे. ह्या फरशा आहेत स्मृतींच्या ! स्मृतिकार व स्मृती (आठवणी) अलग अलग पण स्मृती एकाचीच. कानावर पडेल ती श्रुतीही एकच. श्रुति व स्मृती यांना अभिमत असलेली तेजस्वी वाङमयी मूर्ती या गाभाऱ्यात हसतमुखाने उभी आहे. ह्या प्रासादाच्या सभामंडपाच्या भिंतीवर 'सप्रेम आशीर्वादातून' अवतरलेल्या वाक्यकणिका चहूबाजूला आहेत. प्रासादात होणाऱ्या उपासनेसाठी श्रीगुरुचरित्र हवे होते ते अवतीर्ण होत आहे ते या जीवनगंगेच्या विविध कलशांमधून.

'जीवन-गंगे' सह सर्व ग्रंथांना मानस-मंदिर म्हणण्याचे एक कारण आहे. मर्यादा-पुरुषोत्तमाच्या भूमिकेत जन्म घ्यावा असे श्रीदत्तप्रभूंना वाटले असावे व त्यांनी गुळवणीकुलात वामन या नावाने जन्म घेतला. त्या वामनाचे हे चरित्रमंदिर मोठे गमतीदार आहे. हे चरित्र घटना-प्रसंग या दृष्टीने काहीच मोठे नाही. जन्म झाला, थोडे शिक्षण झाले, थोडी नोकरी केली, उरलेला काळ श्रीगुरुसेवा, साधना आणि शिष्यांना मार्गदर्शन केले, भरपूर तीर्थयात्रा केल्या एवढेच लौकिक जीवन व त्याचे हे पंचखंडात्मक चरित्र !

तीच तर खुबी आहे या चरित्राची ! यात घटना आहेत, नाटय

आहे, काव्यही आहे पण ते सर्व अंतरंगजीवनात आहे, अंतरंगाचे–मनाचे हे चरित्र आहे. मानवी मनाला भक्तीचा रंग कसा आला, त्याला योगाची जोड लाभल्याने ते आतल्या आत कसे दंग झाले, दंग झाल्यानेच नि:संग होऊन त्या मनाचेच अस्तित्व संपून तेथे फक्त 'वामन' कसा उरला त्याची ही कहाणी असल्याने हे मानस मंदिर घडले आहे. मन बुद्धी व सरतेशेवटी अहंकार या लोकांवर तीन पावले टाकून जीवरूपी बळीवर आरूढ झालेल्या श्रीवामनदेवाची ही गाथा आहे ! ही एक मुक्तिगाथा आहे महामानवाची !

कोणत्याही आदर्श चरित्रात महत्त्व असते ते या अंतरंगाचे. मनुष्याच्या बाह्य जीवनातील स्थूल घडामोडींची जंत्री इतिहास देत असतो तर या घडामोडींच्या मागे दडलेल्या भावजीवनाचा आलेख पहायचा असतो तो चरित्रामध्ये ! सर्व माणसे वस्तुत: सारखीच असतात. इच्छा, वासना, आकांक्षा, जय आणि पराजय यांचेच अस्तित्व सर्वत्र असते. लोकोत्तर व्यक्तींचे चरित्र त्यांचे याबाबतचे वेगळेपण टिपत असते. विशेषत: परमार्थाच्या क्षेत्रात तर हा मनाचा प्रवास मोठा कुतूहलकारक, उद्‌बोधक व रोचक असा असतो. जीवदशेत जन्मलेल्या शिवाची कहाणी सर्वांना हवीशी वाटते ती यासाठीच ! प्राचीन मराठीत व आधुनिक मराठीत संतचरित्रांची अभिमानास्पद अशी परंपरा आहे. संतशिरोमणी श्री नामदेवांनी 'आदि तीर्थावळी समाधि' या नावाने एक दिव्यचरित्र लिहिले. महाराष्ट्रावर त्यांचे उपकार आहेत, कारण श्रीज्ञानेश्वरमाऊली त्यामुळे घरोघरी पोहोचली. महीन्द्रभट उर्फ म्हाईंभट यांनी लिहिलेले 'श्री लीळाचरित्र' हा मराठीतला कालक्रमाने व गुणक्रमाने प्रथम लिहिला गेलेला एक अजोड चरित्र ग्रंथ आहे. श्री तुकोबांचे आत्मपर अभंगांना आत्मचरित्राचे सौंदर्य प्राप्त झालेले आहे. अगदी विसाव्या शतकापर्यंत ही परंपरा वैभवाने विकसित झाली आहे.

श्री दासगणू महाराज यांच्या कृपेने अनेक संतमाहात्म्यांच्या कृपेचा प्रकाश महाराष्ट्रभर पसरला आहे. गुरुभक्त प्रा. बेलसरे यांनी लिहिलेले श्रीब्रह्मचैतन्य गोंदवलेकर महाराज यांचे चरित्र सत्यपूर्ण असूनही कादंबरीला लाजवेल इतके सरसरमणीय आहे. ग्रंथांची यादी

आणखीही वाढवता येईल. अगदी 'पैलमेरूच्या शिखरी' पर्यंत पोहोचता येईल.

हे सर्वच ग्रंथ उत्कृष्ट व आदर्श आहेत. पण 'जीवन–गंगा' प्रभृती चरित्रग्रंथांचे एक अतिशय महनीय वैशिष्टच इतर कोणत्याही प्राचीन वा अर्वाचीन मराठी चरित्रग्रंथात सापडणे अवघड असल्याने मी असे ठामपणे म्हणतो की 'जीवन–गंगा' ह्या चरित्रग्रथासारखा ग्रंथ पूर्वी झाला नाही व घडणेही अशक्य आहे.

काही अवतारी संत जन्मत:च अलौकिक असतात तर काही संत जनतेपुढे जेव्हा येतात तेव्हाच अलौकिक स्थितीत. अशांचे चरित्र उत्तम असले तरी साधकांना समाधान देत नाही. श्रीतुकोबा हे सुरुवातीला आपल्यातले एक प्रापंचिक वाटतात. त्यांच्या बरोबर त्यांचे बोट धरून चालू लागावे तर एकाएकीच त्यांचा रस्ता निराळा झाल्याचे समजून येते व वाटचाल तेथेच थांबते. एक साधक वाट चालता चालता सिद्ध कसा झाला, जीव होता तो शिवाच्या सहवासात शिव कसा झाला ही वाटचाल सहसा कोणत्याही चरित्रात किंवा आत्मचरित्रात पहावयास मिळत नाही. ह्या वाटचालीचे चित्र रेखाटणे हे तसे शक्य होत नाही. मन जेथे संपते तेथेच परमार्थ सुरू होतो, मग परमार्थातील मनाची वाटचाल दिसावी कशी ? अनत पसरलेल्या चित्सागरात प्रवेश झाल्यावर पुढील वाटचाल दिसणार कशी ? पण सागरापर्यंत केलेल्या वाटचालीच्या पाऊलखुणा जर रेतीत उमटल्या तर त्याचे दर्शन हेही फार महत्त्वाचे असते. साधकावस्थेत दिसणारे हे विविध टप्पे, या जीवनगंगेत मात्र आलेले आहेत. जन्मापासून निर्वाणापर्यंत मौनाची शाल पांघरून प्रसन्न एकांतात राहणाऱ्या श्रीगुरूंना श्री. अच्युतराव पोटभरे यांनी बोलके केलेले आहे, घडाघडा बोलायला लावले आहे. त्यांच्याच मुखातून मन ते उन्मन ह्या प्रवासाची माहिती लेखकाने मिळवली असल्याने हे चरित्र अत्यंत उद्‌बोधक व श्रेष्ठ ठरलेले आहे. असे हे मानसमंदिर साकार होत आहे.

आत्मचरित्रात्मक चरित्र

श्री. अच्युतरावांनी लिहिलेल्या सर्वच ग्रंथांना, किंबहुना त्यांच्या

एकंदर उपक्रमालाच चरित्र-लेखन ही संज्ञा द्यावी लागेल. हे उघडच आहे की पूजनीय श्री गुळवणीमहाराज हेच या सर्व ग्रंथांचे केन्द्रस्थान आहेत. स्वतःखेरीज इतरांचे जे लिहिले जाते त्याला चरित्र म्हणतात. चरित्र लेखक स्वतःचेच जेव्हा चरित्र लिहितो तेव्हा त्याला आत्मचरित्र म्हणण्यात येते. लेखक श्री. पोटभरे आहेत. चरित्र श्रीगुरूंचे आहे, तेव्हा ग्रंथालयशास्त्राच्या दृष्टीने हे चरित्र आहे. लेखनसामग्रीचा मात्र आपण जेव्हा विचार करू तेव्हा लक्षात येते की चरित्र लेखक आपल्या मनाने एकही विधान करीत नाहीत हे सर्व लेखन समाधीपद्धतीचे असल्याने 'बोलविणारा वेगळाची' या अर्थाने तर हे खरे आहेच पण शिवाय लौकिक दृष्टीनेहीं ते खरे आहे.

कोणत्याही घटना प्रसंगांना जो आधार घेतला आहे तो इतर साधक, मित्र, आप्त यांच्या पत्र, मुलाखतींचा व मुख्यतः श्रींनी स्वतः लिहिलेल्या पत्रांचा ! या सर्व लेखनातून जर श्रींनी लिहिलेली पत्रे वेगळी केली तर चरित्रच उरणार नाही. बिनपाण्याचा बर्फ असू शकत नाही त्याप्रमाणे स्वतः श्रींनी लिहिलेलीच पत्रे वगळली तर चरित्र शिल्लक राहात नाही. त्यामुळे मराठी सारस्वतावर जीवन-गंगेकडून एक मोठा उपकार घडला आहे.

दुसऱ्या कोणी तरी मोठा म्हणण्याने कोणीही मोठा ठरत नाही, तो स्वतः मोठा असावा लागतो. प्रेमाने, लोभाने, लाभाच्या अपेक्षेने एखाद्याची अफाट स्तुती केली जाण्याचा दाट संभव असतो. असे घडले तर त्या चरित्राला बखरीचे रूप प्राप्त होत असते. जीवन–गंगा ही मात्र बखर नसून खबर आहे. 'नामूलं लिख्यते किंचित्' ही शास्त्राज्ञा या लेखनात तंतोतंत पाळली गेलेली आहे. एका अर्थाने श्रीगुरुमहाराजांचे हे आत्मचरित्रच आहे.

केवळ सत्य तेच लिहिले

चरित्र व आत्मचरित्र यांच्या श्रेष्ठतेचे एक गमक आहे. कठोर सत्यनिष्ठा हेच ते गमक होय. यत्किंचितही जर असत्यलेखन घडले असेल तर ती कलाकृती कितीही सरसरमणीय असली तरी मीठ पड-लेल्या दुधाप्रमाणे सदोष ठरते. श्रीगुळवणी महाराज यांनी वेळोवेळी

लिहिलेली खाजगी पत्रे व त्यांना आलेली तशीच पत्रे हा या चरित्र-लेखनाचा कणा आहे. श्रीगुरुमहाराजांनी कधीही न कंटाळता रोजच्या रोज शेकडो उत्तरे दिली, प्रसंगोपात् पत्रे लिहिली. अल्पाक्षरत्व हे त्यांच्या पत्रांचे तर मितभाषण हे त्यांच्या संभाषणाचे सूत्र होते. हे पत्रांचे लेखन घडत असे तेव्हा त्यांचा वाचक म्हणजे ज्याला पत्र लिहिले तोच असा उद्देश असे.

ही पत्रे भविष्यकाल पुढे ठेवून लिहिलेली नाहीत. १९३० सालापासून १९७४ पर्यंत विविध काळात विविध प्रसंगांनी विविध व्यक्तींना लिहिलेली ही पत्रे आहेत. त्या पत्रांना कधी रोजनिशीसारखे तर कधीं प्रवासवर्णनाचे स्वरूप प्रसंगोपात् आलेले असले, कधी कधी 'मी'बद्दल त्यात मजकूर असला तरी प्रत्येक पत्रात 'मी' कमी आहे व 'तू' अधिक आहे. कमालीचा अलिप्तपणा, आदर्श साक्षीभाव हा या सर्व पत्रांचा स्थायीभाव आहे.

या विविध पत्रांमधून श्रीगुरुमहाराज यांच्या जीवनगंगेचा दिवसेंदिवस समृद्ध व विस्तीर्ण होत जाणारा प्रवाह तीरावर बसून चरित्र लेखकास वस्तुनिष्ठपणे टिपता आला आहे. मीबद्दल निवेदन असणे निराळे आणि मीचे प्रदर्शन निराळे. पत्रलेखक असणारा मी हा आत्मरत असल्याने लौकिक मीबद्दल आवश्यक ती तटस्थता प्रत्येक पत्रात सहजपणे आलेली आहे. शिक्षण संपले कसे, नोकरी लागली, कशी, सुटली कशी, श्रीगुरूंना थोरल्या स्वामींची भेट झाली कशी, मातोश्रींचे व्याधीनिवारण देवांनी केले कसे, बंगालच्या स्वामींकडून अनुग्रह मिळाला कसा येथपासून ते थेट खेचरी, चौदा तासांची काष्ठ-समाधी, श्रीदत्तमालामंत्रात आलेला अनुभव, दीक्षा देताना आलेले अनुभव, भक्तांचे संकट निवारण येथपर्यंतचे सर्व अनुभव हे सांगोपांगी नाहीत, दंतकथांवरून मिळालेले नाहीत, कर्णोपकर्णी ऐकलेले नाहीत. प्रत्यक्ष घडलेले, वस्तुनिष्ठ पुराव्यानिशी लाभलेले असेच लिहिले आहेत.

याकारणाने सत्याशी एकनिष्ठता हे परम मूल्य या चरित्र-लेखनात कटाक्षाने सांभाळले गेले असल्याने हे भावपूर्ण, श्रद्धामय लेखन मराठी साहित्यात मोठ्या मानाचे स्थान मिळवेल यात शंका नाही.

जीवन : एक दैवी योजना

श्रीगुळवणी महाराज यांच्या जीवनाचे चित्रण करीत असताना, एका मानवाची जीवन–यात्रा असे त्याचे स्वरूप असणे इष्ट होते व आवश्यक आहे त्याप्रमाणे ते रेखाटले आहे परंतु ते समग्र अभ्यासल्या-नंतर लक्षात येते की ही एका मानवाची कहाणी नाही, ही कहाणी आहे ती एका अवतारी माहात्म्याची. जन्म होण्यापूर्वीपासून निर्वाणा-पर्यंतच्या घटना पाहिल्या की कोणासही हे कळते की, पूर्वजन्मीच्या योगभ्रष्ट महात्म्याचा हा जीवनप्रवास असावा किंबहुना श्रीदत्तमाऊलीनेच जन्म घेतलेला असावा.

मातोश्री उमा ही श्रेष्ठ दत्तभक्त होती. वाडीची यात्रा तिला प्रतिमासी घडत होती. पण जाणे अवघड झाल्यानंतर तिने निर्धारपूर्वक केलेल्या उपवासाने प्रसन्न होऊन साक्षात श्रीपाद श्रीवल्लभ तिच्याकडे गेले. नंतरच्या काळात तिच्या पोटातील गुल्म त्यांनी स्वतःच बरे केलेले होते. अशा मातेच्या उदरीच भगवंत जन्म घेतात.

बालपण शिक्षण इ. गोष्टी चारचौघांप्रमाणे असणाऱ्या वामनाला बालपणापासून देहबुद्धी नव्हती. देहाध्यास बालपणापासून नसणे हे केवळ भगवत्–अवतार होतो तेव्हाच घडते. प्लेगची गाठ मांडीला होऊनही थोडी सुद्धा चित्ताची विचलता बालवामनाची झाली नाही. कोणताही लौकिक वा दैवी उपाय त्याने केलेला नाही. बार्शीत जेव्हा मानेला गळू झाले (गाठ होती), कापणे हाच उपचार जेव्हा अनिवार्य ठरला तेव्हा त्या उपचाराला सामोरे जात असणाऱ्या तरुण वामनाने डॉक्टरांना सांगितले की गाठ जरूर कापा पण भूल देऊ नका. बधिरी-करण न करता अर्धा तास चाललेल्या स्वतःच्या शस्त्रक्रियेकडे हा छोटा तरुण साक्षीभावाने अगदी सहजपणे बघत होता.

श्रीवासुदेवानंद सरस्वती स्वामींची प्रथम भेट झाल्यानंतर त्यांची पुन्हा भेट घेऊन कृपानुग्रह मिळवण्यासाठी छोटया वामनाने केलेली प्रदीर्घ पदयात्रा ही कोणत्याही सामान्य देह-तादात्म्य जीवाकडून होऊ न शकणारी यात्रा आहे. पैसे जवळ नाहीत, प्रदेश ओळखीचा नाही, रस्ता ज्ञात नाही, स्वामींचा निश्चित पत्ता माहिती नाही, अशा स्थितीत

नोकरी वगैरे काहीही भवितव्य नसलेला एक तरुण केवळ देवाच्या सख्यत्वासाठी हावनूरपर्यंत पोहोचतो तेव्हा त्याचा बुद्धीचा जो निश्चय दिसून येतो तो फक्त अवतारी माहात्म्यांच्या जीवनातच केवळ आढळणारा आहे. बालवयात बुद्धीचा होणारा पक्का निश्चय ही एक दैवी घटना आहे. ' व्यवसायात्मिका बुद्धिः ' ती हीच नाही का ?

श्रीस्वामींची भेट झाली आणि मग या जीवाचे सोने झाले. पण मुळात हे सोने नव्हते, हा परिस होता. त्या परिसाभोवती मातीचा थर होता, तो थर निघून गेला, श्रीचिन्मयानंदांच्या कृपेने. श्रीचिन्मयानंद ऊर्फ श्रीलोकनाथतीर्थ भेटण्यापूर्वीच आसने, प्राणायाम, विविधबंध आणि खेचरीमुद्रा येथपर्यंत अभ्यास झालेल्या तरुणाचे रूपांतर एका सिद्धामध्ये घडले.

त्यानंतरचे जीवन हे एका सिद्ध पुरुषाचे जीवन आहे. त्यानंतर जे जे घडले त्यांना लीला असे सार्थ नाव देण्यास काहीच हरकत नाही. अष्टमहासिद्धी तेथे हात जोडून उभ्या होत्या. जीवांचे उद्धरण एवढेच कार्य अवतारांचे असते. मृत्यूच्या दारी ठाकलेल्या काही जीवांना सद्गती देणे तर काहींची त्या दारातून सुटका करणे, संकटे दूर करणे, साधना देऊन जीवनाला दिशा देणे अशा अनंत लीला घडल्या गेल्या.

एका साधकाची कहाणी

वर वर्णन केल्याप्रमाणे जीवन-गंगा ही एका अवताराची कहाणी आहे यात शंकाच नाही. पण हा अवतार एका साधकाचे सोंग पांघरलेल्या श्रीदत्तप्रभूंचा अवतार आहे. साधना करीत साध्यापर्यंत पोहोचण्यासाठी साधकदशा अनिवार्य असते. आदर्श साधकाचे जीवन कसे असावे याचा सुंदर वस्तुपाठ या चरित्राने उभा केलेला आहे.

श्रीगुरुदेवांच्या ठायी रजोगुण व तमोगुण औषधालाही नव्हते. परंतु सत्वगुणाच्या आहारी सुद्धा ते अडकलेले नव्हते. गुणातीत दशा येऊनही त्यांनी स्नान, संध्या, नित्यपाठ, नामस्मरण, शुचिआहारविहार प्रभृती आचारधर्म कधी सोडला नाही. देहबुद्धी संपलेली असूनही ब्रह्मचारी जितक्या सावधपणे राहतो त्या सावधपणाने ते सहज राहात होते. प्रत्येक कृती व उक्तीमध्ये आणि अहोरात्र चित्तामध्ये श्रीकृपेची

जाणीव वसत होती. कोणत्याही पत्रात घडलेल्या चांगल्या घटनांचा उल्लेख असो वा शुभ आशीर्वाद असो, त्याचा उल्लेख श्रीकृपेने या शब्दाशिवाय घडत नव्हता. श्रीगुरुचरित्राची पारायणे हा तर जणू धर्मच बनला होता.

सिद्धावस्थेची बाधा त्यांच्या आचाराला त्यांनी चुकूनही होऊ दिलेली नाही. इच्छामरणी असूनही त्यांनी समाधिमरणाचा देखावा कटाक्षाने टाळला. चारचौघांसारखा अंत्यसंस्कार व्हावा ही इच्छा आधीच सांगून ठेवलेली होती. आदर्श साधकाचे व्यवहार कसे असावे याचा मूर्तिमंत आचारधर्म त्यांच्या रूपाने अवतरला होता. मृत्यूवर मात करण्याचे सामर्थ्य असावे पण हसत हसत मरणाला सामोरे जाण्याची तयारी कोणत्याही क्षणी असावी याचे नाव निर्भयता, देहासक्ती नसणे.

लघवीसाठी मूत्रनलिका (कॅथेटर) वापरणे ही गोष्ट इस्पितळात उपचार म्हणून केली जाते. अष्ठिलाग्रंथीवर शस्त्रक्रिया करवून घ्यायची नव्हती, ती अखेरपर्यंत केली नाही. सुमारे १७ वर्षे याप्रकारे मूत्रमार्ग अवरुद्ध झालेला होता. अशा वेळी कॅथेटरचा वापर करता येतो. पण असा वापर हा जास्तीत जास्त सात आठ वेळा करता येतो. यापेक्षा अधिक वेळा करण्याचा प्रसंग आला तर रोगी दगावतो असा वैद्यकीय सिद्धांत आहे. पण सात आठ वेळाच काय रोज पाच सहा वेळा याप्रमाणे १७ वर्षे ज्याने स्वत: कॅथेटर वापरून दाखवले त्याला मरणाचा साग्रसंगीत सोहळा साजरा करता आला असता.

कोणत्याच गोष्टीची वाच्यता करू नये, गाजावाजा करू नये ही साधकाची दक्षता त्यांनी जन्मभर सांभाळली. परमार्थ हा सुद्धा झाकून कसा करावा हे त्यांनी शिकवले. ‘आपुले मरण पाहिले म्या डोळा’ याचा एकच अर्थ त्यांनी ध्यानात घेतला व आचरणात आणला. ‘आपुले मरण’ म्हणजे अहंकाराचा नाश! बालपणीच त्यांच्यातले अहंपद संपलेले होते. जे जे घडत होते ते ते ईश्वरेच्छेने! श्रीगुरुमहाराजांचे निकटचे स्नेही व शिष्योत्तम श्री. वैद्यमास्तर यांची इच्छा होती की श्रीसान्निध्यात मरण यावे. ज्यांचा सहवास सुमारे चाळीस वर्षे लाभला त्या प्रिय मित्राची इच्छा श्रीमहाराजांनी पूर्ण केली. अंतकाल जवळ आल्यावर मास्तरांना त्यांनी उठून बसायला सांगून

प्रणवाचा उच्चार करण्यास सांगितले. अशाप्रमाणे करीत करीत श्रीमूर्तीकडे डोळयांनी पाहात पाहात वैद्यमास्तरांनी देह सोडला! स्वतः या माऊलीला असे करणे अशक्य होते का! पण कसलेला नट रंगभूमीवर जसा येतो तसाच त्या पद्धतीने निघून जातो. साधकाचे सोंग गळून पडणे योग्य झाले नसते. म्हणून वामन नावाच्या नटाने जगाच्या रंगभूमीवरून जे निष्क्रमण केले तेही साधक या दृष्टीतूनच केले. मुळातच जो देहात नांदत नव्हता त्याचे मरण ते काय!

लोकोत्तर कार्य

परिसरूप असणाऱ्या श्रीमहाराजांनी शक्तिपात या नावाची संजीवनी अखिल मानवजातीला दिलेली आहे. थोडीशी जर मुमुक्षू वृत्ती असेल तर साधकाला विनायास योगमार्गाच्या रस्त्याने साध्यापर्यंत नेणारा हा मार्ग म्हणजे पंथराज होय! प्रत्येक मार्ग हा साध्यापर्यंत नेणारा या दृष्टीने श्रेष्ठच असतो. त्या त्या मार्गाला स्वतःची वैशिष्टये निश्चित आहेत. परंतु हा सिद्धमार्ग, सहजयोग, शक्ति–जागृतीचा मार्ग अतिशयच वेगळा आणि महान आहे! केवळ भाग्यानेच तो मिळाला! आज या मार्गाचे उत्तराधिकारी प. पूज्य ब्रह्मश्री दत्तमहाराज हे कार्य करीत आहेतच. पण स्वतः मिळालेला अनुभव दुसऱ्याला देऊ शकणारे अनेक अधिकारी मार्गदर्शक श्रीगुरुदेवांनी घडवलेले आहेत. पूजनीय श्री. नारायणराव ढेकणे, श्री. मामा देशपांडे, श्री. केशवराव जोशी, श्री. दादासाहेब नखाते, श्री. ग. ह. पटवर्धन, श्री. अनगरे इत्यादी हे मला ज्ञात असणारे महात्मे आहेत. पण अशी अनेक शक्ति–केंद्रे साधकांच्या रूपाने त्यांनी घडविलेली आहेत. लोकोत्तर आणि श्रेष्ठ व्यक्तींची अनेक लक्षणे आहेत. त्यांपैकी एक असे की ज्याच्या स्पर्शाने सहवासाने अनेक जण त्यांच्यासारखे मोठे होतात तो खराखुरा मोठा होय. जो अनेक सत्पुरुष घडवितो तो खरोखरीच महापुरुष नाही का? वर लिहिल्याप्रमाणे अधिकारी मार्गदर्शक साधक श्रीगुरूंमुळे निर्माण झाले. येणाऱ्या साधकाच्या ठायी पात्रता निर्माण करून त्याच्या कुवती-नुसार पण लवकरात लवकर कैवल्यपदाकडे नेत राहाणारा हा अद्भुत मार्ग श्रीदत्तप्रभूंनी श्रीगुळवणीमहाराजांचे निमित्त करून सर्वांसाठी

खुला केलेला आहे. याला जात, पात, धर्म यांचे बंधन नाही !

चारित्र्य घडवते ते चरित्र

जीवन–गंगा, सद्‌गुरु–साधक संवाद, स्मर्तृगामींच्या स्मृती, सप्रेम आशीर्वाद या विविधरूपाने होत असलेल्या या चरित्र–लेखन प्रकल्पाला एका महनीय परंपरेचा फार मोठा भक्कम आधार आहे. कृष्णापंचगंगा-संगम तीर निवासी राजाधिराज महाराज श्रीगुरुदत्तराज यांचे 'श्रीगुरुचरित्र' प्रथम काही वर्षे घडले.

कृष्णामाई ही पावन सरिता म्हणजे भक्ती व पंचगंगा ही जणू योग व वेदान्तवाहिनी आहे. त्यांच्या संगमावर श्रीरामचंद्र योगी, श्री नारायणस्वामी, श्री मौनीस्वामी, श्री गोपालस्वामी, श्रीवासुदेवानंद सरस्वती, श्रीदीक्षितस्वामी प्रभृती अनेक आचार्यांचा निवास झाला. त्याच विद्यापीठातील स्नातक म्हणजे श्रीगुळवणी महाराज ! त्यांच्या प्रयत्नप्रेरणांमधूनच श्रीमत् नारायण स्वामी व श्री वासुदेवानंद सरस्वती स्वामी यांची चरित्रे लिहिली गेली. श्री आत्मारामशास्त्री जेरे, ब्रह्मश्री श्रीदत्तमहाराज कवीश्वर यांनी हे प्रकल्प पूर्ण केले.

श्रीगुरुदेवांच्या हयातीतच, त्यांच्या पूर्ण पसंतीस पडणारा एक महान चरित्र ग्रंथ श्री. पोटभरे यांनी लिहिला. त्याचे नाव श्रीलोकनाथ-तीर्थ स्वामींचे चरित्र.

अशा सिद्धपरंपरेत एका सिद्ध हस्तलेखणीतून लिहिली जाणारी जीवन–गंगा ही परमपावन ठरावी यात शंका नाही. वाचकांचे चित्त शांत करणारी, दुःखार्तांची तहान शमविणारी, जिज्ञासूंना मार्ग देणारी ही जीवन–गंगा वाचकाच्या मनावर फार मोठे संस्कार घडविते. उलट-सुलट घटनांनी भयावह व बेबंद वाटणाऱ्या मानवी जीवनात ईश्वरेच्छेचे एक सूत्र असते, ते जाणता येते, अनुभवता येते, त्याच्याशी एकरूप होता येते, खराखुरा आनंद त्यातच आहे अशी एक मनोमन श्रद्धा या वाचनाने अगदी नकळत अंकुरित होते, बळावते, फोफावते आणि स्थिरा-वते–यादृष्टीने प्रस्तुत चरित्र हे चारित्र्य घडवणारे एक महाकाव्य आहे.

प्रतिक्षणी नवे सौंदर्य !

श्री. अच्युतराव पोटभरे यांनी संकलित व संपादित केलेल्या विविध चरित्रग्रंथांना एक प्रासादिकता आलेली आहे. एक प्रकारचा गोडवा आहे. हा गोडवा शिळा होणारा नाही. पुन्हा पुन्हा ते प्रसंग वाचले तर प्रत्येक वेळी नवा अर्थ, नवे सौंदर्य त्यामधून ध्यानात येऊ लागते. याला एक कारणही तसेच आहे. ते ते प्रसंग त्या त्या पत्र इ. साधनांतून लेखक साकार करतात पण स्वत: मात्र दूर राहतात ! चरित्रलेखकाला आवश्यक ती वस्तुनिष्ठा इतकी कसोशीने सांभाळली गेली आहे की वाचताना असे वाटते की लेखक काहीच बोलत नाही, श्रीमहाराजच आपल्याशी बोलत आहेत ! अधूनमधून लेखकाचे भाष्य येते हे खरे पण ते भाष्यसुद्धा घटनांचे मर्म, रहस्य हे कळण्यापुरते येते.

प्रभूंची ही वाङमयी मूर्ती घडविणारा हा लेखक मोठा मृदुभाषी आहे. संयम, माधुर्य आणि प्रसाद या गुणांनी मंडित असलेली त्याची लेखणी औचित्याचा कोठेही भंग न करता श्रीगुरूंची पावन मूर्ती साकार करते. भक्तिरसाची गंगा म्हणजेच ही जीवनगंगा !

कोणी म्हणेल की फुले चांगलीच होती म्हणून माळ चांगली झाली, त्यात माळचाचे तरी काय कौतुक ! फुले चांगलीच आहेत, रचनाकार चांगला असल्यानेच ही माळही शोभिवंत झाली आहे. साधा दोरासुद्धा फुलांच्या सहवासाने गळचात जाऊन बसतो, तद्वत लेखक जर देवाच्या गळचातला ताईत न बनला तरच नवल !

बाळाला दृष्ट लागू नये म्हणून तीट लावतात, तेवढेच प्रयोजन साधण्यासाठी ही प्रस्तावना लिहिण्याची आज्ञा केली गेली होती. धन्यवाद !

❋ ❋ ❋

श्रीगुरुःशरणम्

लेखकाचे मनोगत

"ॐ नमो भगवते श्रीसद्‌गुरु वामन दत्तात्रेयाय। स्मरणमात्र संतुष्टाय।"

मूकं करोति वाचालं पंङ्गुं लङ्घयते गिरिम्।
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दवामनम् ॥ १ ॥
हे जिह्वे रससारज्ञे सर्वदा मधुर प्रिये।
वामनाख्यपीयूषं पिब जिह्वे निरंतरम् ॥ २ ॥
सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममंगलम्।
येषां हृदिस्थो भगवान् मंगलायतनं हरिः ॥ ३ ॥

श्रीसद्‌गुरु योगिराज श्रीवामनरावजी दत्तात्रेय गुळवणी महाराज यांच्या परमकृपेने त्यांच्याच जीवनचरित्ररूपी 'जीवनगंगे' मध्ये मंगलस्नानाची पर्वणी आपणा सर्वांना अनंत जन्मांच्या पुण्याईने लाभत आहे. श्रीसद्‌गुरूंच्या जीवनगंगेचे स्नान हे गंगेच्या कुशावर्त तीर्थाप्रमाणे 'श्रीसद्‌गुरुतीर्थाचे' स्नान आहे. या श्रीसद्‌गुरुतीर्थाचे माहात्म्य प. प. श्रीवासुदेवानंद सरस्वती स्वामी महाराज 'सद्‌गुरुतीर्थ स्तोत्रम्'मध्ये पुढील प्रमाणे दाखवीत आहेत–

तदेव सद्‌गुर्वभिधमहातीर्थं सतां मतम्।
तीर्यतेऽस्मान्महापापस्ततीर्थं सद्‌गुरुः परम् ॥ १ ॥
यस्मात्तीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति।
स्मरणाद्दर्शनाद्यस्य सेवनाच्च कृतार्थता ॥ २ ॥
तीर्थानि दिग्देशकालपरिच्छिन्नानि यान्यतः।
विलक्षणं ज्ञानतीर्थं कृपया तद्ददाति यत् ॥ ३ ॥
तीर्थानां परमं तीर्थं तारकाणां च तारकम्।
सद्‌गुर्वाख्यं महातीर्थं भजामि परमार्थदम् ॥ ४ ॥

असे 'सद्‌गुरुतीर्थ' हे विलक्षण ज्ञानतीर्थ आहे. पवित्र वस्तूंमध्ये पवित्रतम असणारे ज्ञानतीर्थ म्हणजे सद्‌गुरुकृपा–

अनुतापाने करी मन निर्मळ । विवेकाने काढी बुद्धीचा मळ ।
वाढवी भक्तीचे कल्लोळ । माहात्म्य अगाध सद्‌गुरुतीर्थाचे ।।

श्रीसद्‌गुरु-कृपेने-जीवन गंगेच्या दोन कलशांच्या कावडी श्रीसद्‌गुरु अंशी गुरुबंधू साधक भक्तांच्या चरणी यथामति, यथाशक्ति, सादर झाल्या. श्रीसद्‌गुरु महाराजांच्या जन्मशताब्दीला (१९८६) श्रीगुरुमहाराजांच्या जीवनगंगेचा जन्म (उगम) झाला. परंतु योगायोग असा की प्रथम जीवनगंगेचा अंतिम कलश प्रसिद्ध झाला. त्यांच्या जीवनाची शेवटची आठ वर्षे यामध्ये आली. त्यानंतर दोन वर्षांनी इ. स. १९८८ मधील त्यांच्या पुण्यतिथीला जीवनगंगेचा आद्य कलश (जन्म ते वय वर्षे ५४ पर्यंतचा जीवनकाल) प्रकाशित झाला. त्यानंतर पुन: दोन वर्षांनी इ. स. १९९० मधील श्रीगुरुमहाराजांच्या पुण्यतिथीला (१९ जाने. १९९०) आज मध्यकालावधीमधील वय वर्षे ५४ ते ६२ पर्यंतचा जीवनकाल प्रसिद्ध होत आहे. आद्य आणि अंतिम कलश यामधील संपूर्ण मध्यकाल या एकाच भागात संपूर्ण आला असता तर हा मध्यकलश म्हणणे उचित ठरले असते. पण पत्र आणि माहिती विस्तृत प्रमाणात उपलब्ध असल्याने महत्त्वाची माहिती घेऊनही सर्व मध्यकाल एका विभागात सामावला नाही. आणखी एक भाग लिहावयाचा बाकी आहे, मग मध्यकाल पूर्ण होईल असे वाटते. म्हणून या भागाला 'द्वितीय कलश' म्हटले आहे. पुढचा भाग तृतीय कलश असेल.

प्रारंभापासूनच मी काहीही ठरवू शकलो नाही. मला अजूनही जीवन चरित्राच्या माहितीचा अंदाज आला नाही. ही वस्तुस्थिती ज्ञात चरित्राची आहे. वास्तविक हे ज्ञात चरित्र वाचताना अनेक ठिकाणी प्रकर्षाने जाणवते की महाराजांचे अज्ञात चरित्र अथांग आहे. पण जेवढे चरित्र प्रकाशात आणावयाचे त्यांनी ठरविले असेल तेवढेच ज्ञात होणार आणि त्यांच्या इच्छेप्रमाणे तेवढेच लिहिले जाणार.

जीवनगंगेच्या कलशांचे प्रस्तावनेत समर्पकतेने समीक्षण आलेले आहे. प्रस्तावना लेखक प्रा. डॉ. श्री. प्रभाकर नारायण दीक्षित, एम्. ए. पीएच. डी. फलटण, हे श्रीगुरुमहाराजांचे अनुगृहीत तर

आहेतच पण महाराजांनी ज्या काही भक्तांवर विशेष प्रेम केले आहे. अशा भक्तांपैकी डॉ. प्र. ना. दीक्षित आहेत.

डॉ. दीक्षित पुण्याचे–पण फलटणच्या कॉलेजमध्ये नियतीने नाव नोंदवले होते, तिथे अन्नोदकाचा ऋणानुबंध होता म्हणून तिकडे गेले. याचा दुहेरी फायदा त्यांना मिळाला आहे. पुण्यात होते म्हणून श्रीगुरुमहाराजांचा सहवास हवा तेवढा घेता आला. महाराजांच्या जवळच–अवघ्या ३/४ मिनिटांच्या अंतरावर रहात होते. विद्यार्थी अवस्था होती. मनमोकळा स्वभाव, त्यामुळे महाराजांना सारे काही विचारीत आणि महाराजांच्या इच्छेप्रमाणे वागत. त्यांच्या लौकिक आणि पारमार्थिक जीवनाचे शिल्पकार श्रीगुरु महाराज आहेत. फलटणला जाण्याने त्यांचा असा लाभ झाला की, ते महाराजांना पत्रे पाठवू लागले आणि महाराजांना पत्रांना उत्तरे द्यावी लागली. अशा रीतीने त्यांच्या संग्रही श्रीगुरुमहाराजांची कृपापत्रे राहिली.

डॉ. दीक्षितांना फलटणला जा हे महाराजांनी सांगितले त्याला अनेक कारणे असतील की जी फक्त महाराज जाणत असतील. पू. श्री काकासाहेब उपळेकर महाराजांचा सहवास डॉ. दीक्षितांना असाच आत्मीयतेने मिळाला. श्रीगुरुमहाराज फलटणला पू. श्रीकाकासाहेबांच्या भेटीसाठी गेले असता डॉ. दीक्षितांकडे महाराज उतरले होते. या ठळक गोष्टींचा उल्लेख यासाठी केला की असे भक्तहृदय असलेले डॉ. प्रभाकरजींकडे प्रस्तावनेचे काम श्रीकृपेने आलेले आहे. ' गुणी गुणं वेत्ति ' या सूत्राप्रमाणे डॉ. दीक्षितांच्या कडून प्रस्तावना घेण्याची इच्छा स्वतः प. पू. श्रीदत्तमहाराजांनी व्यक्त केली. या इच्छेला आज्ञा मानून डॉक्टरांनी हे काम सेवाबुद्धीने केले आहे. सर्वच व्यवहार ईश्वरी सूत्राने चालतात याचे नित्यस्मरण व त्यावर श्रद्धा ठेवली तर कोण कोणत्या कार्याचे कर्तृत्व स्वतःकडे घेऊ शकेल ?

जीवनगंगारूपी सद्गुरुतीर्थामध्ये मानस स्नान करण्यापूर्वी खालील संकल्प सोडूया !

भक्ताभिमानी भक्तवत्सला । वाढवी आमच्या भक्तीला ।
निरंकुश करी श्रद्धेला । अनुभूतीच्या साह्याने ।। १ ।।

मनोभूमी शांत करावी । भक्ति जलाने चिंब भिजवावी ।
साधना अंकुरीत करावी । डोलवी अनुभूतीचे तुरे ।। २ ।।

वासना श्वापदापासून सांभाळ । दुर्बुद्धी किटाळ जाळ ।
लागो नेदी गोहळ । कोणत्याही संगाचे ।। ३ ।।

हवी ती योजना करावी । परी साधना करवून घ्यावी ।
कधीही संधी न द्यावी । आलस्याला-प्रमादाला ।। ४ ।।

भक्तवत्सला भक्ताभिमानी । मला अन्य कोणी नाही ।
म्हणून प्रार्थना तव चरणी । उपेक्षू नको क्षणभरी ।। ५ ।।

।। अवधूत चिंतन श्रीगुरुदेवदत्त ।।

❋ ❋ ❋

अनुक्रमणिका

क्रमांक		पृष्ठ
१.	मध्यपरिक्रमेचा प्रारंभ	१
२.	श्रीस्वामी लोकनाथतीर्थ आजारी	३
३.	स्वामींचा आजार वाढला, महाराज काशीला	८
४.	महाराजांची मोठी तीर्थयात्रा	१७
५.	महाराजांचा प्रवास योग वाढतच गेला	२४
६.	महाराजांचा होशंगाबादेतील अनुष्ठान काळ	३३
७.	डोंबिवलीचे कृष्णराव जोशी आणि महाराज	५०
८.	१९४१ नोव्हेंबर डिसेंबरमधील घटना	५३
९.	महाराजांची १९४२ ची क्रांती	५६
१०.	निवृत्तीनंतर	६५
११.	सोलापूर मुक्कामातील कालक्रमणा	७३
१२.	भाऊराव आठवले इंजीनिअर आणि महाराज	८२
१३.	एका गायत्री उपासकाच्या दीक्षेचा अनुभव	९६
१४.	स्वामी प्रज्ञानानंद यांचा साधनअभ्यास	१००
१५.	खापरखेडयास भक्तांनी मोहवून टाकले	१०२
१६.	प. प. श्रीशंकरपुरुषोत्तम तीर्थांची प्रथम भेट	१०४
१७.	एक सुखद दुरुस्ती	१०७
१८.	१४ तास अखंड समाधी	१०९
१९.	काशीमुक्कामातील वृत्त विशेष	११३
२०	१९४४ मधील विविध उल्लेखांची पत्रे	११४
२१.	सामर्थ्य व्यक्तीचे नसते, संप्रदायाचे असते	११८
२२.	१९४४ उत्तरार्धातील भ्रमण व पत्रे	१२२
२३.	हैद्राबाद हिंगोली मुक्कामात	१२६
२४.	हिंगोलीहून झालेला पत्रव्यवहार	१३२
२५.	आजेगावी अधिक महिना	१३८
२६.	जीवनाचे रहस्य अलौकिक साधना	१४९
२७.	जीवनचरित्र हा जीवनाचा जमाखर्च असतो	१५४

क्रमांक		पृष्ठ
२८.	परमार्थ साध्यासाठी जगव्यवहारात अलिप्त	१५९
२९.	सोलापूर–वाडी–पुणे	१६६
३०.	भक्ताची मुक्तिगाथा रामानुजपंथी देवीदास	१६८
३१.	पूर्व ऋणानुबंध ओळखणारे महाराज	१७१
३२.	हंपी–विरूपाक्ष–श्रृंगेरी	१७२
३३.	हैद्राबादहून सोलापूरला	१७९
३४.	षष्ठ्यब्दीचे वर्ष १९४६	१८१
३५.	साधक परमार्थ दृष्टीने चिंतनशील हवा	१९१
३६.	काशीत श्रीलोकनाथतीर्थस्वामी महाराजांचा आश्रम पूर्ण !	१९३
३७.	निःस्पृहस्य तृणं जगत् !	१९५
३८.	हिंगोली हैद्राबादवरून केलेला पत्रव्यवहार	१९८
३९.	गुरुकृपेसाठी शंकरराव विद्वांसांनी काय काय केले ?	२०१
४०.	पं. योगीन्द्र कृष्ण दौर्गादत्तीशास्त्री इकडे कसे आले ?	२०५
४१.	या दिव्यसाधनेचे अनुभवही दिव्यच	२०९
४२.	१९४७ च्या उत्तरार्धातील घटना	२१७
४३.	वाडीत श्रीश्रीधरस्वामींचा सहवास	२१८
४४.	पुनः आजेगावी	२१९
४५	महाराजांच्या चित्ताची स्थिरता	२२२
४६.	२० नारायण मध्ये नवरात्रापर्यंत मुक्काम	२२६
४७.	साधनेच्या मार्गदर्शनाची दोन पत्रे	२२६
४८.	शक्तिपात साधनेची व्यापकता वाढू लागली	२२८
४९.	सद्गुरु आणि साधना	२३७
५०.	साधनेच्या श्रेष्ठत्वाची ग्वाही	२४१
५१.	१९४८ चा अखेर	२४४
५२.	पत्रांचे स्पष्टीकरण	२४९
५३.	पुष्पांजली	२५३
५४.	परिशिष्ट	२५६
५५.	प्रार्थना	२५८

* * *

॥ श्रीगुरुः शरणम् ॥

श्रीसद्गुरु योगीराज वामनरावजी गुळवणी महाराज यांचे
जीवन चरित्र

जीवन–गंगा मध्यकलश

मध्य परिक्रमेचा प्रारंभ

श्रीसद्गुरूंच्या जीवनगंगेचा मध्य विभाग प्रारंभ होत आहे. आद्य विभागात इ. स. १९४० मधील काही घटनांचा उल्लेख आला आहे. आता इ. स. १९४० मधील अन्य, राहिलेल्या घटनांची माहिती घेत जीवनगंगेची परिक्रमा सुरू करू.

एकाच वस्तूचे व्यापकत्व कितीही वाढले किंवा संकोचित झाले तरी त्या वस्तूचे गुणधर्म बदलत नाहीत. जलाशयातील जलाचे आणि त्या जलबिंदूचे गुणधर्म एकच असतात. आतापर्यंत श्रीसद्गुरूंच्या जीवन-गंगेचे जे पावित्र्य आपण अनुभवले आहे, तेच पुनः पुनः अनुभविणार आहोत. त्यांच्या पावित्र्याचा अनुभव घेता घेता आपल्याला पावित्र्याचा अनुभव स्वतःमध्ये येऊ लागला म्हणजे या गंगास्नानाचे साफल्य झाले. पापविनाशी भागिरथीच्या स्नानाने पापविनाश झाल्याचा प्रत्यय येणे महत्त्वाचे आहे. गंगेच्या पापविनाशी सामर्थ्याची शंका नाही. तर गंगा-स्नान करणाऱ्या भक्ताची ग्रहण आणि धारणा शक्ती अत्यंत दुर्बल असते. यामुळे संतांना सांगावे लागते–

जाऊनिया तीर्था तुवा काय केले । चर्म प्रक्षाळिले वरीवरी ।
अंतरीचे शुद्ध कासयाने झाले । भूषणत्वा केले आपणया ॥

तीर्थयात्रा झाल्या म्हणजे सर्वच यात्रेकरू रसभरीत वर्णन करीत असतात. प्रवास वर्णन हा विषय वाचकांना फार प्रिय आहे. ऐकणारेही रस घेऊन ऐकत असतात. पण जीवनाची तृप्ती देणारे परिवर्तन कोणातही नसते. गंगास्नान स्थूल शरीराला घडत असते. मन मात्र कोरडे रहात असते. कारण ते मन स्नानाचे वेळी पाण्याबाहेर असते.

श्रीसद्‌गुरूंच्या जीवन गंगेचे स्नान जेव्हा जेव्हा घडेल तेव्हा ते मनाला घडत जाईल. मनावर या स्नानाचे पुनः पुनः संस्कार करणे हा अभ्यास आहे. श्रीसद्‌गुरूंच्या जीवनगंगेच्या पावित्र्याचे संस्कार आपल्याला पवित्र करणारे आहेत. अंतर्बाह्य शुचित्वाखेरीज परमार्थ सिद्धी नाही हा सिद्धांतही ठाम आहे. या शुचित्वाला संस्काराशिवाय तेज चढत नाही. साध्या दगडाला पुनः पुनः घोटून घोटून प्रतिबिंबित्व प्राप्त होते. असे संस्काराचे महत्त्व आहे. संत सत्पुरुषांची चरित्रे मनावर शुचित्वाचे संस्कार करणारी साधने आहेत. मनाला शुचित्व आणणारे कोणतेही साधन साधकाला हितकर असते. तरीसुद्धा प्रकृतीधर्माप्रमाणे औषधी योजना–पथ्यापथ्य यामध्ये भिन्नता करावी लागते. तीव्रता सौम्यता करावी लागते. हे प्रत्यक्ष नियोजनाचे कार्य गुरुशक्तीकडून होत असते. प्रत्येक जीवाचा गुरु ठरलेला असतो. कारण गुरुशिष्य हे नाते ऋणानुबधाचे असते. म्हणून आपल्या श्रीगुरूंचे जीवन चरित्र आपल्याला अधिक समर्थपणे प्रेरणा देत असते. या गुरुचरित्रात सर्व संत सत्पुरुषांचा–सिद्धांचा–परमेश्वराचा अतूट संबंध असल्याचे प्रत्ययास येत असते. अनेकांमध्ये एकत्व येथे प्रत्ययाला येत असते. या भूमिकेत आत्मज्योतीचा प्रकाश प्रत्ययाला येतो. अनुभूतीने सर्व संतपुरुषांच्या दिव्यत्वाची प्रचीती येऊ लागते. या अनुभूतीशिवाय व्यक्त होणारी प्रचीती शाब्दिक असते. प्रचीती हा विषय वास्तविक शब्दाचा नाही, पण तो शब्दाने व्यक्त केला जातो, तेव्हा वस्तुस्थितीचा अंदाज करता येत नाही. प्रचीतीच्या खुणा प्रचीतीने येतात. ही सारी उकल आपल्या श्रीगुरुचरित्राच्या नित्य स्मरणाने होत असते.

यासाठी गुरूवर आत्यंतिक निष्ठा निर्माण व्हावी लागते. ही निष्ठा सद्‌गुरूंनी दिलेली साधना आणि त्या सद्‌गुरूंचे माहात्म्य या दोन गोष्टींच्या समन्वयाने साधते. सद्‌गुरुमाहात्म्य हे तत्त्वज्ञान आहे तर साधना ही त्या तत्त्वज्ञानाची प्रचीती आहे. म्हणून या सद्‌गुरूंच्या जीवन गंगेत पुनः पुनः सचैल स्नान घडले पाहिजे. ' यः स्नाति मानसे तीर्थे स वै मुक्तो न संशयः ' हे या मानस गंगास्नानाचे सामर्थ्य आहे. अशा मानसिक अधिष्ठानावर आरूढ होऊन आपण या परम पावन गंगातीर्थात प्रवेश करू.

श्रीस्वामी लोकनाथतीर्थ आजारी

श्रीजांबवंत सिंहजी श्रीगुरुमहाराजांचा अनुग्रह घेऊन कृतार्थ झाले. साधनेमध्ये विविध उत्तम अनुभव त्यांना येऊ लागले. ते महाराष्ट्रात कापडदुकानाकडील वसुली करण्यासाठी आले होते. त्या संधीत दीक्षेचा लाभ झाला. दीक्षा घेऊन लगेच २/३ दिवसात ते महाराष्ट्रातील विविध ठिकाणी वसुलीसाठी गेले. कर्नाटक राज्यातही धारवाड, हुबळी, बेळगाव इ. ठिकाणी गेले. रोज प्रवास, वातावरणही भिन्न भिन्न, पाहुण्याच्या भूमिकेत हिंडणे. असे असूनही त्या त्या ठिकाणी साधनेला अनुकूल काळ आणि जागा पाहून न चुकता साधना करीत असत. त्या त्या ठिकाणांहून आपल्या साधनेतील अनुभव श्रीगुरुमहाराजांना पत्राने कळवीत. श्रीगुरु-महाराजही त्यांना पत्राने मार्गदर्शन करीत. साधनेला प्रोत्साहन देत असत. श्रीजांबवंत सिंहांचे अनुभव वाचून महाराजांना अतीव प्रसन्नता येत असे, आणि महाराज ते अनुभव श्री. बापूसाहेब कुबडे यांना पत्राने कळवीत. याभुळे साधनेचे महत्त्व व वैशिष्टच साधकांना समजण्यास मदत होत असे. साधनेला प्रोत्साहन मिळत असे. जांबवंतसिंहांच्या अनुभवाची श्रीगुरुमहाराजांची वाक्ये अशी आहेत–

"जयसिंगपूरहून जांबवंतसिंहाने कळविले आहे की, प्रकाश-नाद-प्राणायाम–उड्डियान इ. क्रिया जोरात सुरू झाल्या आहेत."

"सोलापूरला ते आल्यावर त्यांच्या अभ्यासातील क्रिया कशा चालतात ते पहावे. त्यांचा विनयशील, नम्र स्वभाव व श्रद्धा पाहून आपणा सर्वांस समाधान वाटेल."

"जांबवंतसिंह काशीस जाताना त्यांना श्रीस्वामी महाराजांचा पत्ता दिला आहे. काशीत असताना श्रीस्वामींच्या दर्शनास नित्य जावे व त्यांची होईल तेवढी सेवा करावी. त्यात कल्याण आहे असे त्यांना सांगितले आहे."

"या प्रमाणे काशीत जाबवंतसिंहजी नित्यदर्शन व सेवा करीत असल्याचे श्रीस्वामी महाराजांच्या पत्रातून येत असते. श्रीस्वामी महा-राजांना जांबवंतसिंहाबद्दल फार समाधान होत आहे."

विश्वनियंत्याचे नियोजन किती जबरदस्त असते हे यासारख्या

प्रसंगांतून सतत लक्षात घेण्यासारखे आहे. ऋणानुबंधाचे धागे व्यक्ती व्यक्तीला हव्या त्या नाट्यमय लीला घडवून जुळवून आणतात हे पाहिले म्हणजे व्यक्तिगत प्रयत्नांची निष्प्रभ स्थिती स्पष्ट होते. श्रीस्वामी महाराज काशीत राहणारे आणि जांबवंतसिंहजीही काशीत राहणारे. पण दोघांची गाठभेट पुण्यातील श्रीगुरुमहाराजांतर्फे व्हावी हे नियतीचे नाट्य आहे. हे नाट्य पुढे इतके रंगले की श्रीस्वामी लोकनाथतीर्थ महाराज आणि जांबवंतसिंहजी यांच्या अनेक आठवणींनी त्या नाट्याला रस-परिपोष आला आहे. या भावपूर्ण आठवणी श्रीस्वामींच्या चरित्रातून अनुभवल्या पाहिजेत.

इ. स. १९४० मध्ये श्रीस्वामींचा 'बेरी बेरी' नावाचा आजार सुरू झाला. हातापायाला सूज येऊ लागली. अन्नावरची वासना नष्ट झाली. फार क्लेश झाले. या आजारात जांबवंतांनी श्रीस्वामींची भरपूर सेवा केली. अशा आजारात स्वामींना पुण्यात येण्याची प्रेरणा झाली. स्थानांतराने फरक पडेल असा व्यवहारी विचार सांगितला. स्वामी पुण्यात आले. पुण्यातील शिष्यमंडळींनी स्वामींची व्यवस्था फुलासारखी ठेवली. डॉ. वि. म. बेंद्रे यांची औषधयोजना झाली. स्वतः श्री. वामन-रावांनी स्वामींची सेवा भरपूर केली. श्री. नाना भालेरावांना अपूर्व सेवेची संधी मिळाली. श्रीस्वामी बरे होऊन परत काशीला गेले.

श्रीगुरुमहाराज सोलापूरला

इ. स. १९४० च्या गुरुपौर्णिमा उत्सवासाठी श्रीगुरुमहाराज पौर्णिमेपूर्वी सोलापूरला गेले. तत्पूर्वी पुण्याला त्यांची थोरली बहीण तानीबाई पुण्यास त्यांचेकडे आलेली होती. भगिनी गोदावरी पुण्यातच होती. श्रीगुरुमहाराज आपल्या नातेवाईकांकडे आत्मीयतेने पाहणारे होते. म्हणून त्यांच्या बिकट प्रसंगात महाराज आधाराला उभे रहात असत. पण तेवढा कार्यभाग संपला की पुनः अलिप्त होऊन राहात असत. स्वतःवरील आजारादी संकटाचे ओझे कधी नातेवाईकांवर पडू न देण्याची दक्षताही त्यांनी ठेवली होती. सर्व नातेवाईकांशी पत्र-व्यवहार होत असे. सोयी सवडीने नातेवाईकांकडे जाऊन येण्याचेही

महाराज करीत असत. एकूण पाण्यात राहून पाण्यापासून अलिप्तपणे वावरणारे कमल जसे असावे तसे महाराजांचे असे. उलट कमळामुळे जलाशयाची शोभाच वाढते. त्याप्रमाणे गुळवणी परिवाररूपी जलाशयातील वामनराव हे कमल गुळवणी कुलाची शोभा वाढवीत होते. त्यांचा मतभेद असे, पण संघर्ष नसे. इतरांनी काय करावे किंवा करू नये या भावनेने भारावून जाऊन महाराज कधीही कुणाला काही सांगत नसत. त्याजबरोबर आपण काय करावयाचे हेही कुणाच्या मतावर अवलंबून ठेवीत नसत. त्यांचे स्वत: काय करायचे हे निश्चित ठरलेले होते आणि ठरल्याप्रमाणे त्यांचा नित्यक्रम चालत असे.

महाराज सोलापूरला श्री. बापूसाहेब कुबडे यांचेकडे आले. महाराजांना उतरवून घेण्यासाठी बापूसाहेब स्टेशनवर गेले होते. दुसरे दिवशी महाराजांना चांगल्या ट्वीलचे चार शर्ट केले, एक नवी छत्री घेतली. आषाढीवारीस गेलेले श्री. वैद्यमास्तर पंढरपूरवरून सोलापूरला आले. त्यांचेबरोबर डोंबिवलीचे श्री. कृष्णराव जोशी आणि भगत हेही वारी करून सोलापुरास आले. त्या उभयतांना श्रीगुरुमहाराजांनी दीक्षा दिली. हे जोशी म्हणजे स. कृ. जोशींचे वडील.

श्रीगुरुपौर्णिमेचा कार्यक्रम श्रीगुरुमहाराजांच्या इच्छेप्रमाणे झाला. देवाला रुद्राची एकादष्णी केली. ब्राह्मणभोजन झाले. श्री. पराडकरांनी श्रीगुरुमहाराजांना कोसल्याचा फेटा समर्पण केला. सायंकाळी महाराजांचेसमोर साधना झाली. नंतर आरती प्रसाद होऊन कार्यक्रम संपला.

या वर्षी सोलापूरच्या मुक्कामात श्रीमज्जगद्गुरु श्रीशंकराचार्य शिष्यस्वामी (वाडीकर जेरेस्वामी) हे चातुर्मासानिमित्त सोलापुरी आल्याने त्यांच्या प्रवचनाचा लाभ घेण्याचे ठरवून महाराजांनी आपला मुक्काम वाढविला. शिष्यस्वामींची मोठ्या थाटात मिरवणूक निघाली होती. त्या मिरवणुकीमध्ये महाराज आपल्या शिष्यांसह सामील झाले होते.

सोलापूरचा मुक्काम वाढल्याने पुण्यास भगिनी गोदावरी व नाना भालेराव मंडळी यांना महाराजांनी पत्र पाठवून कळविले. पत्रातून जाता जाता अनेक उल्लेख असल्याचे आढळते. ते उल्लेखही महाराजांच्या जीवनातील घटनांचे बारकावे स्पष्ट करीत असतात.

" गुरुपौर्णिमेनिमित्त दरसालप्रमाणे रुद्राभिषेक पवमान वगैरे-सह केल्याचे समजून समाधान झाले. मी श्राद्धाकरिता रविवारी सकाळी तेथे येईन आणि मंगळवारी संध्याकाळच्या गाडीने परत सोलापूरला येईन. येथे श्रीशंकराचार्यांची वेदांतसारावर प्रवचने सुरू आहेत. सहज जेवढे श्रवण होईल तेवढे करावे अशी इच्छा आहे.

सोबत रा. रा. रानडे मास्तर यांच्या नावाने पगाराचे अख्त्यार पत्र दिले आहे. ते त्यांना द्यावे व पगार झाल्यावर २० रु. इकडे पाठवावेत व २॥ रुपये गोदावरीकडे द्यावेत. श्राद्धाकरिता व फुलाकरिता. बावीस रुपये तेरा आणे पगार येईल. क. हे. वि. २७।४।४० "

या पत्राप्रमाणे महाराज पुण्यास येऊन परत सोलापूरला गेले. श्रावण महिन्यात वद्य पंचमीला श्रीटेंबेस्वामींची जयंती सोलापूरला केली. पुण्यास श्री. नाना भालेराव यांनीही यथासांग जयंती साजरी केली. या जयंतीला नाना भालेराव यांना श्रीस्वामीमहाराजांचे दर्शन होऊन यथासांग पूजा घडून प्रसादही मिळाला. हे वृत्त नानांनी महाराजांना कळविले. त्यावर महाराजांचे पत्र आले. याही पत्रात अनेक घटनांची माहिती मिळते.

" दि. २८।८।४० श्रीगुरुमहाराजांचे आपणास दर्शन होऊन यथासांग पूजा घडली व प्रसाद मिळाला हे वाचून आपण धन्य आहात असे वाटते. अत्यंत समाधान झाले. स्वामी महाराजांची आपणावर पूर्ण कृपा आहे.

जन्मोत्सव उत्तम केल्याचे वाचून फार आनंद झाला. येथेही कुबडे यांच्या घरी देवाला एकादसणी करवून संध्याकाळी पूजा व जन्मकाळचा अध्याय वाचून आरती वगैरे नेहमी प्रमाणे केली. पारण्याकरता श्री. प. प. विष्णु स्वामी यांना भिक्षेकरिता बोलावले होते. पराडकर, रंगनाथ, वगैरे मंडळीही होती. महाराजांचे चरित्रात्मक स्तोत्र सवडीप्रमाणे लिहून पाठवीन. श्रीदासगणूकृत अध्याय मी इकडे आणला आहे. चि. वासुदेवचे हैद्राबादहून पत्र आले आहे. किसनराव नावाचे एक गृहस्थ सेक्रेटरियट-मध्ये शॉर्टहॅण्ड टायपीस्ट असून त्यांच्या मनातून भेटीची इच्छा झाली आहे असे लिहिले आहे. जाण्या येण्याचे भाडे दिल्यास त्यांना घेऊन येण्याबद्दल चि. वासुदेव यास पत्र लिहिले आहे. (हे वासुदेव म्हणजे श्री.

नानांचे बंधू). श्री. शंकरराव आजेगावकर यांचेही पत्र भाद्रपद शु. ५ पर्यंत येतो असे आले आहे. गेल्या सोमवारी श्री. पराडकर यांनी श्रींची (श्रीमच्छंकराचार्यांची) पाद्यपूजा केली. आज सकाळी १० वाजता रा. रा. वैद्यमास्तर यांनी चि. रंगनाथ व सौ. सुमति यांचेकडून श्रींची पाद्यपूजा केली. मी जिथे बसतो त्याच ठिकाणी तिसऱ्या मजल्यावर पूजा केली. रा. रा. मोहोळकर हैद्राबादेहून चार दिवसांपूर्वी येथे आले आहेत. ते आता येथेच वकिली करणार आहेत.

गोदावरी ती. बाबा येईपर्यंत वाडीला राहणार आहे किंवा गावाला जाणार आहे ते पत्र पाठवून चौकशी करून कळवावे. श्री. गोरे यांचे पत्र आले होते. आपण त्यांचेकडे मधून मधून जात असावे. त्यांना आशीर्वाद सांगावा. श्रीदीक्षितस्वामींचा फोटो घरी आणून ठेवावा, अख्त्यारपत्र रा. रानडे यांचेकडे द्यावे व पगारापैकी पाच रुपये आपल्याकडे ठेवून घेऊन बाकीचे इकडे म. ऑ. ने पाठवावे. गोदावरीचे पत्र आल्यावर तिला ५ रु. पाठवावेत. तोपर्यंत आपल्याजवळ ठेवावेत. शिवराज (हैद्राबादचे) यांचे काशीहून पत्र आले आहे. ते आणि रामराव वैद्य काशीला श्रीस्वामी महाराजांकडे दीक्षेसाठी गेले होते. रामराव वैद्य यांना दीक्षा झाली. श्रीस्वामीमहाराजांना रा. भगवंतराव उपाध्याय यांनी १००/– रु. पाठविले आहेत. बहुतेक जागा खरेदी करण्याचा विचार असावा. श्री. शंकरराव मार्कंड यांचेकडे जाऊन चौकशी करून कळवावे."

स्वामी काशीस आजारी

सप्टेंबरच्या मध्यात श्रीस्वामी काशीत आजारी झाले. आजाराचे स्वरूपही तीव्र होते. जांबवंतसिंह सेवाशुश्रुषेसाठी नित्य होते. बरेच दिवस स्वामींनी आपले दुखणे कोणालाही कळू दिले नाही. लिव्हर बिघडली होती. ताप होता. पुढे पुढे खोकला, जुलाब सुरू झाले, तेव्हा जांबवंताने लक्षात घेऊन स्वामींची लहर संभाळून हळूवारपणे सेवा सुरू केली. तेवढ्यात स्वामींच्या ओठावर पिवळे फोड आले. जाबंवतसिंहाने स्वामींच्या आजाराचे सविस्तर वृत्त सोलापूरला महाराजांना कळविले. त्यातील पुढील वाक्य कसे हृदयस्पर्शी आहे ते पहा–

"…. आपण काळजी करू नये. शक्य होईल तेवढी सेवा करीन.

आजच स्वामींच्या दुधाची व्यवस्था केली आहे. आणखी जे जे करावे लागेल ते ते करीन."

आपल्याला शरण आलेला आपला सेवक
जांबवंतसिंह

स्वामींचा आजार वाढला- महाराज काशीला

पण स्वामींचा आजार वाढला तसे जांबवंतसिंहजीसुद्धा घाबरून गेले. त्यांनी सोलापूरला महाराजांना तार केली, "Swamiji seriously ill" २५-९-४० तार पाहताच सर्वजण गडबडून गेले. महाराजांनी भगवंतराव उपाध्ये यांना काशीला पुढे पाठविले. बरोबर पैसे देऊन औषधपाणी सेवा वगैरे काटाकाळजीने करण्यास सांगितले. आपणही येथून पुण्याला जाऊन शाळेची सुट्टी सुरू होताच येत असल्याचा निरोप दिला.

या वेळी काशीला जाताना महाराजांनी रेल्वेचे झोन (सिझन) तिकीट काढले होते. हे तीन महिने चालत होते. फक्त सदतीस रुपयात दिल्ली, हरिद्वार, कलकत्ता येथपर्यंत कोठेही प्रवास करता येत असे. कोणत्याही स्टेशनवर उतरण्याची, मेल, एक्सप्रेस, पॅसेंजरने प्रवास करण्याची या झोन तिकिटाला परवानगी असे. कोठेही परत तिकीट काढण्याचा प्रश्न येत नसे. तीन महिने हवा तेवढा पुन: पुन: प्रवास करता येत होता. असे तिकीट काढण्याने महाराजांनी किती तरी गोष्टी साधल्या. त्यांची व्यवहारदक्षता आणि कौशल्य यातून लक्षात येते. दिवाळीच्या सुट्टीचाही सदुपयोग करून घेतला.

दिवाळीची सुट्टी लागताच महाराज काशीला गेले. वामनराव आलेले पाहताच स्वामींचे निम्मे अधिक दुखणे नाहीसे झाले. पण स्वामींची दुर्बल अवस्था पाहून महाराजांचे अन्तःकरण कळवळले. स्वामींना अजूनही जुलाब होत होते. हातापायावर सूज होती. अस्वस्थता फार होती. हे सारे स्वामी सहन करीत होते. महाराजांनी स्वामींना वंदन केले. आजार, औषधपाणी, कोण कोण केव्हा केव्हा येते. इ. सारी चौकशी शांतपणे केली. स्वामींना विश्रांती घेण्याची विनंती केली. नंतर

भगवंतराव उपाध्ये, जांबवंतसिंह यांचेशी एका बाजूला बसून सर्व माहिती विचारून घेतली. मग स्वामींची सेवा, औषधपाणी आणणे, त्यांच्या भोजन, खाण्यापिण्याची व्यवस्था इ. सर्व तत्परतेने होण्यासाठी काशी-मधील साधक शिष्यांना दोन दोन तासांची वेळ दिली. दिवसा–रात्री स्वामींच्या जवळ बसण्यास सांगितले. आळीपाळीने येण्याचीही सोय लावल्याने साधक शिष्यांना सोयीचे झाले. स्वामींच्या जवळ चोवीस तास कोणी ना कोणी राहू लागले. औषधी योजना काळजीपूर्वक करण्या-साठी महाराज स्वतः वैद्यांना भेटून सांगून आले. स्वतःची पाळी लावून घेतली. त्याशिवायही दिवसभर स्वामींच्या जवळ राहून सर्व प्रकारची सेवा करीत.

महाराजांनी स्वामींचे हातपाय, अंग चेपण्यारगडण्याचे काम केले. छाटचा कपडे धुतले, स्वैपाक करून भिक्षा घातली. औषधपाणी, बाजारहाट आणला. त्यांच्या जागेची, भांड्यांची स्वच्छता केली. सर्व व्यवहार अत्यंत विनम्रपणे करीत. कामापुरते विचारण्याबोलण्यापुरते ते स्वामींच्या समोर असत. इतर वेळी जवळच पण आडोशाला बसून रहात असत. स्वामींची सेवा करताना आपले आन्हिक किंवा दैनिक कार्यक्रम त्यांच्या सेवेच्या आड येऊ देत नसत. आणि स्वामी सेवेच्या कारणाने आपले आन्हिक चुकवीत नसत. यावेळी ते जेवायला, स्नान आन्हिकाला प्रोफेसर अकूत यांचेकडे दशाश्वमेध घाटावर जाऊन येत असत. प्रोफेसर अकूत हे अनुगृहीत होते. बनारस विद्यापीठात ते गणि-ताचे प्राध्यापक होते. त्यांना अध्यात्माची आवड होती. ते आचारनिष्ठ होते. तेही स्वामीसेवेसाठी त्यांच्या पाळीला दोन तास येत असत, अनुगृहीतही होते.

गुरुद्वादशीसाठी काशीहून नृसिंहवाडीस

इ. स. १९०७ पासून श्रीगुरुमहाराज श्रीक्षेत्र नृसिंहवाडीस दर-वर्षी गुरुद्वादशीला न चुकता जात असत. त्याला इ. स. १९२२ साली होशंगाबादला स्वामींची पहिली भेट, दीक्षा झाली, एवढा एकमेव अपवाद घडला आहे. आता यावेळीच पहा ना ! महाराज गुरुद्वादशीसाठी काशीहून वाडीला आले व परत काशीला गेले. झोन तिकिटाचा चांग-

लाच उपयोग झाला. महाराजांच्या जीवनात कौशल्य पराकोटीचे असल्याचे फार जाणवते.

'योजना कौशल्य' हा शब्द वापरला म्हणजे मानवी व्यवहाराचा विशेष दिसतो. मानवी दृष्टीने 'योजना' शब्दाचा विचार केला तर ठरविलेल्या योजनांपैकी काही सफल होतात, तर काही योजना अयशस्वी होतात. पुष्कळ योजना दुरुस्ती होत होत मूळच्या योजनेच्या विपरीतही घडून येतात. बहुतेक घरांचे पहिले 'प्लॅन्स्' घर बांधून होईपर्यंत खूप बदललेले दिसतात. महाराजांच्या योजनांना बदल किंवा अपयश कधीही अनुभवावे लागले नाही. हे असे कसे घडले याचा विचार अधिक सूक्ष्मपणे त्यांचा अधिकार लक्षात घेऊन केला पाहिजे. ते त्रिकालज्ञ होते हे नुसते शाब्दिक बोलण्यापैकी नव्हे. परंतु आपली ही स्थिती त्यांनी कधी व्यक्त केलेली नाही, ही व्यक्त करण्यातली स्थिती नसते. ते बोलतील तसे घडते. ते ठरवतील तसे होईल. त्यांच्या इच्छा–संकल्पनांनाही यश असे. व्यवहारात ते जे कमी असेल, व्हावे असे वाटत असून झाले नसेल नेमकी त्याची चौकशी करीत. जे झाले, घडले त्याबद्दल प्रश्न करीत नसत. त्यांच्या इच्छा–योजनांप्रमाणे सारे घडले यात विशेष नाही तर भक्तशिष्यांच्या अडीअडचणी, इच्छा, प्रार्थना त्यांच्या संकल्पाने यशस्वी झाल्याची शेकडो उदाहरणे आहेत. हे जाणून मानवी व्यवहार म्हणून म्हणायचे, महाराजांचे योजनाकौशल्य पराकोटीचे होते.

यासाठी एक भावी काळात घडलेला एक प्रसंग उल्लेख करण्यापुरता सांगता येईल. प्रयागहून रेल्वेने पाटण्याला जाऊन तेथून विमानाने काठमांडूला जायचे होते. गाडी ठरलेली. ती उशीरा पोचते हे आधी कोणाच्या लक्षात आले नाही. ऐनवेळी समजले की विमानाच्या वेळेनंतर तासाने गाडी पाटण्याला पोचते. सर्वांनी आधी निघण्याची घाई चालविली परंतु महाराज म्हणाले, "जाऊ ठरलेल्या गाडीने. ईश्वराची इच्छा असेल तर विमान तासाभराने उशीरा सुटेल." आणि असेच घडले. विमान उशीरा सुटले म्हणून सर्वांना त्याच विमानाने जाता आले. ही योजना मानवी योजनेतली नव्हती. घडणारे समजले पण कौशल्याने कळू न देता ईश्वरी विश्वासाचा हवाला दिला.

आता आपण चरित्राच्या सूत्राप्रमाणे पुढे जाऊ. महाराज वाडी

करून परत काशीला गेले. स्वामींच्या सेवेसाठी राहिले. आता स्वामींची प्रकृती सुधारत होती. बाजारहाटाची सवय नसलेल्या व कधी हुज्जत घालण्याची सवय नसलेल्या महाराजांना बाजार करण्याची वेळ यावेळी आली होती. तो प्रसंग.

वामन ! शक्कर कम है !

स्वामींनी एकदा महाराजांना अर्धा शेर साखर आणण्यास सांगितली. महाराज साखर आणण्यास बाहेर पडले. दुकानात गेले. अर्धाशेर साखर घेऊन, दुकानदाराला पैसे देऊन परत आले.

स्वामींनी तो साखरेचा पुडा हातात घेतला. हातांनी तोलून पाहिला. स्वामींना ती साखर कमी वाटली. ते म्हणाले " वामन शक्कर कम है। वे बेपारी बहुत झूठापन करते हैं। हम उनपर दया करेंगे तो हमें गवाँर समजते हैं।" असे म्हणून स्वामी वामनरावांना घेऊन तो साखरेचा पुडा घेऊन त्या दुकानात गेले. महाराजांच्या शांत प्रवृत्तीत हे बसत नव्हते. भांडण म्हटले की त्यांच्या अंगावर काटा उभा राहतो. 'उपेक्षा आणि कीव करणे' या शस्त्रांनी नापसंती व्यक्त केली म्हणजे झाले. त्यासाठी लोकांपुढे नाटक करून, अन्यायाची नापसंती स्पष्ट होते असे थोडेच आहे, आणि एवढे करून व्यापारी फसवेगिरी थोडीच बंद करणार आहे. अशा विचारांचे महाराज असले तरी व्यक्ती तितक्या प्रकृती असतातच. स्वामींच्या प्रखर प्रवृत्तीला अन्याय म्हटला की असह्यच ! त्याचा प्रतिकारही स्वामी तितक्याच प्रखरतेने करणार. हा स्वामींच्या बंगाली प्रकृतीचा धर्म होता. महाराज निमूटपणे स्वामींच्या बरोबर गेले.

आता दुकानात काय होणार याची धाकधुकी महाराजांच्या मनात होती. त्यांना एवढेच समाधान होते की हा प्रसंग काशीत घडत होता. पुण्यात नाही. स्वामींनी दुकानदाराला कडक शब्दात जाणीव दिली. त्यानेही एक संन्यासी आणि एक सज्जन पाहून आपली चूक कबूल करून कमी साखरेची भरपाई करून दिली.

परत येताना महाराजांच्या मनात विचार घोळत होता तो श्रीवासुदेवानंदस्वामींचा. ते एका शिष्याला सांगत होते 'ही मिरची केरात ढकलून दिलीस तर ही देवाची वस्तू आहे हे विसरलास' गुरु-

सान्निध्यात आणि गुरुसेवेत कोणत्या वृत्तीनें रहावे हे या प्रसंगाने मनावर ठसते.

श्रीस्वामींचे कुशल कळविताना तत्पूर्वीच्या प्रसंगांचा उल्लेख करणारे एक पत्र महाराजांनी श्री. नाना भालेराव यांना लिहिले. त्यातील महत्त्वाचा भाग वाचण्यासारखा आहे.

" काशीत आलो तर स्वामींच्या पूर्वीच्या सोनारपुऱ्यातील जागेत स्वामी नव्हते. नंतर असे समजले की ती जागा ठीक नसल्याने स्वामी महाराज गंगाकिनारी असलेल्या, उदेपूरच्या राजांच्या ' राणामहाल ' नावाच्या जागेत ३५ रु. द. म. देऊन राहतात. सबंध दुसरा मजला घेतला आहे. गंगेवर असल्याने हवा–प्रकाश फारच उत्तम आहे. पहिल्या जागेतून आजारी अवस्थेतील स्वामींना ' मेण्यातून ' दोन तासात नेऊन ठेवले. श्री जांबवंतसिंहजी आणि दुसरे एक बंगाली स्वामी यांनी फार उत्तम व्यवस्था ठेवली आहे. आजाराची सर्व लक्षणे कॉलऱ्याची होती. आता तो विकार बंद झाला आहे. आज थोडा डाळिंबाचा रस दिला आहे. भक्तांशिवाय तीन बंगाली ब्राह्मण सेवेसाठी ठेवले आहेत प्रत्येक-जण आठ तास सेवेत असतो. तिघांना मिळून रोज २ रु. देण्याचे ठरविले आहे.

आज पासून वैद्याचे औषध सुरू केले आहे. जांबवंतसिंहाने आमची जेवणाची सोय त्याचे व्यापारी मित्र पाठक यांचेकडे केली आहे. ते दुर्गा घाटावर राहतात. सर्व व्यवस्था उत्तम आहे. काळजी करू नये.

आपला
वा. द. गुळवणी

सुरुवातीला काय झाले ते या पत्रातून स्पष्ट होते. श्रीस्वामी-महाराजांची सेवा किती निष्ठेने, तत्परतेने अगदी राजासारखी होत होती ते चांगलेच जाणवते. खरे शिष्य आपल्या सद्‌गुरूंचे अधिकार ओळखून कसे वागतात, त्यांच्यासाठी काय काय करतात हे आपल्या नजरेसमोर उभे रहाते आणि आपली ही सद्‌गुरुनिष्ठा उंचावते. चरित्रा-मधील छोटे प्रसंग, वर्णन हे वस्तुस्थिती समजण्यासाठी असते. वस्तु-स्थितीचे अचूक आकलन होणे हे शुद्ध मनाने प्रसंगाशी समरस झाले तर

होत असते. तरच आपल्या सद्‌गुरूंची योग्यता व अधिकार समजतो. संशय–शंका हे गैरसमज पसरविणारे शत्रू अशा ठिकाणी मन मलिन करण्यास टपलेले असतात. म्हणून एक खूणगाठ बांधून सत्पुरुषांची, महात्म्यांची, श्रीसद्‌गुरूंची चरित्रे अभ्यासावयाची असतात. ही चरित्रे इतरांना पावन करणारी असल्याने त्यांच्या चरित्रात कुठेही दोष नसतो. दोष असतो आपल्या दृष्टीत. आपल्या श्रद्धेत. आपल्या निस्सीम भक्तीत.

उदात्त ध्येयाशी तदाकार झालेले महापुरुष ध्येयाला धक्का लागू न देण्यासाठी व्यवहार आणि लौकिक यांची विसंगती स्वीकारतात, लौकिकाची काळजी ध्येयाला सोडून महापुरुष घेत नाहीत. महापुरुषांचा लौकिक त्यांची 'ध्येयनिष्ठा' हाच असतो. त्यांचे लौकिकाचे आधार व्यवहार संभाळीत राहणे, व्यावहारिक स्थान संभाळणे, असे नसतात. म्हणून महापुरुषांची भक्ती, सेवा जाणतेपणे केली तर भक्तांच्या, साधकाच्या वृत्तीत परिवर्तन होईल.

महाराजांनी अनुभवलेले गुरुतत्त्वाचे स्वरूप

महाराजांनी सद्‌गुरुस्वामींची सेवा किती अनन्यतेने केली आहे ही त्यांच्या जीवनातील प्रत्येक क्षणी आढळून येणारी गोष्ट आहे. महाराजांनी श्रीसद्‌गुरू टेंबेस्वामींची सेवा कशी केली हे त्यांच्या पूर्वजीवन चरित्रात पाहिले आहे. विशेषतः हावनूर–गरुडेश्वर मधील त्यांचा व श्रीगुरुस्वामींचा सहवास कसा होता हे महाराजांच्या अनन्य सेवानिष्ठतेवर स्वच्छ प्रकाश टाकणारा आहे. तीच अनन्यनिष्ठा, तीच सेवातत्परता तोच लीन–विनम्र भक्तभाव श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामीमहाराजांच्या संबंधी महाराजांच्या ठिकाणी होता. हे त्यांनी प्रत्यक्ष वागून जगून दाखविले आहे. आपण मात्र करीत बसलो गुरू दोन कसे ? ज्यांना दोन गुरू दिसतात त्यांनी दोन शरीरे पाहिली. महाराजांनी दोन्ही ठिकाणी गुरुतत्त्वाची शक्ती प्रकर्षाने अनुभवली. त्यांचे एकात्म अनुभवले. त्यांचा समानधर्म अनुभवला. महाराजांना दोन्ही गुरुस्वामीत कुठेही उणेपणा आढळला नाही. तसा आढळला असता तर महाराजांच्या मनाने उणेपणापुढे समर्पण केले नसते. त्यांनी सर्व संतसत्पुरुषांना वंदनीय मानले आहे, परंतु गुरुत्व मानून शिष्यत्वाचे समर्पण पूर्णत्वाचा अनुभव आलेल्या स्थानीच केले आहे. यामध्ये श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी

महाराज आहेत.

काशीहून महाराजांनी पाठविलेल्या काही पत्रांतील लक्षणीय उल्लेख—

१५–१०–४० "श्रीस्वामीजींच्या पोटात पाण्याशिवाय काहीही रहात नाही. सर्व थोडया तासात उलटून पडते. केवळ अस्थिचर्म शिल्लक आहे. डोक्यावर पाण्याची घडी ठेवून एका हातात पंखा व एका हातात पाणी ठेवून रहावे लागते. कधी पाणी मागतात, तर कधी वारा घाला म्हणतात. अंग दाबणे (जोराने) २४ तास सारखे सुरू आहे. अंगावर वस्त्र मुळीच नाही. तासा तासाला लघवी करता युरीन पॉट द्यावे लागते. युरीन पॉट, ऐस बॅग, रबरी बेडशीट वगैरे सर्व सामान विकत घेतले आहे. यामुळे मला पत्र लिहिण्यास वेळही मिळत नाही. इतक्या दिवसात फक्त दोन वेळ उभ्या उभ्या विश्वनाथाचे दर्शन घेतले. सकाळी ६।। वाजता श्रीगंगाजीचे स्नान मात्र होते. जेवणाकरता १।। मैल जावे लागते. इकडे कोट टोपीची मुळीच गरज नाही. सर्व ठिकाणी फक्त सदरा घालून जातो, श्रीकृपेने माझी प्रकृती उत्तम आहे, येथे उष्णता फार आहे."

१३–१०–४० "आज १२ संन्यासी व इतर ३०–३२ मंडळींना श्रीस्वामी महाराजांनी जेवण दिले. श्रीस्वामीमहाराजांना बरीच पत्रे आली आहेत. त्यांना उत्तरे लिहिण्याचे काम मी करीत आहे."

यानंतर श्रीस्वामींची प्रकृती सुधारू लागली. मग महाराजांचे स्वतःचे कार्यक्रम सुरू झाले. ते महाराजांनी स्वतः पत्रातून सविस्तर लिहिले आहेत. त्यांची अशी पत्रे थोडयाफार स्पष्टीकरणासह खाली देत आहे. त्यांची पत्रे म्हणजे त्यांच्याच शब्दातून आपणास माहिती मिळणार आहे, वास्तवतेचा–सत्याचा आनंद मिळणार आहे.

महाराजांनी काशीला आधी ताबडतोब भगवंतराव उपाध्ये यांना पाठविले होते. नंतर महाराज काशीला गेले. मग महाराजांनी भगवंतराव उपाध्ये यांना गावी जाऊन काही कामे राहिली होती ती उरकून परत काशीला येण्यास सांगितले होते. भगवंतराव उपाध्ये गुजराथमध्ये थुरा-वासला जाऊन–पुण्याला जाऊन परत काशीला गेले. तोपर्यंत महाराज स्वामींच्याजवळ होते. भगवंतराव आल्यावर महाराज गुरुद्वादशीसाठी पुणे–वाडीकडे आले, १०–१२ दिवस वाडीकडे होते. कार्तिक शु. ६ ला

मातुश्रींचे श्राद्ध केले. त्यावेळी भगिनी गोदावरी तेथे होती. ती श्राद्धानंतर कुडुत्रीला गेली व महाराज साताऱ्यास चार दिवस जाऊन आले. याकाळात गुरुद्वादशीसाठी हिंगोली आजेगावहून श्रीशंकरकाका आजेगावकर व गं. भा. काशीबाई वाडीस आले होते. त्यामुळे या स्नेही मंडळींचा काळ मोठ्या आनंदात जात असे. ही आजेगावची मंडळी पंढरपूर–गाणगापूर मार्गे आपल्या गावी गेली.

महाराजांनी वाडीहून पुण्यास श्री. नाना भालेराव यांना पत्र पाठविलेल्या पत्रावरून त्यांचेकडे येणाऱ्या व्यक्तीसंबंधी महाराज स्वतः किती लक्ष घालीत याचा चांगला खुलासा होतो. महाराज पुण्यास नसताना त्यांचेकडे पुण्याला कोणी आले तरी त्याची व्यवस्था किती आस्थेने ते करीत याचा चांगला पुरावा या पत्राने मिळतो. महाराज हे काम श्री. नाना भालेराव यांचेवर तेवढ्याच आपलेपणाने सोपवीत आहेत हेही लक्षात येते.

नरसोबावाडी १।११।४०

"रा. रा. गणेश व्यंकटेश सातवळेकर यांचे चिरंजीवांकडून आज पत्र आले आहे की, त्याचे वडील मुंबईहून रविवारी पुण्यास येत आहेत. त्यांची सोवळ्याने जेवण्याची, स्नानसंध्येची सोय आमच्या घरी करावी. आमच्या घरी–स्नान संध्या व निजण्याची व्यवस्था करून जेवणाची सोय आपल्याकडे करावी, मी येईपर्यंत त्यांना ठेवून घ्यावे. महाराजांच्या चरित्रासंबंधी (श्रीटेंबे स्वामींच्या) माहिती विचारणे आहे. त्यांची कोणत्याही प्रकारची गैरसोय होणार नाही याबद्दल काळजी घ्यावी. तसे मी त्यांना पत्र टाकले आहे."

नरसोबाची वाडी ६।११।४०

"मी आज सकाळी येथून निघून रात्री १० वाजता बुदगावला उतरून रा. रा. गोगटे यांचेकडे गुरुवारी संध्याकाळपर्यंत राहून शुक्रवारी सकाळी पुण्यास येत आहे. रा. रा. सातवळेकर आले असल्यास ठेवून घ्यावे. मी तीन दिवस मिरजेला गेलो होतो. डॉ. प्राणी यांचे जामात (नारायण मोघे) व पटवर्धन मास्तर यांना दीक्षा झाली. आसन प्राणायामादी क्रिया आरंभापासून सुरू झाल्या आहेत. झेलमच्या गृहस्थाला पुण्याहून पत्र पाठविले होते. त्याचे उत्तर परवा आले. त्याच्या ठिकाणीही

शक्तिसंचार उत्तम झाला असल्याचे त्याने लिहिले आहे."

महाराज काशीहून वाडीस गुरुद्वादशीस आले होते व नंतर परत गेले त्यावेळी काशीहून पाठविलेले पत्र आहे–

काशीवर्णन

२–१२–४० काशी

मी बुधवारी १२–४० च्या गाडीने निघून संध्याकाळी मुंबईस पोचलो. रा. काशीकर शास्त्री यांचेकडे राम मंदिरात उतरलो होतो. सर चुनिलाल शहा यांचेकडून सकाळ संध्याकाळ मोटार येत होती. त्यांचा अभ्यास (साधना) जोरात चालला आहे. १॥ तास बसत असत. भगवंतराव (उपाध्ये) यांचा 'अमरनाथ योगाश्रम पाहून आलो. योगीराज 'अमरनाथ' यांचे दर्शन करून आलो. मुंबईहून शुक्रवारी रात्री ८। च्या कलकत्ता मेलने निघून शनिवारी हुशंगाबादला आलो. तेथे आश्रमातील श्रीदत्त मंदिरात उतरलो होतो. तेथून रविवारी निघून सोमवारी सकाळी ५ वाजता प्रयागला आलो. तीर्थविधी झाला, दुसऱ्या दिवशी तीर्थश्राद्ध व तिसऱ्या दिवशी गंगापूजन करून रात्री १० वाजता निघालो व गुरुवारी सकाळी येथे (काशीला) आलो. लगेच तीर्थविधी करून श्रीविश्वराजाला गंगा घालून घरी आलो. दुसऱ्या दिवशी तीर्थ-श्राद्ध झाले. शनिवारी पिशाचमोचन तीर्थावर श्राद्ध झाले.

काल येथून चार मैलावर सारनाथ म्हणून बुद्धकालीन स्थान नवीन उत्खनन करून काढले आहे व नवीन बुद्ध मदिर बांधले आहे ते पाहून आलो. पाहण्यायोग्य आहे. प्राचीन अवशेषाचे मुझियम जवळच आहे. तेही प्रेक्षणीय आहे. या ठिकाणी अशोकाचा स्तंभही पाहण्यासारखा आहे. या ठिकाणी बसून बुद्धाने आपल्या पहिल्या शिष्यांना आरंभाला उपदेश केला. या ठिकाणी स्तूपही फार मोठा आहे. नवीन मंदिरात जपानी कारागिराने आतील भितीवर बुद्ध चरित्रातील प्रसंग चित्रित केले आहेत. त्याला चार वर्षे लागली. त्याकरिता एक इंग्रज (बुद्ध) गृहस्थाने दहा हजार रुपये दिले. मंदिरालाही एका युरोपिअन बाईने तीस हजार रुपये दिले आहेत. तेथून चार वाजता परत आलो.

आज सकाळी एक नवीन दीक्षा झाली. शक्तिसंचार उत्तम झाला

आहे. आणखी चार मंडळींचा आग्रह आहे. पण राहण्यास सवड नाही. कदाचित् आग्र्याहून परत काशीला यावे लागेल. (मंडळींचा फारच आग्रह पडला तर).

उद्या पंचतीर्थ श्राद्धे व नंतर पंचक्रोशी करून गयेला जाईन नंतर कलकत्ता परत अयोध्या, नैमिषारण्य–ब्रह्मावर्त, हरिद्वार, कुरुक्षेत्र, दिल्ली, मथुरा, आग्रा, या मार्गाने हुशंगाबादेहून परत जाण्याचा विचार आहे, बरोबर पुष्कळ मंडळी असल्याने व्यवस्था उत्तम आहे. प्रकृती ठीक आहे. रोज सकाळी ५।। ला गंगास्नान होते."

काशी सोडताना महाराजांनी मोठ्या प्रवासाची योजना आखली व त्याप्रमाणे त्यांनी प्रवास सुरू केला. ही माहिती पण त्यांच्याच शब्दा-तून म्हणजे पत्रातून पाहू.

महाराजांची मोठी तीर्थयात्रा

ठरविल्याप्रमाणे काशीयात्रा यथाविधी करून गयेला गेले. तेथून नानांना पाठविलेले पत्र पुढीलप्रमाणे आहे.

गया १२–१२–४०

आम्ही मंगळवारी संध्याकाळी ४ वाजता काशीहून निघून गयेला रात्री ९ वाजता पोचलो. काल फल्गु श्राध्द, विष्णुपद श्राद्ध व अक्षयवट श्राद्ध व ब्राह्मण भोजनादी येथील सर्व विधी झाला. भगवत्कृपेने त्रिस्थ-ळीची यात्रा पुरी झाली. आज दुपारी बुद्धगया पाहून कलकत्यास जाऊ. रा. रा. भगवंतराव यांचेकरता शाळिग्राम शिलेवर मेरुपृष्ठ गायत्रीयंत्र करण्यास ऑर्डर दिली आहे. १ रु. आगावू दिला आहे. यंत्रोद्धार पुढील-प्रमाणे त्या मुसलमानाने सांगितला आहे. तो बरोबर किंवा कसे ते भगवंतराव यांना विचारून अगर दुसरा यंत्रोद्धार असल्यास तो श्लोक लिहून 'पाठक ब्रदर्स, दुर्गाघाट, बनारस सीटी,' या पत्त्यावर पत्र पाठवून कळवावे, म्हणजे त्याप्रमाणे यंत्र तयार होईल.

'बिंदु त्रिकोण वृत्तं दशकोण दश विरिंच अष्टदल षोडश दल भोतीचे' यह हमारा नकाशा है, आप अपना भेजे, ऑर्डर आनेपर शालिग्राम कर जायेगा।

महाराज किती विविध प्रकारचे व्याप सांभाळीत होते हेही नोंद करण्यासारखे आहे. तीर्थयात्रा प्रत्येक ठिकाणी यथासांग–विधिवत करण्याचा कटाक्ष व तशीच सहज प्रवृत्ती दिसून येते. बुद्धाचे सारनाथ–अशोकस्तंभ आणि बुद्धगया या गोष्टींकडे त्यांनी लक्षपूर्वक निरीक्षण केले. जाता जाता अनेकांची कामे करण्याची प्रवृत्ती इ. गोष्टी पत्रातून स्पष्ट होतात. यानंतर महाराज कलकत्त्याला गेले आहेत ते वर्णनही त्यांच्याच पत्रातून वाचू.

हौरा (कलकत्ता) दि. १५-१२-१९४०

"श्रीकृपे इकडील सर्व क्षेम, आम्ही काशीहून मंगळवारी निघून रात्री ९ वाजता गयेला पोचलो. बुधवारी तेथील सर्व विधी उरकून दुसरे दिवशी बुद्ध गयेला जाऊन रात्रीच्या गाडीने शुक्रवारी सकाळी हौरा (कलकत्ता) स्टेशनवर उतरून तेथेच जवळ सत्यनारायणाच्या धर्मशाळेत उतरलो.

संध्याकाळी ट्रॅमने बेलूर मठातील रामकृष्ण परमहंसांचे भव्य व प्रेक्षणीय मंदिर (हे मंदिर बांधण्यासाठी अमेरिकन बाईने सात लक्ष रुपये दिले आहेत) पाहण्यासाठी गेलो. मंदिर चार वाजता उघडतात. अवकाश होता म्हणून नावेतून गंगेच्या परतीरावरील दक्षिणेश्वर येथील कालीमाता मंदिरात जाऊन दर्शन करून आलो. याठिकाणी श्रीरामकृष्ण परमहंस राहात असत. परत बेलूर मठात येण्यास सहा वाजले. परत आल्यावर विवेकानंद, ब्रह्मानंद व रामकृष्ण परमहंसांच्या पत्नी यांच्या समाधी गंगा किनारी आहेत त्या पाहून मुख्य मंदिरात गेलो. त्यावेळी आरती चालली होती. व्यवस्था व स्वच्छता फार चांगली आहे.

दुसरे दिवशी प्राणिसंग्रहालय, व्हिक्टोरिया मेमोरियल हॉल, श्रीकालीमंदिर म्युझियम पाहून आलो. सकाळी ९ पासून सायंकाळी ४ पर्यंत वेळ गेला. परत आल्यावर धर्मशाळेतच दत्तजयंती झाली.

सोमवारी पंजाब एक्स्प्रेसने रात्री १०–३५ ला निघून पहाटे साडेपाचला येथे (अयोध्येला) आलो. वाटेत जांबवंतसिंह रात्री दोन वाजता बनारसच्या स्टेशनवर आले होते, आलेली पत्रे मिळाली. काल सर्व देवांची दर्शने घेतली."

यानंतर महाराज ब्रह्मावर्तास जाऊन आले. त्यासंबंधीचे पत्र पुढीलप्रमाणे आहे.

ब्रह्मावर्त – २०–१२–४०

काल सकाळी रा. रा. सातवळेकर व मी (बाकीची सर्व मंडळी अयोध्येला ठेवून) सहा वाजता अयोध्येहून निघून लखनौवरून ११ वाजता कानपुरास आलो. सकाळपासून बारीक पाऊस असून, अतिशय गारठा सुटला होता. तो अद्यापही तसाच आहे. एका धर्मशाळेत उतरून तशा गारठ्यात नळावर स्नान करून धर्मशाळेतील शिवमंदिरात संध्यादी नित्यविधी झाला. जेवण नाही, थोडा फलाहार करून ४ वाजता स्टेशनवर आलो. ब्रह्मावर्ताला गाडी फक्त संध्याकाळी ६ वाजता येथून निघते व सकाळी ७ वाजता ब्रह्मावर्ताहून निघून कानपूरला येते.

आम्ही रात्री ७ वाजता ब्रह्मावर्तास ए ा धर्मशाळेत उतरून रात्र काढली. धर्मशाळा सोयीची व स्वच्छ आहे. सकाळी उठून श्रीसद्गुरुवासुदेवानंदस्वामी महाराज ज्या कुटीत राहात असत ती जागा पाहिली. या ठिकाणी आता पक्की कुटी बांधून ठेवली आहे. अगदी गंगेच्या किनाऱ्यावर असल्याने पूर्वीची कुटी वाहून गेली. जवळच येथील मंडळींनी श्रीदत्ताचे लहानसे मंदिर बांधले आहे. त्याला इंदूरच्या राणीकडून द. म. रु. २० मिळतात. त्याला लागूनच अंताजीपंतांचे राममंदिर आहे. या ठिकाणी 'महाराज' (टेंबेस्वामी) पुराण सांगत असत. सर्व जागा अतिशय शांत व रम्य आहे. गंगेवर स्नान करून राममंदिरात सर्व आन्हिक करून पुजाऱ्याकडे प्रसाद घेतला.

नंतर वाल्मिकीचा आश्रम पाहून आलो. जवळच स्वामी आत्मानंद सरस्वती यांचा सुंदर मठ आहे. तो पाहून मुख्य ब्रह्मेश्वराचे दर्शन करून व तेथेच घाटावर संध्या करून येऊन हे पत्र धर्मशाळेत लिहीत आहे. उद्या सकाळी अयोध्येला परत जाऊ व परवा सकाळी हरिद्वारास जाऊन पोचू. श्रीस्वामी महाराजांचे चरणी अनेक प्रणिपात. (सध्या श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामीमहाराज पुण्यास श्री. नाना भालेराव यांचेकडे असल्याने त्यांना नमस्कार लिहिला आहे.) प्रकृती ठीक आहे."

श्रीगुरुमहाराजांच्या जीवनात प्रकर्षाने जाणवणारी गोष्ट म्हणजे

त्यांची गुरुनिष्ठा व गुरुभक्ती हीच सर्वोपरी आढळते. ते ब्रह्मावर्ताला गेले याचे मुख्य कारण श्रीसद्‌गुरु टेंबे स्वामींनी–ब्रह्मावर्ताला २–३ चातुर्मास केले होते. जेथे जेथे सद्‌गुरु गेले, त्यांच्या वास्तव्याने आणि चरणस्पर्शाने भूमी पावन झाली, तेथे तेथे महाराज जाऊन येत असत. शिष्यामध्ये गुरुत्व आले तरी त्याला आपले गुरु हे श्रेष्ठ–वंदनीय सद्‌गुरु आहेत व आपण त्यांचे शिष्य आहोत हे गुरुशिष्य नाते असतेच. हा भाव असणे विशुद्ध–निर्दोषत्व स्थितीचे प्रमाण आहे.

भावाद्वैतं सदा कुर्यात् क्रियाद्वैतं न कर्हिचित् ।
अद्वैतं त्रिषु लोकेषु नाद्वैतं गुरुणासह ॥

श्रीमच्छंकराचार्य–तत्त्वोपदेश '

अयोध्येवरून महाराज हरिद्वारला गेले. ती माहिती त्यांच्या मजकुराने पाहू–

हरिद्वार– दि. २४–१२–४०

"आम्ही रविवारी सकाळी पहाटे ५॥ वाजता हरिद्वार येथे आलो. स्टेशनवर उतरताच गार वारा कसा असतो याचा अनुभव आला. खरी थंडी आता सुरू झाली आहे. ११ वाजता गंगेत स्नान करताना अंगातून कळा येतात. काल सकाळी १० वाजता मोटारने हृषिकेश–लक्ष्मण झूला–स्वर्गाश्रम वगैरे ठिकाणी जाऊन आलो. स्वामी शिवानंद यांचेही दर्शन करून आलो. हृषिकेशला ११ वाजता गंगेत सर्वांनी स्नान केले. स्नानानंतर त्रास होत नाही. हरिद्वारला परत आल्यावर रात्री ७ वाजता जेवण झाले.

आतापर्यंत सर्वांच्या प्रकृत्या ठीक आहेत. सोबत पगाराबद्दल अख्त्यारपत्र आहे. ते रानडे मास्तर यांचेकडे द्यावे. गोदावरीला पैसे पाठवावेत. मला पैशाची गरज लागल्यास तारेने कळवीन, त्याप्रमाणे पाठवावेत. श्रीस्वामी महाराजांचे चरणी माझे प्रणिपात प्रविष्ट करावेत."

कुरुक्षेत्र– २८–१२–४०

हरिद्वारहून आम्ही बुधवारी सकाळी दिल्लीला आलो. आज अमावास्या असल्याने कुरुक्षेत्राला जात आहोत. हे पत्र गाडीत लिहीत आहे. ११ वाजता तेथे पोहचू. तेथून संध्याकाळी ४ ला निघून रात्री

८ ला दिल्लीला पोहचू. बरोबर श्रीहरदत्तशास्त्री, सातवळेकर व वे. शा. सं. आळवणी आहेत. पंजावचे साधू गुरुचरणदास येथे मी येण्यापूर्वी आले आहेत. पं. हरदत्तशास्त्री यांचेकडे उतरले आहेत. दिल्लीहून १० मैल लांब पं. हरदत्तशास्त्री यांचे स्थान आहे. मी रात्री त्यांचेकडेच होतो."

पं. हरदत्तशास्त्री हे महाराजांचे अनुगृहीत. हे संस्कृतचे अध्यापक. गव्हर्मेन्ट मिडल स्कूल, दिल्ली (छावनी). पत्र व्यवहाराने संबध आलेला. पण अत्यंत श्रद्धेने साधन करण्याने त्यांच्या मनात सद्गुरुनिष्ठा दृढ झाली. तीर्थयात्रेच्या निमित्ताने एकदा पुण्यास येऊन श्रीगुरुमहाराजांना भेटून गेले होते. महाराज दिल्लीला त्यांचेकडे उतरत. ते अत्यंत श्रद्धा-भक्तीने महाराजांची व्यवस्था ठेवीत. आचारसंपन्न जीवन असल्याने महाराजांचे कर्मशास्त्रपूत आचरणाचाही त्यांचेवर पूर्ण प्रभाव होता. त्यांना काव्य प्रतिभा होती. त्यांनी या शक्तिपात परंपरेच्या गुरूंचे स्मरण श्लोकातून केले आहे. हे नित्य पठणात ठेवण्यासारखे आहे.

श्रीगंगाधरतीर्थमीशं सदृशं नारायणं माधवम् ।
तीर्थं शङ्कर पुरुषोत्तममहं साक्षाच्छिवं शंकरम् ॥१॥
सिद्धानां शरणं, परात्परतरं श्रीलोकनाथं हरम् ।
दत्तात्रेय भवं त्रिदेववपुषं वन्दे गुरुं वामनम् ॥२॥
जन्म जन्मान्तरासुप्ता कुण्डलिनी ब्रह्मरुपिणी ।
स्पर्शेन बोधिता येन तस्मै श्री गुरवे नमः ॥३॥

महाराजांनी काशीहून निघतानाच दिल्लीच्या या मुक्कामाचा पत्ता उत्तर भारतातील जिज्ञासूंना आणि भक्तांना दिला होता. त्या-प्रमाणे पंजाबातून एक त्यागी व वैराग्यसंपन्न हठयोगी भिक्षेकरता मुद्दाम आले होते. ते बी. ए. असून परीक्षा होताच घर सोडून योगाभ्यास करीत असतात. अठरा वर्षे अखंड अभ्यास सुरू आहे. सहा महिने लाय-पूरला व उन्हाळ्यात सिमल्याला एकांतात राहतात. अत्यंत नम्र आहेत. नादानुसंधान व खेचरीचाही उत्तम अभ्यास आहे. सिद्धीही बरीच आहे. दीक्षा झाली. त्यांना अतिउत्तम अनुभवांनी अतिशय आनंद झाला. त्यांच्या सहवासात दिल्लीतील चार दिवसांचा काल उत्तम गेला. हे सर्व

महाराजांनी ४–१०–४१ च्या पत्रात लिहिले आहे. त्यामध्येच पुढील माहिती पण लिहिली आहे–

"मथुरेस तीन दिवस मुक्काम झाला. एक दिवस गोकुळ, एक दिवस वृंदावन व एक दिवस गोवर्धन याप्रमाणे बाहेरची स्थाने पाहिली. वृंदावन व गोवर्धन येथील मंदिरे प्रेक्षणीय आहेत. आसपासच्या २५ मैलांचा प्रदेश भगवान श्रीकृष्णचरणरजाने पवित्र झाला आहे. तेथून पहाटे लौकर भोजन करून (मथुरेहून) ११ वाजता निघालो व १२ वाजता आग्रा येथे आलो, येथील सर्व प्रेक्षणीय स्थळे संध्याकाळपर्यंत टांग्यातून हिंडून पाहिली. प्रसिद्ध ताजमहाल व इतर सुंदर इमारती पाहिल्या. पाच मैलावर असलेली राधास्वामी संप्रदायाची दयाळबाग संस्था पाहिली, तेथे राधास्वामींचे मंदिर बांधण्याचे काम सुरू आहे. सर्व मंदिर संगमरवरी दगडाचे होणार असून १४ वर्षे काम सुरू आहे. इमारतीचे मॉडेल तेथे आहे. त्यावरून ताजमहालच्या तोडीची इमारत होईल व त्यापेक्षा सौंदर्यात अधिक होईल असे वाटते. दुसऱ्या मजल्याचे काम सुरू आहे. सर्व खर्च संप्रदायातील मंडळीकडून चालतो. एकंदरीत पाहण्यालायक आहे."

महाराज येथून होशंगाबादला गेले. आता होशंगाबादेहून पाठविलेल्या पत्रांचे वाचन करू. महाराजांचे शब्द वाचताना वाचकांना समाधान होते. वेगळी माहिती लिहिण्याची आवश्यकता रहात नाही. आवश्यक तेवढे स्पष्टीकरण केले म्हणजे संदर्भांचा खुलासा होतो. असे हे चरित्राचे स्वरूप आहे. दिसणारे दृश्य बाहेरचे असले तरी सद्गुरु महात्म्य अखंडपणे दिसते. हे महात्म्य लक्षात येण्यासाठी जीवनगंगेच्या तीर्थाचे ग्रहण होणे आवश्यक आहे.

होशंगाबाद–६–१०–१९४१

महाराज आज सकाळी येथे आले. होशंगाबादला आल्यावर महाराजांचा मुक्काम 'खर्रा घाटावरील, सीतारामवाडीतील, श्रीदत्त-मंदिरात' नेहमीप्रमाणे झाला. बरोबरची मंडळी जेवण करून मुंबईला गेली. येथे आल्यावर महाराजांच्या मनाला अत्यंत समाधान झाले. येथील शांत वातावरणात चार दिवस राहण्याचे ठरविले.

महाराज येथे होशंगाबादला येणार असल्याचे, खापरखेडयाच्य श्री. बारेलाल वर्माला पूर्वी पत्राने महाराजांनीच कळविले होते. दिवस मागेपुढे होऊन भेटीची संधी हुकू नये म्हणून बारेलाल एका मित्राला घेऊन दीक्षेसाठी ५-६ दिवस आधीच होशंगाबादेला येऊन राहिले होते. हे बारेलाल वर्मा फार जुने शिष्य आहेत. इ. स. १९३९ पासून त्यांचा व महाराजांचा गुरुशिष्य संबंध आला आहे. त्यांना श्रीलोकनाथतीर्थस्वामी महाराजांचा सहवासही लाभला. यांच्यामुळे खापरखेडे हे सारे गाव या संप्रदायाचे अनुयायी झाले आहे. या लोकांची श्रद्धा व भक्ती पाहून महाराजांनी या मंडळीवर कृपाप्रेमाचा वर्षाव केला आहे. बारेलालच्या मित्राला महाराजांनी दिक्षा दिली. पत्रात महाराज लिहितात, "श्रीस्वामी महाराजांच्या कृपेने शक्तिसंचार उत्तम झाला." बारेलालची साधनाही उत्तम चालते असे म्हटले आहे. होशंगाबादला आल्यावर महाराजांना आपण घरी आल्यासारखे वाटले. पत्रात म्हणतात, " गयेनंतर आजच पोळी खाण्यात आली. मथुरेतून निघताना जेवण ८ वाजता झाल्याने जेवताना दूध मिळाले नाही. बाकी सर्व प्रवासात दूधभात कधीही चुकला नाही. बरोबर मंडळी चांगली असल्याने सर्व व्यवस्था उत्तम झाली. सर्व प्रवासात एकदाही डोके दुखले नाही, याचे आश्चर्य वाटते. थंड हवा व गारपाण्याचे स्नानाचा परिणाम असावा. वजन मात्र पुष्कळच कमी झाले आहे. मात्र अशक्तता मुळीच वाटत नाही. श्रीस्वामी महाराजांचे चरणी माझे अनेक प्रणिपात प्रविष्ट करावेत." होशंगाबादहून महाराज डोंबिवलीला श्री. कृष्णाजीपंत जोशी यांचेकडे सहा दिवस राहिले. तेथेही पाच नवीन दीक्षा झाल्या.

असा हा प्रवास झोन तिकिटाने पूर्ण झाला. महाराज जानेवारीच्या मध्यात पुण्यात आले. श्रीलोकनाथतीर्थस्वामी महाराज पुण्यातच होते. त्यांच्या सहवासात आल्यानंतरचा काळ आनंदात गेला. महापुरुषांचे जीवन चैतन्याने भरलेले असते. त्यांची जीवनधारा चैतन्याचे पुंज उधळीत वहात असते. त्यामध्ये काहीही सोडण्यासारखे, दुर्लक्षित करण्यासारखे नसते. आपली ग्रहणशक्ती जसजशी विकसित होत जाईल तसतसे त्यांच्या जीवनातील प्रसंग आणि मौन ही आपणास प्रेरित करणारे होत असतात. तेजामध्ये अशुद्ध काहीही नसते याची खात्री आपल्या-

जवळ असावी लागते. तेजस्विता हा शुद्धतेचा धर्म आहे. तेजाच्या सान्निध्याने शुद्धत्व येऊ लागते आणि तेजामध्ये स्वत:ला समर्पण करण्याने पूर्ण शुद्धत्व येते.

महाराजांचा प्रवासयोग वाढतच गेला

एवढी मोठी तीर्थयात्रा झाली तरी महाराजांचा प्रवास थांबला नाही. सतत भ्रमण हा श्रीदत्त परंपरेचा विशेष दिसतो. विरक्तांना ते वरदान असावे. भ्रमण हे तर संन्याशांचे जीवन आहे. भ्रमणाने स्थानाची आसक्ती नष्ट होते. संग्रहवृत्ती राहात नाही. शिष्य आप्तांचा मोह नाहीसा होतो. वृत्तीला विशालता येते. कालच्या स्थानाचे स्मरण येत नाही तर उद्याच्या स्थानाचे भानही नसते. भ्रमणामध्ये फक्त वर्तमानाचा आनंद असतो. कोणाच्या उपकाराचे ओझे डोक्यावर नसते तर उद्या कसे होईल याची चिंताही मनात येत नसते. फिरण्यात रमायचे असते पण रमण्यासाठी फिरायचे नसते. 'अवघे विश्वचि माझे घर' या जाणिवेने आनंद लुटण्यासाठी फिरायचे हा स्थायीभाव श्रीदत्तपरंपरेचा आहे. ही आनंदाची लयलूट करताना ज्ञानदान होते. कृपेचा वर्षाव होतो. अडलेला समाज मार्गी लावता येतो. सत्‌धर्मबीजांची क्षेत्रानुसार पेरणी होत जाते. समाज सन्मार्गी लागून धर्मोन्मुख होत जातो. म्हणून महात्म्यांचे भ्रमण हे वरदान असते.

श्रीवासुदेवानंद सरस्वती स्वामी – श्रीलोकनाथतीर्थस्वामी – या दोन्ही गुरूंचे जीवन परिव्राजक–सतत प्रवासी जीवन होते. श्रीगुरुमहाराजांनी आपल्या दोन्ही गुरूंचे गुण आणि आचरण अनुसरले पण त्यांच्या बाह्य वस्त्रांचे अनुकरण केले नाही. कशाचे अनुकरण करावे आणि कशाचे करू नये, हे आचरून दाखविणारे जीवन श्रीगुरुमहाराजांचे होते. समुद्रावर अथवा खडकावर पडणारी जलधारा वाया जाते म्हणून मेघ वर्षाव करणे थांबवीत नाही. 'घरचिया उजेडू करावा' म्हणून सूर्य आपला प्रकाश झोत, मर्यादा घालून सोडीत नाही, जलप्रवाह केवळ तृषितांची तहान भागविण्यासाठी वाहात नाहीत. तर यामधील औदार्यातही अनंत संकल्प नि योजनांची सिद्धी असते म्हणून हे चाललेले असते.

तीर्थ यात्रेनंतर आपल्या प्राणप्रिय श्रद्धास्थानी जाऊन, श्रीगुरुदेव

दत्तावतारी श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराज आणि श्रीसद्गुरु श्रीवासुदेवानंद सरस्वतींच्या स्थानी जाऊन त्यांचे दर्शन घेऊन आलो तर यात्रेची सफलता आहे. आपले कुलदैवत श्रीदत्तप्रभू आहे. या श्रद्धाभक्तीने श्रीगुरुमहाराज वाडीला गेले होते. तेथून मिरजेला डॉ. प्राणी, गोखले, आण्णासाहेब गोगटे, तात्या दिवाकर, डॉ. देशपांडे, भाऊसाहेब मोघे इ. स्नेही मंडळींना भेटून महाराज पुण्यास आले.

मध्येच सिंहगड सहल

याच काळात महाराज मिरजेहून पुण्याला आल्यावर स्वामींनी सिंहगड पाहून येण्याचे ठरविले. ही सिंहगडची सहलही फार छान झाली. बरोबर भगवंतराव उपाध्ये, नाना भालेराव, इ. मंडळीही होती. गडावर स्वैंपाक करून भोजनाचा कार्यक्रम ठरला होता, त्याप्रमाणे बरोबर भोजनसाहित्य घेतले. श्रीस्वामी आणि महाराज सहलीमध्ये होतेच. भगवंतराव उपाध्ये यांनी स्वैंपाकाचा उत्साह दाखविला. मंगळवारचा दिवस होता. सकाळी साधना झाल्यावर ५/६ मंडळी मोटारने सिंहगडला गेली, बरोबर सामानही बरेच झाले होते. पण त्याशिवाय इलाज नव्हता. मंडळी पायथ्यापाशी आली.

स्वामींना वर चढण्याचे कष्ट पडू नयेत म्हणून महाराजांनी त्यांना आग्रह करून खुर्चीत बसवून वर नेले. तेथे खुर्चीवाले लोक होतेच त्यामुळे सहज सोयीचे झाले. स्वामी खुर्चीतून आणि इतर त्यांचेबरोबर गडाची चढण चढू लागले. हास्य विनोदात अवती भोवतीची माहिती, शिवाजी तानाजीची गोष्ट सांगता सांगता सर्वजण गडावर पोचले.

तेथे धर्मशाळेत मुक्काम केला. देवटाक्याचे थंडगार पाण्याने स्नान केले. तेथेही आपापले नित्यकर्म आन्हिक केले. भगवंतराव उपाध्ये-नाना भालेराव यांनी आन्हिक लवकर उरकले. ते स्वैंपाकाच्या तयारीला लागले. घरचा स्वैंपाक वेगळा आणि रानावनातला स्वैंपाक वेगळा असतो. ते दृश्यही मनोहर असते. भगवंतरावांना पाककौशल्य चांगले होते. महाराजांनीसुद्धा या व्यवस्थेत भाग घेतला होता. स्वामी आपल्या वाक्पटुत्वाने सर्वांना आनंद देत होते. आज स्वामींना आणि महाराजांना नेहमीपेक्षा वेगळा पदार्थ करून घालण्याचे भगवंतरावांच्या मनात आले.

त्यांनी गुजराथी पद्धतीचा ‘ खमण ढोकळा ’ केला. नाना भालेराव यांना स्वामींच्या आणि महाराजांच्या आवडीनिवडीची चांगली माहिती होती. स्वामींना चमचमीत–मसालेदार पदार्थांची आवड होती तर महाराज सौम्य चवीचे भोक्ते होते.

भगवंतरावांनी दोन्ही प्रकारच्या पदार्थांची योजना स्वयंपाकात केली होती. खमण ढोकळा चमचमीत मसालेदार केला तर दूधपाकाची सौम्य योजना केली. या सहलीमध्ये अध्यात्म–परमार्थ नव्हता पण अध्यात्म परमार्थामधला निख्खळ–निर्मळ आनंद मात्र होता. आजचे चर्चेचे विषय हलके फुलके होते. भोजनाची तयारी झाली. आधी स्वामी भिक्षेला बसले आणि इतरांनी बसून घ्यावे म्हणून त्यांनी सुचविले. वाढण्याकरण्यासाठी भगवंतराव थांबले आणि इतर मंडळीही भोजनाला बसली. स्वामी खमण ढोकळ्यावर खुश झाले. महाराज दूध पाकावर संतुष्ट झाले. पण महाराजांनी खमण ढोकळ्याचा घास तोंडात घालताच त्यांना जोरात ठसका लागला. डोळ्यातून पाणीच आले. यावरही हास्य विनोद झाले. एकूण सिंहगड आणि खमण ढोकळा सर्वांच्या स्मरणात अमर झाले.

दुपारी विश्रांती घेऊन सायंकाळी सर्वजण पुण्यास आले.

डोंबिवली–भंडारा–आजेगाव–श्रीशैल्य–गोकर्णकडे दौरा

स्वामींच्या इच्छेप्रमाणे महाराज त्यांचेबरोबर डोंबिवलीस गेले. तेथून स्वामींना भंडारा या आपल्या गावी नेण्यासाठी पूर्वी ठरल्याप्रमाणे शंकरराव मार्कंड डोंबिवलीस आले. डोंबिवलीला कृष्णाजीपंत जोशी यांचेकडे स्वामींचा मुक्काम असला की मुंबईच्या परिसरातील अनुगृहीत व जिज्ञासू मंडळी स्वामींच्या दर्शनास-भेटीस येत असत. त्यातून गुळवणी महाराज तेथे असल्याचे समजले म्हणजे दुधाला साखरेची गोडी येत असे. सर चुनिलाल शहा डोंबिवलीला गुळवणी महाराज आहेत असे पाहून स्वामींच्या दर्शनास येत असत. स्वामींच्या कडक स्वभावाचा त्यांनी एकदा अनुभव घेतला होता. त्यावेळी वामनराव तेथे होते म्हणून सर चुनिलाल शेठजी स्वामींशी थोडेफार बोलू शकले. शेठजींचा आधुनिक पोषाखच स्वामींना रुचला नाही. गुरूकडे आपले ऐश्वर्य दाखवायला

जातात काय? शिष्याने गुरुकडे कोणत्या पोषाखात जायचे असते यालाही मर्यादा आहेत. ऑफिसात साहेबापुढे वाटेल तो पोषाख घालून जाता येईल का? त्याला खपेल का? असा विषय निघाला होता. तेव्हा स्वामींची भाषा आणि स्वभाव कसा आणि किती कडक आहे हे शेठजींनी अनुभवले होते. तेव्हापासून वामनरावांच्या समक्ष स्वामींचे दर्शन घेण्याचे शेठजींनी ठरवून टाकले होते. न जाणो दुसऱ्या एखाद्या अपराधाच्या दोषात सापडलो तर स्वामींच्या शापाला बळी पडण्यापेक्षा महाराजांच्या बरोबर स्वामींच्या दर्शनाला जाणे योग्य होईल. महाराज स्वभावाने कमालीचे शांत. स्वामीसुद्धा वामनरावांच्या शब्दाबाहेर जात नसत. वामनरावांचा आंतरिक अधिकारच मोठा होता. पण म्हणून वामनरावांनी कधीही आपल्या मर्यादेचे उल्लंघन केले नाही. गुरुशिष्य संबंधाला कुठेही उणेपण येऊ दिले नाही. उलट आदर्श शिष्य कसा असतो हे महाराजांच्या वर्तनावरून ठरवावे आणि आदर्श गुरु कसा असतो तेही महाराजांच्या भूमिकेतूनच समजून घेण्यासारखे आहे.

महाराजांनी स्वामींच्या बरोबर भंडाऱ्यास चलावे म्हणून शंकरराव मार्कंड आग्रह करू लागले. महाराजांनी अनेक कारणे देऊन नकार दर्शविला. हा दोघांचा संवाद कधी स्वामींसमोर तर कधी त्यांच्या अपरोक्षही चाले. स्वामी या संवादात भाग न घेता मौन स्वीकारीत. वामनरावांना दुसऱ्याचे मन ओळखणे आणि त्याच्या मनाच्या कलाने घेणे या गोष्टी स्वभावतःच जमत असत. त्यांच्या 'वा ! मन' नावातच ही जादूची शक्ती भरलेली असे. स्वामींच्या बरोबर भंडाऱ्याला जाण्यात त्यांना आनंद होता, तरी स्वामींची तशी मनापासून इच्छा आहे की नाही हेही समजले पाहिजे असे वामनरावांना वाटत होते. मी येतो म्हटले तर स्वामी नाही म्हणणार नाहीत अशी खात्री असून वामनरावांना वाटत होते की स्वामींची खरी प्रसन्नता कशात आहे? मी त्यांचे बरोबर जाण्यात आहे का न जाण्यात आहे? वास्तविक पुण्यापासून स्वामी सहवासात असताना डोंबिवलीपर्यंत स्वामी इच्छेप्रमाणे वामनराव आलेले आहेत. यापुढे भंडाऱ्यापर्यंत शंकरराव म्हणतात म्हणून जाणे वामनरावांच्या विशुद्ध मनाला रुचत नव्हते. म्हणून शंकररावांना ते एक एक कारण देत होते. एवढा प्रवास नि भाडेखर्च झाल्यानंतर

पुनः कारण नसताना जाणे वामनरावांना भावत नव्हते. शंकररावांची प्राप्ती चांगलीच वाढली आहे. आपल्या डोळ्यादेखत त्यांच्या श्रीमंतीचे ऐश्वर्य दिसते आहे. म्हणून त्यांच्या भाडेखर्चाने जाणेही वामनरावांचे मन नाकारीत होते. त्यांचे मन हवा तो निर्णय द्यायला स्वतंत्र नव्हते. त्या मनाला वासुदेवाचा लगाम होता. वासुदेवाचा लगाम ज्याच्या मनाला आहे त्याला 'वामन' म्हणतात.

ऐनवेळी स्वामी म्हणाले 'वामन चलो हमारे साथ'. हा वामन शिष्य साधा नाही. प्रत्येक वेळी ईश्वरी इच्छेशिवाय कार्यच करीत नाही. जगाने चला म्हटल्यावर जाणारा हा नाही. आपण त्याला 'चल' म्हटले तर तो कदापि नाही म्हणणार नाही. हे सर्व सूक्ष्म निरीक्षण स्वामींचे असे. म्हणून स्वामींना वामनरावांच्या ईश्वरनिष्ठेची आणि गुरुनिष्ठेची खात्री, होशंगाबादलाच गुरुद्वादशी केली, तेव्हाच आली होती. ज्याला ईश्वराहून गुरु लहान वाटतो तो करंटा असतो. हे समर्थांनी दाखविलेले करंटेपण वामनरावांच्या नशिबीच नव्हते. ईश्वर आणि गुरु हे समान वाटणे ही स्थितीही मध्यमच आहे. आणि ज्याला ईश्वराहून गुरु श्रेष्ठ, मोठा वाटतो तो खरा भाग्यवंत असतो. वामनराव अशा भाग्यवंताचे नशीब घेऊन जन्मास आलेले होते. हे गुरुचरित्राचे सार आहे, सर्वस्व आहे. बिंदू आहे, बिंदू सिंधूकडे जातो त्याला गंगा म्हणतात. श्रीगुरुमहाराजांची ही जीवनगंगा आहे. स्वामी म्हणाले म्हणून वामनराव भंडाऱ्यास गेले.

जानेवारी ४१ च्या शेवटच्या शनिवारी सायंकाळी कलकत्ता मेलने श्रीस्वामी, श्री. शंकरराव मार्कंड आणि श्रीमहाराज भंडाऱ्यास गेले.

भंडाऱ्याला जाऊन महाराज लगेच परत डोंबिवलीस आले. डोंबिवलीला ४।५ दिवस मुक्काम झाला. काहींना भेटण्यासाठी बोलावून ठेवले होते. अशा २।३ जिज्ञासू साधकांना दीक्षा झाल्या. येथून हैद्राबादला जाण्याचे ठरले होते, श्री. शंकरराव आजेगावकर यांना हैद्राबादला येतो म्हणून कळवून ठेवले होते. हैद्राबादला शंकररावांकडे महाराज गेले.

शंकररावांकडे मुक्काम असला म्हणजे सारा दिवस चैतन्याचा आनंद लुटण्यात जात असे. श्रीसद्‌गुरु टेंबेस्वामींचा परममंगल सहवास

अपार लुटलेले गुरुबंधू एकत्र आले म्हणजे आठवणींची उजळणी चाले. त्या महात्म्याच्या गुणांचे अनेक पैलू पुनः पुनः आठवून कृतार्थतेची धन्यता मानीत. नित्यक्रमात श्रीगुरुचरित्राची पारायणे हा विशेष असे. आजेगावला गेल्यावर महाराज श्रीगुरुचरित्राचे सप्ताहावर सप्ताह करीत असत. घरातील मुले-मुली ते पारायण ऐकण्यास बसत. सप्ताहसमाप्ती ब्राह्मण भोजन घालून यथासांग होत असे. दुपारी शंकररावांचे बरोबर त्यांच्या शेतमळ्यात तेथील स्नेही मंडळी घेऊन जात असत, चांगले फिरणे होत असे. निसर्गाचा आनंद लुटत परत येत. शंकररावांची शेती मोठी होती. ऊसाचे मळे होते-भाजीपाला होत असे-ज्वारीची शेते मोत्याच्या घोसांनी भरलेली असत. महाराजांना ऊस फार प्रिय होता. शेतात ऊस मोडून दातांनी सोलून खाणे त्यांना आवडत असे. महाराजांचे दात शेवटपर्यंत उत्तम राहिले याचे रहस्य त्यांच्या ऊस खाण्यात होते. त्याचप्रमाणे त्यांना भुईमुगाच्या शेंगाही फार आवडत असत. येथे समृद्धी, उदारता आणि आत्मीयता होती म्हणून आजेगावी किंवा शंकरराव जेथे असतील तेथे महाराज वारंवार जाऊन रहात असत.

शंकरराव सुद्धा महाराजांचे सद्‌गुण-सदाचार-मनाचे मोठेपण-व्यवहाराचा काटेकोरपणा-सर्वात मिसळून वागण्याचे कौशल्य-सुखदुःखात समरस होणारी त्यांची वृत्ती-व्यवहारात आणि परमार्थात अचूक मार्गदर्शन करण्याची कुवत, वेदांतातील रहस्ये समजून स्पष्ट करून दाखविणारा विवेक-भरपूर पाठांतर-असामान्य स्मरणशक्ती-सतत श्रीगुरु स्मरणात रमलेली वृत्ती-कर्मयोगी-ज्ञानयोगी इ. असंख्य गुण ओळखून होते. शंकरराव आणि महाराज यांच्या श्रीटेंबेस्वामीसंबंधी आठवणी सुरू झाल्या म्हणजे काळही आपली गती थांबवीत असे. स्नेही मंडळी, घरातील सारेजण त्या आठवणी ऐकण्यासाठी आतुरतेने येऊन बसत. त्या आठवणीत बोध असे-स्वामींच्या ग्रंथातील अनेक संदर्भ असत, अनेक गुरुबंधूंच्या आठवणी असत. विविध स्थानांचा उल्लेख असे. खरे म्हणजे ही स्मरणिका म्हणजे परमार्थातील परम आनंदाची खाण असे. साऱ्या जगाची विस्मृती होऊन सारेजण या आनंदात न्हाऊन निघत. आजही त्या आठवणी ऐकलेली त्यावेळची लहान मुले त्या आनंदाच्या काळाची आठवण झाली म्हणजे आनंदाने शहारून जातात.

साखरेचा असा गुण आहे की साखर दिसली म्हणजे पक्वान्ने सुचतात. तसे महाराज आले की शंकररावांचे एक एक उत्तम कार्यक्रम ठरत असत. साखरेचे खाणार त्याला देव देणार याचाही अनुभव या उभयतांच्या बाबतीत येतो. साखर ज्या पदार्थाशी संगत करील त्या पदार्थाचे आणि आपले अस्तित्व झाकून पक्वान्न करते. साखरेचा तांदळाशी संबंध आला साखरभात करते. डाळीच्या पीठाशी संबंध आला 'बुंदीचे लाडू' करते. हवे ते नवे प्रसन्न रूप घेण्यात तत्पर! श्रीखंड–जिलबी–पेढे–बर्फी–सारे साखरेमुळे होत असते.

महाराज आले की 'श्रीशैल–मल्लिकार्जुन' या ज्योतिर्लिंगाचे दर्शनास मिळून जायचे हे शंकररावांनी ठरवून ठेवले होते. ३।४ जण आणि भगिनी गोदावरी मिळून २० फेब्रु. १९४१ ला शैल यात्रेला निघाले. हैद्राबादहून सकाळच्या गाडीने कर्नूलला दीड तासात आले. कर्नूलहून मोटारने दोन तासात श्रीशैलपर्वत पायथ्याशी आले. पुढे सर्व प्रवास डोंगरचढणीचा–पायीच करावा लागत होता. आता उत्तम सडका झाल्यात. मोटारी थेटपर्यंत जातात. पण त्याकाळात ही सोय नव्हती.

हा सप्ताह केवळ श्रीमल्लिकार्जुनाच्या संगतीत घालविला, याला केवढा अर्थ आहे. श्रीशैलपर्वताची वनराजी अत्यंत रम्य आहे. पर्वतावरील पठारावर हे ज्योतिर्लिंगमंदिर आहे. महाशिवरात्रीला येथे मोठी यात्रा असते. शिवरात्रीची पर्वणी गाठण्यासाठी शंकररावांनी ही यात्रा योजिली होती. डोंगरदऱ्यातील हा प्रवास तसा सोपा नव्हता, नंद्याळहूनच पायी प्रवासाला आरंभ झाला. झाडी दाट असल्याने उन्हाचा त्रास नव्हता. पेट्टाचरू या ठिकाणी रात्रीपर्यंत पोचायचे होते. महाशिवरात्रीमुळे यात्रा सुरू झाली होती. यात्रेकरूंमुळे जंगलातही रहदारी चालू होती. सुमारे पंचवीस मैलांची ही चाल होती. तीर्थ यात्रा हे तप आहे. अशा तपाला फळ ही तसेच मिळते. या तपाची मजा अशी आहे की बाह्य तप्तता वाढली की आतील तप्तताही वाढते. बाहेरचे ताप शीतल झाले की आतली तप्ततेची तीव्रता नष्ट होते आणि भावभक्तीची प्रखरता कमी होते. उपास व पायी चालणे, शरीर थकून जाणे यामुळे मन फार अंतर्मुख होते. आणि आतल्या ध्येयस्फुल्लिगाची प्रखरता मनाला सामर्थ्य पुरवीत असते. देह आणि इंद्रिये यांचे कौडकौतुक करायला सोय नसते.

सवडही नसते. लक्ष असते ते केवळ महादेवाकडे, श्रीमल्लिकार्जुन शिवाकडे. मनात हे असते. पाय तिकडे चालत असतात. डोळे त्या दर्शनास आसावलेले असतात.

रात्री पेद्दाचरूला पोचण्यास उशीर झाला–पण फार मोठा टप्पा ओलांडण्याचे काम पुरे झाले होते. रात्री एका धर्मशाळेत मुक्काम केला. संध्यावंदन केले, तहान लाडू भूक लाडू बरोबर आणले होते त्याचा फराळ केला आणि विश्रांतीच्या ताब्यात शरीरे देऊन टाकली. दुसरे दिवशी पहाटेच जाग आली. रम्य निसर्गाचे प्रभातकाळचे ते दृश्य पाहून मन उत्साहाने हरवून गेले. पेद्दाचरूहून पहाटे पुढचा प्रवास सुरू झाला. हा शेवटचा टप्पा दहा मैलांचा होता. त्यातही तीन डोंगर चढून उतरावयाचे होते. दुपारी बारापूर्वीच श्रीशैल्याला सर्वजण पोचले. अशा यात्रेसाठी ईश्वरनिष्ठा–स्थानमाहात्म्याची जाणीव–पडेल ते कष्ट करण्याची मनोवृत्ती असावी लागते. शंकरराव काय, महाराज काय, दत्तोपंत आजेगावकर काय सारेजण या वृत्तीचे होते. श्रीटेंबेस्वामींच्या बरोबर पायी प्रवास केलेली ही गुरुभक्त मंडळी होती. यामध्ये अलौकिक आनंद असतो, तो घेणारे, हे सर्वजण होते.

श्रीशैल्य तीर्थक्षेत्र–हे बाराज्योतिर्लिंगापैकी एक आहे. मल्लिकार्जुन हे येथील शिवमंदिर. सर्वांनी धूळ–भेट घेतली. मग एक धर्मशाळा पाहून तेथे आन्हिक–स्नान, भोजन आणि विश्रांती यामध्ये काळ गेला. तीर्थंक्षेत्रात वास्तव्य असले म्हणजे वेगळाच आनंद आणि उत्साह असतो. सायं–आन्हिक उरकून सर्वजण सायंआरतीला मंदिरात जाऊन आले. रात्री विश्रांती झाली.

श्रीशैल्याला आल्यावर सर्व दत्तभक्तांचे लक्ष पाताळगंगेकडे लागते. कारण येथूनच पायऱ्या उतरून पाताळगंगेला जावे लागते. पाताळगंगेचे स्थान फार खोल आहे. हजार पायऱ्या उतरून जाव्या लागतात. तेथून कृष्णेचा विशाल प्रवाह वहात आहे. अलिकडचा काठ खडकाळ आहे तर पलिकडे–केळीच्या बागा–घनदाट झाडी असा प्रदेश आहे. पात्राची विशालता, पाण्याचा संथपणा आणि निर्मळपणा, रम्य निसर्ग, प्रगाढ शांतता, यामुळे यात्री येथे रमून जातो. श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामींनी आपले अवतारकार्य या स्थानी अदृश्य होऊन केले. पुष्पासनावर बसून

पैलतीराला कदलीवनात गेल्याचा उल्लेख श्रीगुरुचरित्रामध्ये आहे. ते स्थान हेच आहे. म्हणून या स्थानी महाराज सर्व मंडळींसह पहाटे निघून सूर्योदयाला येथे आले. स्नान आणि सर्व आन्हिक येथील प्रशस्त खडकावर आसन टाकून केले. समोर 'संथ वाहते कृष्णामाई' सर्वांचे चित्त प्रसन्न करीत होती. पाताळगंगेचे दर्शन स्नान इ. उरकून सर्वजण दुपारी परत आपल्या धर्मशाळेत आले.

आता श्रीमल्लिकार्जुनाची महापूजा-नैवेद्य हा महत्त्वाचा कार्यक्रम राहिला होता तो तिसरे दिवशी आयोजित केला. रुद्राभिषेक करणारी ही मंडळी होती. देवाचा पुजारी, ब्राह्मण मंडळी आणि ही यात्रेकरू मंडळी असा सर्वांनी मिळून लघुरुद्र केला. मल्लिकार्जुनाचा गाभारा तसा मोठा आहे. शिवलिंगाभोवती ही सर्व रुद्र म्हणणारी मंडळी बसली होती. पूजासाहित्य–फुले–बिल्वपत्र सर्व यथासांग होते. गोदूताई वगैरे हे शिवार्चन भावुकतेने पहात होते. त्यांनीही भक्तीच्या जलधारांनी शिवार्चन केले. नंतर सर्वांचे भोजन वगैरे झाले. आणखी एक दिवस मुक्काम झाला. आणि नंतर ही मंडळी परतली. दिनांक २७ फेब्रु. ला श्रीशैलयात्रा करून ही मंडळी नंद्याळला परत आली.

श्रीशैल्याहून निघाल्यावर शंकररावांचे मनात गोकर्ण महाबळेश्वरास जाऊन येण्याची इच्छा झाली. त्या इच्छेनुसार महाराजही त्यांचेबरोबर जाण्यास तयार झाले. पण आता गोदावरीला बरोबर न घेता तिला गुंटकलहून दोन दिवस सोलापुरला राहून पुण्यास जाण्यासाठी पाठवून दिले.

मग हे दोघेतिघेच फक्त गोकर्ण क्षेत्री जाऊन आले. हा प्रवासाचा काळ फेब्रुवारी १९४१ मधील आहे. ठिकठिकाणाहून महाराज पुण्यास श्री. नाना भालेराव यांना पत्र पाठवून आपले वृत्त कळवीत असत. आपली पुण्यातील कामे–पगार आणून ठेवणे, आलेली पत्रे पाहून ठेवणे इ. नानांना मार्गदर्शन करून करवून घेत असत. त्यातून आपणासमोर हे सर्व आले आहे.

यानंतर महाराज परस्पर वाडीला गेले. कारण त्यांचे थोरले बंधू शंकरराव ज्यांना 'बाबा' म्हणत त्यांचे पत्र होते की वाडीला निघून ये. यावेळी ग्रहण आले होते. या ग्रहणाच्या पर्वकाळात श्रीक्षेत्र नृसिंह-

वाडीला महाराज होते. पुण्याहून श्री. नाना भालेराव यांनाही महाराजांनी पत्र पाठवून वाडीला बोलावून घेतले होते. नानांनी महाराजांचे अंथरूण, आलेली पत्रे व पगार हे वाडीला आणले होते.

वाडीहून महाराज पुण्यास आले. येथील दिनक्रम शाळेच्या नोकरीला धरून असे– तसा तो सुरू झाला. नित्यक्रमाला फाटा नसे. पण सोयीप्रमाणे नित्यक्रम वेळेच्या चाकोरीत बसविला जाई. योजना कौशल्य कसे वापरावे याचा अचूक निर्णय महाराज सहज घेत असत.

एवढा प्रवास करूनही महाराजांचा प्रवासयोग पुरा झाला नाही. महाराज सर्वाश्रमी होते. ब्रह्मचारी होते म्हणून ब्रह्मचर्याश्रमी होते. स्वतःला नसला तरी सर्व भक्तांचा संसार करीत होते, तसे वागत होते, म्हणून गृहस्थाश्रमी होते. असंग रहात होते. म्हणून वानप्रस्थाश्रमी होते आणि संन्यस्त वृत्तीने राहून परिव्राजक स्थितीत सतत भ्रमण करीत होते म्हणून संन्यासाश्रमी पण महाराज होते. असा सर्व आश्रमांचा समावेश महाराजांचेमध्ये होता. हीच त्यांच्या अलौकिकत्वाची साक्ष आहे.

महाराजांचा होशंगाबादेतील अनुष्ठान काळ

श्रीगुरुमहाराज असा सतत प्रवास करताना पाहिले म्हणजे मनापुढे असा प्रश्न उभा रहातो की यांनी नोकरी कशी केली असेल ? रजा किती झाली असेल ? यांचा नोकरीत संघर्ष तर नसेल ना ? दरवर्षी महाराज कुठेना कुठे गेल्याचे दिसते. विशेष हे की बऱ्याच वेळी स्वतःचा पगारसुद्धा श्री. रानडे मास्तरांना ‘ ॲथारिटी ’ नाना भालेरावांच्या तर्फे देऊन आणवून घेत असत. तो पगारही बिनबोभाट – जो काही ठरला होता तो रुपये आणे पैशात मिळत होता. बरे ! महाराज शाळेतील लोकांना एक ‘ सज्जन–शिक्षक ’ एवढेच माहीत होते. एकदा एका शिक्षकाने त्यांना निरागसपणे सहज प्रश्न केला की– ‘ गुळवणी, तुमची मुले काय शिकतात ?’ एकाने तर तक्रार केली ‘ गुळवणी, आम्ही तुमची बायको कधी पाहिलीसुद्धा नाही. ’ तरीसुद्धा महाराज त्यांना ‘ मी लग्न केलेले नाही ’ असे उत्तरही देत नसत. उलट हसून–मौन ठेवीत. त्यामुळे प्रत्येकजण आपल्यापरीने विचार करीत असे. महाराजांना मनातून ही मजा वाटत असे. परमार्थ कसा झाकून करावा हे महाराजांनी

प्रत्यक्ष तसे वागून दाखविले. उपदेश हा बोलून– ऐकून होतो त्यापेक्षा तो कृतीने आणि पाहून अधिक होतो. महाराजांची उपदेश करण्याची भूमिका कधीच नसे. अडीअडचणीत, संघर्षात, व्यवहारात कसे वागले म्हणजे परमार्थ साधता येतो हे शब्दापेक्षा कृतीने मनावर खोल ठसते. शाब्दिक उपदेश फार लवकर विसरला जातो पण प्रसंगा प्रसंगातील कृती विसरताच येत नाही. महाराजांचे जीवन–हाच सर्वांना उपदेश आहे. सूर्याला प्रकाश दाखवावा लागत नाही किंवा प्रकाशाला सूर्य दाखवावा लागत नाही. तसे महाराजांचे जीवन आणि उपदेश अभिन्न होते. सूर्याचा प्रकाश किंवा उष्णता एखाद्या प्रमाण माध्यमाने मोजणे हा विषय शास्त्राचा जरी असला, तरी तो शास्त्रीय अंदाजच आहे. तसे महाराजांचे मूल्यमापन हा विषयही तसाच अंदाज आहे. त्याची खोली विशालता अत्युच्चत्व अंदाजानेच अजमावे लागणार आहे.

महाराज जेमतेम २।३ महिने पुण्यात राहिले. शाळेच्या परीक्षा संपल्यावर त्यांनी पुणे सोडले, आणि होशंगाबाद गाठले. नर्मदाकाठी ३।४ महिने एकांतात राहून काही विशेष अनुष्ठान–साधन–करावे हा हेतू. वास्तविक महाराजांना आता विशेष असे काय करण्याची जरुरी होती ? एकच परमार्थाची भरभक्कम शिदोरी दोन गुरूंकडून दुप्पट मिळाली. नव्हे ती शिदोरी नव्हती–प्रत्यक्ष पंचामृताचे आकण्ठ भोजन झालेले होते. पण आम्ही तर्क करणारे विचारवंत म्हणतो त्यांच्यात काही उणे होते, कमी होते म्हणून त्यांना तसे करावे लागे. आपल्यावरून जग ओळखतात म्हणे ! पण त्यामुळेच व्यवहारी दृष्टीला जग व्यवहारी, अनैतिकाला अनैतिक, वेड्याला वेडे दिसते तर साधुसंतांना सारे जग आपल्यासारखेच दिसत असते. सतत सत्कार्यात राहिले तर सत्प्रवृत्ती जिवंत रहाते. वृत्तीवर मालिन्य यायला वेळ लागत नाही. चैतन्याचा स्फुल्लिंग प्रत्येक जीवमात्रात आहे म्हणून सर्वांचा व्यवहार चैतन्याच्या गुणांनी प्रज्वलित झालेला असतो की काय ? स्फुल्लिंग असून त्याची जाणीवही नसलेले सारे ! मग त्या स्फुल्लिंगाला सत्कृतींच्या इंधनाने प्रज्वलित करण्याचे तरी त्यांना कसे सुचणार ? साधुसंतांच्या जीवनाचा प्राण सत्कृती हाच असतो. या प्राणप्रिय कार्यासाठी महाराज होशंगाबादेस गेले, काही कमी होते किंवा उणे होते म्हणून नव्हे.

प. प. श्रीवासुदेवानंद सरस्वती महाराजांना सतत श्रीदत्तप्रभूंचे मार्गदर्शन होत असे. पण एकदा त्यांना योगमार्गात काही अडचण आल्यावर ती अडचण स्वतः श्रीदत्तप्रभूंनी सोडविली नाही, तर कोणा एका मनुष्याकडे जाण्याचा आदेश दिला आणि तो ती अडचण दूर करील म्हणून सांगितले. म्हणजे तो योगाचे मार्गदर्शन करणारा मनुष्य श्रीटेंबेस्वामींचा दुसरा गुरु झाला का नाही ? संन्यास देणारे गुरु नसतात काय ? वेदाध्यन शिकविणारे गुरु नसतात काय ? प. प. श्रीलोकनाथ-तीर्थ स्वामी महाराजांनाही अनेक विद्या येत होत्या. त्या त्यांनी उदासी मठ संप्रदायातील अधिकारी पुरुषांकडून घेतल्या, नेपाळमधील कोणा महात्म्यांकडूनही त्यांना काही विद्या मिळाल्या. म्हणजे ते ते त्यांचे गुरु झाले का नाही ? संशयवृत्तीतून एक जरी गुरु केला तरी तो दोष आहे. पण निःसंशय, निःसंदिग्ध स्थितीतून हजारो गुरु केले तरी निर्दोषच आहे. हीच गोष्ट कृतींची आहे. विशुद्ध हेतू असणे हेच सर्वात महत्त्वाचे असते.

महाराजांनी होशंगाबादला जात असल्याचे वैद्य मास्तरांना कळविले होते, त्यांनाही येण्यासंबंधी लिहिले होते. शंकरकाका आजेगावकर तर बरोबर होतेच. शंकरकाका आणि महाराज यांचे संबंध किती आत्मीयतेचे होते हे जीवनगंगेच्या सर्व तरंगांतून स्पष्टच दिसते. गुरु-बंधूंचे नाते सख्या भावापेक्षाही जवळचे आणि श्रेष्ठ असते हे यातून सर्व गुरुबंधूंनी लक्षात घेतले पाहिजें. वास्तविक शंकरकाका प्रपंच-वाईक गृहस्थ, वकिली आणि शेतीवाडी-सावकारकी करणारे, भाषण लेखनाला कधी स्पर्श नसलेले. आणि महाराज ब्रह्मचारी–निस्संग वृत्तीचे. स्वतःच्या नातेवाईकांच्यात रमले नाहीत इतके हे दोघे दोघातच रमलेले असत. म्हणून होशंगाबादच्या या अनुष्ठान काळात हे दोघे बरोबर होते. वैद्यमास्तरसुद्धा याच पंक्तीत बसणारे होते. म्हणून महाराजांनी त्यांनाही बोलावून घेतले. होशंगाबादला मुक्कामाची जागा पहिल्यापासून ठरलेली होती, तीच याही वेळी होती.

खर्रा घाटावरील पू. श्रीसीताराम महाराज (श्रीटेंबेस्वामींचे बंधू) यांनी स्थापन केसेल्या दत्तमंदिराच्या रम्य परिसरातील धर्मशाळेत ठर-लेली खोली घेऊन राहिले. हे स्थान वनश्री आणि नर्मदा किनारा यामुळे

इतके रमणीय आहे की ते प्रत्यक्ष पाहिल्याशिवाय कल्पनाच येणार नाही. होशंगाबाद शहरापासून दोन मैल अंतरावर हा खर्रा घाट आहे. शहरापासून तेथपर्यंतचा रस्ताही साधा पण दुतर्फा वृक्षराजींनी भरलेला आहे. श्रीदत्तमंदिराभोवती खूप मोकळी जागा आहे. त्यामध्ये गोशाळा, व्यवस्थापक–पुजाऱ्यांचा निवास, गवळी इ. च्या राहण्याची छोटी टुमदार स्वतंत्र छपरीसारखी घरे आहेत. सभामंडपासमोरच्या प्रांगणात एक औदुंबर आणि वटवृक्षाचे डेरेदार मोठे वृक्ष आहेत. त्याभोवती ऐसपैस पार बांधलेले आहेत. त्या पारावर बसले तरी कोणाचीही समाधी लागेल इतके रम्य नि शांत स्थान ते आहे. हा सबंध परिसर सीतारामवाडी म्हणून प्रसिद्ध आहे. या परिसराभोवती कंपाऊंड आहे. प्रवेशद्वार प्रशस्त लोखंडी फाटकाचे आहे. सर्वत्र हिरवेगार वृक्ष आपल्या लतापल्लवांनी पांथस्थांचे आतिथ्य करतात. शरीर आणि मन शांत होऊन चित्तवृत्तींचा निरोध सहज घडवून आणणारे श्रीज्ञानेश्वरमाऊलींनी वर्णन केल्याप्रमाणे हे स्थान आहे.

अशा स्थानात श्रीगुरुमहाराजांना इ. स. १९२२ मध्ये दीक्षा झाली आहे. प. प. श्री लोकनाथतीर्थ स्वामीमहाराजांचा अतीव मंगल सहवास घडला आहे. अशा स्थानाकडे सिद्ध आणि साधक आकर्षित न होतील तरच आश्चर्य ! श्रीमहाराजसुद्धा अनेकदा होशंगाबादला आल्याचे उल्लेख आहेतच. यावेळी तर त्यांनी ३।४ महिने मुक्कामच करण्याचे ठरविले होते. होशंगाबादला येण्यापूर्वी काशीला श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामींना पत्र पाठविले होते. ३।४ महिने अनुष्ठान करण्याचेही लिहून आशीर्वादाची प्रार्थनाही केली होती. आपल्या शिष्याची ही तदाकार होण्याची सहजता पाहून स्वामींनीही प्रसन्नतेने आशीर्वाद पाठविले. " तुम अब होशंगाबाद आया। यह स्थान नर्मदा तीर पर एकान्त और रमणीय है। यहाँपर दृढसंकल्प होकर अनुष्ठान करते रहो। चिन्ताका कोई कारण नहीं। नारायण तुम्हारा कुशल विधान करै। " असा आशीर्वाद घेऊन महाराजांचे अनुष्ठान सुरू झाले.

तेथे मुख्य प्रश्न होता भोजनाचा. महाराजांना स्वतः स्वैंपाक करून भोजन करणे फारसे पसंत नसे. प्रसंगी स्वैपाक करण्यातही कधी टाळाटाळ केली नाही. पण स्वतःवर स्वैपाक करण्याची पाळी आली

म्हणजे मोजक्या पदार्थांचे अन्न शिजवून मोकळे होत असत. त्यांना अशावेळी यवागुची आठवण होत असे. यवागुचा उल्लेख श्रीटेंबेस्वामींनी श्रीदत्तमाहात्म्य ग्रंथात योग्याचा उत्तम आहार म्हणून केला आहे. यवागु म्हणजे मुगाची डाळ घालून केलेली भाताची खिचडी. पण या खिचडीत आणखी बरेच काही असते. जमल्यास डाळ–तांदूळ तुपात भाजून घ्यावे. नाहीतर दोन्ही वस्तू समसमान घेऊन शिजत ठेवणे. त्यात हव्या असलेल्या फळभाजीचे किंवा पालेभाजीचे बारीक तुकडे करून टाकावेत. चवीसाठी सेंधव, कच्चा मसाला, कोथिंबीर, कढीलिंब इ. टाकावे. पाणी भरपूर घालावे. हे सर्व रटरट शिजू लागले आणि त्या पाण्याचे बुडबुडे फुटू लागले म्हणजे त्यात भरपूर साजूक तूप ओतावे. खिचडी रश्शासारखी पातळ ठेवायची हे यवागुचे वैशिष्टच ! शिजल्यावर मुरू द्यावी आणि नंतर तिचा आस्वाद मनसोक्त घ्यावा. याशिवाय दुसरा पदार्थ शिजवायचा नाही. असा थोडक्यात त्यांचा स्वैपाक असे. 'युक्ताऽहार' झाला आणि व्याप–आटापिटा, खर्चही वाचला. हे एकटे असताना ठीक आहे. तेही क्वचित प्रसंगी. कारण महाराजांचे बरोबर आई किंवा बहीण असे. त्यामुळे स्वैपाकाचा प्रश्न यायचा नाही. यावेळी महाराज, शंकरकाका, दत्तोपंत आजेगावकर या सर्वांच्या भोजनाचा प्रश्न महाराजांनी कौशल्याने सोडविला. दत्तमंदिराच्या पुजाऱ्यांना भोजनापुरते आपल्या गटात घेतले आणि त्यांच्या भोजनासह सर्व खर्च चौघांवर घेतला. पुजाऱ्याचे कुटुंब तेथेच रहात होते. त्याच्या मंडळींनी देवाच्या नैवेद्याबरोबर या चौघांचाही स्वैपाक करून घालण्यास संमती दिली. लगेच खर्चासाठी आगाऊ पैसे महाराजांनी पुजाऱ्याला देऊन व्यवहार हलकाफुलका केला. त्यांना समाधान झाले. यांच्या भोजनाचा प्रश्न चुटकीसरशी सुटला म्हणून या मंडळींनाही समाधान झाले.

चौघांचा दिनक्रम सारखाच होता, पण अनुष्ठान जप स्वतंत्र. सर्वजण शक्तिपात साधनेची दीक्षा घेतलेले होते. म्हणून सर्वांची साधनाही ठराविक वेळी होत असे. कर्मानुष्ठान स्वतंत्र असले तरी त्यामुळे परस्परांच्या एकसंधपणाला विरोध येत नसे. जुलै महिना संपत आला तरी उन्हाळाच होता. हवेतील उष्मा फार असे. त्यामुळे साधनेत शरीराला घाम फार येत असे. वास्तविक स्वस्थ बसल्यानंतर घाम येण्याचे

कारण नाही. साधनेशिवाय इतर वेळी थोडीफार हालचाल झाली तरी घाम येत नसे. स्वस्थपणे लिहीत किंवा वाचीत बसले तर उन्हाळी उष्मा जाणवत असे पण घाम येत नसे. साधनेला बसल्यावर मात्र शरीराला घामाच्या धारा सुटत असत. महाराजांना घाम कधीही होण्याची सवय नसे. त्यांना तहान तहान होऊन भरपूर पाणी प्यावे लागत नसे. त्यांचे शरीराचे तापमानही ९६ डिग्रीपर्यंत सहज असे आणि नाडीचे ठोकेही ६०/६५ च्या आसपास असत. ९७ डिग्री त्यांच्या शरीराचे तापमान झाले की त्यांना तापाची कणकण वाटू लागे. योगी शरीर किती थंड आणि स्थिर असते याचे प्रत्यक्ष प्रमाण म्हणजे महाराज होते. पण येथे होशंगाबादेत मात्र साधनेत घाम सुटत होता. साधनेत काही क्रिया न होता शरीराला आपोआप घाम सुटणे ही सुद्धा साधनेतील क्रियाच आहे. अतिसूक्ष्म स्तरावरून होणाऱ्या अंतस्थ क्रिया समजून येत नसल्या तरी त्या क्रियांचा परिणाम होऊनच घाम येत असतो. परिणामावरून कार्य ओळखण्याची व त्यादृष्टीने चिंतन करण्याची सवय वाढविली म्हणजे दृष्टी अधिकाधिक अंतर्मुख होऊन सूक्ष्म क्रियांचे कार्यही समजू लागते.

श्रीगुरुमहाराजांचा हा हुशंगाबादेतील अनुष्ठान काळ म्हणजे सर्व मुमुक्ष साधकांसाठी दिलेला प्रात्यक्षिकाचा पाठ आहे. यातही विशेष असे आहे की हे ' परोपदेशे पांडित्ये ' नाही. आत्मानंद हा प्रत्येकात असून उपभोगता येत नाही– तो हे सत्पुरुष उपभोगीत असतात. तो आत्मानंद कसे वर्तन–वृत्ती ठेवल्यावर मिळतो हे त्या जीवनपद्धतीतील त्यांच्या दिनक्रमाने आम्हा साधकांना दिसते, त्याचा आमच्यावर परिणाम होतो, आमची तसे मिळविण्याची इच्छा तीव्र असल्यास आम्ही तो आदर्श ठेवून तसे वागू लागतो. संतांचा उपदेश त्यांच्या प्रत्यक्ष कृतीने होत असतो. त्यांना कोणाला उपदेश करण्याची घाई नसते. परमार्थाची खरी घाई साधकांमध्ये निर्माण व्हावी लागते. साधकांमध्ये ती घाई, ती तळमळ जशी असेल त्याप्रमाणात तो सद्‌गुरु–सत्पुरुषांच्या वर्तन–व्यवहारातून आत्मपरीक्षण करीत वेगाने सुधारत असतो. अशी घाई नसणारे साधक पुढील जन्मावर हवाला टाकून या जन्मात मन मानेल तेच करीत बसतात. ' आपणासारखे करिती तात्काळ। नाही

काळ वेळ तयालागी ' हे वर्णन संतांच्या सामर्थ्याची स्थिती दाखविते जीवाजवळ ते जीवन स्वीकारण्यासाठी लागणारे आत्मसमर्पण नसते म्हणून वेळ लागत असतो. परीसाचा स्पर्श होताच लोहाचे सुवर्ण होते याचे कारण लोहात जीवभाव नसल्याने त्याचे तत्क्षणीच परीसाला आत्मसमर्पण होत असते. नदी सागरात मिळताक्षणी नदीपणाचे सर्व गुणधर्म सोडून सागराला आत्मसमर्पण करते, म्हणून ती स्वतःच सागर होते.

श्रीसद्‌गुरु महाराजांच्या परम कृपेने आमची वृत्ती आत्मसमर्पणाची व्हावी म्हणून हे त्यांच्या जीवनगंगेच्या किनारी बसून चिंतन करीत आहे. हीच आमची ' गंगालहरी ' आहे. या गंगालहरीचा परिणामही जगन्नाथाच्या गंगालहरीप्रमाणेच होणार आहे. गंगाभक्त जगन्नाथाच्या पातळीवर गंगा गेली आणि त्याला आपल्यामध्ये सामावून घेतले. तीच स्थिती आमचीही होणार आहे हे निःसंशय ! त्यासाठी या श्रीसद्‌गुरुमहाराजांच्या जीवनगंगेच्या लहरी भावपूर्ण हृदयाने गात आहे.

ज्यांच्या जीवनाचा कण न् कण आणि क्षण न् क्षण ' परम–अर्थ ' साधण्यासाठी खर्च होतो तो सिद्ध-संत-सत्पुरुष.ज्यांच्या जीवनाचे काही कण आणि काही क्षण या परम अर्थासाठी खर्च होतात ते साधक-मुमुक्षु. आणि ज्यांच्या जीवनाचा कण वा क्षण या परम अर्थाकडे वळत नाही ते बद्ध– असे समर्थ म्हणतात. उजेडाच्या विरुद्ध जसा अंधार तसा परमार्थाच्या विरुद्ध स्वार्थ असतो. हे स्वार्थाचे प्रमाण संतसत्पुरुषामध्ये शून्य असते तर साधकामध्ये काही परमार्थाची टक्केवारी असते तर काही स्वार्थाची टक्केवारी असते. पण बद्ध जीवात परमार्थ शून्य असून स्वार्थ शंभर टक्के असतो. यासाठी संतांची चरित्रे अभ्यासली म्हणजे परमार्थाच्या प्रेरणा वाढीस लागतात.

आता आपण महाराजांचा होशंगबादेतील तीन महिने अखंड चाललेला दिनक्रम पाहू. महाराजांचे पहाटे ५ ला उठणे आयुष्यात कधीही चुकले नाही. ते एकदा म्हणाले होते की " मी उठण्यापूर्वी सूर्योदय झाल्याचे मला एकदाही आठवत नाही. " या त्यांच्या नित्यक्रमाप्रमाणे ते ५ ला उठत, प्रार्तविधी उरकून लगेच अजपासंकल्प, प्रातः

स्मरण करून, देवतांना गुरूंना वंदन करून साधनेस बसत. याच वृत्तीचे सर्वजण असल्यामुळे तेही साधनेस बसत, दिवसाचा प्रारंभ साधनेने व्हावा हा कटाक्ष असे. सात वाजेपर्यंत साधना चाले. मग सूर्योदयानंतर नर्मदेवर सर्वजण स्नानाला जात असत. नर्मदेचा प्रवाह दूर गेला असल्याने अर्धा मैल चालावे लागत असे. निष्ठा रक्तात भिनली म्हणजे या छोटया मोठया गैरसोयींची अडचण–अडथळा वाटत नाही. हे ध्यानी घेऊनच कार्यक्रम यथावत चालू असतो. प्रवाह दूर गेला म्हणून स्नानात कधी खंड पडला नाही, किंवा वेळेत बदलही झाला नाही. तेथेच संध्या व ब्रह्मयज्ञ होत असे, स्नान–संध्या हे शब्द एकरूप होऊन वापरले जातात. कारण स्नानाइतकीच संध्या महत्त्वाची असते. तेच महत्त्व ब्रह्मयज्ञाला आहे. हे घडले पाहिजे अशी इच्छा निर्माण होण्यासाठी महात्म्यांचा दिनक्रमही श्रद्धेतून पाहिला पाहिजे. किमान आपल्याहातून एवढे घडू शकत नाही या उणीवेची रुखरुख जरी मनाला वाटली तरी खूप झाले. कारण 'अनुतापे न्हाय चित्त। हेंचि प्रायश्चित्त।' अशी संतांनीच ग्वाही दिली आहे. महाराज गायत्रीचा एक हजार जप करीत, तो संध्येतील गायत्री जपाव्यतिरिक्त स्वतंत्र करीत, त्यामुळे नित्य संध्येत १०८ जप असे. म्हणून संध्या आणि ब्रह्मयज्ञ उरकून ते ८/८। ला परत स्वस्थानी येत असत.

स्नान–संध्या–ब्रह्मयज्ञ उरकून वर येताना खांद्यावर धुण्याचे पिळे आणि हातात नर्मदा जलाने भरलेला तांब्या असे. शरीर भस्माच्या त्रिपुंड्राने, आत्म्याच्या अस्मितेची शोभा प्रकट करीत असे. शुचिर्भूत स्थिती नित्याची असली तरी स्नानोत्तर स्थिती त्यापेक्षाही तेजस्वी होते. त्यांच्या तेजाने आसमंत प्रदेश टवटवीत होत होता आणि त्यांच्या प्रसन्नतेने वातावरणाला प्रसन्नता आली होती. नर्मदा मातेने तर चैतन्याच्या लहरी मुक्तपणे उधळलेल्या असत. विश्वव्यापक परमात्म्याचे दर्शन विराट वामनाच्या बालबटुमूर्तीमधून भोवतालच्या निसर्गाला घडत होते आणि बटुवामन मूर्ती त्या विराट विश्वाचे दर्शन घेत होते. या प्रत्ययकारी साक्षात्कारामुळे दोघेही मुग्ध होते. या स्थितीला 'आत्मरत' किंवा 'आत्मक्रीडा' म्हणून ज्ञाते संबोधतात. सामान्य साधकही जेव्हा सुदैवाने वाडीला, गाणगापूरला, संगमावर वा काशीक्षेत्रादी स्थानी श्रीगुरुमहा-

राजांबरोबर गेला असेल, आणि त्यांच्या समवेत स्नानानंद अनुभवला असेल तर या वर्णनाचे तथ्य जाणू शकेल. ही कल्पना नाही. यासाठी अनेक गुरुबंधूंचा हा अनुभव आहे हेच व्यक्त करावयाचे आहे.

नर्मदेहून वर आल्यावर श्रीदत्तमंदिरातील-संगमरवरी सुडौल दत्त-मूर्तीला नर्मदाजलाचे स्नान घालीत. वाडीला जसे कृष्णस्नान करून, कृष्णाजलाची भरलेली लोटी आणून श्रीपादुकांना स्नान घालतात तो कार्यक्रम येथेही होत होता. नंतर एक तास प्राणायाम करण्याचे महा-राजांनी विशेष योजिले. प्राणायामात पूरक, कुभंक, रेचक यांचा समावेश असतो. यामध्ये प्रत्येकाच्या मात्रा ठरलेल्या असतात. या ठराविक मात्रांनी एक आवर्तन झाले म्हणजे एक प्राणायाम होतो. अशी आवर्तनें सुद्धा कुवतीप्रमाणे वाढवीत जाणे हा प्राणायामाचा अभ्यास. प्राणा-यामाच्या अभ्यासाने रक्ताचे शुद्धीकरण आणि अभिसरण उत्तम होते यासाठी महाराज हा अभ्यास करीत असतील हे समजणे अपूर्ण विचाराचे ठरेल. हृदय बलशाली करण्यासाठी महाराज प्राणायामाचा अभ्यास इतक्या निकडीने आणि नेटाने करीत असतील हे म्हणणेसुद्धा अर्धवट चिंतनाची साक्ष ठरणारे आहे. प्राणायाम हे योगाचे साध्य जे 'चित्त-वृत्तिविरोध' ते गाठण्याचे मार्मिक रहस्य आहे. प्राणायामाच्या अभ्या-साने मन निर्विचार होत जाते, फार काय कोणीही, सामान्य माणसाने-सुद्धा, विचारांचे दडपण कमी करण्यासाठी, थोडावेळ बसून आपल्या सहज होत असलेल्या श्वासोच्छ्वासाकडे मुद्दाम लक्ष देत रहावे. असे लक्ष देत राहिले तरी विचारचक्र थांबते. मनाला विश्रांती मिळते आणि विचारांचे दडपण हलके होते. मग प्राणायामाचा शास्त्रशुद्ध नियमित अभ्यास केला तर मनाचे मनपण नाहीसे झाल्याशिवाय राहणार नाही.

मनाला कोठेतरी गुंतवले म्हणजे त्या विषयाखेरीज सर्व विषय मन विसरते. पण मनाला दिलेल्या विषयात मन रमून स्थिर होणे हे सोपे तर नाहीच पण अवघडात अवघड आहे म्हणजे मन एका विषयात रमते हे जितके सत्य आहे तितकेच त्या विषयात ते फार काळ स्थिर रहात नाही हेही सत्य आहे. चांचल्य हा मनाचा स्वभाव आहे. लुब्ध होणे हाही मनाचा स्वभाव आहे. यामुळे स्थैर्याचा अनुभव त्याच मनाने घेणें सोपे कसे म्हणता येईल ? मनाची लुब्धता विषयापासून काढून

ईश्वराकडे जोडणं म्हणजे रेल्वेच्या रुळाचे सांधे बदलण्यासारखी तांत्रिक कृति नाही. ही तांत्रिक सुलभता प्राणायामाने येते. प्राणायामाने चित्तावरील उठणारे तरंग स्थिर होतात. इतकेच नव्हे तर स्थैर्याला दृढता (दाढर्च) येते. हा असामान्य लाभ प्राणायामाने निश्चित मिळतो. म्हणून योगाभ्यास महत्त्वाचा आहे. महाराज प्राणायामाचा अभ्यास अशा जाणिवेने करीत असत.

योगाभ्यासात अनेक प्रयोग अनेक कारणांच्या सिद्धीसाठी सांगितले आहेत. त्यामध्ये 'खेचरी' मुद्रेचा प्रयोग विशेष आहे. या खेचरीने अमृतरसपान करता येते. फार उच्च स्थितीची ही योगसिद्धी आहे. महाराजांना ती सिद्ध होती. म्हणून खेचरीचा अभ्यासही ते येथे करीत असत. याशिवाय नित्याचा एक हजार गायत्री जप, उपनिषद् पाठ, श्रीगुरुचरित्र-द्विसाहस्त्री वाचन, गीतेचा पाठ, आदी नित्यकर्म १२ वाजेपर्यंत चाले. या भरगच्च कार्यक्रमामुळे गप्पागोष्टी करण्यात वेळ घालवायला सवड नसे. संयम हा असा गुण आहे की, सर्व दोषांचे नियंत्रण तो सहज करीत असतो. 'युक्त' योग्य-आवश्यक व नेमके करणे हे संयमाशिवाय अशक्य आहे. महाराजांच्या निर्दोषत्वाचे रहस्य त्यांचा संयम हे आहे.

दुपारी १२ भोजन. विश्रांती. विश्रांतीला स्थान देऊन दिनक्रमाला शरीर अनुकूल ठेवण्याकडे लक्ष ठेवले होते. दुपारी दोन पासून पुनः कार्यक्रम आखले होते. दोन ते तीन पवमान पाठ करणे. पवमानाचे महत्त्व समजून घेतले पाहिजे. विष्णुसहस्रनामाचा पाठ दिनक्रमात असे. ईश्वराचे स्मरण करताना त्याचे अलौकिक गुण, कर्तृमकर्तृम् सामर्थ्य, भक्तवात्सल्य, दयालुत्व, उदारता, इ. अनंत गुण समुच्चय अशा सर्व प्रकारच्या पाठांतून मनावर ठसत जाते. रुद्र असो, पवमान असो, विष्णुसहस्रनाम असो, उपनिषदांचे पाठ असो, विविध स्तोत्रे असोत, आरत्या असोत, सर्व पाठांमधून ईश्वरी सामर्थ्य आणि ते प्राप्तीची प्रार्थना अति प्रभावीपणे काकुळतीने वर्णिलेले असते. अशा चिंतनाने मन शांत-शुद्ध-ईश्वरनिष्ठ राहात असते. सद्ग्रंथांचे वाचनाने अशी मनःस्थिती होण्यास मदत होते. पण वाचनाला जाणीवपूर्वक मर्यादा घालाव्या लागतात. वाचण्यापेक्षा नामस्मरण श्रेष्ठ आहे. सर्वात चांगले वागणे श्रेष्ठ आहे.

महाराजांनी शक्तिपातयोगशास्त्राची माहिती मिळविण्यासाठी खूप ग्रंथांचे वाचन केले होते. हे वेदसंमतशास्त्र आहे याची पूर्ण खात्री करून घेतली होती. कुंडलिनी शक्तीचे दिव्यत्व सर्व वैदिकग्रंथ उपनिषदे पुराणे यामधून वर्णिलेले आहे. ही चैतन्यशक्ती विविध नावांनी व्यक्त झाली म्हणून ती भिन्न भिन्न झालेली नाही. या शक्तीचे कार्य विशाल, व्यापक, सूक्ष्म, अनाकलनीय, सुप्त, गुप्त असल्याने ती भिन्न भासते. सामान्य बुद्धीला ती जाणणेही अशक्य असते. शक्तिपातयोग शास्त्रासंबंधी महाराजांनी कुलार्णव तंत्र, रुद्रयामल तंत्र, पातंजलयोग शास्त्र, शिवसंहिता, हठयोगप्रदीपिका, योगशिखोनिषद, पंचदशी वेदांतसार, योगवासिष्ठ, आचार्यांची प्रस्थानत्रयी, ज्ञानेश्वरी इ. ग्रंथांचे या दृष्टीने वाचन केलेले होते. 'Serpant Power' या इंग्रजी पुस्तकाचे वाचन–त्यातील कुंडलिनी–षट्चक्रे इ. संबंधीची चित्रे अभ्यासली होती. इतकेच नव्हे तर त्या चित्रांचे नमुनेही स्वतः काढून संग्रही ठेवले होते. शक्तिपातयोगाचा तात्त्विक अभ्यास आणि स्वतःचा व इतर गुरुबंधू-शिष्य यांचा साधन अभ्यास त्यांनी अनुभवला होता. आपल्या ज्ञानी, अभ्यासू, विवेकी स्नेहीमंडळीबरोबर अनेकदा चर्चा केल्या. श्रीस्वामी लोकनाथतीर्थ महाराज यांचेकडून शास्त्र आणि संप्रदाय याची भरपूर माहिती मिळविली होती. जीवनमुक्तीविवेक, योगतारावली, कबीर– धर्मदास संवाद, सौंदर्यलहरी इ. ची हस्तलिखिते करून ठेवली. जो साधनमार्ग त्यांनी स्वतः स्वीकारला त्याचे पूर्ण ज्ञान त्यांना होते. आपल्याकडे येणाऱ्या जिज्ञासूंना हे साधन देण्यापूर्वी त्याला या मार्गाची माहिती देत असत. ही साधना घेणाऱ्याला माहिती देऊन तसे वागण्याची तयारी त्या साधकाची आहे हे निश्चित करून, साधनदीक्षा देण्यापूर्वी त्याचेकडून पूर्वतयारी म्हणून काही वाचन करून घेत, मंत्रजप देत, संध्यागायत्री करण्यास सांगत. ही साधना अलौकिक आहे, दिव्य आहे, शास्त्रसंमत आहे, सर्व पंथ, संप्रदाय, धर्म, जाती, स्त्रीपुरुष यांना देता येणारी आहे, हे सर्व साधकाला समजावे आणि त्याने निःसंशय–निःशंक मनाने साधना स्वीकारावी व करावी यासाठी हे असे.

या दृष्टीने श्रीलोकनाथतीर्थस्वामी महाराजांचे गुरु, शक्तिपातयोगशास्त्राचे आचार्य काशीच्या साधन-मंदिराचे पीठाधीश्वर प. प.

श्रीशंकरपुरुषोत्तमतीर्थ स्वामी महाराजांनी अभ्यासपूर्वक लिहिलेले 'योगवाणी' नावाचे पुस्तक त्यांच्या संग्रही आलेले होते. प्रथम ते बंगालीत होते. नंतर त्याचा हिंदी अनुवाद केला व हिंदी अनुवादित योगवाणी पुस्तक महाराजांकडे होते. महाराज हे पुस्तक आपल्याकडे येणाऱ्याला साधना देण्यापूर्वी वाचण्यास सांगत. शक्तिपात साधने-संबंधी या पुस्तकात शास्त्राधारे सर्व माहिती उत्तम पद्धतीने मांडलेली आहे. या पुस्तकाचे मराठी भाषांतर झाले तर मराठी भाषा येणाऱ्यांना समजण्यास सोपे होईल हा विचार महाराजांच्या मनात सारखा येऊ लागला. होशंगाबादच्या या काळात, दुपारच्या वेळी योगवाणीचे भाषांतर रोज थोडे करण्याचे महाराजांनी सुरू केले.

आलोक्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः ।
इदमेकं सुनिष्पन्नं योगशास्त्रं परं मतम् ।।
यस्मिन् ज्ञाते सर्वमिदं ज्ञानं भवति निश्चितम् ।
तस्मिन् परिश्रमः कार्यः किमन्यत् शास्त्रभाषितम् ।।

—शिवसंहिता

शक्तिपातयोग साधना सर्व शास्त्रांचे सार आहे हे या पुस्तकात साधार स्पष्ट केलेले आहे. महाराजांनी पुस्तकाचा अनुवाद करून ठेवला परंतु लेखकाच्या इच्छेविरुद्ध जाऊन छापून पुस्तक काढले नाही. उलट आयुष्यभर 'योगवाणी' — काशीच्या छोटीगैबीतील आपल्या पीठातून मागवून घेण्यास प्रत्येकाला सांगितले. महाराजांमुळे योगवाणीचा खप इतका वाढला की काशीपीठाला त्या पुस्तकाच्या अनेक आवृत्त्या काढाव्या लागल्या. (अलीकडे, श्रीगुरुमहाराजांच्या महानिर्वाणानंतर सहा सात वर्षांनी कै. स. कृ. जोशी, डोंबिवली यांचे प्रयत्नाने काशीपीठाकडून मराठी अनुवाद स्वतंत्र पुस्तकाने छापण्याची संमती मिळाली तेव्हा श्रीवासुदेवनिवास प्रकाशनाने हे पुस्तक छापले. आता श्रीगुरुमहाराजांनी अनुवादित केलेले मराठी योगवाणी पुस्तक मिळू लागले आहे.)

इ. स. १९४१ मध्ये होशंगाबादेत या पुस्तकाचा अनुवाद झाला. जेथे महाराजांना दीक्षा झाली— तेथे नर्मदाकिनारी श्रीदत्तमंदिरात हा अनुवाद झाला. हे अनुवाद करण्याचे कामही महाराजांनी रोज थोडा थोडा ठराविक वेळ देऊन केले. यामुळे त्यांच्या दिनक्रमामध्ये इतर

कामांना वेळ मिळत असे. या अनुवादानंतर दुपारी थोडा वेळ महाराज प. प. श्रीटेंबेस्वामी लिखित 'शिक्षात्रयी' पुस्तकाचा अभ्यास करीत. शिक्षात्रयीमधील वृद्धशिक्षा प्रकरणाचा अभ्यास अर्थ लावून, सूत्रावर चिंतन करून चालला होता. स्वामींच्या संस्कृत ग्रंथाचे वाचन अभ्यासपूर्वक महाराजांनी केले. हे सुद्धा योजना करून केले.

सायंकाळी ५ ते ६ पर्यंत महाराज पुन: 'खेचरी' करीत. महाराजांचे हे नियमित काटेकोर कार्यक्रम पाहून इतरांच्या मनात त्यांचेबद्दल नितांत आदर निर्माण झाला होता. असे पाहण्यातही इतरांना आनंदच होत असे. शंकरकाकाही वस्त्रधौती-नेती करणारे होते. त्यामुळे योगमार्गाची त्यांनाही कल्पना होती. आसने-प्राणायाम-मुद्रा-बंधत्रय इ. अवगत असलेली ही मंडळी होती. याशिवाय सद्ग्रंथवाचक हे होते. गुरुभक्ती तर प्रत्येकात ओतप्रोत भरलेली होतीच. सायंसंध्येसाठी ही मंडळी सहा वाजता नर्मदेवर जात. तेथे नर्मदा किनारी खडकावर बसून संध्या करीत. नदीवर संध्या केल्याने फार मोठे पुण्य मिळते हे शास्त्र आहेच परंतु नदीवर संध्या केल्याने मनाला येणारी प्रसन्नता तात्काल अनुभवाला येणारी आहे. सायंसंध्या करून ही मंडळी सात वाजता श्रीदत्तमंदिरात येत, पुन: एक तास साधनेची बैठक करीत आणि आरती करून भजनही करीत. श्रीदत्ताची भजने-स्तोत्रे-म्हणण्यातील आनंद विलक्षण आहे. रात्री भोजन नसे. त्याऐवजी थोडा फलाहार व दूध घेण्याचा महाराजांचा नियम नेहमीचा असे. रात्री दहा वाजता झोपणे हा त्या सर्वांचा कटाक्ष असे. चार स्नेहीमंडळी जमलीत म्हणून रात्री गप्पा गोष्टी करून जागत रहाणे हे या योगी जीवन जगणाऱ्यांना मंजूर नसे. रात्री १० ला झोपण्याच्या नियमित नेमाने त्यांची पहाटेची जाग हुकमी असे.

असा हा कार्यक्रम निर्विघ्नपणे-नियमित चालला तो श्रीकृपेने चालला आहे असे महाराजांनी आपल्या पत्रातून कृतज्ञतेने लिहिले आहे. ईश्वरी कृपेने सारे घडते हे सूत्र या कार्यक्रमांनाही महाराज लावीत असत. हे मी केले म्हणून माझे. इतर व्यवहार–यश–ईश्वरीकृपेने झाले असे त्यांना वाटत नसे. सत्कर्म करून घेणे हेही ईश्वरी कृपेनेच शक्य आहे अशी त्यांची श्रद्धा होती.

येथे राहून महाराज पत्रव्यवहाराने सर्व भक्तांची विचारपूस

करीत. साधनेला चालना देत असत. पुण्याला पाठविलेल्या पत्रातून पुण्याच्या साधकांचा नामनिर्देश करून त्यांना शुभाशीर्वाद देत असत. महान दत्तभक्त श्री. काका दामले, करमरकरांची सर्व मंडळी, आपटे मास्तर, रानडे मास्तर, प्रो. भट, चाळीचे मालक दादा गोवईकर व सौ. माई यांचाही उल्लेख करून यथोचित नमस्कार आशीर्वाद कळवीत. वडील बंधू श्री. नरसू तात्या पुण्यात असत त्यांना नमस्कार कळवून त्यांच्या परिवारातील सर्वांच्या खुशालीचे वृत्त कळविण्यास सांगत. श्री. दाजीसाहेब, शंकरराव मार्कंड, सरदारसाहेब, कोर्टातील महाजन किर्लोस्कर–देशपांडे–गोरे–लोहोकरे यांचाही नामनिर्देश करून त्यांना यथोचित नमस्कार–आशीर्वाद कळवून कुशल कळविण्यास सांगत. 'अवघे विश्वचि माझे घर' हे महाराज आचरून दाखवीत. सोलापूरच्या पत्रात सोलापूरच्या सर्व परिचित मंडळींचा उल्लेख असे. हैद्राबाद, वाडी, काशी, थुरावास (गुजराथ), इ. ठिकाणीही पत्रव्यवहार होत असे.

सप्टेंबर १९४१ मध्ये महाराजांनी नाना भालेराव, पुणे यांना पाठविलेल्या पत्रातील महत्त्वाची वाक्ये पुढीलप्रमाणे आहेत–

"श्री. भगवंतराव उपाध्ये ग्रहणाकरता येणार असल्यास त्यांचे बरोबर पुढील गोष्टी पाठवाव्यात. १. गोरखपूरच्या गीता प्रेसचा 'भागवतांक' तेथे आहे तो पाठवावा. २. जिव्हा छेदन करण्याचे शस्त्र भगवंतरावांना बरोबर आणण्यास सांगावे. ३. तीन रुपयांचे लोणी आणून त्याचे तूप करून पाठवावे. ४. रु. पन्नास पाठवावे म्हणजे म. ऑ. करावी लागणार नाही. ५. सहा जानवी पाठवावीत.

"वृद्धशिक्षेसाठी प्रस्तावना लिहून आणावी असे वे. शा. सं. कवीश्वर यांना सांगावे. आम्ही तेथे आल्यावर बाकीची व्यवस्था करू असे रा. रा. शंकरराव आजेगावकर यांनी सांगितले आहे."

"चि. नारायण यास–

नामधारक भक्ताय निर्विण्णाय व्यदर्शयत् ।
तुष्टः स्त्युत्या स्वरुपं स श्रीदत्त शरणंमम ।।

हे श्लोक पाठ करून नित्य पाठात ठेवण्यास सांगावे."

"वैद्यमास्तर कोकणातून पुण्याला येतील. आपल्याकडेच उतरतील. त्यांची सर्व व्यवस्था पूर्वीप्रमाणे ठेवावी. येथे सकाळची पूजा रा.

शंकरराव व मी रुद्रएकादसणी व पवमान म्हणून करतो. दुपारी नैवेद्य व वैश्वदेव आणि रात्रीची आरती रा. दत्तोपंत (आजेगावकर) करतात. भगवंतरावांचेबरोबर भस्माचे गोळे (दोन) पाठवावेत."

या काळात आषाढ–श्रावण–भाद्रपद हे महिने आले होते. नागपंचमीला दरवर्षी श्रावणी करण्याचा महाराजांचा परिपाठ होता. त्याप्रमाणे यावर्षीची श्रावणी येथील दत्तमंदिरात झाली. हुशंगाबादेतून काही मंडळी श्रावणीसाठी आली होती. यासाठी नाना भालेरावांनी स्वतः सूत काढून शास्त्रशुद्ध पीळ-गाठी देऊन तयार केलेली जानवी दरवर्षी महाराज वापरीत ती यावेळी मागवून घेतलेली होती. भाद्रपदात ग्रहण येत असल्याने ग्रहणानंतर बदलण्यासाठी ही जानवी याच वेळी मागविली होती. हुशंगाबादेत चातुर्मासासाठी एक संन्यासी येऊन राहिले होते. त्यांना दर गुरुवारी भिक्षेस (भोजनास) येण्याचे निमंत्रण महाराजांनी देऊन ठेवले होते. त्यांचे भिक्षेसाठी येण्याने परिचय वाढला. त्या स्वामींचा योगासनांचा अभ्यास चांगला होता. ते उत्तम वैदिक येणारे होते. त्यांनी महाराजांचा खेचरीचा अभ्यास पाहून आपलाही त्यासाठी प्रयत्न व अभ्यास चालू असल्याचे सांगितले. इतकेच नव्हे तर आपली जिव्हाछेदन करण्याची इच्छाही प्रगट केली. महाराजांनी त्या स्वामींची एकूण तयारी पाहून हुशंगाबादेतील सिव्हिल सर्जनकडून स्वामींचा जिव्हा छेद आपल्या समक्ष करविला. त्यासाठी महाराज व शंकरराव स्वामींच्याबरोबर सिव्हिल सर्जनकडे गेले. डॉक्टरांना कल्पना देऊन हे काम करून घेतले. कोणी अनोळखी सिव्हिल सर्जन हे काम करण्यास तयार झाला नसता. परंतु महाराजांचा हुशंगाबादेतील चांगल्या प्रतिष्ठित मंडळींचा सहवास इ. स. १९२२ पासून असल्यामुळे पूर्वपरिचयाची मंडळी होती. म्हणून हे काम सहज होऊ शकले. त्याचबरोबर 'जो जे वांछील तो ते लाहो' या प्रार्थनेच्या सूत्राला धरून ज्याच्या त्याच्या साधन मार्गातील अडथळा दूर करीत होते. ईश्वरप्राप्तीची जी जी साधनपद्धती आहे, त्या त्या साधनेतून मार्गदर्शन करण्याचा महाराजांचा अधिकार होता. ही गोष्टही या प्रसंगातून स्पष्ट होते. त्या स्वामींच्या नावाचा उल्लेख मात्र महाराजांनी पत्रात केलेला नाही. बाकीची वरील माहिती दिली.

गुरुभक्तकेसरी बापूसाहेब कुबडे यांना लिहिलेल्या पत्रात महाराजांनी साधकाची दिनचर्या कशी असावी हे स्पष्ट लिहिले आहे. ही दिनचर्या अत्यंत उपयुक्त–महत्त्वाची असल्याने महाराजांनी ' नित्योपासना ' या पुस्तकाचे प्रारंभी छापली आहे. हीच दिनचर्या सप्रेम आशीर्वादमध्येही छापून आलेली आहे. त्यामुळे याठिकाणी पुनः छापून समीक्षकांना पुनरावृत्तीचा दोष काढण्याची संधी देत नाही. वास्तविक इतक्या महत्त्वाच्या विषयाच्या पुनरावृत्तीने वाचकांना अवघडून जाण्यासारखे काही नाही. उलट पुनः वाचण्यात येताना पार्श्वभूमीच्या वातावरणाने तिचा मनावर चांगला परिणाम होण्याची शक्यता आहे. कृपया सश्रद्ध वाचकांनी ती दिनचर्या पुनः पुनः वाचावी एवढी मात्र इच्छा अशासाठी आहे की आपल्या हातून तशी दिनचर्या आचरण्यात येण्याचा काळ यावा.

प. प. श्रीटेंबेस्वामी महाराजलिखित हस्तलिखित आणवून त्यावरून त्याची छपाईसाठी हस्तलिखित प्रत तयार करण्याचे काम महाराजांनी केले. त्यानंतर या ग्रंथाला प्रस्तावना मिळविण्याचे कार्य श्रीदत्तमहाराज कवीश्वर शास्त्री यांचेवर सोपविले. एक हजार प्रती छापण्यास किती खर्च येईल तो अंदाज घेऊन हुशंगाबादला कळविण्यास नानांना कळविले.

ग्रहणापूर्वी हैद्राबादहून हुशंगाबादला महाजन, गं. भा. काशीताई (शंकर काकांच्या भगिनी) इ. मंडळी आली. थुरावासचे भगवंतराव उपाध्ये पुण्याहून महाराजांनी मागविलेल्या सर्व गोष्टी घेऊन आले. कोकणातून वैद्यमास्तर येथे येऊन पोचले. सिमल्याहून गुरुचरणदास नावाचे साधक महाराजांना भेटण्यासाठी मुद्दाम आले होते. खापरखेड्याहून सहा मंडळी आली होती. भगिनी गोदावरीही आली होती. महाराज हे भक्तांचे–गुरुबंधूंचे–साधकशिष्यांचे श्रद्धाकेंद्र असल्याने अंतराचा विचार न करता, पैशाची, वेळेची अडचण दूर करून महाराज असतील तेथे भक्त जात असत.

हे गुरुचरणदास काशीच्या प. प. श्रीशंकर पुरुषोत्तम तीर्थस्वामी महाराजांकडून अनुग्रह घेतलेले साधक. श्रद्धा-भक्तीने साधना करणारे होते. पण साधनेतून अनुभव येत नसत. काशीला गुरुस्वामींकडून त्यांना

श्रीलोकनाथतीर्थस्वामी महाराजांचे नाव समजले पण पत्ता मिळाला नाही. पण श्रीगुळवणीमहाराजांचे नाव व पत्ताही मिळाला म्हणून पत्राने संपर्क साधून श्रीगुरुचरणदास हे दिल्ली नंतर होशंगाबादलाही आलेले होते. ही त्यांची दुसरी भेट होती. येथे त्यांचा मुक्काम १५ दिवस होता. येथे गुरुचरणदास आले ते रमून गेले. ते मुमुक्ष साधक असल्याने कुठेही रमणारे नव्हते. इतरत्र रमता येत नव्हते म्हणून तर सिमल्याहून शोध घेत घेत आले. त्यांना साधना मिळाली पण साधनेला गती येत नव्हती. गती नाही म्हणून अनुभव नाही. म्हणून त्याच परंपरेतील अधिकारी व्यक्तीच्या ते शोधात होते.

श्रीगुरुचरणदासांना श्रीगुरुमहाराजांच्या सान्निध्यातील पहिल्याच बैठकीपासून जोरदार अनुभव येऊ लागले. त्यांच्या शरीरात घूर्णा सुरू झाली. विश्वाची गतीही घूर्णा आहे. साधनेतीत घूर्णा सुरू झाली म्हणजे साधनेला गती आली. या जोरदार अनुभवामुळे गुरुचरणदास येथेही आले. गुरुमहाराजांचा अधिकार फारच मोठा असला पाहिजे याची त्यांना मनातून खात्री आली. श्रीगुरुचरणदासांचा ध्यानाभ्यास उत्तम चालू झाला. येथे त्यांची साधना ५/५–६/६ तासांची होऊ लागली. त्यांना साधनेशिवाय काहीही करू नये असे वाटू लागले. त्यांच्या साधनेला आलेली ही गती त्यांना व इतरांनाही आश्चर्याचा धक्का देणारी होती.

तसेच खापरखेडचाहून आलेल्या जिज्ञासूंना दीक्षा हवी होती. त्यापैकी तिघांना एके दिवशी व एकेकाला नंतर दोन दिवसांनी अशा दीक्षा झाल्या. या खापरखेडचाच्या नूतन साधकांचा अभ्यास फार जोरात चालत असे. श्रीगुरुचरणदास असतानाच या दीक्षा झाल्या. दीक्षेच्या दिवसापासून साधनेचा जोर असू शकतो हे त्यांना प्रत्यक्ष पाहाण्यास मिळाले. स्वतःचे साधन उत्तम गतीने सुरू झाले, चांगल्या साधकांची साधना जवळून पहाता आली. या सर्व साधक बंधूंच्या समवेत साधना करता आली. यापेक्षा श्रीगुरुमहाराजांसारख्या महा-पुरुषाचा सहवास मिळाला. यामुळे गुरुचरणदास महाराजांच्या ठिकाणी रमले, आणि लीनही झाले.

ऑक्टोबर १९४१ च्या पहिल्या सप्ताहात दत्तोपंत, बाबा महाजन आणि काशीताई हैद्राबादला गेले. श्रीगुरुचरणदास त्याच दिवशी काशीला

गेले. वैद्यमास्तर डोंबिवलीकडे गेले. शंकरकाका आजेगावकर—महाराज आणि भगिनी गोदावरी हे तिघेजण ॐकारेश्वर आणि उज्जयिनीकडे गेले. प्रवासी जीवनातही ध्येयवादी स्थायीभाव किती स्थिरपणे कार्यरत असतो हे महाराजांच्या जीवनातून चांगलेच व्यक्त होते.

अशा ह्या होशंगाबादच्या अनुष्ठानानंतर महाराज डोंबिवलीस परतले.

डोंबिवलीचे कृष्णराव जोशी आणि महाराज

श्रीगुरुमहाराजांचे आत्मीय संबंध शेकडो कुटुंबांशी आले. श्रीगुरुमहाराजांचे जीवन या अनेक कुटुंबांतील व्यक्तीव्यक्तीने जवळून पाहिले आहे. या सर्व कुटुंबियातील एकही व्यक्ती अशी आढळली नाही की जिने श्रीगुरुमहाराजांचा कोणत्याही प्रकारचा उणेपणा अनुभवला आहे. प्रत्येकाच्या अन्तःकरणात आपापल्या परीने अपार श्रद्धा नि आदर असलेला [illegible] आधीच दिसत असे. म्हणून त्या कुटुंबातील सर्वांना महाराज आपल्याच कुटुंबातले वाटत असत.

स. कृ. जोशींचे एका स्नेह्याला लिहिलेले पत्र.

" माझ्या वडिलांच्याकडे ती. वामनराव येत असत. त्यावेळी मी विद्यार्थी होतो. मला त्यावेळी अध्यात्मात रस नव्हता. त्यातले काही गम्यही नव्हते. पण देवाची आवड मात्र निश्चित होती.

माझे वडील ज्ञानेश्वरांचे वेडे भक्त होते. ज्ञानदेवांची सेवा आमच्या घरात पन्नास वर्षे आहे. माझी मुंज आळंदीस झाली, माझ्या मुलाचीही मुंज आळंदीतच केली. ज्ञानदेवांच्या भक्तीमुळे त्यांनी घालून दिलेल्या अमृताच्या पाऊल वाटेने माझ्या पितृदेवाने पंढरीची वाट धरावी हे ओघानेच आले. वडिलांची पंढरीवारी कधीही चुकली नाही. संसार-

सागरातून तरून जाताना अनेक भोवऱ्यात नि वादळात ते सापडले, पण माऊलीने त्यांची पाठराखण केली. ह. भ. प. श्री. देशमुख महाराजांच्या दिंडीतून त्यांची वारी होत असे. याच दिंडीतून सोलापूरहून श्री. यशवंतराव वैद्य मास्तर येत असत. त्यांचा परिचय नि संबंध आला. या परिचयातून वडिलांना पू. श्रीवामनरावांचा मंगल लाभ झाला.

वडील, भलेभोळे, मनस्वी, मितभाषी होते. पण त्यांची पारख कधी चुकली नाही अथवा आडवाटेला गेली नाही. त्यांना एकदा एखाद्याची खात्री वाटली की ते त्या व्यक्तीवर श्रद्धेने विश्वास टाकीत. मी वडिलांना 'चंदनी पुरुष' मानीत असे. अशा चदनीपुरुषाची गाठ अमृतपुरुषाशी पडली. तो दिवस वडिलांना 'सोनियाचा दिवस आजि अमृते पाहिला.' असा वाटला. वामनरावांची भेट हा त्यांच्या जीवनातील एक अपूर्व योग आहे.

[illegible]

सद्गुरूला उत्तम शिष्य लाभला असता जो आनंद व्हावा तसा वामनरावांना झाल्याचा दिसला. ते मुंबईस आले म्हणजे सर्व घरे टाळून आग्रहाने आणि मोठ्या आपुलकीने आमचेकडे उतरत असत. कृष्णाला जशा विदुराच्या कण्या गोड वाटल्या, तशी ती वामनरावांना आमच्याकडील मीठ–भाकरीच गोड लागली. मुंबईचे एक महान धनिक श्री. चुनिलाल मेहता त्यांना आग्रहाने बोलावीत असताही त्यांनी तिकडे जाण्याचे साफ नाकारले नि ते आमच्याकडेच राहिले. मुंबईहून गाडी घेऊन श्री. मेहता आमच्या घरी आले. पण पैशाला हा योगिराज कधीही दिपला नाही, ही लहानपणची माझी आठवण अजूनही अगदी ताजी आहे.

त्यांचेबरोबर, त्यांचे योगविद्येतील सद्गुरु श्रीलोकनाथस्वामी

महाराज हे अनेकवेळा आमचेकडे आले. स्वामींची वडिलांनी केलेली सेवा अजूनही मूर्तिमंत माझे डोळ्यापुढे उभी आहे. हातपाय चेपणे, छाटचा धुणे, त्यांच्या खोलीची स्वच्छता ठेवणे या गोष्टी नित्याच्या होत्या. हापूस आंबा व्यवस्थित चिरून त्यांचे पुढे ठेवायचे. काबुली द्राक्षे सोलून ठेवायची. चांदीच्या ताटीत काजू-बदाम ठेवायचे. त्यांचे अंथरुण-पांघरूण घालायचे. भक्ती आणि सेवेमध्ये वडील म्हणजे पंढरीकाची प्रत्यक्ष सांगणारे भक्तीने [illegible] आणि परमेश्वराला अमळ [illegible] अशी भक्ती त्यांनी केली. खरे, कारण काही नाही. 'जो न मागे कोणापाशी— तोचि आवडे देवासी' हे तत्त्वज्ञान अगदी रक्तात भिनलेले. त्यामुळे सदाचरण [illegible] आमच्या घरात भरपूर आहे. निरपेक्ष व निष्काम भक्ती पाहून माझ्या वडिलांच्यात व गुरुवर्य वामनराव यांच्यात एक अकृत्रिम जिव्हाळा निर्माण झाला. तो आज वडील जाऊन वीस वर्षे होऊन गेली तरी तसाच कायम आहे. वडिलांची ती भावना वामनराव यांचे भक्त [illegible] असून त्यांच्या कृपाकटाक्षाने आमची वास्तू निर्भय आहे.

माझे प. पू. वडील स्वर्गलोकी गेल्यावर श्री. वामनराव आमचेकडे मोठ्या अन्तःकरणाने [illegible] आले होते. ते घरातून बाहेर पडले आणि आमच्या घरात एक अवर्णनीय सुगंध दरवळू लागला. आजू-बाजूला मी चौकशी केली असता कोणी कोठेही अत्तर-गुलाब अगर उदबत्ती लावली नव्हती. मग त्या सुगंधाचा उगम कुठला ? योगि-राजांच्या अन्तःकरणातील, माझ्या वडिलांच्या ठायी असलेला, भक्ति-भावाचा तो सुगंध होता. भक्त देवावर प्रेम करतो पण त्या दिवशी देवाची भक्तावरील प्रीती मी आणि घरातील मंडळींनी अनुभवली. 'मी वडिलांचे स्थानी आहे' हे त्यांनी त्या दिवशी दाखविले.

संतवाङ्मयावरील माझी सर्व पुस्तके त्यांना समर्पण केली आहेत. मी पुण्याला गेलो की आळंदी आणि सद्‌गुरु वामनराव यांचे दर्शन कधीही चुकत नाही. मला माझ्या सद्‌गुरूंचे मोठेपण समजायला दोन तपांचा काळ मध्ये गेला."

या कुटुंबातील संबंधाचे प्रसंग चरित्रात आलेले आहेत. ते त्या त्या ठिकाणी वाचकांना आढळतील.

१९४१ नोव्हेंबर-डिसबरमधील घटना

ऑक्टोबर १९४१ च्या मध्यात महाराज पुण्यास आले. एकूण वर्षभर चालेल्या या प्रवासाने, महाराजांना पोटदुखी सुरू झाली. तशा स्थितीत औषधोपचारासाठी ते नोव्हेंबरच्या १ ल्या सप्ताहात सोलापूरला गेले. श्री. बापूसाहेब कुबडे यांचे घरी नेहमीप्रमाणे मुक्काम केला. श्री. वैद्यमास्तरांची देखभाल होती. येथे आल्याबरोबर श्री. पराडकर वैद्यांचे औषध सुरू केले. साठून आलेले दुखणे होते. उपचार सुरू केल्याबरोबर थोडेच बरे वाटणार ? विश्रांती-पथ्य आणि औषध चालू ठेवले. सोलापुरातील भक्तमंडळींना हे वृत्त समजताच ते सवडीने महाराजांना भेटण्यास येऊ लागले. संध्याकाळी कोर्ट संपल्यावर मोहोळकर वकील येऊन जाऊ लागले.

या काळात नाना भालेराव यांच्या पत्नी सौ. गोदावरी (काकू) यांना ताप सुरू झाला. लिव्हर बिघडली होती. तेव्हा आपल्या आजारापेक्षा महाराजांना त्यांच्या आजाराची काळजी वाटत होती. ते पत्रातून लिहितात-" वे. शा. सं. काशीकर यांचेकडील लिव्हरच्या गोळ्या सुरू कराव्यात म्हणजे बरे वाटू लागेल. श्री. पराडकर वैद्यांच्या मुलास व मुलीस रोज ताप येत असल्याने तेही काळजीत आहेत. दाजीसाहेबांची प्रकृती कशी आहे ते लिहावे." म्हणजे आपल्या आजारापेक्षा इतरांच्या आजाराकडे त्यांचे लक्ष अधिक असे.

महाराजांच्या आजाराचे वृत्त [illegible] महाराजांना समजल्यावर त्यांनी [illegible] आराम हो जावेगा, कुछभी चिंता [illegible] भी नहीं होगा।" [illegible] प्रकृती ठीक झाली. व्यवहारामध्ये [illegible] असेच म्हणणे व्यवहारी [illegible] वाटणा[illegible] तर उपाययोजना यशस्वी [illegible] असते. 'अधिष्ठान तथा कर्ता' या श्लोकात "दैवं चैवात्र पंचमम्" भगवंताने म्हटले त्याला हा अर्थ आहे. यश किंवा अपयश हे फळ देणे फक्त ईश्वराधीन असते. त्या फळाचे ज्ञान स्वामींना असल्याने त्यांनी लिहिलेले सत्य झाले.

डिसेंबरच्या पहिल्या आठवड्यात धुळ्याहून रावसाहेब श्री. दादासाहेब परांडे यांचे पत्र आल्याने महाराज धुळ्यास ५।६ दिवस राहून आले. वाटेत कल्याण स्टेशनवर महाराजांना भेटण्यास श्री. रंगनाथ व डोंबिवलीचे कृष्णाजीपन्त जोशीबुवा आले होते. धुळ्याला रावसाहेबांची [illegible]

[illegible]

होते. पण ही साधना सर्वतंत्र स्वतंत्र असल्याने साधकाच्या तंत्राने साधन चालत नाही. शक्तिपातयोग साधनेचा साधक परतंत्र म्हणजे साधनाधीन असतो. साधक साधनेच्या मार्गदर्शनाची उपेक्षा–दुर्लक्ष करून आपल्या इच्छांना प्राधान्य देऊन वागत असेल तर साधना मंद होते. साधनेशी समरसता तेव्हा होते जेव्हा साधक साधनेला, म्हणजेच साधनदात्या श्रीसद्गुरूला सर्वस्वाचे समर्पण करतो. साधना नष्ट होत नाही तर मंद होते. त्यामुळे साधक आधी मनाने दूर होतो आणि नंतर शरीरानेही दूर होत जातो. रावसाहेबांचे जीवनाचा उत्तरार्ध महाराज आणि साधना यांचेशी पहिल्यासारखा राहिलेला दिसत नाही. जीवाचे इच्छांचे गाठोडे फार वजनदार असते.

महाराज किंवा स्वामीलोकनाथतीर्थ महाराज शेवटपर्यंत रावसाहेबांकडे जात, रहात, पहिल्या आत्मीयतेने वागत. या आत्मीयतेमुळे रावसाहेबांचे संबंध उत्तम राहिले. संबंधात कुठेही उणेपण राहिले नाही. उणे राहिले ते साधनेने प्राप्त होणाऱ्या स्थितीत ! एकाच वेळी, एकाच स्थानी अनुग्रह झाला तरी क्षेत्रानुसार बीजारोपण आणि विकास, भिन्न भिन्न रहातो. बाह्य प्रतिष्ठा येथे काही करू शकत नाही. अंतरंग अधिकार जसा असेल तसाच अनुभव येत असतो.

धुळ्याहून बारा डिसेंबरला महाराज पुण्यास आले. पुण्यात ५–६

दिवस मुक्काम करून ते सातान्यास आले. सातान्याहून बुधवारी संध्याकाळी बैलगाडीने सज्जनगडावर गेले. तेथे रात्री मुक्काम केला. पहाटे समर्थांच्या समाधीसन्निध साधना झाली. हे स्थान साधनेला फारच उत्तम आहे. प्रशस्त, निवांत, मंदप्रकाशित, शांत इ. सारे येथे आहे. विशेष असे की उन्हाळ्यात थंड आणि हिवाळ्यात गरम वातावरण या [illegible]

सकाळी त्यांच्या समोर साधना आणि समाधीला पाणी घालणे हा कार्यक्रम छोटा वाटला तरी श्रद्धेच्या पूर्णतेचा आहे. सज्जनगडावरून महाराज सातान्यास परत आले.

सातान्यास १९–१२–४१ या दिवशी सकाळी श्री. ढुमाले मास्तरांचे एक स्नेही डॉ. आठले यांची दीक्षा झाली. पहिलीच बैठक सकाळी ७ ते ९ अशी दोन तासांची झाली. शक्तिसंचार चांगला झाला. महाराज पत्रातून दीक्षा झाल्याचे उल्लेख व शक्तिसंचार कसा झाला याचा उल्लेख नेहमी करीत. त्यावरून साधनेची अलौकिकता स्पष्ट दिसते. व्यक्तिभिन्नतेप्रमाणे साधनेच्या अनुभवांची भिन्नता अनुभवास येते. पण शक्तिसंचाराचे अनुभव आल्याशिवाय रहात नाही ही गोष्टच आश्चर्यात टाकणारी आहे. ही काही संमोहन विद्या नाही, का वशीकरण नाही. 'या विद्या सा विमुक्तये' असे ज्या विद्येचे वर्णन आहे त्या शक्तिपातयोगविद्येचे हे सामर्थ्य आहे.

दुसरे दिवशी सकाळी महाराज माहुली येथील संगमावर स्नानासाठी जाऊन आले. हे प्रशस्त स्थान, फार रमणीय आहे, येथे मंदिरेही प्राचीन व सुंदर आहेत. रविवारी सकाळी गोडबोले यांच्या मोटारने पुण्यास आले, त्याकाळात पॅसेंजर मोटारींचा व्यवसाय खाजगी होता.

त्यात सातारा–पुणे गाड्या अनेक खाजगी मालक करीत असत, त्यापैकी गोडबोले यांच्या मोटारने महाराज पुण्यास आले.

महाराजांची १९४२ ची क्रांती !

श्रीगुरुमहाराजांची जीवन–विषयक दृष्टी निर्दोष, विशुद्ध आणि उदात्त होती. ही जीवन दृष्टी नियतीचे नियम अचूक ओळखणाऱ्याला प्राप्त होत असते. रामायण–महाभारत हे महान ग्रंथ म्हणजे नियती आणि मानवी जीवन यांचे सर्व प्रकारचे संबंध, प्रभावीपणे स्पष्ट करणारे प्रमाण ग्रंथ आहेत. व्यक्तीव्यक्तीचा स्वभाव व व्यवहार, घटना–प्रसंगातून, आपापल्या यशापयशाचे माप कसे भरीत जातो त्याचे दर्शन घडविणारे ते ग्रंथ आहेत. नियतीच्या नियमाने प्रत्येक व्यक्तीला जी काही शक्ति–योग्यता आणि परिस्थिती मिळालेली असते ती त्या त्या व्यक्तीच्या प्रगतीची साधन-सामुग्री असते. व्यक्तीला निसर्गतः मिळालेली शक्ति-योग्यता आणि परिस्थिती त्याच्या जीवनाला सुखशांती आणि प्रगतीसाठी पुरेशी असते. परंतु ती साधनसामुग्री नियतीच्या न्याय-नियमाने वापरण्याचे धैर्य-विवेक आणि साहस कमी अधिक होत असल्याने मनुष्य यशापयशाच्या आंदोलनात सापडत असतो.

नियतीने दिलेली ही तीन साधने आपल्या कर्म-आचरणाच्या न्यायाने मिळालेली असतात. मिळालेली साधन-सामुग्री हा नियतीने दिलेला न्याय आहे. या न्यायाची विस्मृती न होता आपल्याला प्राप्त साधनसामुग्रीचा सदुपयोग करीत रहाणे हेच मनुष्याचे कर्तव्य असते. हाच विकासाचा मुख्य आधार असतो. नियतीच्या न्यायाचा आणि नियमांचा अनादर करणे म्हणजे नियतीला दोषी ठरविणे आहे. मानवी न्यायदानात दोष राहू शकतात परंतु नियतीचा न्याय निर्दोषच असतो. मानवाच्या अविवेकी दृष्टीला नियतीचा न्याय कठोर वाटतो परंतु विवेकी दृष्टीला तो निर्दोष असल्याची जाणीव असते. नियतीचा न्याय असेल तसा स्वीकारणे हा निर्दोष दृष्टिकोन महाराजांचा होता.

या विशुद्ध दृष्टीमुळे त्यांच्या सामान्य व्यवहाराला असामान्यत्व आले होते. दुर्मिळ यश सहज पायापाशी लोळत होते. संकट आपत्तींनी भरलेला कंटकाकीर्ण जीवनपथ सुसह्य नि सुगम झाला. असे आदर्श

जीवन त्यांनी आपल्यामध्ये राहून, आपल्यासमोर ठेवून मानवी कल्याणाचा मंत्र आपल्याला दिला आहे. हा मंत्र बीजगर्भ आहे. निःशब्द आहे. प्राणशक्ती पणाला लावून कृतीने अखंड आचरण्याचा आहे.

खरा आत्मविकास अन्तःकरणाची उदारता वाढविल्याने होतो. हे मर्म ओळखून तसे आचरण करून, तत्त्वनिष्ठेला बाध येऊ न देता वागून, तर्ककर्कशवादविवादात न पडता, जुन्यालाच चिकटून राहण्याच्या भूमीत योग्य ते परिवर्तन करून, शास्त्र प्रामाण्याचा किंचितही अपवाद न करता, कर्मनिष्ठ राहून कर्मठपणा न ठेवता, आत्माहिताला अनुकूल असलेले नवीन स्वीकारून, आणि जुन्यात न गुरफटता जीवनाचा क्षण प्रति क्षण महाराज वागले. पावन त्यांच्या उदारतेची साक्ष आहे. संकुचित वृत्ती नसल्याचे प्रमाण आहे.

महाराज संयमी-रसिक होते. वास्तविक रसिक वृत्तीला संयम नाही. आणि संयमात रस पोसला जात नाही. हा समन्वय महाराजांमध्ये प्रकर्षाने आढळतो. ते जातिवंत कलावंत होते, तसे जन्मजात योगिराज होते. कलावंत भोवतालच्या वस्तु – जातात सौंदर्य शोधत रहातो. सौंदर्य, प्रमाणबद्धता, पदार्थ मात्राच्या घटनेमागील सुसंगतता हे सारे मधुकर वृत्तीने ग्रहण करून मधाने ओथंबलेले पोळे तो रसिक कलावंत रसिक जनतेच्या स्वाधीन करीत असतो. कलावंत रूक्ष राहू शकत नाही आणि योगी आपली संयमाची मर्यादा सोडीत नाही.

शुद्ध चारित्र्य, सर्वांशी मधुर बोलणे, कठोर तपस्या, पावित्र्य-सयम आणि शुचिता न सोडता जीवनाचा आस्वाद घेणे, अशा अनेक विलोभनीय व आकर्षक गुण – सुगंधाने महाराजांनी भोवतालच्या लोकांची मने आपल्याकडे ओढून घेतली होती. विशेष हे की या आदर्श समन्वयामुळे नवशिक्षित – तरुण मोठ्या संख्येने महाराजांकडे आले. जीवनाच्या उत्तरार्धात त्यांनी जो लोकसंग्रह करून शुद्ध जीवनाचा आदर्श जनमानसात निर्माण केला त्याची बैठक त्यांच्या पूर्व जीवनातील अनेकविध सद्गुणांच्या जोपासनेत आहे.

रसिक हृदय प्रत्येक गोष्टीतील सौंदर्य न्याहाळते आणि आनंद घेत असते. महाराजांचे हृदय रसिकाचे होते. नवरसाचे कल्लोळ निर्माण

करते ते रसिक हृदय. शिष्यभक्तांबद्दल वाटणारे प्रेम अशा रसपूर्ण हृदयातून व्यक्त होताना भावनांचे कल्लोळ निर्माण होतात.

एकदा एका परिचित व्यक्तीने महाराजांच्या हातात बंदुक दिली व म्हणाली पहा बरं नेम बरोबर जमतो का ? त्यावेळी प्रथमच हातात घेतलेल्या बंदुकीने दूर अंतरावरील बगळ्याला महाराजांनी गती दिली. हा प्रसंग स्वामी विवेकानंदांच्या अशाच प्रसंगांची आठवण करून देतो. नेम जमतो म्हणून महाराजांनी पुन: कधीही प्रयत्न किंवा इच्छा सुद्धा केली नाही.

महाराजांच्या कला-गुणांचे भांडार समृद्ध होते. परंतु त्यांची नम्रता आणि प्रसिद्धिपराङमुखता कौतुकास्पद होती. त्यांचे हे कलागुण आणि पवित्र हाताचे सामर्थ्य हाताच्या बोटावर मोजण्याइतक्या व्यक्तींनाच माहीत होते. नूतन मराठी प्रशाळेत ते कला शिक्षक म्हणून आले. ड्रॉईंग, पेंटिंग, शिल्प या कला त्यांना चांगल्या अवगत होत्या. पण क्रेप फुलांची कलाकुसर ते नू. म. वि. मध्ये आल्यावर स्वप्रयत्नाने शिकले.

कोणत्याही कामात रस घ्यायचा, त्यातील तत्त्व शोधून घ्यायचे, त्या कामाशी तन्मय व्हायचे हा महाराजांचा स्वभाव होता. क्रेपच्या फुलांचेच पहाना ! या कलेच्या कार्याला प्रारंभ अगदी लहानशा कारणामुळे झाला. शाळेच्या स्नेहसंमेलनात शाळा शृंगारण्यासाठी, ‘ क्रेपची फुले कशी तयार करावी ’ या इंग्रजी पुस्तकाच्या अभ्यासाने महाराज क्रेपची फुले शिकले. योगायोग असा की ‘ स्कॉटिश मिशन इंडस्ट्रीज ’ या कँपमधील संस्थेचे युरोपिअन मॅनेजर शाळेत आले. त्यांनी या फुलांचे कौतुक केले. या ड्रॉईंगमास्तरांना भेटून त्यांच्या फुलांचा स्टॉल आपल्या संस्थेत ठेवला. पुढे योगायोग असा की, ‘ डेनिसन ’ या युरोपियन क्रेप-पेपर कंपनीचा ‘ मिस्टर डँट ’ नावाचा क्रेपपेपर तज्ज्ञ पुणे येथे आला. त्याने हे काम पाहिले. मि. डँट ड्रॉईंगमास्तरांना भेटला. तोंडभरून स्तुती केली. मास्तरांचेकडून आणखी क्रेपची फुले तयार करून घेतली आणि ती ‘ बोस्टन ’ येथील प्रदर्शनात पाठविली. त्या प्रदर्शनात या फुलांचे फार मोठे कौतुक झाले. मि. सिडने डँट यांनी वामनरावांच्या कलेचे कौतुक केलेले शिफारस पत्र पाठविले ते मूळचे सर्टिफिकेट फार मोठ्या आकाराचे, कलापूर्णतेने सजलेले होते.

(क्रमश:)

ती सर्टिफिकेट्स खाली देत आहे—

Dennison Manufacturing Co. Ltd.
Kingsway, London S. C, 2
30th Jan. 1929

This is to certify that specimens of the Crepepaper Flowers made by Mr. V. D. Gulavani of Poona have been submitted for my inspection. I find that these are correctly made and the work beautifully executed. I should have no hesitation in stating that Mr. Gulavani is competent to give instructions in " Dennison Flower Craft. "

If Mr. Gulavani is available during my next visit to Poona for a course of instructional work in Dennison Arts and Crafts I shall hope to invite his co-operation in the conduct of the classes which will then be formed.

Dennison Manufacturing Co. Ltd.
sd / Sidney [illegible]
Organiser in Dennison Arts [illegible]
through out India-[illegible]

मि. डांट परत गेल्यावर डॅनिसन कंपनी [illegible] खालील मजकूर प्रसिद्ध केला—

" Mr. Gulavani has become so skilled in the art of making flowers from Dennison Crepe that even our own representative who is himself very proficient, almost feels a tinge of professional jealousy."

या मजकुराने महाराजांचे कला कौशल्यातील श्रेष्ठ स्थानच स्पष्ट होत आहे. गुणांचा सुगंध परदेशापर्यंत पसरला म्हणून महाराजांनी त्याचा मोठेपणा कधी मिरवला नाही, का कधी याचा उल्लेख आपल्या मुखाने केला नाही. शालेय नोकरीत त्यांच्या या गुणांची जाणीव असलेले मुख्याध्यापक प्रा. दत्तो वामन पोतदार होते. प्रा. दत्तो वामनांच्यामुळे

महाराजांच्या नोकरीचा काल सुखाचा गेला. त्यांना रजेची कधी अडचण आली नाही. महाराजांचा वेळ संभाळण्याचा कटाक्ष, शिस्तशीर वागणे, आपले काम वेळेवर पूर्ण करणे, आणि शाळेच्या – समाजाच्या – राजकारणात भाग न घेणे इ. वैशिष्टयामुळे त्यांचा नोकरीचा काळ सुखात गेला.

शिक्षण प्रसारक मंडळीने चालविलेल्या या संस्थेत श्रीगुरुमहाराज असेपर्यंत तीन मुख्याध्यापक झाले. एक प्रा. दत्तो वामन पोतदार, दुसरे प्रा. म. शं. गोडबोले आणि तिसरे प्रा. नारळकर. या तीनही मुख्याध्यापकांची सहानुभूती सतत महाराजांच्या पाठीशी होती. शिक्षक वर्गातही त्यांना आदराचे स्थान असे. विद्यार्थ्यांत शिस्तप्रिय शिक्षक म्हणून लौकिक होता. शाळेची स्नेहसंमेलने, सभा, बैठका, पाटर्या यामध्ये महाराज आवश्यक–तेवढाच भाग घेत. आवश्यकता नसेल तेथे ते दूर दूर राहात. शाळेत त्यांनी चुकूनसुद्धा एखादे खाद्य किंवा पेय स्वीकारले नाही. यामुळे महाराजांच्या शुचित्वाचा प्रभाव शिक्षकांवर पडत असे.

भावी घटनेच्या संदर्भात वस्तुस्थितीचे स्पष्टीकरण उचित ठरेल म्हणून लिहीत आहे. इ. स. १९२६ मध्ये महाराजांचा ड्रॉईंग शिक्षक म्हणून नू. म. वि. मध्ये प्रवेश झाला. त्यावेळी प्रा. पोतदारांनी नेमणूक पत्र दिले. वैद्य मास्तरांचे स्नेही नटेश अय्यर साहेब, सुपरिं. इंजि. हे शि. प्र. मंडळीचे २५० रु. भरून सभासद झाले. सभासद मंडळीच्या विचाराने कार्यकारी मंडळ काम करीत असल्याने अय्यरसाहेबांनी सुचविलेल्या वामनराव गुळवणी यांना ड्रॉईंग शिक्षक म्हणून नेमण्यात आले. विधिघटना किती आश्चर्यकारक रीतीने घडत असतात त्याचे दर्शन या नोकरी लागण्यातील प्रसंगाने होते. अय्यर साहेबांनी शि. प्र. मंडळीच्या बैठकीत प्रा. पोतदार यांना सांगितले. तेवढ्या काळात वैद्य मास्तरांना रस्त्यात प्रा. पोतदार भेटले. उभयतांचा पूर्व परिचय असल्याने प्रा. पोतदार म्हणाले, "गुळवणींची नेमणूक केली आहे. त्यांना शाळेत पाठवून द्या."

म्हणजे मुलाखत न होता, ड्रॉईंग शिक्षकाच्या पात्रतेची शैक्षणिक उपाधी पत्रे वा प्रशस्ती पत्रे न पाहता ही नेमणूक झाली. यामध्ये पूर्वपरिचयाची सहानुभूती नव्हती. शाळेची गरज आणि त्याला योग्य अशी

मिळालेली व्यक्ती ही गोष्ट विचारात घेतली. त्या काळात त्या त्या पात्रतेच्या व्यक्ती दुर्मिळ असत. कलाविषयातील पात्रता जी सांगितली गेली तीही वाजवी होती. ज्यांनी ती सांगितली ते प्रतिष्ठित सज्जन होते. त्यांना गुळवणी या व्यक्तीबद्दल सहानुभूती होती. त्यांच्याबद्दल विश्वास होता म्हणून नाव सुचविले होते. अशा विश्वासातून सर्व अनुकूलता आली. सर्टिफिकेटस् पहाण्या--विचारण्याचा प्रश्नच आला नाही.

वस्तुस्थिती अशी होती की ज्ञान व कला शिक्षणकेंद्रांतून शिक्षण घेतले होते. दोन्ही क्षेत्रात महाराजांची गती उत्तम होती. परंतु प्रमाणपत्र मिळविण्यासाठी द्याव्या लागणाऱ्या परीक्षा महाराज देऊ शकले नव्हते. पहिला प्रयत्न नियतीने होऊ दिला नाही. हीच नियतीची सूचना समजून महाराजांनी त्या परीक्षा पुन: देण्याचा प्रयत्न केला नाही. त्यामुळे ज्ञान व कला यामध्ये यशाची कुवत असून प्रमाणपत्र हाताशी नव्हते. त्यांना मुलाखतीमध्ये किंवा इतर केव्हाही मुख्याध्यापकांनी प्रमाणपत्राची मागणी केली असती तर त्यांनी खोटे बोलून परिस्थिती लपविली नसती. परंतु अन्न–वस्त्र हे ईश्वराधीन असल्याने आणि नू. म. वि. मध्ये अन्नोदकाचा ऋणानुबंध असल्याने वामनरावांचे प्रमाणपत्र मागण्याची इच्छा मुख्याध्यापकांना झाली नाही किंवा स्मरणही झाले नाही. हा काळही लहान सहान नव्हता. इ. स. १९२६ ते १९४२ पर्यंतची बारा वर्षे सुखासमाधानाने नोकरी झाली. दरवर्षी ठरलेली पगारवाढ झाली. कारण त्याकाळी शिक्षणक्षेत्र सरकारी अनुशासनाने पूर्णपणे सरकारच्या ताब्यात घेतलेले नव्हते. खाजगी शाळा सरकारमान्य असत. सरकारी परीक्षांना बसवून सरकारी प्रमाणपत्र, त्या शाळा, विद्यार्थ्यांना मिळवून देत. पाठ्यपुस्तके, अभ्यासक्रम आणि परीक्षा, सरकारी नियोजनातून होत असे. यामुळे खाजगी शाळांना सरकारी मान्यता असली तरी शाळेच्या नियोजनाचे स्वातंत्र्य त्या शाळेला म्हणजे त्या संस्थेच्या चालकांना असे. पगारांना ठराविक निश्चित स्केल नसे. काही ढोबळ नियम असत त्यानुसार शाळा चालत. निवृत्तीपूर्वी काही ठराविक दीर्घ मुदतीची रजा पगारी मिळत असे. महाराज होशंगाबादला गेले ती शिलकी रजा होती. पण यापुढे त्यांचा दीर्घ रजेचा काळ हा फर्लोच्या रजेचा होता.

या शाळेतील अन्नोदकाचे दिवस संपत आल्याचे एका प्रसंगावरून

महाराजांना जाणवले. गेल्या पंधरा वर्षात कोणी पार्टीमध्ये खाण्याचा आग्रह केला नाही. उलट गुळवणीमास्तर बाहेर खात नाहीत हे लक्षात ठेवून, त्यांना आग्रह करणाऱ्यांची समजूत, शिक्षक मंडळी काढीत असत. पण ४१ सालातील इन्स्पेक्शनच्या वेळी एकादशी आली. इन्स्पेक्शननंतर शिक्षकांना पार्टी दिली. त्या पार्टीला मुद्दाम कांद्याची भजी केली.

महाराज म्हणाले – मी घेणार नाही !

इन्स्पेक्टर – घेतली पाहिजेत.

महाराज – आपण रोझाच्यावेळी असे काही निषिद्ध घ्याल काय ?

इन्स्पेक्टर – नोकरीस मुकावे लागेल.

महाराज – त्याची मला मुळीच पर्वा नाही.

असा निग्रह आणि निश्चय सामान्यांचा असू शकत नाही. हे प्रकरण वाढले नाही. सर्वांनी आपला नेहमीचा अनुभव सांगितला. कटाक्षाने नेम सांभाळणारे ते आहेत, असे सांगितले. अकारण अनुभवावा लागलेला हा एक प्रसंगही भविष्याची सूचना देऊन गेला.

या घटनेनंतर महाराजांना नोकरीचा काळ संपत आल्याचे जाणवल्यामुळे त्यांनी दीर्घमुदतीची रजा घेण्याचे ठरविले. त्यावेळी त्यांना एका पहाटे स्वप्न पडले.

महाराजांचे समोर डेस्क होते. पत्र लेखन झाल्यावर आवरून [illegible]

पुनः त्याच जागेवर आणखी एक अणेली ठेवलेली दिसली. हे स्वप्न येथेच संपले, महाराज जागे झाले आणि स्वप्नाचा उलगडा झाला. नोकरी सुटली तरी पैसा हा नशीबाने मिळत राहणार आहे. जसा खर्च होईल

तसे पैसे मिळत रहातील. कमी पडणार नाही. या स्वप्नाने मनाचा निश्चिंतपणा वाढला. नियतीच्या हालचाली न्याहाळून त्यांचे स्वागत महाराज करीत असत. तेच आताही चालू होते.

त्या काळात नोकरीत कनफर्मेशन लवकर होत नसे. पंधरा पंधरा वर्षे नोकरी तात्पुरती म्हणून होत असे. शाळेच्या बॉडीपुढे कनफर्मेशनचे कनफर्म झाल्यावर त्या शिक्षकाला कायम केले जाई. नोकरी सुटण्याचे-वेळी कायम झाल्याची ऑर्डर देणे हा शिक्षण क्षेत्रातील एक विनोदच होता. महाराजही ‘ कनफर्म ’ (कायम) नव्हते. त्यांच्या कनफर्मेशनचा विषय बॉडीत निघाला. तेव्हा गुळवणी सरांकडून कनफर्म करावयाचा अर्ज मागवून घेतला. या अर्जाचा विचार होताना बॉडीतील सभेत असा विषय निघाला की ‘ हे म्हणे क्वालिफाईड नाहीत.’ तेव्हा तो अर्ज बाजूला ठेवला आणि बॉडीने मुख्याध्यापक नारळकर यांना सुचविले की गुळ-वणींकडून राजीनामा घ्यावा. खात्याला हे कळले तर सरकारी ग्रॅण्टवर परिणाम होईल. या बॉडीमध्ये वै. सोनोपंत दांडेकर होते.

आपल्यासंबंधी कायम करण्याची हालचाल सुरू झाली, आता तरी त्या बॉडीतील सभासदांना भेटून आपले काम करण्यास सांगावे असेसुद्धा महाराजांना वाटले नाही. ह. भ. प. सोनोपंतांचा पूर्वपरिचयही चांगला, त्यांचेकडेही महाराज गेले नाहीत. यामागे महाराजांची वृत्ती प्रारब्धात जे असेल ते स्वस्थ मनाने स्वीकारण्याची होती. अशा वृत्तीने चित्ताचे स्वास्थ्य टिकून राहते. सामान्य सर्वजण, इच्छेविरुद्ध प्रारब्धाचा कौल असलेला दिसला तर अस्वस्थ होणारे. हा दोन वृत्तीमधला फरक असतो.

शि. प्र मंडळीच्या बॉडीमधील हा निर्णय गुळवणींना सांगण्याचे काम मुख्याध्यापक या नात्याने प्रि. नारळकराच्यावर आले. शिक्षकाच्या-बद्दल सहानुभूती असलेले प्रि. नारळकर यांनी या शिक्षकाला आपल्या चेंबरमध्ये बोलावून घेतले. म्हणाले, “ बॉडीने तुमच्याकडून राजीनामा घ्यायला सांगितले आहे. खात्याला कळले तर ग्रॅण्टवर परिणाम होईल. पण मी माझ्या अधिकारात तुम्हाला दोन वर्षे वाढवून देतो. सांगेन मी बॉडीला. ” सामान्यासारखी रहाणी ठेवणारे महाराज असल्याने ते साधे गरीब घराण्यातले वाटत असत. तसे ते भिक्षुकाच्या घराण्यातले म्हणजे गरीबच होते म्हणून प्रि. नारळकरांना त्यांचेबद्दल सहानुभूती होती.

शिक्षकी पेशासारख्या सामान्य मिळकतीवर जगणारी ही शिक्षक मंडळी अन्य नोकरदारांच्या वा व्यावसायिकांच्या दृष्टीने गरीबच आहेत. पण प्रखर ध्येयाच्या महत्त्वाकांक्षा उराशी बाळगून तसे ध्येयवादी जीवन जगणारे, अन्य सर्व क्षेत्रापेक्षा शिक्षकी पेशातच अधिक असतात. महाराज पारमार्थिक जीवन जगण्याच्या ध्येयाचे होते. त्या सूत्राला धरून ते वागत बोलत असत.

प्रि. नारळकरांचे सांगणे संपते न संपते तोच शांतपणे महाराज म्हणाले, " दोन वर्षे कशाला ? माझा राजीनामा आत्ताच देतो. आमचे इथले अन्नोदक संपले. अहो, हा मुद्दा सोळा वर्षात आला नाही, कारण तेवढे अन्नोदक इथलं होतं, ईश्वरी योजनाच होती तशी. "

प्रि. नारळकरांना वाटले गुळवणी मास्तर रागावले. ते सद्भावनेने स्वतःच्या अधिकारात दोन वर्षे वाढवून देण्यासही तयार झाले होते.

[illegible]

जिने चढायचे नको वाटते. माझ्याबद्दल तसं काही मनात आणू नका.

हे शब्द ध्येयवादाचे दर्शन घडविणारे आहेत म्हणून गोड वाटतात. पण व्यवहारात या शब्दाप्रमाणे कृती घडलेली पाहताना अंग शहारते. या संभाषणानंतर महाराजांनी तेथेच आपला राजीनामा लिहून दिला. प्रि. नारळकरही अवाक् होऊन पहात राहिले. ध्येयवादाचा स्फुल्लिंग प्रखर झाला म्हणजे जो तेजोऽविष्कार होतो तो सामान्य दृष्टीला राग वाटतो. गुळवणी रागावले ही कल्पना–किंवा त्यांची ही कृती योग्य नाही असे वाटणे हे सर्वसाधारण–लौकिक–जीवनदृष्टीला वाटणे स्वाभाविक आहे. असा दोन दृष्टीत फरक असतो. म्हणून श्रेष्ठ ध्येयवादी महापुरुष ओळखणे हे सामान्यांच्या आवाक्याबाहेरचे असते. महाराजांनी राजीनामा लिहून मुख्याध्यापकांपुढे ठेवला. नम्रतेने नमस्कार करीत

म्हणाले, “ फंडाबिंडाचे पैसे वगैरे जे असतील ते घरी पाठवून द्यावे. ”

असा हा १९४२ च्या प्रारंभीच प्रसंग घडून नू. म. वि. च्या नोकरीतून महाराज निवृत्त झाले. जीवनातील सर्व प्रकारच्या प्रसंगांना स्वस्थ आणि स्थिर चित्ताने सामोरे जाऊन त्यांचे स्वागत करणारा हा महात्मा [illegible]

निवृत्तीनंतर

१९४२ च्या प्रारंभीच महाराज नोकरीतून मोकळे झाले. शालेय वर्ष एप्रिल–मे मध्ये संपते, त्यानंतर निवृत्त होण्याऐवजी ज्या क्षणी राजीनाम्याची मागणी झाली त्याक्षणीच राजीनामा देऊन महाराजांनी स्वतःला मोकळे करून घेतले. नोकरीत होते म्हणून त्यांचा परमार्थ संकोचला नव्हता. त्यांचे मोक्षमार्गीयांसाठीचे गुरुत्व थांबले नव्हते. त्यांची त्यांच्या गुरुंची सेवा अंतरली नव्हती. प्रवासात खंड पडला नाही. अनुष्ठाने निवृत्तीनंतर करण्यासाठी संकल्प करावा लागला नाही. जिज्ञासूंच्या भेटीगाठी–मार्गदर्शन नोकरीमुळे मागेपुढे झाले नाही. हा सर्व परमार्थाचा रथ ईश्वरी इशाऱ्याप्रमाणे वेगाने चालला होता.

सोन्याला अंगचे तेज सतत असते. सुवर्णाचे तेज अलंकारात, सौंदर्याच्या कोंदणात बसविल्यावर ते दिसते असे नाही. घटना प्रसंगांच्या अलंकारांनी महापुरुषांच्या परिपूर्णतेचे तेज सौन्दर्याचा प्रत्यय देते. परंतु हे ब्रह्मविद्–महापुरुष सदैव परिपूर्णच असतात. ते स्वतःला सदैव झाकून घेतात म्हणून ओळखता येत नाहीत. माध्यान्हीचा तळपता सूर्य स्वतःला आपल्याच तेजात झाकून घेतो, त्यामुळे त्या सूर्याकडे सामान्य मनुष्यजन बघू शकत नाही.

महाराज शाळेत सर्वांना सामान्य शिक्षक दिसत होते. तसे ते

ज्या गोवईकरांच्या चाळीत रहात होते तेथेही एक सज्जन गृहस्थ एवढेच सर्वांचे मत होते. धार्मिक प्रवृत्ती जास्त म्हणून स्नान संध्या, सोवळे ओवळे, नेमस्त आचार, पूजाआर्चा, श्राद्धपक्ष-गुरूंचे उत्सव-सायं. आरती इ. करणारे हे ड्रॉईंग मास्तर असल्याने चाळीतील मंडळी त्यांचे- [illegible] परिचयासाठीसुद्धा येत नसत. कोणी केव्हाही [illegible]

[illegible] वास्तविक त्यांच्याजवळ राहणारे, त्यांचे शिष्यत्व पत्करलेले अनेक भक्त महाराजांच्या सहवासात पन्नास पन्नास वर्षे राहिले तेव्हा कुठे त्यांना महाराजांच्या मोठेपणाची जाणीव होत गेली. त्यांना पूर्ण ओळखणारे कोणीही निघाले नाही. जवळ राहणारे महाराजांना ओळखू शकले नाहीत तर मग लांबून पाहणाऱ्यांना महाराजांची काय कल्पना येणार?

महाराजांनी त्यांच्याशी संबंध आलेल्या व्यक्तींपैकी ठिकठिकाणी ठराविक व्यक्तींची घरे आंतरिक प्रेमाने आपली करून ठेवली होती. मिर- [illegible] पुजारींचे घर, कोल्हा- [illegible]

[illegible] भरपूर दिवस राहून येत असत. याशिवायही महाराज अनेकांच्या घरी मुक्कामास गेले, राहिले, जेवले आहेत. हजारो शिष्यांच्या घरी गेल्याचेही सर्वश्रुत आहे. या सर्व भक्तांची महाराजांवरील श्रद्धा–भक्ती स्पष्ट आहे

[illegible]

प्रकारचा आधार वाटत असे. प्रत्येकाला त्यांचेकडून आपापल्या अडचणींची सुटका करून घेता येत असे. कोणत्याही अडचणीतून पार पडण्यासाठी महाराजांना प्रार्थना केली की त्यांनी देवाला प्रार्थना करावी आणि ती अडचण दूर व्हावी इतके सहज हे घडत असे. "दुःख देवाला सांगावे" हे म्हणण्यात देवाचे सामर्थ्य सांगितले आहे. असा व्यापक पारिवारिक संबंध असल्यामुळे महाराजांचा पत्रव्यवहारही तसाच मोठा असे. महाराजांच्या रोमरोमात ऋजुता भरलेली होती. त्यामुळे कोठेही आणि केव्हाही त्यांनी कठोर शब्दाचा वापर केला नाही. त्यांचे साधे शब्दच हवा तो प्रभाव पाडण्यास समर्थ असत. त्यांनी शिष्यांना सन्मार्गाला लावताना प्रसंगी दोषदर्शन दाखविले आहे, पण हळुवारपणे आणि औचित्य पाहून सूचना करण्याचे त्यांचे कौशल्य अपूर्व होते. शिष्याचे नैराश्य, आळस झटकून टाकण्यात तर त्यांचे सामर्थ्य असामान्य होते. त्यांच्या दर्शनाने, पत्राने, फोटो पाहून, त्यांनी दिलेल्या वस्तूमुळे, त्यांच्या केवळ स्मरणाने साधकाला चैतन्याच्या प्रेरणा मिळतात हा नेहमीचा अनुभव आहे. त्यांच्या नावातच सामर्थ्य आहे. फार काय त्यांचा शिष्य [illegible]

[illegible]

ईश्वरी सत्तेवर विश्वास होता का ईश्वरी सत्तेचे ते सूत्रधार होते म्हणून निश्चित असत हे त्यांचे त्यांनाच माहीत. महाराजांनी राजीनामा दिला. फंडाचे वगैरे पैसे हिशेब करून घरी पाठविण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे

प्रि. नारळकरांनी तत्परतेने हिशेब करून फंडाची रक्कम रुपये आठशे शिपायाबरोबर वीस नारायण पेठेत पाठवून दिली. त्या आठशे रुपयामध्ये भगिनी गोदावरीची तीर्थयात्रा आणि तिच्यासाठी त्या पैशांचा विनियोग केला. पेन्शन वगैरे काही नाही. नोकरीतील पैसा नोकरी संपताना संपला. आता उत्पन्नाचा कोणताही मार्ग नव्हता.

व्यवहारी माणसे सतत भविष्याच्या चिंतेने भावी काळासाठी तरतूद करीत असतात. विमा हा विषय भविष्य निर्वाहाच्या चिंतेतून निर्माण झालेला आहे. हल्ली तर अशा अनेक योजना दिसतात. अशा विचारसरणीत ईश्वरावर विश्वास किती असणार ? महाराजांच्या जीवनातील सर्व व्यवहार ईश्वरनिष्ठेने होत होते. म्हणजे काय होते हे स्पष्टपणे लक्षात येण्यासाठी हे बारकावे चिंतनात आले पाहिजेत. अन्न-वस्त्र हे ईश्वराधीन असते हे म्हणत राहणे आणि मनात शंका ठेवून भविष्याच्या तरतुदी करीत राहणे ही विसंगती आहे, हे व्यवहारी मनुष्याला पटतही नाही. म्हणून तर आपण सामान्य–लौकिक जीवनात रमलेले असतो. संत जीवनाचा अभ्यास या दृष्टीने झाला पाहिजे. सर्व संत संपत्तीकडे आकर्षित न होणारे दिसतात याचे रहस्य त्यांची ईश्वरनिष्ठा हे आहे. संतांनी मिळालेली संपत्ती दानधर्मात उधळली. मुला-नातवंडांच्या भावी पिढ्यांच्या भविष्य निर्वाहाची योजना संतांनी करून ठेवली नाही. सृष्टिकर्त्या विश्वंभराने अखिल विश्वाच्या निर्वाहाची जी योजना करून ठेवली आहे त्यामध्ये श्रद्धेने राहणारे संत असतात म्हणून ते सदैव निश्चिंत असतात.

महाराज पुण्यात २० नारायण पेठेत राहात होते. त्या दोन खोल्यांचे भाडे रु. सात होते. आता पुण्यात नोकरीच नाही म्हटल्यावर आपले पुण्यात कायम राहणे तरी कसे शक्य आहे असा विचार त्यांचा सुरू झाला. पुण्यात कधी येणे झाले तर उतरायला जागा मिळाली म्हणजे झाले. नाना भालेरावांच्या कुटुंबात जेवणाखाण्याची सोय असली तरी तेही दोन खोल्यातच राहतात. स्नानसंध्येसाठी मोकळी जागा वेळेपुरती मिळाली म्हणजे झाले. असा विचार करून नित्याच्या भाडे-खर्चातून सुटका करून घेण्यासाठी त्यांनी आपल्या जागेत डॉ. प्राणी (मिरज) यांचे जावई नारायणराव मोघे यांचे नावे त्या दोन खोल्या

करून दिल्या. नारायणराव मोघे पुणे आयुर्वेद रसशाळेत नोकरीस होते. महाराजांचे भक्त–शिष्य तर होतेच पण डॉ. प्राणींच्यामुळे अधिक स्नेहातले होते. त्यांनी महाराज पुण्यात असतील तेव्हा आणि तितके दिवस ती जागा स्वतंत्र त्यांचेसाठी ठेवण्याचे कबूल केले. नारायणरावांनी त्या खोलीत प्रपंच केला नाही, आपले कुटुंब आणून ठेवले नाही. ते एकटे त्या जागेत शिष्याप्रमाणे रहात असत. नारायणराव मोघे यांचे भोजन–स्नान इ. सर्व सदाशिव पेठेतील ट्रिओ आणि कंपनीचे मालक श्री. जोशी यांचेकडे असे. तेथे त्यांची सर्व व्यवस्था असे. जोशी मोघे यांचे निकटचे आप्त संबंध होते. म्हणून महाराजांनी खोली नारायणरावांच्या नावावर करून दिली. भाडेकरू रहात नाही म्हणून जागा जायला नको आणि पुण्यात आल्यावर स्वतंत्र जागेची अडचण नको. नारायणराव मोघे यांनाही ही महाराजांची वास्तु मोकळी ठेवून प्रसंगी त्यांना, प्रसंगी आपल्याला, वापरता येण्याची सोय झाली.

अशा प्रकारे महाराज अनिकेतही झाले. आपली भाड्याची जागासुद्धा ठेवली नाही. असे असून कुठेही आपली स्थिती दयनीय–केविलवाणी केलेली नाही. भगवान शंकर हे स्मशानवासी म्हणजे अनिकेत आहेत. महाराजांचे वैराग्य किती उच्चकोटीचे होते हे प्रसंगातून लक्षात घेता येते. अन्यथा ते सहजासहजी लक्षात येणार नाही. वैराग्यवृत्तीला संग्रह रुचत नाही. महाराजांचे जवळ कशाचाही संग्रह नव्हता. आई आणि बहीण असेपर्यंत स्वैपाकासाठी चार भांडी होती तेवढीच. डब्यांच्या मांडण्या, कपबशा, इ. काहीही त्यांचे संग्रही नव्हते. कपड्यांचा साठा नव्हता, घरात फर्निचर–बैठकीच्या सतरंज्या–गालिचे नव्हते. फक्त गरजेपुरते होते. यामुळे त्यांची खोली मोकळी असे. त्यांची एक गादी, एक सतरंजी, स्वतःपुरते पांघरूण, एक उशी, एक तक्या, एक धोतरजोडी, एक पंचा जोडी, एक कोट, दोन सदरे, एक टोपी असे गरजेपुरते होते. संग्रहाची वृत्तीच नव्हती. घरात धान्याची साठवण नसे. देवामध्येसुद्धा मातोश्रींना मिळालेल्या पादुका, स्वामींचा फोटो, व्याघ्रांबरी दत्ताचा फोटो, आईचा फोटो, श्रीयंत्र आणि हस्तलिखित द्विसाहस्त्री गुरुचरित्राची पोथी, एक गंगेचा कलश एवढेच होते. नंतर तांब्याचे एक भूपृष्ठ श्रीयंत्र आणि श्रीदत्तयंत्र आले. या प्रारंभीच्या

काळात देवाला देव्हारा नव्हता. घरी केलेल्या छोट्या चबुतऱ्यावर पाटावर वस्त्र टाकून हे सर्व ठेवलेले असत. देवापाशी नंदादीप मात्र पहिल्यापासून अखंड असे. सकाळ संध्याकाळी पूजा-आरतीचे वेळी निरांजन लावून तुपातली आणि [illegible] न चुकता नित्य असे. आवश्यक, योग्य [illegible], संयमाचा आणि [illegible] महाराजांकडे देवीची [illegible]

आपली तोशिस वाटू नये इतकी सर्व प्रकारची व्यावहारिक आणि भावनिक काळजी महाराज नेहमी घेत असत. परगावाहून येणाऱ्या मंडळींपैकी आवश्यक तेवढ्यांनाच ते भोजनासाठी ठेवून घेत असत. ही संख्या कमी नसे, पण यातही त्यांचा विवेक आणि संयम स्पष्ट असे. हा व्यवहाराचा काटेकोरपणा असूनही ते वात्सल्यमूर्ती होते. प्रत्येकाची विचारपूस करीत.

श्रीगुरुमहाराजांचा पुण्यातील मुक्काम नोकरीनिमित्त घडला असे लौकिक व्यवहाराने दिसते. पण महाराजांचे सुप्त अलौकिकत्व पुण्यातूनच प्रगट होत होत विराट होत गेल्याचा अनुभव त्यांच्या जीवनगंगेतून दिसून येतो. ही अलौकिक स्थिती सुद्धा महाराजांनी कमालीची गुप्त ठेवली होती. तरी नियतीनटीने '२० नारायण पेठ' आणि वा. द. गुळवणी हे अविभाज्य नाते सर्वदूर पसरविले. कल्याण मासिकातून हे नाव आणि हाच पत्ता प्रसिद्ध झाला. अमेरिकेतील न्यूयार्कच्या विवेकानंद मिशनचे प्रिन्सिपॉल वॉलकॉट हे सुद्धा वा. द. गुळवणी यांना शोधत २० नारायण पेठेतच आले होते. बडोद्याच्या गोविंदराव मराठे यांना तर स्वप्न दृष्टांतामध्ये 'वा. द. गुळवणी, २० नारायण पेठ' ही अक्षरे स्पष्ट दिसली आणि येथेच जाण्याचा आदेश नियतीनटीने दिला. अशा प्रकारची शेकडो उदाहरणे देता येतील. पुण्यभूमीने महाराजांना पक्के धरून

ठेवले होते. पण महाराजांनी पुण्याला [illegible] पुण्यात
[illegible] वयस्थासारखे [illegible]
वर्षे राहिले. पुण्यात कोणाकडे जायचे [illegible] नाहीत. पुण्यात विद्वानांचे
[illegible] पण महाराज कधीही एकाही विद्वानाकडे [illegible]साठी [illegible]
[illegible]साठी किंवा ज्ञानचर्चेसाठी गेल्याचे ऐकिवात नाही. पुण्यात
ठिकठिकाणी विद्वानांची ज्ञानसत्रे चालत त्या त्या सर्व ठिकाणी महाराज जात नव्हते. ते फक्त दोन ज्ञानसत्रात जात असल्याचा उल्लेख मिळतो. १. पं. श्री. बाळशास्त्री हरदास यांच्या दरवर्षीच्या नू. म. वि. मधील व्याख्यान सत्रास ते जात असत. ते सुद्धा सध्याच्या काळात नव्हे. यानंतरच्या १५ वर्षांनंतरच्या काळात ते गेले आहेत. २. पुण्यातील वसंत व्याख्यान मालेच्या सत्रात महाराज जात असत. कारणाशिवाय कोणाकडे जाणे त्यांना मानवत नव्हते.

महाराजांनी अशा पद्धतीने राहणे–वागणे [illegible]
अशा वागण्याचा विचार करण्याचे कारण आहे [illegible]
[illegible]

[illegible]
ती ती इच्छा पूर्ण करण्याची धडपड सर्वांची चालू असते. ही इच्छा तीव्रतम झाली म्हणजे तिलाच महत्त्वाकांक्षा म्हणतात. अशा महत्त्वाकांक्षेमुळे मनुष्य ध्येयवादी होतो. समाजावर याचा मोठा प्रभाव पडतो. या वृत्तीला आवर घातला तर परमार्थाला लागणारी वृत्ती निर्माण होणार. जगाचे व्यवहार संगाने होत राहतात तर परमार्थाचे (परमात्म्याचे) व्यवहार असंगाने करावे लागतात. आपल्या इच्छांचे कर्मबंध आपल्याभोवती घट्ट आवळलेले आहेत, ते असंग राहण्याच्या तीव्र अभ्यासरूपी शस्त्रानेच-निर्धार करून तोडावे लागतात. महाराजांच्या सर्व वर्तनाचे रहस्य यात आहे. ते निःसंगवृत्तीने रहात–वागत–बोलत होते. पण कोणाच्याही मनाला, भावनेला दुःख न होईल अशी काळजी घेत घेत हे सारे करीत होते. महाराज निरभिमानी होते, निर्मोही होते, निःस्संग होते, संगदोष

जिंकलेले होते, निष्कामवृत्तीचे होते, सुखदु:खादी द्वंद्वापासून मुक्त झालेले होते. नित्य अध्यात्मात रमलेले होते म्हणून ते परमपद प्राप्त झालेले होते.

हे महाराजांचे विचार एका पत्रात किती सहजपणे-सोप्या शब्दात आले आहेत हे पहाण्यासारखे आहे. महाराजांच्या एका निकटवर्ती भक्त श्रेष्ठाने आपले हृद्गत श्रीगुरुमहाराजांच्या चरणी पत्र पाठवून मोकळे केले. " आपल्या परमकृपेने सर्वोत्तम साधनमार्ग मिळाला आहे. आपल्या व श्री. वैद्यमास्तर यांच्या सहवासाने उत्तम सत्संग लाभला आहे. श्रीमद्भागवत, श्रीज्ञानेश्वरी या सारख्या ग्रंथांची पारायणे आपल्या सान्निध्याने जाणतेपणी झाली आहेत. आता आपले चरणी एकच प्रार्थना आहे. या जन्मीच जीव कृतार्थ व्हावा. हे मुमुक्षू हृदयाचे निवेदन श्रीचरणी ठेवले आहे. योग्य आशीर्वाद द्यावा ही प्रार्थना. "

या गुरुभक्त केसरींच्या पत्राला महाराजांनी दिलेले उत्तर पुढील प्रमाणे आहे.

" सप्रेम आशीर्वाद, विशेष

" आपल्या पत्राप्रमाणे श्रीगुरुमहाराजांचे चरणी मुमुक्षू हृदय निवेदन केले आहे. अथवा हृदयस्थ सद्गुरुचरणी ते अगोदरच निवेदन झाले आहे. आपले पत्राने आनंद झाला. महाराजांचा प्रसाद म्हणून दोन प्रकरणे त्यांनी लिहिलेली पाठवीत आहे. त्यातून आपणास पूर्ण मार्गदर्शन मिळेल. यथावकाश पाठात ठेवून–अर्थानुसंधान ठेवावे. यावच्छक्य साधनाभ्यास ठेवावा. प्रकरणातील अर्थदर्शनाप्रमाणे तसे आचरणात आणण्याचा प्रयत्न करावा. १ ले प्रकरण " आत्मानात्म विचार " हे आहे आणि दुसरे " ब्रह्मचिंतन " हे आहे. ही पुन: पुन: अर्थबोध घेत घेत वाचीत जावी. तसेच नित्यसाधनाही चालू ठेवावी.

दुसरे, आपणास स्वभावामध्ये अत्यंत हिताची गोष्ट म्हणून आपले-पणाने सांगतो, यापुढेही विचार करून हळूहळू आचरणात आणावी. आपण उत्तम लिहिता व उत्तम प्रवचन करता असे मी पाहिले आहे व ऐकलेही आहे. ती ईश्वरी कृपाच आहे. तरी सुचवावेसे वाटते की लिहि-ण्यात किंवा व्याख्यानात एक प्रकारची लोकवासना उत्पन्न होत जाते. त्यामुळे मन बहिर्मुख होते. ईश्वरी कृपेने मिळणाऱ्या अनुभवांचा उपयोग

अंतर्मुख होण्यासाठीच केला तर आतली प्रगती होत जाते. करिता तूर्त लेखनात वा व्याख्यानात मन घालू नये. त्याऐवजी मिळेल तेवढा वेळ साधनाभ्यासात घालवावा. आणि इतर वेळी प्रकरणांचे वाचन व चिंतन करावे.

भेटीत समक्ष अधिक बोलता येईल.

आपला
वा. द. गुळवणी

नोकरी सोडल्यावर महाराज पुण्यात जेमतेम १० / १५ दिवस थांबले. फंडातले पैसे आले म्हणजे त्याची व्यवस्था करायची होती. ती झाली. जागेची व्यवस्था करायची होती ती पण झाली. परिवारात ते आता या खोलीत एकटेच होते. बहीण गोदावरी वाडी–कुडुत्रीकडे बाबांच्या सेवेसाठी गेली होती. नोकरी सोडली म्हणून काही गंभीर समस्या त्यांच्या मनापुढे उभी राहिली नाही. साठवलेल्या पैशाच्या व्याजावर पुढील काळाची सोय केली नव्हती किंवा चार पैसे [illegible] ठेवले नव्हते. गोदावरीसाठी फंडाचे पैसे देऊन टाकले. घरच्या देवाच्या पूजेची व्यवस्थाही नाना भालेराव यांचेकडे सोपविली. खरे म्हणजे महाराज सर्वार्थाने बंधनमुक्त होते म्हणून भराभर सर्व व्यवहारातून [illegible] मोकळे होत असत. ही त्यांची बंध–मुक्त स्थिती प्रत्येकक्षणी [illegible] येत असे. भोवताली तितके जाणकार सर्वग्राही नसल्याने [illegible] नव्हते. वाचकांनी हे सूत्र त्यांच्या जीवनगंगेतील [illegible] [illegible]

[illegible] होत. एकनासात निर्माण होणारा [illegible] [illegible] कारण [illegible] महाराज [illegible]

[illegible]

इ. स. १९४२ साल म्हणजे महाराजांचे वय ५६ होते. सारे आयुष्य परमार्थात गेलेले. त्यातून मुमुक्षु–जिज्ञासूंना मार्गदर्शन करण्यास १९२४ पासून गुरुआज्ञेने प्रारंभ झालेला. या अठरा वर्षांत

शेकडो दीक्षा झाल्या. त्या सर्व शिष्यांना मार्गदर्शन, भेटून वा पत्राने चालू होते. दीक्षेचे अनुभवही सर्वांना उत्तम येत होते. ' तुका म्हणे आता उरलो लोकोपकारापुरता ' असे जीवन चालू होते. महाराज सोलापुरात आले याचे कारण त्यांचे आत्मीय-निस्पृह मार्गदर्शक, वयोवृद्ध स्नेही, हृदयाचे आदरणीय गुरुबंधू, परमार्थजीवनपथाचे हितैषी सोबती, मातृ–पितृ अन्तःकरणाने विचारपूस करणारे आप्त, गेली पंचवीस वर्षे बार्शीपासून जीवनातील सर्व प्रसंगी साथ दिलेले गुरुबंधू– वंदनीय श्री. वैद्य मास्तर सोलापुरात होते. वैद्य मास्तरांनाही भेटले म्हणजे महाराजांना परम संतोष होत असे. वैद्य मास्तरांनाही वारंवार महाराजांना भेटण्याची इच्छा होत असे. त्यांचे पुण्याला येणे नेहमी होत असे. महाराजांना पुण्याला आणण्यात–नोकरी–जागा मिळवून देण्यात वैद्यमास्तरच निमित्त होते. पुण्यातील पहिल्या जागेत तर वैद्यमास्तर महाराजांना स्वैंपाक करून जेऊ घालीत होते. पुष्करला महाराज गेले होते तेथे वैद्यमास्तरही गेले. हुशंगाबादला महाराजांच्याबरोबर वैद्यमास्तर राहिले होते. वैद्यमास्तरांच्या गावी महाराज गेले होते तर कुडुत्री–तारळे या महाराजांच्या गावी वैद्यमास्तरही गेले होते. परस्परांचा स्नेह किती गाढ होता हे प्रसंगा–प्रसंगानेच समजून येणारे आहे. असा आंतरिक जिव्हाळा वैद्यमास्तरांसंबंधी महाराजांच्या अंतःकरणात होता, म्हणून महाराज सोलापुरला त्यांचेकडे प्रथम गेले.

सोलापुरात वैद्यमास्तरांनी घर घेतले होते. तेथे खालच्या मजल्यावर बापूसाहेब कुबडे आपल्या परिवारासह राहात असत. वरच्या मजल्यावर वैद्यमास्तरांचा पुतण्या रहात असे. तिसरा मजला पोटमाळ्यासारखा होता पण रहाण्या-वावरण्यासारखा होता. शांत–निवांत हवेशीर म्हणून वैद्यमास्तर व महाराज तेथे रहात असत. ती माडीची जागा मोठी प्रशस्त होती. वैद्यमास्तरांकडें अनेक संत–सत्पुरुष येत, राहात असत. ह. भ. प. श्री. केशवराव देशमुख, श्री. सोनोपंत दांडेकर, श्रीदासगणुमहाराज यांच्यासारखे श्रेष्ठ सत्पुरुष वैद्यमास्तरांकडे येत असत. याशिवाय वारकरी मंडळी सुद्धा अनेक येत असत. या ठिकाणी महाराज येऊन राहिले. त्यामुळे येथे सतत संत सज्जनांचा सहवास सहजासहजी घडत असे. बापूसाहेब कुबडे हे तर महाराजांचे पट्ट

असे. व्यवहार अनुकूल प्रतिकूल पाहण्याची दृष्टी महाराजांची अगदी स्वतंत्र असे. धार्मिक वृत्ती, सदाचारसंपन्नता, आपल्या सोयीप्रमाणे वागण्याची कुटुंबातील सर्वांची वृत्ती, अनुष्ठान–जप–साधना यासाठी स्वतंत्र शांत स्थान, खोलीची सोय, आणखी चारदोन पाहुणे आले तरी आपल्या व्यवस्थेत गैरसोय न होऊ देणारी परिस्थिती अशी पारमार्थिक अनुकूलता महाराज कटाक्षाने पाहात. ही अनुकूल परिस्थिती वास्तू–बंगला यावर अवलंबून नसते. त्या कुटुंबातील पारमार्थिक जाणीव–आचारांची दक्षता

व्यवहारातील फार मोठी अडथळा एकदम थांबला. बोलण्यामुळे वेळ फार वाया जातो, पण तसे लक्षात येत नाही. मौनामुळे भरपूर वेळेची सोय होते. आपोआप एकांत मिळून अंतर्मुखता वाढते. शरीराची सहज खर्च होणारी फार मोठी शक्ती वाचल्यामुळे कार्याला उत्साह राहतो. महाराजांनी अशा प्रकारचे मौनातील अनुष्ठान सात सप्ताहांचे केले. एक एका सप्ताहात भोजनाचे नियम बदलले. एक सप्ताह उपवासाचे पदार्थ घेतले. एक सप्ताह एकान्नभोजन घेऊन केला, एक सप्ताह धान्य फराळावर केला. दोन सप्ताहात चार हापसचे आंबे व १। शेर दूध यावर एक

पहाटेची साधना नित्य असे. सायं आरती–संध्या–स्तोत्रादि पाठही होत असे. याशिवाय दिवसाच्या उरलेल्या वेळात रोज २५ ते ३० हजार नामस्मरण मोजून होत असे. हे सर्व 'श्रीपरमेश्वर प्रीत्यर्थे' चालले असायचे.

संतांचा सहवास उपदेशाने भरलेला असतो. पण तो उपदेश शब्दाने होत नाही, त्यांच्या कृतीने होत असतो. संतांची कृती सत्कर्माला प्रेरणा देणारी असते. सोलापुरात आल्यावर महाराज पुण्यास नाना भालेराव यांना पत्र पाठवून कुशल कळवीत व इतरांचे कुशल स्मरण-पूर्वक विचारीत असत. पुण्याहून श्रीगुरुचरित्र द्विसाहस्त्री, समश्लोकी आणि श्रीदत्तपुराण हे ग्रंथ सोलापूरला मागवून घेतले.

महाराज पूर्वीपासून 'कल्याण' 'वैदिकधर्म' आणि 'पुरुषार्थ' या मासिकांचे वर्गणीदार होते. ही मासिके २० नारायण पेठेच्या पत्त्यावर जात असत. पण आता ती सोलापूरच्या पत्त्यावर पाठविण्यासाठी पोस्टात कळवून ठेवण्यास नानांना कळविले. महाराज प्रत्येक क्षण परमार्थासाठी कसा वापरतात हे त्यांच्या आचरणातून दिसते. परमार्थ करायचा असतो. प्रपंच होत असतो. जे करायचे असते त्याला प्रयत्नांची आवश्यकता असते. निर्धाराने जो प्रयत्न होतो, त्याला पुरुषार्थ म्हणतात. मनासारखे वागायला फारसे कठीण नसते पण मनाविरुद्ध वागणे सोपे नाही. परमार्थ आणि प्रपंच यांची सांगड घालताना साधकाला 'रात्रंदिन आम्हा युद्धाचा प्रसंग' अनुभवावा लागतो. मनाच्या लहरी मोडून काढण्यासाठी हे करावे लागते. म्हणजे मन शांत होते आणि परमार्थाला अनुकूल होते. 'मना करारे प्रसन्न । मन सर्व सिद्धींचे कारण ।।' ही आंतरिक धडपड परमार्थासाठी करावी लागते. प्रपंचात धडपड यशस्वी होत नसते–दैव यशस्वी होते. मनुष्य यश मिळाल्यावर आपल्या प्रयत्नांची वकिली करतो आणि अपयश मिळाल्यावर परिस्थिती–कारणे इत्यादी पुराव्यांच्या आधारे दैवाची वकिली करतो.

सोलापुरात महाराजांचा मुक्काम १९४२ च्या एप्रिलपासून होता. सात सप्ताह जूनच्या पूर्वार्धापर्यंत पूर्ण झाले. यथासांग सांगता झाली. आषाढी एकादशीला वैद्य भास्कर, बापूसाहेब कुबडे इ. मंडळी पायी पंढरपूरला जाणार होती. तत्पूर्वी आषाढ शुद्ध प्रतिपदेला प. प.

श्री वासुदेवानंद सरस्वती स्वामी महाराजांची पुण्यतिथी होती. पुण्यातील कालावधीत हा पुण्यतिथी उत्सव सप्ताह पद्धतीने २० नारायण पेठेत साजरा होत होता. यंदा महाराज सोलापुरात होते पण या उत्सवासाठी ते पुण्यास गेले. पुण्यतिथी दरवर्षीप्रमाणे साजरी केली. [illegible] दिवस पुण्यात मुक्काम केला आणि गुरुपौर्णिमेसाठी महाराज परत सोलापुरास [illegible]

[illegible]

भक्तांना निमंत्रणे त्यांच्या त्यांच्या घरी जाऊन दिली पाहिजेत याबद्दल दक्ष व आग्रही असत. त्यामुळे भक्तांनाही विशेष आदर–ओढ–अगत्य वाटत असे.

महाराज पुण्यतिथीचा कार्यक्रम उरकून पुण्याहून सोलापूरला आले. पुण्याहून शनिवारी सायंकाळी निघाले व गाडी सोलापूरला रात्री बारा वाजता पोहोचली, तर महाराजांना घेऊन येण्याकरिता सोलापुरातून श्री. बापूसाहेब कुबडे व वैद्य, पराडकर हे स्टेशनवर गेले होते. शिष्यांच्या अन्तःकरणात आपल्या गुरूबद्दल किती ओढ असे हे या छोटया प्रसंगातून दिसते. ओढ निर्माण आपोआप होत नसते. गुरूंच्याकडून मिळालेले जे जे काही असते त्या त्या सर्वाचा परिणाम म्हणून ओढ निर्माण होते. महाराजांमध्ये आंतरिक सामर्थ्य इतके जबरदस्त होते की त्यांच्या सहवासाने माणूस त्यांच्या गुरुत्वाकर्षण कक्षेत कायमचा खिळून राहात असे.

सोलापुरात श्रीगुरुपौर्णिमेचा उत्सव दरवर्षी होत असे. इ. स. १९५९ नंतर श्रीगुरुपौर्णिमेचा उत्सव पुण्यात सुरू झाला. तोपर्यंत तो सोलापुरात होत असे. पंढरीच्या वारीला गेलेली मंडळी या उत्सवासाठी सोलापुरात येत असत. श्री. वैद्यमास्तरांना सोमवारचा उपवास असे, यावर्षी सोमवारी गुरुपौर्णिमा आली होती, तर वैद्यमास्तर सायंकाळी

सोमवार सोडण्यास आले. श्री. बापूसाहेब कुबडे यांच्या मातुश्रींनी सर्व स्वैपाक एकटीने केला. तीस मंडळी प्रसादास होती. वाढण्यासाठी सौ. सुमती व सौ. रमा या दोघीच होत्या. सर्व तयारी होऊन सकाळी साडेदहाला मंडळी जेवणास बसली. सर्व स्वैपाक होऊन, गुरुपूजन होऊन, साडेदहाला पंगत बसण्यात व्यवस्था किती शिस्तीची असेल हे लक्षात येते. महाराजांना जेवणास उशीर झाल्याचे आवडत नसे. जेवणाला कोणी उशीर केला – सोवळे – शुचिता पाळली नाही – गडबड धावपळ गोंधळ झालेला – त्यांना पसंत नसे. पण यासाठी त्यांना कधीही कोणावरही मोठ्यांदा बोलण्याचाही प्रसंग आलेला नाही. केवळ त्यांच्या अस्तित्वाने त्यांचा शब्द – त्यांची इच्छा सर्वजण मनापासून पाळीत असत. रात्री श्री. विष्णुपंत कोतकंडे (पंची) यांचे भजन फारच उत्तम झाले. रात्री ९ ते १२ हा भजनाचा कार्यक्रम उत्तम रंगला होता. आपखीही काही मंडळी गाणारी होती. त्यामुळे संतवाणीला भावमाधुर्य आले होते.

सोलापुरात महाराज रमले होते. ईशउपासनेत व सत्संगतीमध्ये दिवस न् दिवस जात होता. सकाळ संध्याकाळ निसर्गाच्या वातावरणातून फिरून येणे होते. आत्मरत असणारे सत्पुरुष सतत अंतर्मुख असतात. ते आत्मानंदात सतत निमग्न असतात. त्यामुळे जगाच्या उचापतीकडे त्यांचे लक्ष जात नसते. व्यवहारी जगातील सुख–दुःखें दुसऱ्याला सांगण्याची वृत्ती आत्मरत – अंतर्मुख पुरुषांमध्ये नसते. त्यांना दुःख नसते व आत्मानंद दुसऱ्याला सांगण्याची इच्छा नसते – अशांच्या सहवासात इतरांना समाधान वाटते.

सोलापुरात श्रावण वद्य पंचमीचा दिवस आला. आज श्री. वासुदेवानंद सरस्वती स्वामी महाराजांच्या जयंतीचा पुण्यदिवस. बार्शीचे श्री. नारायणराव काळे यांनी महाराजांना दीक्षेसाठी अनेकदा प्रार्थना केली होती. 'पुढे पाहू' म्हणता म्हणता बराच काळ लोटला होता. आता त्यांच्या दीक्षेची 'प्राप्तकाल घडी' आली होती. महाराज सोलापुरात आहेत हे समजल्यावर नारायणराव काळे यांनी आर्ततेने भरलेले प्रार्थनापत्र पाठविले होते. त्याचे उत्तर देऊन महाराजांनी त्यांना सोलापुरात बोलावून घेतले. नारायणराव काळे यांचा आणि बार्शीच्या प्रल्हादशास्त्री जोशी यांचा जुना स्नेहसंबंध होता. त्या स्नेहाच्या स्मृती

महाराजांच्या अंतःकरणात होत्या. त्या दीक्षेमुळे तो जुना संबंध दृढ झाला. आता प्रल्हादशास्त्री हयात नव्हते, परंतु दादाशास्त्रींचा आणि नारायणराव यांचा गुरुबंधुत्वाचा संबंध अधिक दृढ झाला. प्रल्हादशास्त्रींच्यावरील प्रेमाचे हे फळ आहे.

नारायणराव काळे यांना महाराजांनी आपल्या समोरील आसनावर बसण्यास सांगितले. नारायणराव महाराजांना नमस्कार करून आसनावर बसले आणि तात्काळ त्यांना जोरात क्रिया सुरू झाल्या. महाराजांचा हस्तस्पर्श होण्यापूर्वीच आसनावर बसताक्षणी जोरात नारायणरावांची भस्त्रिका सुरू झाली. उज्जाईची क्रियाही बराच वेळ झाली. तसेच 'सोऽहं'चा दीर्घ उच्चारही पुष्कळ वेळ चालला होता. पहिली बैठक दीड तासाची झाली. संध्याकाळीही त्यांची साधना महाराजांचे पुढे झाली. महाराजांनी त्यांचेकडून सप्तशतीचा पाठ करविला. जयंतीच्या पारण्याचा प्रसाद घेऊन ते बार्शीला परत गेले. जयंतीचा उत्सवही उत्तम झाला. बार्शीच्या मंडळींना – दादाशास्त्रींना निरोप दिला की "मी अश्विन शुद्ध पौर्णिमेपर्यंत सोलापुरात आहे. तोपर्यंत येथे येऊन जावे." त्याप्रमाणे सवडीने बार्शीकर जिज्ञासू महाराजांना भेटून जात.

सोलापुरात वडिलांचे श्राद्ध झाले. नागपंचमीच्या दिवशी श्रावणी झाली. स्वामी महाराजांच्या मागवून घेतलेल्या द्विसाहस्री-समश्लोकी आणि श्रीदत्तपुराण या ग्रंथांचे अध्ययन चालले होते. [illegible] जेव्हा महाराजांच्या मुखातून ऐकावयास मिळत तेव्हा त्यांच्या वाचनाच्या अगाधपणाचा प्रत्यय येई, म्हणून तर महाराजांकडे मोठेमोठे विद्वान पंडित मोठ्या श्रद्धेने आणि आदर ठेवून येत असत.

पुण्याहून नाना भालेराव यांनी आपले वृत्त महाराजांना कळविले. त्यामध्ये त्यांनी श्रीटेंबेस्वामी यांची जयंती कशी साजरी केली ते लिहिले आहे. अमृतेश्वरास रुद्राभिषेक केला. स्वामींनी दिलेल्या दृष्टांतातील आदेशाप्रमाणे दत्तात्रेयाष्टोत्तर शतनाम स्तोत्र नित्य म्हणण्याचा प्रारंभ जयंतीपासून केला. नानांची ही भावभक्ती व श्रद्धा पाहून महाराजांनी पत्रातून स्वामींच्या तीन स्तोत्रांचे वैशिष्टच लिहून ती तीन स्तोत्रेही लिहून पाठविली. त्यातील पहिले अ पासून ज्ञ पर्यंत वर्णक्रमाने आहे, ते स्वतंत्र स्तोत्र म्हणून आहे. दुसरे स्तोत्र मंत्रगर्भ असून ते दत्त-पुराणातील आहे व तिसरे द्विसाहस्री गुरुचरित्रातील आहे. मंत्रगर्भ स्तोत्र सुटी अक्षरे एकाखाली एक लिहिली तर आठ ओळीत मंत्र आहेत. महाराजांनी प्रत्येक ओळीतील त्या त्या अक्षराखाली तांबडी रेघ मारून ती स्तोत्रे पाठविली होती. ' स्तोत्रादि संग्रह ' पुस्तक पुढे छापले तेव्हा या गोष्टींचा विचार त्यातही केलेला आढळेल. ते मंत्र म्हणजे उदा. " ॐ नमो भगवते वासुदेवाय " " ॐ नमो भगवते रुद्राय " " तत्सवितुर्वरेण्यं. " " दिगंबराय नारायणाय वि. " " नमो भगवते आंजनेयाय. " " तमेतैकं ज्ञानमात्मानं " " ऐं ऱ्हीं क्लीं चामुण्डायै. " " ओश्रावय-अस्तु. " इ.

महाराजांनी स्वामी महाराच्यांच्या ग्रंथांचा अभ्यास अती सखोल, सूक्ष्म, जाणीवपूर्वक, अर्थाकडे लक्ष ठेवून, संदर्भाची मार्मिकता ओळखून अत्यंत श्रद्धेने केलेला होता. ही स्थिती होती म्हणून तर पुढे ही ग्रंथसंपदा [illegible]

[illegible] काटेकोरपणे लक्ष असे. कोणाच्या कोणत्या क्रिया सुरू झाल्या आहेत, साधनेचा काय काय परिणाम साधकावर दिसतो याचे निरीक्षण महाराज सतत करीत असत. यावेळच्या साधनेत मोहोळकर वकिलांची घूर्णा, कंप

व प्राणायाम या क्रिया सुरू झाल्याचा उल्लेख त्यांनी पत्रातून केला आहे. तसेच 'कल्याण' मासिकाचा 'महाभारतांक' सोलापूरच्या पत्त्यावर आला असून त्यामध्ये द्रोणपर्वापर्यंतचा भाग संक्षिप्त आला आहे. पुढे वर्षभर उरलेले भारत येणार आहे. हे उत्तम कार्य या मासिकाने सुरू केले असल्याचेही महाराजांनी पत्रात लिहिले आहे.

श्रीस्वामीमहाराज पुण्याला येणार असल्याचे त्यांचे पत्र आल्याचे लिहून महाराज नानांना लिहितात, "स्वामींच्या सेवेत श्रीयुत शंकरराव मार्कंड यांना शक्य ती मदत करीत असावे. माझी प्रकृती सर्दीने ४।५ दिवस बरी नाही. तरी स्नानादी नित्यकर्मे चालू आहेत. प्रवासाची दगदग होऊ नये म्हणून तूर्त पुण्याला येण्याचा विचार नाही. गुरुद्वादशीपर्यंत स्वामी महाराजांचे वास्तव्य पुण्यात झाले तर वाडीला जाताना पुण्याला येऊन स्वामी महाराजांचे दर्शन भेट घेऊन पुढे जाईन. काल श्री. कुबडे यांचेकडे सत्यनारायण झाला. १५० मंडळी प्रसादास आली होती. आज पारणे झाले. चि. नारायण रोज संध्या, अग्निकार्य व दत्तकवचाचे पाठ करीत असल्याचे समजून संतोष झाला. सर्व मंडळींना सप्रेम आशीर्वाद सांगावा. सर्वांच्या साधनेची चौकशी करीत जावे. दि. ४।९।४२."

दि. २०।९।४२ पत्रात महाराज नानांना लिहितात– "श्रीगुरुसंहिता समश्लोकी श्रीगुरुचरित्राचे पुस्तक बार्शीहून आले ते आपणाकडे पाठवीत आहे. ते रा. डॉ. बेंद्रे यांचेकडे नेऊन द्यावे. त्यांचे बंधू ते सर्व पुस्तक लिहून घेणार आहेत. डॉ. बेंद्रे यांच्या अंतर्गळाचे ऑपरेशन डॉ. घारपुरे यांच्या दवाखान्यात होणार होते. तरी ते कसे झाले हे त्यांच्या घरी चौकशी करून कळवावे, आपणास सवड झाल्यावर त्यांना समक्ष भेटून यावे.

हैद्राबादचे श्री. विनायकराव जहागीरदार हे एक दिवस येथे आले होते. त्यांची खेचरी आपोआप लागते. त्यांनी मला जीभ बसवून दाखविली. उत्तम आहे.

१९४२ च्या चलेजाव आंदोलनाचे लोण आता सर्वत्र पसरलेले दिसते. [illegible] स्फोट झाले. २।३ [illegible] विशेष गडबड नाही. श्रीस्वामीमहाराजांचे [illegible] नमस्कार प्रविष्ट करून

इकडील हकीगत सांगावी. ”

स्वामी श्रीलोकनाथतीर्थ महाराज यांचा पुण्यातील मुक्काम दिवाळीअखेर होणार असल्याचे महाराजांना समजल्यावर त्यांनी पुण्याहून वाडीला जाण्याचे रद्द केले. ते पंढरपूरहून वाडीला गेले. त्यामुळे तीन रुपये भाडेखर्च कमी पडला. वाडीला जाण्यापूर्वी समश्लोकीचा सप्ताह केला. सप्तशतीचा पाठ करून तुळजापूरला जगदंबेच्या दर्शनास जाऊन आले. अश्विन व।। ७ ला श्री दीक्षितस्वामी महाराज यांची पुण्यतिथी दरवर्षी श्री. विष्णुपंत कोतकुंडे (पंची) यांचेकडे होत असे. कारण श्रीविष्णुपंत पंची हे श्री दीक्षित स्वामींचे अनुगृहीत-त्यांचा भरपूर सहवास लाभलेले असल्याने तेही पुण्यतिथी साजरी करीत असत. या वर्षी महाराज या पुण्यतिथीला सोलापुरातच असल्याने हा योग चांगला आला होता. विजयादशमीही सोलापुरातच झाली. भाद्रपदातील अनंतचतुदर्शीचा दीक्षादिन सोलापुरात यथासांग साजरा केला. श्री दीक्षित स्वामींची पुण्यतिथी करून महाराज पंढरपुराकडून वाडीस गेले.

वाडीचा कार्यक्रम यथासांग झाला. थोरले बंधू श्री बाबा–भगिनी गोदावरी वाडीला आलेले होते. त्यांच्या भेटीगाठी झाल्या. आईचे श्राद्ध झाले. अनेक दत्तभक्तांच्या, शिष्य साधकांच्या भेटीगाठी झाल्या. मग महाराज मिरजला डॉ. प्र।णी यांच्याकडे जाऊन विटचास श्री. अग्णासाहेब गोगटे यांचेकडे दोन दिवस राहून साताऱ्यास श्री. ढुमाले यांना भेटून पुण्यास आले. आता श्रीस्वामींचे दर्शन भेट स्वस्थपणे झाली. तरी पुण्यात महाराजांचा मुक्काम फक्त ४–५ दिवसच होता. असा हा प्रवास उरकून महाराज परत सोलापूरला गेले.

भाऊराव आठवले इंजिनिअर आणि महाराज

पुण्याला, बाजीराव रस्त्यावर, नव्या विष्णू मंदिरासमोर, ‘श्रीदत्त निवास’ म्हणून मोठी इमारत आहे. तिचे मालक भाऊराव आठवले हे जुन्या पिढीतील प्रख्यात वास्तुशास्त्रज्ञ होते. भाऊरावांना परमार्थाचे फार मोठे आकर्षण होते. ते निःसीम दत्तभक्त होते. श्रीगुरुचरित्र आणि श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामीमहाराज हे त्यांचे आराध्य ग्रंथ आणि दैवत होते. या दत्तभक्तीमुळे त्यांनी आपल्या इमारतीला “ श्रीदत्त

निवास" असे नाव दिले असले तरी आपल्या इमारतीमध्ये त्यांनी औदुंबर लावला नि छोटे पण सुंदर श्रीदत्तमंदिर बांधले आहे. असा 'श्रीदत्तनिवास' असलेली ही इमारत आहे.

भाऊरावांच्या परमार्थामध्ये संग्रहवृत्ती फार. त्यांचे धार्मिक पुस्तकांचे ग्रंथालय फार मोठे आहे. त्यांचा बैठकीचा हॉल अनेक संतांच्या आणि देवतांच्या फोटोंनी आणि ग्रंथ भांडाराने भरलेला आहे. या स्थानात अनेक सत्पुरुष येऊन गेलेले आहेत. श्रीदत्तजयंतीचा उत्सव येथे मोठ्या प्रमाणात साजरा होतो. भाऊरावांनी अनेक संतसत्पुषांच्या गाठीभेटी घेतल्या आहेत. डॉ. वि. म. बेंद्रे यांचा आणि भाऊरावांचा परिचय होता. त्या परिचयातून त्यांना श्री गुळवणी महाराजांचा पत्ता लागला. महाराज सोलापुरात असल्याने या परिचयाला पत्राचे माध्यम मिळाले. भाऊरावांच्या संग्रही महाराजांची पत्रे होती. त्यापैकी ४-५ पत्रेच आपणास मिळाली. बाकीची पत्रे त्यांनी कोणाकोणाला वाचण्यासाठी दिली ती त्यांना परत मिळाली नाहीत. ही मिळालेली पत्रे आणि त्यांची प्रत्यक्ष मुलाखत यामधून बरीच माहिती मिळाली. त्या आधारे हे स्वतंत्र पण चरित्राच्या दृष्टीने एक महत्त्वाचे प्रकरण लिहिले जात आहे.

भाऊरावांनी पत्रातून आपली माहिती मोकळ्या मनाने लिहिली. डॉ. बेंद्रे यांचा परिचय व साधनाही पाहिल्याचे लिहिले आणि आपला संबंध अनेक सत्पुरुषांशी आल्याचे लिहिले आहे. त्याचबरोबर आपणास हे दिव्य साधन मिळण्याची कृपा व्हावी ही प्रार्थनाही आहे. वास्तविक असा जिज्ञासू शिष्य होऊ इच्छितो म्हटल्यावर गुरूला घाई व्हायला हवी आहे. शिष्यसंख्या वाढविण्याचे लक्ष्य गुरूला मोहात टाकीत असते. परमार्थाच्या मोक्षाचा मार्ग प्रदीर्घ असून त्यात अनेक टप्पे आहेत. शिष्याची केवळ इच्छा हवे ते साधन मिळवून देण्यास पुरे पडत नाही. निःशंक बुद्धी आणि श्रद्धावृत्ती यांची जोड त्या इच्छेला लागते. खरा गुरु या गुणांची परीक्षा करीत असतो. म्हणून दिव्य साधना खिरापतीप्रमाणे वाटीत सुटत नाही. शक्तिपात साधना ही कुंडलिनीशक्ती जागृत करण्याची साधना आहे. या परंपरेत गुरुकृपेचे सामर्थ्य कार्य करीत असते. शिष्यही समर्थ असेल तर या अलौकिक साधनेचे सामर्थ्य तात्काल

फलोन्मुख होते. म्हणून आपल्याकडे येणाऱ्या जिज्ञासूला न दुखावता हळूहळू त्याच्या मनाची तयारी करण्याचे काम सद्गुरु कौशल्याने करीत असतात. ही साधना देण्याचे आश्वासन देतात, पण प्राप्तकाल घडीपर्यंत कालक्षयही करीत असतात. या काळात त्या जिज्ञासूच्या मनोवृत्ती निःशंक आणि श्रद्धाभक्तीने विकसित आणि पुष्ट करण्याचे कार्य सद्गुरु करीत असतात.

या मधल्या काळात भाऊराव अनेक संत सत्पुरुषांना भेटले आणि त्यांचेकडे आपले मनोगत मोकळे केले. त्या सत्पुरुषांना भाऊरावांनी विचारले 'मी श्री गुळवणी महाराजांकडून शक्तिपात दीक्षा घेऊ का?' श्रीगुरुभक्त अप्रबुद्ध आणि केडगावचे श्री नारायणमहाराज यांना भेटून हे प्रश्न विचारले. त्यावर या दोघांनी अनुमती दिली नाही. तेव्हा आपले मानसिक आंदोलन पत्रातून भाऊरावांनी महाराजांना कळविले.

त्या पत्राला महाराजांनी दिलेले उत्तर फारच उत्कृष्ट आहे. प्रथम ते पत्र खाली देत आहे. नंतर त्यातील मुद्यांचे यथामती स्पष्टीकरण देण्याचा विचार आहे.

॥ श्रीगुरुः शरणम् ॥ सोलापूर

पौ. व ६, १८६४

सप्रेम आशीर्वाद विशेष— जाने. १९४३

आपले ता. २६ चे पत्र पावले. मजकूर समजला आपण अगदी मोकळ्या अंतःकरणाने व सविस्तर लिहिलेले पत्र वाचून अत्यंत समा-

[illegible]

सान्निध्य हे त्याचे मुख्य कारण आहे. आपल्या इच्छेप्रमाणे आपणास सर्व क्रिया सावकाश पहावयास मिळाल्या हे उत्तम झाले.

आपल्यावरील प्रेमाने श्री. गु. भ. प. अप्रबुद्ध व श्री नारायण

महाराज यांनी आपणाला नवीन मार्गात जाण्याला अनुमती दिली नाही हे योग्यच आहे. ही गोष्ट वरवर विचार करून त्यांनी केली असल्यास त्यात विचार करण्यासारखे काही नाही. परंतु हीच गोष्ट जर त्यांनी आपल्या दिव्य दृष्टीने पाहून सांगितली असेल, तर मात्र या गोष्टीबद्दल आपणास विचार करावा लागेल व त्याप्रमाणे तो आपण करावाही. कोणत्याही कार्याची घाई न करता ती सावकाश विचारपूर्वक करणेच अंती श्रेयस्कर ठरते. दुसऱ्या कोणी काहीही म्हटले तरी आपण श्रीसद्गुरु नृसिहसरस्वती स्वामीमहाराज यांचे आज्ञेप्रमाणे वागण्याचे ठरविले आहे हेच उत्तम आहे. त्यांची इच्छा असल्यावर आपण नको म्हटले तरी शक्तिसंचार दीक्षा आपणास होणारच व त्यांची इच्छा नसल्यावर आपण प्रयत्न करूनही उपयोग होणार नाही. त्यांच्या इच्छेने आपला व आमचा ऋणानुबंध जुळून आला आहे व तो निर्हेतुक असल्याने निरंतर वृद्धिगतच होत राहील. डॉक्टर व त्यांचे बंधूंना आपली भेट झाल्यावर आशीर्वाद सांगावा.

मी पौ. शु. १ पासून महायोग विज्ञानातील महत्त्वाच्या भागांचे भाषांतर करीत आहे. ७ वा, ८ वा, १०वा. भाग पुरा झाला असून आता ११ व्याला सुरवात केली आहे. ११–१२ हे भाग पुरे झाल्यावर मग वाटल्यास इतर भागांचेही भाषांतर करण्यात येईल. आपण हे भाग अवश्य वाचावेत. रोज दुपारी तीन तास तरी लिहिण्यात जातात व त्या भागांचे मनःपूर्वक वाचन होते. आपल्या प्रकृतीस जपत असावे. रा. रा. यशवंतराव यांचा आपणास नमस्कार. कळावे हे आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

सर्व पत्रच मोठे उद्बोधक आहे. कोणा सत्पुरुषाने काही सांगितले तरी त्यावर विवेकाने विचार करून निर्णय घेण्याचा सल्ला देताना दोन गोष्टी महाराज स्पष्ट लिहीत आहेत. एक त्या सत्पुरुषाचे बोलणे वरवरचे होते का ? याचा विचार करता आला पाहिजे आणि दुसरे त्याचे बोलणे दिव्य दृष्टीतून अंतर्मुख होऊन केलेले होते हे ओळखता आले पाहिजे. यामधून आणखी एक मुद्दा चिंतनात येतो तो असा की काही वेळा ते बहिर्मुख असतात व काही वेळा ते अंतर्मुख असतात.

म्हणून काही विचार सामान्य व्यवहारी पातळीतून व्यक्त होतात तर काही विचार असामान्य अलौकिक दिव्य पातळीतून व्यक्त होतात. महाराजांचे ठिकाणी वरचे नि आतले वेगळे नव्हते याचा प्रत्यय प्रत्येक शब्दाशब्दातून येत असे. परंतु महाराज आपली ही स्थिती कधीही व्यक्त करीत नसत. या अवस्थेमुळे महाराज आत्मविश्वासाने लिहू शकले. कोणावरही दोष न ठेवता लिहिले हे त्यांचे कौशल्य आहे.

या वाक्यानंतर तर महाराजांनी सत्यालाच साकार केले आहे. "श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांची इच्छा असेल तर आपण नको म्हटले तरी शक्तिसंचार दीक्षा आपणास होणारच व त्यांची इच्छा नसल्यावर आपण प्रयत्न करूनही उपयोग होणार नाही." हे वाक्य म्हणजे ईश्वरी सत्तेचा प्रभाव दाखविणारे आहे. जे होणार आहे, घडणार आहे ते ब्रह्मदेव जरी आडवा आला तरी झाल्याशिवाय, घडल्याशिवाय रहात नाही. महाराजांचे हे स्पष्टीकरण त्यांचे श्रीनृसिंहसरस्वतींशी जे तादात्म्य–तद्रूपत्व आहे हे व्यक्त करीत आहे. त्याशिवाय हा ठामपणा येणार नाही.

"आपला व आमचा ऋणानुबंध त्यांच्या इच्छेने जुळून आला आहे व तो निर्हेतुक असल्याने निरंतर वृद्धिंगतच होत राहील." या वाक्यातून आत्मीयता तर दिसतेच पण या आत्मीयतेचे कारण आपले ऋणानुबंधाचे धागे श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांशी निगडित आहेत. जगातील कोणाही व्यक्तीच्या मताने विचलित होण्याचे कारण नाही, एवढा दिलासा आत्मविश्वासाने महाराजांनी स्पष्ट केला आहे.

हे पत्र साधकांनी–भक्तांनी पुनः पुनः चिंतन करावे असे आहे. यातून सद्गुरु आणि साधना यांचे मोल अपरमित आहे हे स्पष्ट दिसते. पत्रातील शेवटचा परिच्छेद महराज 'महायोग विज्ञान' या पू. श्रीयोगानंद महाराजांनी लिहिलेल्या शक्तिपातसाधनेवरील ग्रंथाचा मराठी अनुवाद करीत असल्याचे लिहीत आहेत. यापूर्वी होशंगाबाद येथे 'योगवाणी'चे भाषांतर केल्याचे आपण पाहिले आहे. आता सोलापूरच्या या निवांत काळात 'महायोग विज्ञान' या हिंदी ग्रंथाचे भाषांतर त्यांनी सुरू केले. शक्तिपातसाधनेची सर्व प्रकारची माहिती असलेला हा ग्रंथ आहे. मूळ ग्रंथ लेखक पू. श्रीयोगानंद हे इ. स. १९१३

मध्ये गरुडेश्वर येथे श्रीवासुदेवानंद सरस्वती स्वामी महाराजांचे दर्शनास व आत्मलाभ प्राप्त करण्यास आले होते. स्वामींनी तीन महिने गरुडेश्वरी राहण्यास सांगितले होते. पण श्रीयोगानंद थांबले नाहीत. परंतु तीन महिन्यातच श्रीयोगानंदांची बंगालमधील मदारीपूर येथे प. प. श्रीनारायणतीर्थ देव यांची भेट झाली व त्यांच्याकडून शक्तिपात दीक्षा मिळाली आणि आत्मलाभ झाला. या श्रीयोगानंद महाराजांची [illegible] उत्तम होती. साधनेतील दिव्य अनुभूतीमुळे त्यांनी या [illegible] प्रसारही फार मोठ्या प्रमाणावर केला. हृषिकेषला त्यांचा [illegible] सध्या त्या ठिकाणी त्यांचा आश्रम आहे. प. प. श्रीविष्णुतीर्थ स्वामी महाराज हे श्रीयोगानंद महाराजांचे अधिकारी शिष्य. प. प. [illegible] स्वामी महाराज हे प. प. श्रीविष्णुतीर्थ स्वामी महाराजांचे [illegible] शिष्य. अशी या परंपरेची एक शाखा [illegible] कार्यरत आहे. श्रीयोगानंदांनी 'महायोग विज्ञान' हा ग्रंथ लिहून या परंपरेतील साधकांवर अनंत उपकार केले आहेत. अशा मौल्यवान ग्रंथाचे भाषांतर महाराज करीत होते. या ग्रंथातील सातव्या प्रकरणापासून भाषांतर करण्यास प्रारंभ केला आणि १० व्या प्रकरणापर्यंतचे भाषांतर झाल्याचे पत्रात लिहिले. एकूण १२ प्रकरणे भाषांतर करण्याचा विचार असल्याचे लिहिले. या ग्रंथासंबंधी महाराज भाऊरावांना लिहितात " हा ग्रंथ अवश्य वाचावा. " महाराजांचे रोजचे तीन तास या लेखनासाठी खर्च होत होते. "वाया जाऊ नेदी क्षण" असा महाराजांचा दिनक्रम असे. त्यांची ही प्रमाणे वारंवार मिळतात. देहाचा सतत सदुपयोग हेच परमार्थाचे सर्वश्रेष्ठ साधन आहे. मनुष्य जन्माची सार्थकता–सत्कर्म–सदुपयोग आणि सद्वर्तन होण्यानेच होते.

भाऊराव आठवले यांनी हृषिकेषला पू. श्रीयोगानंदमहाराजांना पत्र पाठवून आपली हकीगत व तळमळ लिहून कळविली. [illegible] उत्तर भाऊरावांना आले. ते पू. श्रीयोगानंदमहाराजांचे पत्र [illegible] स्वतःचे पत्र असे सोलापूरला महाराजांना पाठविले. भाऊरावांच्या [illegible] प्रयत्नामध्ये परमार्थाची तळमळ होती. त्यातून हे घडत होते. [illegible] घडत होता. संतसंगतीने तळमळ वाढत होती.

ही तळमळच जिवाचा उद्धार करण्यास निमित्त होत असते.

'भेटीलागी जीवा लागलीसे आस' ही तळमळ आहे. 'पाण्याबाहेरच्या मासोळीसारखी स्थिती होणे ही तळमळ आहे.' महाराज ही भाऊरावांची स्थिती ओळखत होते. भाऊरावांना भेटलेल्या संतांमध्ये महाराजांचे आश्वासन फार प्रभावी होते. द्रष्टेपणाचे, जाणीवपूर्वक आश्वासन दिले ते महाराजांनी. शिष्य–गुरूचा ऋणानुबंध असतो हे या [illegible]

[illegible]

भावावेशाचे फार मोठे प्राबल्य असे. एकदा तर त्यांच्या साधनेतील तीव्र भावावेश पाहून स्वामींनी डॉक्टरांना स्पर्श करून शांत केले होते. डॉक्टरांचा आणि श्रीस्वामी लोकनाथतीर्थ महाराजांचा सहवास गेल्या २/३ वर्षात आलेला होता पण दीक्षा होऊन ५–६ महिने झाले होते. या साधनेतील अनुभवांचे वर्णन डॉक्टरांकडून भाऊरावांना ऐकावयास मिळत असे. त्यामुळे भाऊरावांचे आकर्षण वाढत असे. महाराजांच्या पत्रामुळे डॉक्टरही भाऊरावांना मोकळेपणाने सर्व काही सांगत. इतकेच नव्हे तर भाऊरावांच्या स्थानात–श्रीदत्तमंदिरात जाऊन डॉक्टर साधना करीत. ही साधना भाऊरावांना प्रत्यक्ष पहावयास मिळे.

[illegible] आपणास दीक्षा होत असल्याचा उल्लेख पत्रात आहे. [illegible] स्पष्ट होत नाही.

गुरुभक्तीचे अंतरंग फार गूढ असते. महाराजांबाबत श्रीदत्तप्रभूंनी [illegible]

अपार कृपा होती. म्हणून त्याला सर्व सिद्धी दिल्या. पण परमविद्या प्रथम दिली नाही. जेव्हा सहस्रार्जुन विरक्त होऊन निःशंक मनाने सर्व-समर्पणाच्या वृत्तीने श्रीदत्तप्रभूंच्या द्वारी येऊन हात जोडून उभा राहिला तरी त्याच्याकडे दुर्लक्षच केले. ऋषिमुनींनी श्रीदत्तप्रभूंना कार्तवीर्य सहस्रार्जुन उभा आहे असे सांगितले तेव्हा ते म्हणाले [illegible] त्याला अजून [illegible] प्रभो [illegible] समाधी [illegible] भान राहिले [illegible] समाधी लावून [illegible] भाऊरायांना [illegible] हे स्पष्ट होत नाही. पण तो संकल्प दीक्षा होती. यासाठी [illegible] करावे आणि त्यानंतरचा [illegible] काळजीपूर्वक [illegible]

सप्रेम आशीर्वाद विशेष– [illegible]

आपले पत्र व सोबतचे श्रीयोगानंद महाराज यांचे पत्र मिळाले. वाचून आनंद झाला. आपल्याकडून पत्र येईल अशी अपेक्षा होतीच. श्रीयोगानंद यांना आपण आपल्यासंबंधी जी माहिती लिहिली [illegible] त्याबद्दल त्यांनी लिहिले आहे ते उत्तम आहे. आपणावर परमात्म्याची कृपा आहे, त्यामुळे सर्वांचे आपणावर प्रेम आहे.

परमार्थ मार्गात प्रगती होण्याकरिता शक्तिसंचाराचा लाभ व्हावा अशी जी आपली शुभेच्छा आहे ती सद्‌गुरु श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामीमहाराज यांच्या कृपेने पूर्ण होईल अशी माझी पूर्ण खात्री आहे.

आजचा दिवस अत्यंत मंगलकारक असा असल्याने (दीक्षाकार्यात्व-कालेऽपि पवित्रेगुरुपर्वणि) अभ्यासाला आरंभ करण्याला उत्तम आहे. गुरुपर्वणी असता इतर गोष्टी अनुकूल नसल्या तरी चालतात. आज गुरुवार अमृतसिद्धियोग व गुरुपर्वणी वगैरे सर्वच योग उत्तम जुळला आहे. आज आरंभ करून नियमाने असेच जावे. [illegible] अभ्यास [illegible] आपणास [illegible] वेळ [illegible] होता व त्यात [illegible] अनुभव आला हे

[illegible] अवश्य कळवावे. मी [illegible] [illegible]
आहे. रा. रा. यशवंतराव वैद्य यांचा आपणास सा. नमस्कार. कृ. हे आ.

आपला
वा. द. गुळवणी

वास्तविक या पत्राला स्पष्टीकरणाची आवश्यकता नाही इतके स्पष्ट हे पत्र आहे. बसण्याचा संकल्प होत असताना महाराज लिहितात, 'परमार्थ मार्गात प्रगती होण्याकरता शक्तिसंचाराचा लाभ व्हावा अशी जी आपली शुभेच्छा आहे ती सद्गुरु श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराज यांच्या कृपेने पूर्ण होईल अशी माझी पूर्ण खात्री आहे.' महाराजांचे 'अमानित्व' अहंकारशून्यता किती स्पष्ट यामधून दिसते. त्याचबरोबर केवढा आत्मविश्वास व्यक्त होतो तोही वाचकाच्या हृदयाचा ठाव घेतो. अहंकार आणि आत्मविश्वास या दोनही गुणांच्या भाषा सारख्याच दिसतात, पण भाव मात्र वेगळे असतात. याचा हसखोर त्याग महाराजांच्या वरील वाक्यातून शुद्धस्फटिकाप्रमाणे निर्मळ दिसतो.

दीक्षेचा दिवस किती शुभ आहे हे आवर्जून लिहिले आहे. "दीक्षाकार्यात्व कालेऽपि गुरुपर्वणी" या सूत्राचा उल्लेख केला. गुरुपर्वणी असता इतर गोष्टी अनुकूल नसल्या तरी चालतात. आज गुरुवार—अमृतसिद्धीयोग व गुरुपर्वणी वगैरे सर्वच योग उत्तम जुळला आहे. आज प्रारंभ करून नियमाने बसत जावे. या शब्दात संकल्पशक्तीची प्रेरणा आहे. सद्गुरु दिव्यशक्ती प्रदान करतात ती अत्यंत निर्हेतुकपणे करतात. पात्रापात्रतेचा विचार [illegible] [illegible] अपेक्षा [illegible] [illegible] नाही. पण [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हे [illegible] आहे. हे [illegible] [illegible] नाही. [illegible] [illegible] [illegible] तेथसी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] हे [illegible] [illegible] आहे. [illegible] [illegible] [illegible] दान दिली [illegible] तो 'उदार' [illegible] [illegible] अलौकिक [illegible] [illegible] नाही. [illegible] शरीर [illegible] [illegible] ती [illegible] [illegible]. म्हणजे ते भौतिक दानच होते. शक्तिसंक्रमण हे दान मात्र अलौकिक आहे. भौतिक दानाचा विशेष हा आहे की दाता अकिंचन होतो, पण या अलौकिक दानाचे माहात्म्य असे आहे की याचक नि दाता सारखेच श्रीमंत होतात.

कर्णाची कवच कुंडले गेली आणि कर्णाची संरक्षण शक्ती संपली–दाता याचक झाला.

सद्‌गुरु श्रीटेंबेस्वामींना कोणी एक शिष्य म्हणाला, 'आपण एवढे कृपादान करता त्यामुळे आपल्या शक्तीचा ऱ्हास होत नाही का ?' त्यावर स्वामी म्हणाले, 'सागरातील एक चळभर पाणी बाहेर टाकले तर सागर [illegible] काय ?' म्हणून आत्मशक्तीचे दान हे त्या सामर्थ्य [illegible] कृपेशिवाय कोणीही करणे शक्य नाही. आणि अशा दानाने [illegible] कृपेचे काही कमी होत नसते.

महाराजांनी भाऊरावांना [illegible] अभ्यास कसा चालला आहे तो पाहून [illegible] किती वेळ ध्यानाला बसला होता व त्याचे [illegible] अवश्य कळवावे. तुकाराम महाराजे [illegible] पाहिजे साचार। न चलती चार आम्हापुढे." व्यवहारात बाह्य अनुभव प्रत्यक्ष आले तर माणसाचा व्यवहारावर विश्वास बसतो तसे परमार्थात अंतरंग अनुभव प्रत्यक्ष आले म्हणजे परमार्थावर विश्वास बसतो. हे अंतरंग अनुभव देण्याचे सामर्थ्य सद्‌गुरूमध्ये असते.

शक्तिपातसाधन मार्गात प्रवेश झाला म्हणजे सर्व काही झाले असे नाही. प्रवेश होणे म्हणजे विकासाला निश्चित मार्ग मिळणे आहे. शाळा कॉलेजमध्ये प्रवेश मिळणेच किती अवघड असते ते वर्तमान परिस्थिती- [illegible] अनेक मार्ग [illegible] प्रवेश मिळेल [illegible] आहे. पण हा [illegible] अनुभव [illegible] साधन [illegible] जोरावर [illegible] अपेक्षा [illegible] [illegible] आरंभ होतो. हा अभ्यास वाढवीत वाढवीत प्रगतीची वाटचाल सुरू असते. शक्तिपात साधन कुलाचे हे वैशिष्टय आहे की साधक कितीही वेळा नापास झाला, गैरवर्तनी झाला, तरी त्याचे नाव पटावरून कमी केले जात नाही. या

साधनकुलातील विद्यार्थी उत्तीर्ण होऊनच बाहेर पडतो. प्रश्न येतो तो कालाचा. ठराविक कालमर्यादेचे बंधन नसलेले हे साधनकुल आहे. विद्यार्थ्यांना प्रयत्नाला लावणे, जाणीव देत राहणे, वारंवार सत्संगतीची संधी देत राहणे, मधून मधून बहिर्मुख वृत्तीवर आघात करणे, साधनेच्या प्रत्येक पायरीत समाधान देणे इ. सर्व सोयी या साधनकुलात आहेत. [illegible]

[illegible] साधकांच्या बाबतीत आढळते. [illegible] झालेला नसतो. नियमित साधना केली तरी रजोगुणाला आळा बसत जाईल. पण तेही नियमित होत नाही. म्हणून कालापव्यय होत असतो. साधकाच्या वृत्तीमध्ये परिवर्तन घडविणे हे साधनेचे उद्दिष्ट आहे. या उद्दिष्टाला हेतू साध्य करण्यासाठी साधना क्रियाशील होते. स्थूल आणि सूक्ष्म शरीरामध्ये परिवर्तन घडविण्यासाठी साधनेतील क्रिया होत असतात. साधकाने नियमित साधना करताना जे लक्ष ठेवण्यास सांगितले आहे ते परिवर्तनाच्या जाणिवेसाठी सांगितले आहे. अंतर्मुख होऊन लक्ष ठेवीत गेले पाहिजे. क्रियेचे कारण ओळखून काढता आले तर उत्तमच, पण क्रियेचे कारण ओळखता आले नाही तरी क्रियेचा परिणाम ओळखता आला पाहिजे. यासाठी साधनाक्रिया आणि परिणाम यांचेकडे बारीक लक्ष सतत ठेवले पाहिजे. हे सर्व आपोआप होत राहणार आहे. पण आपण हे काय चालले आहे, कशासाठी चालले आहे, हे समजून घेतले पाहिजे. स्थिती समजली नाही तर काहीच समजले नाही असे असते. पुष्कळ समजत असले आणि तशी स्थिती नसेल तर त्या समजण्याला काहीच अर्थ नाही. शक्तिपात साधनेने साधक चांगल्या स्थितीमध्ये प्रवेश करीत असतो– सावध राहून त्या स्थितीचे आकलन करून घेणे हे निरीक्षणाने साध्य होते. ही समज जसजशी वाढत जाईल

[illegible]

नाही. भाऊरावांच्या मनाला शांतता काही येत नव्हती. मन अनेक ठिकाणी जात होते. भाऊरावांनी महाराजांना पुनः आपली हकीगत कळविली. त्यात आपण काय करतो, कसे राहतो, हे लिहिले. आपल्यावर प्रपंचाची फार मोठी जबाबदारी असल्याने परमार्थात ते एक विघ्नच आहे. ही आत्मकहाणी पुनः महाराजांना निवेदन केली. भाऊराव आळंदीला जाऊन श्रीज्ञानेश्वरांचे दर्शन घेऊन आले. पाकिटातून पत्राबरोबर बुक्का आणि प्रसादही सादर केला. महाराजांनी या पत्राला दिलेले उत्तरही अप्रतिम आहे. महाराजांचे हृद्गत त्यांच्याच शब्दा-शब्दातून पाहू. सत हृदयाचे दर्शन यातून होत असते. अशी पत्रे म्हणजे नेमके मार्गदर्शन असते. साध्या सोप्या शब्दातून तत्त्वांचे मर्म स्पष्ट होते.

या पत्रात भाऊरावांनी आणखी असे लिहिले की "मी सध्या प. प. श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराज पुण्यात आहेत तर त्यांच्या दर्शनास जाऊन येऊ का ?" स्वामींचा वर्णाश्रम आचाराबद्दल कटाक्ष असे. म्हणून त्यांचेकडे कसे जावे, कसे बोलावे याचे मार्गदर्शन म्हणून महाराजांनी महत्त्वाची वाक्ये लिहिली. डॉ. बेंद्रे यांनाही पत्र पाठवून स्वामींच्या दर्शनास जा असे लिहिले नाही. कारण डॉक्टर नुकतेच जर्मनीला जाऊन आलेले होते. त्यांच्या राहणीत आधुनिकपणा आलेला होता. स्वामींना ते आवडणार नाही. मग स्वामी या दीक्षा घेतलेल्यांना टीकात्मक बोलतील. त्यावर ही मंडळी आक्षेप घेतील आणि विनाकारण स्वामींची नाराजी होईल. शिष्य असलेल्यांना हे बरे नाही. श्रीलोकनाथ तीर्थ स्वामी महाराजांचा गुरुत्वाचा अधिकार फार मोठा होता. ते संकल्पाने दीक्षा देत तशी संकल्पाने बंदही करीत असत. याची महा-राजांना जाणीव होती, म्हणून सावध राहण्यासाठी भाऊरावांना सूचना देऊन असे सुचविले की स्वामींच्या दर्शनाला जा, पण डॉक्टरांना बरो-बर नेण्याचा आग्रह धरू नका. डॉक्टर नुकतेच जर्मनीहून आलेले आहेत.

आणखी थोड्याच दिवसात त्यांची पूर्वीसारखी राहणी होईल. ते या मार्गातले आहेत. त्यांना पाश्चात्त्य राहणी रुचणार नाही. हा तात्कालिक प्रभाव आहे. असा सर्व भाव हे सुचविण्यात होता. म्हणून भाऊरावांना काही अणखर वाटले नाही किंवा भाऊरावांनी डॉ. बेंद्रे यांना पत्र दाखविल्यावर त्यांचाही कोणत्या प्रकारचा गैरसमज झाला नाही. उलट त्यांनाही आत्मपरीक्षणासाठी मार्गदर्शनच झाले. असो. ते पत्र असे–

श्रीगुरुःशरणम्

सोलापूर

६२२ दक्षिण कसबा ३–४–४३

सप्रेम आशीर्वाद विशेष—

आपले सविस्तर पत्र व श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचा बुक्काप्रसाद मिळाला. फार आनंद झाला. श्री. यशवंतराव १५ दिवसापूर्वी शेतीच्या गावी गेले आहेत. चार दिवसांत परत येतील. वडिलांच्या इच्छेप्रमाणे वागण्याचे आपले व्रत आहे हे पाहून अत्यंत संतोष होतो. गृहस्थाश्रमात कुलधर्म कुलाचार अवश्य केले पाहिजेत. " गृहस्थो यदि जुहुयान्न दद्यादपि नेश्वरि। पूजयेद्विधिनानैव क्वः कुर्यादेतदन्वहम् ॥ " भगवान् शंकर पार्वतीला म्हणतात, गृहस्थ जर विधिपूर्वक यज्ञ दान करणार नाही तर हे नित्य कोण करील! गृहस्थाश्रमात निष्काम भावनेने पण कर्तव्य म्हणून या गोष्टी करणे योग्यच आहे.

प्रपंच हे विघ्न नसून त्याच्याबद्दल असलेली आसक्ती हे विघ्न आहे. चित्तशुद्धीकरता सदाचार व चित्त शांतीकरता उपासना करीत राहून सद्‌गुरुभेटीकरता आर्ततेने आयुष्य कंठण्यापेक्षा मनुष्य अधिक काय करू शकेल ? चित्ताची योग्य तयारी झाल्यावर ईशकृपेने सद्‌गुरु लाभ होऊन जीव कृतार्थ होतो. त्याच्यापूर्वी चित्ताची तयारी नसता जरी सत्पुरुषाची कृपा झाली तरी ते चित्ताची तयारी होण्याकरिता अधिकारानुरूप साधनच सांगतील. या संबंधी आपली समक्ष भेट झाली म्हणजे बोलता येईल. श्रींची आज्ञा झाल्याशिवाय दीक्षेचा विचार करण्याचे कारण नाही. श्रीस्वामी महाराजांचे दर्शनास आपण जाता हे उत्तम आहे. डॉ. बेंद्रे वगैरे मंडळींना दर्शनास जाण्याबद्दल मी लिहिले

नाही, याचे कारण अलीकडील मंडळींना सत्पुरुषांचे जवळ कसे वागावे याची माहिती नसते. कदाचित् मर्यादेचे उल्लंघन होण्याचा संभव असतो. शेंडी आहे का ? संध्या करता का ? असे विचारले तर चमत्कारिक स्थिती होते. अधिकोत्तर बोलले तर त्यावर आक्षेप घेण्याची इच्छा होते व त्या योगाने त्यांची नाराजी होण्याचा संभव अधिक म्हणून दीक्षा घेतलेल्यांनी अत्यंत जपूनच वागावे लागते. आपणास सत्पुरुषांचा सहवास असल्याने अधिक लिहिण्याचे कारण नाही. आपण श्रीरमण महर्षींच्या दर्शनास येथे अवश्य उतरून जावे. श्रीस्वामी महाराज थोड्याच दिवसांत जाताना गोकर्णास जाणार आहेत. तिकडून परत येईपर्यंत चैत्र अखेर मीही त्यांच्या सेवेकरिता पुण्यास येणार आहे.

क. हे आ.   आपला

वा. द. गुळवणी

वरील पत्रात उल्लेख केल्याप्रमाणे भाऊराव आठवले दक्षिणेस अरुणाचलम येथे असलेल्या श्रीरमण महर्षी यांच्या दर्शनास जाताना सोलापूरला महाराजांचे दर्शन भेट घेऊन पुढे गेले. श्रीरमणमहर्षींच्या आश्रमात दोन दिवस राहिले. श्रीरमणमहर्षींचे दर्शन व भेट निवांतपणे झाली. त्यांना स्वतःची माहिती सांगताना श्रीगुळवणी महाराजांच्या साधनमार्गाचा उल्लेख केला. त्यांनी मला ध्यानाला बसायला सांगितले तसा मी रोज बसतो. पण अद्याप मला काही अनुभव नाहीत. तेव्हा त्यांची दीक्षा घ्यावी का? अशा प्रकारे माहिती सांगितली. त्यावर श्रीरमण महर्षींनी दिलेले उत्तर फार महत्त्वाचे आहे. वास्तविक श्रीरमणमहर्षींची व महाराजांची कधी भेट झाली नाही किंवा पत्रव्यवहारही झाला नाही. उलट रमणमहर्षींची प्रसिद्धी वृत्तपत्रातून वाढलेली दिसत होती, तशी महाराजांची नव्हती. त्यावेळीही या उभयतांचा परस्पर संबंध-वा-परिचय कुठेच आढळत नाही. (पुढे महाराज दक्षिण यात्रेला गेले तेव्हा मुद्दाम अरुणाचलम्‌ला जाऊन महर्षींच्या समाधीचे दर्शन घेऊन आले).

श्रीरमण महर्षींनी महाराजांना आपल्या दिव्यदृष्टीने ओळखले आणि भाऊरावांना म्हणाले, " आपण सांगता ते महापुरुष सूर्यासारखे तेजस्वी आहेत. त्यांची दिव्यसाधना आपणाला सहन होणार नाही. आपला भक्तिमार्ग खरा. ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास ठेवा. " महाराजांचे

मोठेपण सत्पुरुषाच्या मुखातून बाहेर पडते तेव्हा इतरांना त्या मोठेपणाची शाब्दिक जाणीव होते.

भाऊराव महाराजांना भेटले, ही हकिगत सांगतली. तेव्हा महाराज म्हणाले, " परमार्थ मार्गात असले म्हणजे वाटचाल श्रीगुरुकृपेने चालू राहते. तुम्हाला जेवढे सोसवेल तेवढीच साधना होत जाईल. नियमित ध्यानात बसायचे सोडू नका. बाकी सारे साहाय्यक होतेच. येत जा. पत्र पाठवीत जा. "

पुढे भाऊराव पावसला जाऊन श्रीस्वामी स्वरूपानंदांचे दर्शन व भेट घेऊन आले. फलटणला श्रीउपळेकर महाराजांकडे जाऊन आले. या संतांचे श्रीज्ञानेश्वरीचे कार्य मोठे आहे. त्या ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास भाऊरावांनी नित्यक्रमात ठेवला. या चरित्र संकलन कार्याच्या निमित्ताने त्यांची भेट घेण्याचा अनेकदा योग आला. त्यातून पत्रे, माहिती मिळाली. त्यांचे वय ८० चे वर होते. ऐकण्याचे मान कमी झाले होते. शरीरही कृश झाले होते. परंतु महाराजांबद्दल मोठ्या आदरभक्तीने बोलले. आठवणी पत्रे दिली. त्यामुळे हा ग्रंथ अल्पकाळात आज प्रकाशात आला. त्यांचे चिरंजीव डॉक्टर आहेत. ते महाराजांकडे येत असत. महाराजांचे त्यांच्यावर मोठे प्रेम असे. महाराजांच्या पंगतीला भोजनप्रसादाचा योग या पितापुत्रांना लाभला आहे.

एका गायत्रीउपासकाच्या दीक्षेचा अनुभव

श्रीसद्गुरु वस्तु वर्णवेना। शब्दाने ती आकळेना।
युक्त्या प्रयुक्त्या नाना। कोणी का करेना ॥ १ ॥
अहो ती वस्तु शब्दापलिकडे। वर्णनाच्याही पुढे पुढे।
जेथे विरती बुडबुडे। अहंतेचे कल्पनेचे ॥ २ ॥
सद्गुरु आहे शब्दापलीकडे। आम्ही सारे अलीकडे।
हे विचित्र कोडे। शब्दाने कोण सोडवील ? ॥ ३ ॥
आधी कल्पना निमाली। अहंवृत्ती विरली।
शब्दस्फूर्ति थांबली। म्हणजे सद्गुरु भेटती ॥ ४ ॥
ते खरे सद्गुरु दर्शन। रोम रोमांचित होऊन।
नेत्री धारा लागून। निःशंक जाणीव होईल ॥ ५ ॥

अहो श्रीसद्‌गुरुनाथा । निराकारा गुणातीता ।
भक्तांसाठी गुणाकार होता । शब्दांकी हासोनी ।। ६ ।।
शब्दाने होते स्मरण । स्मरणाने रमते मन ।
रमता जाते विरून । शून्य गगनात ।। ७ ।।
आपले शून्य गगनीचे स्थान । गाठायचा सोपा सोपान ।
करावे स्मरण साधन । पोचवी त्वरित ठिकाणा ।। ८ ।।

श्रीसद्‌गुरूंच्या जीवनगंगेचा पार लागणे अवघड आहे. मुमुक्षूंना गंगेचा पार पाहण्याचा विचार अपेक्षित नाही. या गंगेतच आत्मार्पण करून जीवनमुक्त व्हावयाचे आहे. म्हणून सद्‌गुरूंच्या जीवनगंगेत आपण बुडी मारीत आहोत. पण मृत्यूच्या भीतीने पुन: पुन: डोके गंगेतून बाहेर काढीत आहोत. " जो डूबत है वही तरत है " ही स्थिती यावी म्हणून तर अखंड स्मरण चालू आहे.

श्रीसद्‌गुरूंच्या जीवनातील प्रत्येक कृति–प्रसंग–घटना शब्द न् शब्द साधकांना संजीवनी आहे. मनुष्य जीवनाचे सार्थकत्व कशात आहे ? ते कसे प्राप्त करावयाचे ? याचा प्रत्यक्ष पाठ म्हणजे श्रीसद्‌गुरूंचे जीवन आहे.

निवृत्तीनंतर महाराज सोलापुरात आहेत. तेथून सर्व व्यवहार चालू आहेत. त्यांच्याच पत्रातून या व्यवहारांची नोंद आहे. अशा काही विशेष नोंदी पुढे लिहीत आहे– जाने. १९४३

१. " पुण्यात शंकरराव मार्कंड यांच्या नवीन बंगल्यात श्रीदत्त जयंतीचा उत्सव उत्तम साजरा झाला. भरपूर भंडारा झाला. सर्व खर्च शंकररावांनी केला. आपल्या सर्व मंडळींनी फार मोठे सहकार्य केले हे वृत्त समजून संतोष झाला. "

२. " हैद्राबादहून रा. श्रीपतराव हे मोहरमची १२ दिवसांची सुट्टी असल्याने गेल्या शुक्रवारी येथे आले आहेत. रोज चार वेळा साधनेस बसतात. त्यांचे फार उत्तम चालले आहे. "

३. " सौ. ताई पानवलकर यांनी पाठविलेल्या शेवग्याच्या शेंगा मिळाल्या. त्यांची [illegible] पुन: असे श्रम घेऊ नयेत असे त्यांना सांगावे. "

४. " महायोग विज्ञानातील ४ ते १० भागांचे भाषांतर झाले.

पुढचा भाग चालू आहे. हे भाग फार उत्तम आहेत. आपण सर्व मंडळींनी अवश्य वाचावेत. तसेच श्रीशंकरपुरुषोत्तम स्वामींची 'गुरुवाणी' हे पुस्तकही उत्तम आहे. त्यात १०० उपदेश आहेत. आनंदलहरीचे पुस्तक कपाटात आहे ते श्री. वैद्यमास्तर यांचेबरोबर पाठवावे."

फेब्रुवारी १९४३

[illegible]

[illegible] आहे. पण नाडीशुद्धी पूर्ण झाली नसल्याने त्यांना त्रास होत आहे. [illegible] संकल्पाने शक्ति-संचार केला आहे. त्याप्रमाणे स्वेद, कंप वगैरे अनुभवही उत्पन्न झाले आहेत. श्रीकृपेने प्राणायाम व [illegible] [illegible] सुरु झाल्यावर नाडीशुद्धी होऊन त्रास कमी होईल. या सर्व गोष्टी त्यांना समजून सांगाव्यात."

उपासना करणाऱ्या साधकाने सदाचरणाने राहिले नाही तर नाडीशुद्धी होत नाही. त्यामुळे त्याच्या उपासनेत शरीरव्याधीचे अडथळे येत राहतात. [illegible] साधना करणाऱ्या साधकाने कटाक्षाने सदाचाराचे [illegible] पाहिजे. अनेक उपासकांच्या बाबतीत सदाचरण न ठेवल्याने [illegible] झालेले आहेत.

६. "ज्या शक्तीमुळे [illegible] होते, तिच्या आवृत्तीने काय काय चमत्कार घडून येतात हे समजणे [illegible] आहे. या सर्व अनुभवांचा उपयोग साधकाची [illegible] दृढ श्रद्धा बसून साध्य प्राप्त होईपर्यंत साधन अखंड चालू [illegible] आहे. ते चालू असल्याचे वाचून आनंद झाला.

मुलाचे नाव सर्वांना पसंत असल्यास "योगेशचंद्र" असे ठेवावे. म्हणजे सध्या चालू असलेल्या योगाभ्यासाचे स्मरण राहील." श्रीलोक-

नाथतीर्थ स्वामींचे पहिले नाव योगेशचंद्र होते. स्वामींची सेवा नानांच्या सर्व परिवाराला करण्याचे भाग्य लाभलेले. त्यांच्या कृपाप्रसादाचे स्मरण राहील.

या पत्राप्रमाणे नाना भालेराव यांनी आपल्या मुलाचे नाव ठेवले. तोच योगेश भालेराव होय.

मार्च १९४३

७. " वासुदेव याचे पत्र घेऊन त्यांचे मामेसासरे रा. रा. कृष्णाजी पंत कुलकर्णी नायब (जांब येथे हल्ली असतात) आले होते. ते पूर्वी १२ वर्षे सज्जनगडावर होते. त्यावेळी रा. रा. बळवंतराव कासेगावकर यांच्याजवळ खेचरीचा बराच अभ्यास केला होता. आता बंद आहे. त्यांनी दीक्षेबद्दल आग्रह धरल्याने मागील मंगळवारी दीक्षा झाली. आरंभापासून तीन बंधयुक्त प्राणायाम सुरू झाला. सकाळी २ व संध्याकाळी १ तास याप्रमाणे ३ दिवस क्रिया चालू होत्या. नंतर ते जांबला गेले."

८. " सौ. ताई पानवलकर यांना भेटून आशीर्वाद सांगावा व साधनाभ्यास करण्यास सांगावे. अभ्यास केला नाही तर दीक्षा घेण्याचा काय उपयोग ?"

९. " सध्या श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामीमहाराज पुण्यात आहेत, आपण यथावकाश त्यांच्या सेवेत असावे. बरोबरच्या मंडळींना महाराजांचे जवळ नेहमी अत्यंत नम्रतेने व मर्यादेने वागण्याबद्दल सांगत असावे. दीक्षा घेतल्यावर गुरूजवळ कसे वागावे यावद्दल पुढील श्लोक फार उत्तम आहेत. (सप्रेम आशीर्वाद विशेष, या पत्र संग्रहात हे पत्र पहावे. यासंस्कृत श्लोकांचा मराठी अर्थ, 'श्रीसद्गुरुसाधक सुसंवाद' या पुस्तकात पृ. ३४ वर पहावा.) येथे संक्षिप्त देत आहे.

(१) गुरोरग्रे असत्यं नवदेत् । (२) न बहु प्रलपेदपि ।
(३) असत्यं न गुरौ ब्रुयात् । (४) गुरुनिंदा न कारयेत् ।
(५) गुरोरग्रे पृथक्पूजां औधत्यं च विवर्जयेत् ।
(६) गुरोरासनं, शयनं, भूषणं, पादुकां, तथा छायां कलत्रमन्यच्च
यत् तत् स्पृष्टंच पूजयेत् ।
(७) न लंघयेद् गुरोराज्ञा । उत्तरं न वदेत्तथा ।

(८) अभिमानं न कुर्वीत धन–जाति–आश्रम आदिभिः ।
(९) अंगभंगं च लीलां च न कुर्यात् गुरु संन्निधौ ।
(१०) प्रगुरोः सिन्निधौ नैव स्वगुरुं प्रणमेत् बुधः । इत्यादी–

सोलापुरात ग्रंथवाचन आणि लेखन नियमित भरपूर वेळ चालले होते. ‘निरंजन रघुनाथ’ हे चरित्र वाचून काढून ते पुस्तक पुण्याला [illegible] देणारे असे.

खेड (राजगुरुनगर) चे स्वामी प्रज्ञानानंद यांचा साधन अभ्यास

श्रीगुरु महाराजांचे शक्तिजागृतीचे कार्य अखंड चालू होते. या शक्तिदानाला सुपात्र साधक शिष्य भेटला तर साधनेची किती उच्च अनुभूती येऊ शकते याचे एक उदाहरण म्हणजे स्वामी श्रीप्रज्ञानानंद उर्फ श्री कर्वे स्वामी.

श्रीप्रज्ञानानंद सरस्वती स्वामी महाराजांचे पूर्वाश्रमात शिक्षण, प्रपंच, नोकरी झाली. ते पदवीधर होते. बालपणापासून परमार्थाची आवड होती. विपुल वाचन होते. कवित्वशक्ती होती. वयाच्या पंचेचाळीसाव्या वर्षी संन्यास घेतला. राजगुरुनगर येथ व चासकमान येथील राममंदिरात अनेक वर्षे वास्तव्य होते. रामचरित मानस ग्रंथावर विपुल लेखन केले. स्तोत्र–काव्यादि लेखनही केले. वेदांतावरही विपुल लेखन केले. आयुष्याच्या उत्तरार्धात मराठवाड्यातील परांडे येथे वास्तव्य. तेथेच प्रायोपवेशनाने देह समाप्ती केली. तेथे त्यांची समाधी आहे.

हे श्रीकर्वेस्वामी श्रीगुरुमहाराजांकडे १९४३ मध्ये आले. त्यांना महाराजांच्या कुंडलिनी जागृती विद्येची अनुभूती घेण्याची इच्छा झाली. स्वामींचे पारमार्थिक जीवन पाहून महाराजांनी त्यांना दीक्षा दिली.

[illegible] अनेक [illegible] दीक्षा [illegible]
[illegible] दीक्षा देताना महाराज स्वतः त्यांना [illegible]
[illegible] स्वीकारून भूमिका [illegible] प्रमाणे [illegible]
करून नमस्कार घेत नसत. याप्रमाणे २८ [illegible]
श्रीकवेस्वामींना नमस्कार करून महाराजांनी त्यांना आसन [illegible]
सांगितले व त्यांचेवर कुंडलिनी जागृतीची कृपा केली. दीक्षा झाल्यावर स्वामी चासकमानला गेले. स्वामी विरक्त वृत्तीचे होते. त्यांनी चिकाटीने साधना केली. ते त्यांच्या साधनेतील अनुभव श्रीगुरुमहाराजांना कळवीत असत. महाराजांचे त्यांना उत्तर जात असे. महाराज स्वामींचे अनुभव इतर साधकशिष्यांना प्रेरणा देणारे, उत्साह वाढविणारे आणि साधनेवरील श्रद्धा वाढविणारे अनुभव म्हणून सांगत. सोलापूरहून पुण्यास श्री. नाना भालेराव यांना पाठविलेल्या एका पत्रातील स्वामींच्या बद्दलचा मजकूर पुढीलप्रमाणे आहे.

"खेडहून स्वामींची पत्रे येतात. आता त्यांचा तीन तास केवल कुंभक होत आहे. तेथेच राहणार आहेत. अधिकारी साधकाची या अभ्यासात कोठपर्यंत प्रगती होऊ शकते याचे हे उत्तम उदाहरण आहे. आळस सोडून वैराग्यपूर्वक अभ्यास केला पाहिजे."

१६–२–४४

दुसऱ्या एका पत्रात महाराज श्रीकवेस्वामींच्या संबंधी लिहितात–

"खेडच्या स्वामींची पत्रे वरचेवर येत असतात. त्यांचा साधनेतील अनुभव फारच उत्तम आहे. चार तास केवलकुंभक होणे ही गोष्ट सामान्य नव्हे."

२६–२–४४

वाडीच्या स्वारीला 'पगडी' करून पाठविली

महाराजांची वाडीच्या देवावर अपार भक्ती होती. ही सतत आपण पाहात आलो आहोत. त्याचा हा एक पुरावा पहा. वाडीहून 'स्वारी'च्या डोक्याचे माप मागवून पगडी तयार करविली. नोकरी सुटलेली. सोलापुरात मुक्काम. पण कशात काही उणे नाही. सोलापूरहून 'पगडी' वाडीला पाठविली. स्वारीची पगडी किती उत्तम असते हे

पालखीत स्वारी ठेवली म्हणजे त्याहाळून पाहिल्यावर समजते. खऱ्या रेशमाची, खरा जर असलेली, म्हणजे महाग असणारच. पण देवकार्यात महाराजांच्या डोक्यात स्वस्त-महाग बिलकूल नसते. देवासाठी उत्तम वस्तू घेण्याचा त्यांचा नेहमीच कटाक्ष असे. पगडी स्वारीच्या मस्तकास उत्तम बसली. ती देवाच्या मस्तकावर पाच दिवस होती, याचे समाधान व आनंद महाराजांना झाला. तो मजकूर असा– " गोदावरीचे वाडीहून काल पत्र आले. पगडी देवाच्या मस्तकास उत्तम बसली व पंचमीपर्यंत पाच दिवस सतत मस्तकावरच होती. कारण पाच दिवस स्वारी खालीच असून पोषाक उतरत नाहीत. योग्यवेळी पगडी पोचली हे फार उत्तम झाले." सगुणभक्तीतही महाराज समरस होत असत. विश्वव्यापक परमात्मा सगुणातही आहे ही श्रद्धा असली म्हणजे भक्त येथेही रमतो. अनुभवी भक्ताला सगुण किंवा निर्गुण यामध्ये विकल्प नसतो.

काशीस जाताना–खापरखेड्यास–भक्तांनी मोहवून टाकले

मार्च १९४४ मध्ये प. प. श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामीमहाराज यांची प्रकृती ठीक नाही असे समजल्यावरून महाराज काशीकडे निघाले. मुंबईला दोन दिवस मुक्काम केला. कलकत्ता मेलने, त्यावेळचे रेल्वेचे इंटरचे तिकिट काढून वाटेत पिपारिया स्टेशनवर उतरून, टांगा करून ६ मैलावरील खापरखेड्यास महाराज गेले.

वास्तविक खापरखेडे मध्यप्रदेशातील छोटे गाव, पण या गावात महाराजांचे अनेक अनुगृहीत शिष्य आहेत, खापरखेड्यातील बारेलाल वर्मा हे सर्वात प्रथम दीक्षा घेतलेले साधक. त्यांना श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांचा सहवासही लाभलेला. पुढे संबंध वाढले ते श्रीगुरु-महाराजांचे. हळूहळू त्या छोट्या गावात पन्नासचे वर अनुग्रही झाले. त्यामुळे महाराजही अनेकदा खापरखेड्यास जात असत. यावेळी काशीला जाताना महाराज खापरखेड्याहून काशीला गेल्यावर पुण्या–सोलापूरला पाठविलेल्या पत्रात खापर खेड्यातील भक्तांसंबंधी फारच समाधान व्यक्त केले आहे.

रात्री १२ वाजता दोघांना दीक्षा

महाराजांच्या दीक्षेचे अनेक प्रसंग आपण पाहिले आहेत. यावेळचा

दीक्षा देण्याचा प्रसंग फारच अभूतपूर्व आहे. खापरखेड्यात काही वेळा नवीन नेहमीच्या पद्धतीने झाल्या. सामुदायिक बैठकाही झाल्या. महाराजांवर भक्ती प्रेमाचा पूर लोटला होता. भोळ्या हृदयाची भक्ती अचाट करणारी असते. आपल्या गावातील अनेकांनी महाराजांची दीक्षा घेतल्यापासून त्यांच्यात पडलेला फरक पाहिला होता. त्यामुळे दीक्षेची प्रार्थना करणारेही अनेक तयार होत होते. महाराज त्यातले त्यात दीक्षा देताना साधकाची जिज्ञासा–भक्ती-श्रद्धा वाढीस लावण्याच्या दृष्टीने ‘पुढे पाहू’ ‘एवढा जप करा मग दीक्षा होईल’ अशी आश्वासने देत होते. तरी भक्तीश्रद्धेच्या जिज्ञासूंना ही सबुरी सहन होत नव्हती.

यावेळी दीक्षा मागणाऱ्या काही भक्तांना ‘पुढे पाहू’ असे आश्वासन महाराजांनी दिले. पण त्यातील दोघांची दीक्षेसाठी कमालीची व्याकुळता पाहून महाराज द्रवले. रात्रीच्या दोन वाजताच्या गाडीने काशीला जायचे होते. जाण्याची सर्व तयारी झाली होती. सर्व शिष्य साधक निरोप देण्यासाठी गोळा झाले होते. महाराज जाणार म्हणून सर्वजण गहिवरले होते. अनेकांच्या डोळ्यांना अश्रुधारा लागल्या होत्या. पुन: पुन: दंडवत घालीत होते. तोंडातून शब्द फुटत नव्हता. रात्री बाराची वेळ. कंदील–बत्त्याच्या उजेडात हे सारे चालले होते. त्या दोन भक्तांनी महाराजांचे पाय घट्ट धरून–रडत रडत प्रार्थना केली. “महाराज हमें ठुकराकर जाएँगे तो हम जिंदे नहीं रहेंगे। अबही हमें दीक्षा देकर आपके शिष्य बनाइये। हम आप कहेंगे सो करेंगे। कृपा कीजिए।” महाराजांनी त्यांची पाठ थोपटली. हातपाय तोंड धुऊन येण्यास सांगितले. इतरांना जागा मोकळी करण्यास सांगितली आणि रात्री बारा वाजता त्या दोघांना महाराजांनी दीक्षा दिली.

यासंबंधीचे पत्रच वाचनीय आहे.

॥ श्रीगुरु: शरणम् ॥

काशी

२५–३–४४

श्री. भुजंगराव भालेराव यांसी सप्रेम आशीर्वाद विशेष–

श्रीस्वामी महाराजांची प्रकृती बरी नसल्याचे रा. रा. शंकररावांचे पत्र आल्याने मी गेल्या रविवारी मेलने मुंबईला जाऊन तेथे दोन दिवस

राहून बुधवारी कलकत्ता मेलने इंटरचे तिकिटाने निघून गुरुवारी पिपारिया स्टेशनवर उतरून खापरखेड्याला ६ मैल टांग्यातून गेलो. तेथील लोकांची श्रद्धा व प्रेम पाहून आपल्या ठिकाणी अशी श्रद्धा व प्रेम नाही याबद्दल मनाला लाज वाटते. शहरातील व खेड्यातील लोकांत फार अंतर आहे. शुद्ध प्रेम आज खेड्यात पाहण्यास मिळते तसे शहरातून पाहण्यास मिळत नाही. तेथे रात्री १२ वाजता नवीन दोन दीक्षा उत्तम झाल्या. आणखी १०।१२ मंडळी स्टेशनपर्यंत पाठी लागून आली होती. परंतु नाइलाजाने त्यांना मागे परतावे लागले. श्रीस्वामी महाराजांची प्रकृती बरी नसल्याने राहणे शक्य नव्हते. म्हणून मेलने निघून आज सकाळी पाडव्याच्या मुहूर्तावर श्रीस्वामी महाराजांच्या चरणाजवळ सुखरूप येऊन पोचलो. त्यांची प्रकृति बरी आहे. काळजी नसावी. शंकरराव १५ तारखेस इकडे येतील तोपर्यंत मला येथे रहावे लागेल. सर्वांना यथोचित न. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

काशीत प. प. श्रीशंकरपुरुषोत्तम तीर्थस्वामीमहाराज यांच्या प्रथमदर्शनाचा योग

श्रीगुरुमहाराज काशीस गेले. आश्रमाच्या जागा पाहण्याचा कार्यक्रम सुरू झाला. आश्रमाच्या निमित्ताने येणे झाले. सद्‌गुरु स्वामीमहाराजांच्या सहवासाचा लाभ सुरू झाला. जांबवंतसिंहाची भेट झाली. जागेच्या निमित्ताने बोलायला एक मोठा विषय झाला. स्वामी नको म्हणत होते आणि प्रारब्धाचा योग इतरांना स्वस्थ बसू देत नव्हता. स्वामींचा आश्रम झाला पाहिजे या निर्धाराने शंकरराव मार्कंडांनी नेट लावला. स्वामींनी सर्व बाजूंनी आपली सुटका करून घेतली. केवळ शंकरराव मार्कंडांची इच्छा म्हणून आश्रमात राहण्यास तयार झाले. स्वामींनी संमती दिली म्हणून आश्रमाच्या हालचालींना वेग आला होता.

या निमित्ताने महाराजांचा काशीत मुक्काम होता. स्वामींची दीक्षा होऊन दोन तपाचा काळ लोटला, पण स्वामींचे गुरु श्रीशंकर पुरुषोत्तमतीर्थ स्वामीमहाराज यांच्या दर्शनाचा योग काही महाराजांना आला नाही. पूर्वी काशीत आले होते तेव्हा स्वामीजवळ हा विषय काढला होता परंतु स्वामी म्हणायचे "पुढे पाहू." या मुक्कामात एकदा स्वामीजी त्यांना म्हणाले, "तुम्हारे इस मुकाम में हम हमारे श्रीगुरुदेव श्रीशंकर पुरुषोत्तम तीर्थ स्वामी महाराज के दर्शन के लिये जायेंगे पर कब जायेंगे यह योग्य समयपर बताऊंगा।" श्रीगुरुमहाराजांची बरेच दिवसांची इच्छा यावेळी पूर्ण होण्याचा योग आला.

स्वामींनी 'योग्य वेळी' सांगेन या शब्दात रहस्य होते, ते पुढील प्रसंगाने लक्षात येईल. गुरुमहाराज त्यांचेकडे येणाऱ्या जिज्ञासूंना 'योगवाणी' पुस्तक वाचावयास सांगत. ते छोटीगैबीच्या पत्त्यावरून मागवून घ्यावे लागे. महाराष्ट्रातून ग्रंथाची मागणी वाढल्यामुळे–त्याच्या अनेक पुनरावृत्तीही काढाव्या लागल्या. श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामींच्या शिष्याचे हे कार्य सुसूत्र चालल्याचे पाहून त्या शिष्याला भेटण्याची इच्छा बरेच दिवस प. प. श्रीशंकर पुरुषोत्तम स्वामी महाराजांच्या मनात होती. या काळात कोणी एक जण ग्रंथ घेण्यासाठी छोटीगैबीच्या आश्रमात गेले. तेथे श्रीशंकर पुरुषोत्तम स्वामीमहाराजांचे दर्शन घेतले, आणि 'योगवाणी' पाहिजे म्हणून सांगितले. त्यावर स्वामींनी चौकशी केली. त्या चौकशीत 'गुळवणी' येथे काशीतच आहेत म्हणून समजले. तेव्हा स्वामींनी आश्रमातील एका शिष्याबरोबर निरोप दिला की "लोकनाथ को कहो कि तुम्हारे गुळवणीजी शिष्यको देखना है। तो उन्हे लेकर आश्रममें आना।"

आश्रमातला निरोप आला तेव्हा दोघेही हजर होते. तो निरोप ऐकल्यावर स्वामींनी त्या गुरुबंधूबरोबर निरोप दिला की "आज दोपहर हम दोनों जरूर आयेंगे।" निरोप घेऊन ते आश्रमीय गुरुबंधू गेले. मग स्वामी वामनरावांना म्हणाले "अपने गुरुको जब शिष्यका स्मरण होकर उसे मिलनेकी इच्छा निर्माण होती है उसी समय गुरुके दर्शनको जाना बहोत अच्छा होता है। ऐसे समय गुरु अपने शिष्यको देखकर बहोत प्रसन्न होते हैं। वामन ! इसी समय के लिये मैंने तुझे रोका था।

अब आज दोपहर हम जायेंगे। देखो वामन! हमारे गुरुदेवके दर्शनको जाना है। गुरुपूजन अच्छा होना चाहिए। फल-हार-मिठाईयाँ लेके आना। जो तैयारी करना है कर लो।"

आज आपल्याला परम गुरुदेवांचे दर्शन होणार याचा फार मोठा आनंद महाराजांना झाला. मनातील भावभक्तीने भराभर साकाररूप धारण केले. गुरुपूजनाचे [illegible] बाजारात [illegible] घेतली. [illegible] असे सारे काही खरेदी केले. [illegible] साहित्य [illegible] तसेच आणखी दुसरे पूजासाहित्य [illegible] परमगुरूंच्या [illegible] आपल्या [illegible] पूजा करण्याची इच्छा झाली. म्हणून [illegible] आले.

[illegible] हमारे गुरुदेवकी पूजन बहोत बढिया होगी। बहोत अच्छा किया वामन!"

मग दोघांचे भोजन-विश्रांती झाली. आता छोटीगैबीत जायला निघायचे तेवढ्यात महाराज स्वामींना म्हणाले "स्वामीजी जरा आसनपर बैठिये।" महाराजांनी स्वामींची पूजा केली. कपाळी अष्टगंध लावले. उत्तम हार गळ्यात घातला. वस्त्र श्रीफल व दक्षिणा पुढे ठेवली. फळांची करंडी आणि पेढ्याची पेटी ठेवली, साष्टांग नमस्कार घातला. स्वामींनी अत्यंत प्रसन्नतेने वामनच्या पाठीवरून हात फिरवला. महाराजांनी रिक्षा आणली. स्वामींनी आपली पूजा तेथेच काढून ठेवली, छाटी सावरली. दंड घेतला आणि ही गुरुशिष्यांची जोडी आपल्या मूळच्या गुरुगृही निघाली.

एक सुखद दुरुस्ती

काशीला जाताना श्रीगुरुमहाराज खापरखेडे येथ गेले होते, तेथे रात्री बारा वाजता दोन दीक्षा झाल्या, इ. मजकूर आपण वाचला आहे. त्यासंबंधी श्रीगुरुमहाराजांच्या मुखातील शब्दांचा कागद जरा उशीरा आढळला. त्यामध्ये तर स्वतः त्यांनी सांगितले की त्या दोन दीक्षा पिपारिया स्टेशनवर झाल्या आहेत. हा प्रसंग आणि खापर-खेड्यासंबंधीचे महाराजांच्या मुखातील अनुभव खाली देत आहे. प्रसंग नुकताच वाचनात आलेला असल्याने ही दुरुस्ती वाचकांना सुखद वाटणारी आहे. इतकी चांगली माहिती वगळणे किंवा अशा माहितीची उपेक्षा करणे मनाला बरे वाटत नाही. ही माहिती मिळालीच नसती तर गोष्ट निराळी. म्हणून संदर्भ व खुलासा देऊन लिहीत आहे. मागील माहितीमध्ये ही भर आहे.

"पिपारिया रेल्वे स्टेशन–तेथून थोड्या अंतरावर खापरखेडे गाव. तिथं इतकी दीक्षा घेतलेली माणसे आहेत की मलाच कल्पना नाही. मला काशीला जायचं होतं– वाटेत इथं थांबलो.

खरं प्रेम–अकृत्रिम प्रेम करणारे लोक खेड्यातच आढळतात. शहरात बिलकूल नाही. मी रात्रीच्या गाडीने जाणार तरी सहा मैल स्टेशनवर पोचवायला सर्व मंडळी आली होती. रात्रीचे बारा वाजलेले, गावापासून स्टेशन दूर अंतरावर– पण मंडळी पायी आली. प्रेमापोटी आली.

स्टेशनवर मंडळी म्हणाली "या दोन बायांना दीक्षा द्याच". पुष्कळ सांगून पाहिलं ! पण मंडळी ऐकेनात ! त्या स्त्रिया तर रडत होत्या ! "दीक्षा झाली नाही तर आम्ही मेल्यातच जमा !" मी आजूबाजूला पाहिलं. स्टेशनवर गर्दी नव्हती. असलेली मंडळी [illegible] आपलीच होती. स्टेशनच्या प्लॅटफॉर्मवरच, पण एका बाजूला [illegible] भोवताली सर्वांना उभे राहायला सांगितले आणि मध्ये [illegible] बसायला सांगितले. आणि झाली की दीक्षा, त्या दोन [illegible] त्या बायांना अशा क्रिया झाल्या की विचारू नका. सर्वांना [illegible]

यला सांगितले होते म्हणून त्या लोकांना आलेला वेग आवरावा लागला. नाहीतर साऱ्या स्टेशनवर गोंधळ उडाला असता. शक्तिजागृतीचे काय अनुभव येतील, सांगणे कठीण आहे. असा स्टेशनवर दीक्षा देण्याचा हा माझा पहिला आणि शेवटचा प्रसंग होता. वेळ आल्यावर स्थल काय आणि क्षण काय थांबायला तयार नसतो. ही मनुष्यशक्ती नसते. ईश्वरी सामर्थ्याचा हा अनुभव आहे.

सर्व मंगल मांगल्ये शिवे सर्वार्थ साधिके ।
शरण्ये त्र्यंबके गौरी नारायणी नमोऽस्तुते ॥

खापरखेड्यातील लोकांची निष्ठाच काही अपूर्व ! म्हणून त्यांना अनुभवही तसेच येतात. खापरखेड्याचा एक माणूस मला शोधत शोधत कल्याणला आला. माझा पत्ता माहीत नाही– काही नाही. खेड्यातील माणूस ! शहराची काय कल्पना त्यांना ? तरी रेल्वेने कल्याणला आला. स्टेशनवरच थांबला. कुठं जायचं– कसं जायचं– काहीच कल्पना नाही. कल्याण स्टेशनबाहेर कुठेतरी आडबाजूला शौचाला गेला. तेथे त्याला एक आकृती दिसली. अंधुकसर उजेड होता. ती व्यक्ती कोण, काही कळले नाही. त्या व्यक्तीसारख्या आकृतीने पुण्याचा पत्ता–नाव सांगितले. या माणसाचा त्याच्यावर विश्वास बसला. ते नाव आणि पत्ता लक्षात ठेवून तो खापरखेड्याचा माणूस पुण्यात २० नारायण पेठेत रात्री अकरा वाजता आला. दार ठोठावलं ! कुणी पत्ता सांगितला माहीत नाही, पण त्या शब्दावर विश्वास ठेवून आला तो ! त्याला दीक्षा हवी होती. झाली दुसरे दिवशी.

याच खापरखेड्याची दोन भक्त मंडळी होशंगाबादला मी तेथे येणार हे समजले म्हणून मी येण्याच्या आठ दिवस आधी येऊन वाट पाहात राहिली. त्यांची माझी चुकामूक होऊ नये– मी आधी येऊन गेलो असे न होवो म्हणून ते दोघे आधी आठ दिवस येऊन राहिले होते. त्यांची ओढच काही विलक्षण ! मी आलो तेव्हा त्यांना असा आनंद झाला की त्यांच्या आनंदाने माझा उत्साहच वाढला. त्यातल्या एकाने आधी दीक्षा घेतली होती. व दुसऱ्याला दीक्षा देण्यासाठी त्याने

आणले होते. त्याला दीक्षा झाली. उत्तम जोरात क्रिया झाल्या. पहिला साधकही रोज समोर साधनेला बसत असे. मोठ्या भक्तिभावाचा तो होता. एकदा पहिल्या साधकाने म्हटले, " तुमच्या पानातला उष्टा पदार्थ मला प्रसाद द्या. " मी त्याला म्हटलं, " तुझी भावना ठीक आहे, पण मला तसं वाटत नाही की आपलं उष्टं कोणाला द्यावं म्हणून ! "

अशी ही महाराजांच्या मुखातून आलेली माहिती आहे. श्रीगुरु-महाराजांच्या काशी मुक्कामातील एका प्रसंगानंतर मध्येच ही लिहावी लागली. आता आपण मनपवनाच्या आधाराने परत श्रीक्षेत्रकाशी येथे श्रीगुरुसान्निध्यात त्यांच्या जीवनगंगेच्या प्रवाहाबरोबर जाऊ !

चौदा तास अखंड समाधि

जयाचेनि बोले धर्मु जिये । दिठी महासिद्धीते विये ।
देखे स्वर्ग सुखादि इये । खेळु जयाचा ॥ १ ॥
म्हणोनि कर्मनिष्ठां वंद्यु । तो ज्ञानियांसि वेद्यु ।
तापसांचा आद्यु । तपोनाथु ॥ २ ॥
अगा योगी जो म्हणिजे । तो देवांचा देव जाणिजे ।
आणि सुख सर्वस्व माझें । चैतन्य तो ॥ ३ ॥
तया एकवटलेया प्रेमा । जरी पाडें पाहिजे उपमा ।
तरी मी देह तो आत्मा । हेंचि होय ॥ ४ ॥ (ज्ञानेश्वरी)

श्रीगुरुमहाराजांच्या जीवनाच्या आकाशगंगेत अनंत गुणांच्या तारका आपापल्या तेजाने विलसत आहेत. आणि आकाश निर्लेप, उदास नि निस्संग आहे त्याप्रमाणे महाराजही सर्वांतून अलिप्त–उदास नि निस्संग आहेत. याचे मुख्य कारण त्यांच्या परमार्थाची भट्टी योगाच्या मुशीतून साकारली आहे. श्रीगुरुकृपेने प्राप्त झालेली परम स्थिती महाराज योगामुळे अखंड ठेवू शकत होते. सामान्य व्यवहारातही ते व्युत्थान अवस्थेत येत नसत, पण ते भावावेशात आहेत, तंद्रीत आहेत किंवा लहर लागेल त्याप्रमाणे व्यवहारात बदल करताहेत असेही कधी दिसत नसे. त्यांचे भाव आत असत आणि सर्व व्यवहार उत्तम यंत्रवत् असे. इंद्रियांना वळणच पडलेले होते. ही त्यांची सहजस्थिती मन–पवन विजयाची स्थिती स्पष्ट करते. ही मन–पवनाची खेळणी " संयतेंद्रिय "

महापुरुष खेळू शकतात. असा 'संयतेंद्रिय' महापुरुष 'योगीराज' असतो.

योगेश्वर श्रीकृष्ण म्हणतात, "अशा योगी पुरुषाच्या शब्दा-शब्दातून धर्माला चैतन्य येते. या महापुरुषाच्या दृष्टीने महाशक्तीची जागृती होते. त्या पुरुषाचा परिसर स्वर्गसुखाने भरलेला असतो. योगी-राजांचे हे सामर्थ्य असते म्हणून कर्मनिष्ठ त्यांना वंदन करतात. ज्ञानी पुरुषांचा ज्ञाननिधी हे योगीराज असतात. तपस्वी पुरुषांचे तपोधन हेच असतात. अहो, ज्यांना 'योगी' म्हणतात ते देवांचेही देव असतात, आणि माझे तर ते सुखाचे सर्वस्व–प्राणालाही प्रिय असे चैतन्य असतात. माझे या योगीराजांवर किती प्रेम असते हे योग्य उपमा देऊन सांगायचे झाले, तर मी देह असून माझ्या देहाचा आत्मा योगीपुरुष असतो."

या प्रकरणात महाराजांच्या समाधीसंबंधी लिहावयाचे आहे. महाराज योगमार्गातील उच्च अवस्थेतील अनुभूती असलेले होते हे जेथे जसे संग्रहात आले तेथे तसे लिहिण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. 'खेचरी' मुद्रा अशीच योगातील उच्चतम स्थिती असून ती महाराजांना साध्य झालेली होती. दुसऱ्यांना या संदर्भात ते मार्गदर्शन करीत, असे या पूर्वी पाहिले आहे. महाराजांचा समाधी प्रसंग हाही एक विशेष आहे. सध्या त्यांचा काशीत मुक्काम होता, श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांबरोबर ते छोटी गैबीतही नुकतेच जाऊन आले होते. 'मी येत जाईन' असे ते परमगुरुदेव श्रीशंकर पुरुषोत्तम तीर्थस्वामी महाराजांना म्हणाले होते. त्याप्रमाणे काशीत असताना ते मधून मधून छोटीगैबीतील आश्रमात जाऊन येत असत. त्यांच्या समोरही साधना करीत.

पूर्वी महाराज एकटेच प्रवास करीत असत. त्यामुळे त्यांच्या-संबंधीची प्रवासातील माहिती कोणी सांगणारा भेटण्याचा योग येईपर्यंत समजत नसे. सांगणाऱ्यालाही सर्व माहिती नसे. अशी स्थिती असून केवळ ईशेच्छा म्हणून छोटीगैबीच्या आश्रमातील एक वृद्ध संन्यासी श्रीप्रणवानंद तीर्थस्वामींच्या मुखातून एकदा माहिती बाहेर आली. श्रीप्रणवानंद तीर्थस्वामींना 'श्री[illegible] महाराज' यांचे नाव सांगणारा कोणीही साधक भेटला तरी त्यांना परम आनंद होत असे. '[illegible] महाराज

का चेला ' त्यांना आप्त–स्नेही वाटे. त्यांना महाराजांची विशेष माहिती नव्हती. पण योगवाणी पुस्तकाची मागणी, महाराजांचा छोटीगैबीत येतील तेव्हाचा सहवास, महाराजांची साधना पाहण्याचा योग–एवढया-वरूनच श्रीप्रणवानंद स्वामी म्हणत " वे हमारे गुरु के चेले का चेला है पर क्या कहू ? साधूके जितने लक्षण बताए गये हैं वे सारे के सारे उनमे ठोंस रूप में भरे हुए हैं। बहुत मीठी जबान, अत्यंत सामान्य आदमीकी तरह रहन सहन, गुरु और शास्त्र निष्ठ, उनकी साधना भी मैंने मेरी आखों से देखी है। "

–असे म्हणून त्यांनी महाराजांच्या साधनेतील एक प्रसंग सांगितला. तो प्रसंग या काळातील असल्याने येथे घेतला आहे. या प्रसंगा-संबंधीची अधिक माहिती पुढील काळातील चरित्र भागात लिहिली आहे.

एकदा श्रीगुरुमहाराज पहाटेच छोटीगैबीतील आश्रमात गेले आणि परमगुरुदेवांना वंदन करून साधनेस बसले. परमगुरुदेव आपल्या या प्रपौत्र शिष्याला, एका स्वतंत्र खोलीत शांतपणासाठी, साधनेला बसण्याची व्यवस्था ठेवीत असत. त्याप्रमाणे आजही पहाटे ५ ला महाराज सिद्धासन घालून बसले. भ्रामरीचा गुंजारव ५/१० मिनिटे प्रथम झाला, आणि श्रीगुरुमहाराजांच्या शक्तीने आज्ञाचक्र भेदून सहस्त्रारात प्रवेश केला. सर्व शरीर चित्रासारखे स्थिर झाले. श्वासोच्छ्वासही होतो की नाही ते कळत नव्हते.

नेहमी सातला साधन संपून परत जाणारे ' वामनराव ' आज अजून गेलेले दिसत नाहीत म्हणून स्वत: श्रीशंकर पुरुषोत्तम तीर्थ स्वामी महाराज वामनराव ज्या खोलीत साधनेस बसले होते त्या खोलीत सकाळी आठ वाजता गेले. वामनरावांची साधनमग्न स्थिती पाहून स्वामीमहाराज प्रभावित झाले. साधकाला साधनेतून उठवणे बरे नाही, चांगल्या स्थितीत आहे– असा विचार करून स्वामीमहाराज आपल्या खोलीत परत गेले. दहा वाजले तरी वामनरावांची साधना संपली नाही याचे आश्चर्य वाटून स्वामी महाराजांनी स्वामी प्रणवानंदांना वामनरावांची साधना पाहून येण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे स्वामी प्रणवानंद तिकडे गेले. त्यांनी वामनरावांचे जवळ जाऊन, थोडावेळ

उभे राहून पाहिले. त्यावेळी श्रीगुरुमहाराज (वामनराव) सिद्धासनात, अत्यंत सरळ रेषेत, ताठ स्थितीत होते. चेहरा अतिशय शांत, निर्विकार व तेजस्वी होता. श्वास बंद होता. श्वासोच्छ्वासाची कोणतीही क्रिया दिसत नव्हती. स्वामींनी वामनरावांना पुढून-मागून-सर्व बाजूंनी न्याहाळून पाहिले. मग आदराने नतमस्तक करून, खोलीचे दार लोट[illegible] स्वामी बाहेर आले. श्रीशंकरपुरुषोत्तमतीर्थ स्वामींचरणाजवळ [illegible] सर्व स्थितीची माहिती सांगितली.

स्वामी प्रणवानंदांनी सांगितल्यावर परमगुरुदेवांच्या चेहऱ्यावर [illegible] असल्याचे [illegible] 'साधना कैसी श्रेष्ठ है, कैसा साधक [illegible] अधिकारी हो तो अनुभवोंकी [illegible] कमी है - वामनरावकी [illegible] साक्षी क्यों है।' हे उद्गार ऐकून स्वामी प्रणवानंद [illegible] झाले. [illegible] बातमी आश्रमातील इतर साधकांना समजली. तेव्हा हा विषय सर्वांच्या कुतूहलाचा झाला. एक एक जण हळूच दार उघडून ती स्थिती पाहून आला. स्थिर बसलेल्या आकृतीखेरीज अंतरस्थिती कोणाला कळणार? सर्वांच्या आश्चर्याचा विषय झाला इतकेच. आश्रमात साधकबंधूंची संख्याही फार मोठी नव्हती. प्रत्येक जण 'वामनराव' कधी बाहेर येतात याची वाट पाहू लागले.

दुपारचे चार वाजले, तरी श्रीगुरुमहाराजांची समाधी उतरली नाही. श्रीशंकरपुरुषोत्तम तीर्थ स्वामी महाराज पुनः त्या खोलीत गेले. त्यांनी वामनरावांच्या शरीराला स्पर्श केला तेव्हा त्यांच्याही कल्पनेपेक्षा उच्चतम स्थिती असल्याची जाणीव झाली. सर्व शरीर थंड व काष्ठवत होते. स्पर्शाचाही परिणाम होत नव्हता. मस्तकावर हळूच स्पर्श केला तेव्हा तेथे फक्त गरम जागा आहे एवढे जाणवले. सर्व प्राणशक्ती सहस्रारामध्ये स्थिरावली होती. परमगुरुदेवही त्या खोलीत बराच वेळ बसून राहिले. आता त्यांना काळजी वाटू लागली की ही समाधी उतरविण्यासाठी (व्युत्थानासाठी) काही करावे लागणार की काय? पण तत्क्षणी त्यांना वाटले "जैसी माँ की इच्छा," आपणाला घाई करण्याचे कारण नाही.

संध्याकाळी सात वाजता वामनरावांची समाधी आपोआप उतरली. त्यांना वाटत होते नेहमीप्रमाणे दोन तास बैठक झाली.

वातावरणही संध्याकाळचे होते. जसे सकाळी तसेच संध्याकाळी. त्यामुळे त्यांना वेळेची कल्पना आली नाही. ते दर्शनासाठी परमगुरुदेवांचेकडे गेले. काही विशेष घडले आहे याची कल्पनाही वामनरावांच्या मनाला शिवली नाही. परंतु आश्रमातील साधकबंधू मात्र आश्चर्याने पहात होते. परमगुरुदेव सायं-साधनेच्या तयारीत होते– तेवढ्यात वामनराव आले आणि त्यांनी साष्टांग नमस्कार घातला. श्रीस्वामी म्हणाले "वामनराव आज कहाँ थे ? कितना समय बीता समझा ?" वामनराव प्रसन्नतेने हसले व म्हणाले "दो घंटे." तेव्हा स्वामी म्हणाले "अब सुबह के सात नही, शामके सात बजे हैं– दो नहीं चौदह घंटे हो गये।" तेव्हा मात्र महाराजांना आश्चर्य वाटले. एवढा काळ गेला पण काहीही समजले नाही. परमगुरुदेवांना नमस्कार करून गुरुमहाराज गेले.

शंकरराव मार्कंडांचे पत्र आले होते की स्वामींची प्रकृती ठीक नाही. म्हणून महाराज मार्च १९४४ च्या ३ ऱ्या आठवड्यात काशीस गेले होते. पाडव्याच्या दिवशी सकाळी स्वामी महाराजांचे चरणाजवळ महाराज पोचले. स्वामींची प्रकृती बरी होती. शंकरराव मार्कंड १५ एप्रिलला काशीला आले. तोपर्यंत महाराज काशीतच होते. या कालावधीतील या घटना असल्याने स्वामी आणि महाराज यांचेशिवाय याची कल्पना कोणालाही आलेली नाही.

काशी मुक्कामातील वृत्त विशेष

१. श्रीस्वामींची प्रकृती ठीक आहे. बाजारातून स्वत: भाजी वगैरे आणतात. खोकला फार आहे. महाराज काशीला गेल्यापासून वैद्याचे औषध सुरू केले. एकवेळ जेवण घेतात. येथील पाणी पचनास जड आहे.

२. श्री. शंकरराव मार्कंड १५ एप्रिलला सहकुटुंब काशीत आले. श्रीस्वामींच्यासाठी आश्रमाची जागा बंगाली टोल्यावर रु. दहा हजारास घेण्याचे ठरले. एक हजार रुपये आगाऊ दिले. महाराज–जाबंवतसिंह–शंकरराव इ. सर्वजणांनी जागा पाहिली. स्वामींनी पसंती दिली. [illegible] खरेदी करण्याचे ठरले. मोकळी जमीन आहे. [illegible] ताबा मिळेल व नंतर बांधकाम सुरू होईल.

३. श्रीस्वामी महाराज व शंकरराव [illegible]

[illegible]

काशीहून भंडाऱ्यास शंकररावांच्या गावी गेले. काशीच्या या मुक्कामात महाराज छोटीगैबीतील सिद्धयोगाश्रमात अनेकदा जाऊन येत होते. मठातील दोन ब्रह्मचारी महाराजांना नावावरून ओळख होते. प. प. श्रीशंकर पुरुषोत्तम तीर्थ स्वामी महाराज नुकतेच कलकत्त्यास गेले.

४. महाराज काशीत श्री. बळवंतराव पाठक यांचेकडे एक महिना [illegible]

[illegible]

[illegible] व्यवस्था उत्तम ठवली आहे. तरी त्यांच्या उपकारातून अंशतः तरी उतराई होणे आवश्यक आहे. या करिता रा. रा. नारायणराव मोघे यांची जागा रिकामी असेल तर ठीकच, नाही तर शेजारची खोली रिकामी असल्यास सौ. माई (गोवईकर) यांना सांगून पहावे. जागा २।३ महिने लागेल. पुढे पुण्यतिथीला लागेल. रा. रा. वैद्य मास्तरही तिकडे येतील. त्यांनाही जागा लागेल.

काही झाले तरी रा. रा. पाठक यांची व्यवस्था करावी. भांडी वगैरे सर्व सामान त्यांना लागेल ते काढून द्यावे."

५. महाराज काशीहून प्रयागला गेले. प्रत्येक वेळी तीर्थविधी करीत तसा यावेळीही केला. एकादशीला गुरुवारी त्रिवेणी स्नान केले.

६. तेथून महाराज पुण्यास आले.

* * *

१९४४ मधील विविध उल्लेखांची पत्रे

महाराज सोलापूरहून परस्पर काशीस गेले होते. पुणे सोडल्यास २ वर्षे झाली होती. इ. स. १९४२ च्या मार्चमध्ये सोलापूरकडे गेले ते १९४४ च्या मे मध्ये परत पुण्यास आले. तसे प्रासंगिक म्हणून २।३ वेळा येऊन गेले, पण कारणापुरते ४।६ दिवसासाठी आले होते. आता

पुण्याला आले ते काशी–प्रयाग–खापरखेडे करून परस्पर आले. त्यामुळे सोलापूरला त्यांचे सामान राहिले होते. सामान म्हणजे–पुस्तके, भाषांतर केलेल्या वह्या – आणि श्री टेंबे स्वामींच्या चरित्राच्या लिहून घेतलेल्या प्रकरणांचे कागद. आणखी थोडे सामान मिळून एक ट्रंक व वळकटी सोलापुरात राहिले होते. ते सामान पुण्याला पाठवून देण्यासंबंधीचे पत्र महाराजांनी बापुसाहेब कुबडे यांना लिहिले होते.

श्रीगुरुदेव चरित्रलेखनाचा संदर्भ

पुणे १५–५–४४

१. चि. बापू यास सप्रेम आशीर्वाद, विशेष–

–सामान व्यवस्थितपणे येणे शक्य असल्यास लौकर पाठविण्याची व्यवस्था करावी म्हणजे लेखन सुरवात होईल. कारण वेळ फुकट चालला आहे. सामान पाठविण्यापूर्वी कोणाबरोबर केव्हा पाठविणार ते अगोदर कळवावे म्हणजे आणण्याची व्यवस्था करणे ठीक पडेल. सर्व सामान पाठविणे शक्य नसल्यास तूर्त लिहिण्याच्या सर्व वह्या कोऱ्या व लिहिलेल्या पाठविल्या तरी चालतील. कारण त्या आल्यावर माझे लिहिण्याचे काम सुरू होईल.

आज सहज घरातून बाहेर पडताच श्री. प. मोने स्वामी महाराज यांची भेट झाली. ते उद्या घरी येणार आहेत. त्यांच्याकडून बरीच माहिती (श्री टेंबेस्वामी) महाराजांच्या समाधीकालची मिळेल. त्यांना पत्र पाठवून माहिती मागविण्याचा विचार होता. परंतु महाराजांच्या कृपेने अनायासे योग आला.

रा. भुजंगराव गावाकडे गेले आहेत. ते येईपर्यंत रा. नारायणराव मोघे हे भोजनाची व्यवस्था करीत आहेत.

सर्व मंडळीस आशीर्वाद.

आपला

वा. द. गुळवणी

या पत्रावरून असे दिसते की पुढे जे 'श्रीगुरुदेव चरित्र' हे श्रीटेंबेस्वामी महाराजांचे चरित्र प्रकाशित झाले आहे त्याची पूर्वतयारी– सुसंगत जुळणी– माहिती गोळा करणे– लिहून काढणे इ. स. १९४४ पासूनच किंबहुना तत्पूर्वीच स्वतः महाराजांनी सुरू केली होती.

---

२. सप्रेम आशीर्वाद विशेष पुणे २२–५–४४

आपण रा. आपटे मास्तर यांचे पत्त्यावर पाठविलेली ट्रंक व वळकटी मिळाली. सामान आले त्यावेळी मी दारातच उभा असल्याने ठीक झाले.

रा. सुगांवकर व रा. मोहोळकर यांनी काशीहून येताना गंगेची [illegible] माळ, प्रसाद, कुंकू [illegible] [illegible] पाठविले. माळेची किंमत १४ आणे आहे. प्रसाद [illegible] रा. मोहोळकरांच्या [illegible] [illegible] सर्वांनी [illegible] घ्यावे.

श्री. प. प. [illegible] सरस्वती स्वामी [illegible] येथे आले आहेत. [illegible] जाणार आहेत.

मी [illegible] उद्या पासून चरित्र लेखनाला सुरुवात होईल. रा. भास्कर चार दिवसापूर्वी भेटून गेला.

सर्व मंडळींस आशीर्वाद

आपला
वा. द. गुळवणी

पुणे ३०–५–४४

३. चि. माधव (गुळवणी) यास

सप्रेम आशीर्वाद विशेष,

मी सोलापूरहून २ महिन्यापूर्वी काशीला गेलो होतो. तेथे १। महिना होतो.

तुझ्या वडिलांच्या (गोविंदराव) अस्थी ठेवल्या होत्या त्या पोस्टातून मागवून घेऊन प्रयागात त्रिवेणी संगमात विसर्जन केल्या. प्रयागला ६ दिवस होतो.

येथे येऊन १५ दिवस झाले. पुण्यतिथीपर्यंत येथे राहीन. गावाकडून गोदावरी व ती. तात्या पुण्यतिथीला येतील. चि. शाम १० दिवसांची रजा घेऊन गावाकडे गेला होता. तो परवा मुंबईस गेला. चि. गोपाळ गावाकडे गेला आहे. तो १० तारखेला येणार आहे.

प्रकृतीस जपून असावे.

आपला
वा. द. गुळवणी

यावेळी माधवरावची बदली अहमदाबादला झालेली होती. म्हणून तिकडे हे पत्र पाठविले.

पुणे ३-६-४४

४. श्री. रा. रा. यशवंत नारायण वैद्य यांसी

क्. सा. नमस्कार, विनंती विज्ञापना–

श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराज रा. शंकरराव मार्कंड यांचेबरोबर १० दिवसांपूर्वी आले आहेत. तेथील उष्ण हवेत प्रकृती बरीच अशक्त झाली. कावीळ झाली आहे. डॉ. बेंद्रे हे रोज संध्याकाळी त्यांचेकडे जाऊन इंजेक्शन देतात. ५ झाली. औषधही सुरू आहे. किंचित बरे आहे.

पुण्यतिथीसाठी आपण लौकर यावे. चि बापू व पराडकर यांनाही येण्यास सांगावे. श्रीस्वामी महाराजांच्या दर्शनाचाही लाभ होईल.

सर्व मंडळीस आशीर्वाद क. हे. वि.

आपला

वा. द. गुळवणी

पुणे ३-७-४४

५. चि. बापू यासी सप्रेम आशीर्वाद विशेष.

श्रीस्वामी महाराजांचा चातुर्मास येथेच करण्याचे ठरल्यामुळे मला गुरुपौर्णिमेला सोलापूरला येणे शक्य नाही. येथे राहणे आवश्यकच आहे. श्रीस्वामी महाराजांची प्रकृती डॉ. बेंद्रे यांच्या उपचारांनी सुधारत आहे. कावीळ पुरी बरी झाली. काळजीचे कारण नाही.

रा. शंकरराव आजेगावकर आषाढ व॥ ६ पर्यंत येथे येणार आहेत. त्यांचा हुशंगाबादला जाण्याचा विचार आहे. आषाढ शु. ४ ला रा. शंकरराव यांची मुलगी चि. सौ. माई हिला दीक्षा झाली. दीक्षा उत्तम झाली. दीड तास क्रिया उत्तम चालते. ती गेल्या गुरुवारी हैद्राबादेला गेली.

तसेच कऱ्हाड जवळील कोळेवाडी गावचे इनामदार देशपांडे बी. ए. असून दररोज त्रिकाल स्नान व सप्तशतीचा पाठ– गुरुप्राप्तीकरता– करीत असतात. वय ४० असून प्रकृती उत्तम आहे. चाफळच्या महाराजांचे प्रायव्हेट सेक्रेटरीचे काम पहातात. संस्कृतचे चांगले ज्ञान आहे.

त्यानाही आठ दिवसांपूर्वी दीक्षा झाली. आठ दिवसांचा अनुभव फार उत्तम असून ते फार आनंदात आहेत. काही दिवस राहणार आहेत.

तसेच जाधव नावाचे एक मोटार ड्रायव्हरची दीक्षाही गेल्या गुरुवारी झाली. तीन दिवस मुळीच अनुभव नव्हता. पण आज सकाळी क्रियेचा जोर इतका झाला की ती आवरणे फारच कठीण झाले. मनुष्य फार उत्तम असून सर्व आयुष्य संतसेवेत गेले आहे. त्याच्या दीक्षेने फार समाधान झाले.

सर्वांस आशीर्वाद.

आपला
वा. द. गुळवणी

सामर्थ्य व्यक्तीचे नसते–संप्रदायाचे असते

पुण्यात राहून चालले कार्य पत्रातून दिसते. या अनुरोधाने विचार करून महाराजांचा दिनक्रम डोळ्यापुढे उभा राहील. पुण्यतिथी, गुरु-पौर्णिमा हे उत्सव श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामींच्या उपस्थितीत होतात. स्वामींचा चातुर्मास पुण्यात असल्याने महाराजही पुण्यातच राहण्याचे ठरवतात. सोलापूरला येणे शक्य नाही असे स्पष्ट कळवितात. विशेष दीक्षांचा उल्लेख पत्रातून दिसतो. पुण्याला आल्यावरही श्रीगुरुचरित्र सप्ताहाला प्रारंभ केल्याचा पत्रात उल्लेख आहेच. इतके सारे नित्य असून चरित्र लेखनासाठी वह्या मागवून घेताना लिहितात. वेळ फुकट जातो आहे. वेळेला किती मोल द्याल तेवढे थोडेच आहे– असे महत्त्व वेळेचे म्हणजेच काळाचे आहे. वेळेचा अचूक उपयोग करता येणे साधले तर सर्व काही साधले. आळस महाराजांना ठाऊकच नव्हता. कारण ते साक्षात चैतन्यमूर्ती होते. अंधार आणि प्रकाश एका ठिकाणी नांदू शकत नाहीत, त्याप्रमाणे चैतन्य आणि आळस एकत्र नांदू शकत नाहीत.

आता या कालातील फार महत्त्वाचे पत्र खाली देत आहे. तत्पूर्वी [illegible] पत्रातील [illegible] अत्यंत जरूरीचे आहे.

[illegible] पत्रात [illegible] आहे [illegible] हिंड–चासकमान [illegible] सहित [illegible] श्री [illegible] श्रीप्रज्ञानानंद सरस्वती स्वामी [illegible]

संदर्भात. या स्वामींनी महाराजांकडून शक्तिपातदीक्षा घेतली. स्वामी विरक्त वृत्तीचे आणि चिकाटीने साधन करणारे असल्याने त्यांना साधनेत उत्तम अनुभव येऊ लागले. यासंबंधी पूर्वी उल्लेख आलेला आहेच. या अनुभवांच्यामुळे स्वामींनी महाराजांची एका पत्रात भरपूर स्तुती केली. "आपल्यासारखे गुरु भेटल्यामुळे मला उत्तम स्थितीचे अनुभव येत असून प्रगतीही होत आहे. समर्थांच्या भाषेत आपण खरे सद्गुरु आहात–" इ. आशयाचे पत्र आल्यावर महाराजांनी त्यांना जे उत्तर दिले ते श्री. वैद्य मास्तर यांना थोडक्यात लिहून कळवीत आहेत.

यामध्ये श्रीगुरुचरणदास यांचे उदाहरण दिले आहे. या श्रीगुरुचरणदासांचाही उल्लेख दिल्ली भेटीत व होशंगाबाद येथील भेटीत आला आहे. त्यांनी प. प. श्रीशंकरपुरुषोत्तमतीर्थ स्वामी महाराजांकडून शक्तिपातदीक्षा घेतली. पण त्यांना शक्तिजागृतीचे अनुभव आले नाहीत. म्हणून ते प. प. श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांना भेटले व त्यांच्या सान्निध्यात साधनेला बसले पण त्याही वेळी श्रीगुरुचरणदासांना अनुभव आले नाहीत. मग त्यांनी श्री गुळवणी महाराजांचा शोध घेतला. २० नारायण पेठ हा पत्ता मिळाल्यावर पत्रव्यवहार केला. मग दिल्लीमधील मुक्कामाची माहिती महाराजांच्या पत्रावरून मिळाल्यावर दिल्लीत श्रीहरदत्तस्वरूपशास्त्री यांचे पत्त्यावर जाऊन महाराजांची भेट घेतली. त्या भेटीत साधनेला बसल्यावर शक्तिजागृतीचे अनुभव त्यांना आले. पण महाराजांचा मुक्काम दिल्लीत थोडा काल असल्याने व प्रवास असल्याने श्रीगुरुचरणदासांना फार दिवसांचा महाराजांचा सहवास मिळाला नाही. 'पुढे पाहू' असे म्हणून महाराजांनी दिल्ली सोडली. पुढे होशंगाबादेला अनुष्ठानासाठी ३/४ महिने राहण्याचा योग आला तेव्हा महाराजांनी श्रीगुरुचरणदासांना पत्र पाठवून होशंगाबादेस बोलावून घेतले व भरपूर सहवास व उत्तम अनुभवांनी श्रीगुरुचरणदास प्रभावित होऊन नतमस्तक झाले.

महाराजांनी या उदाहरणाचा अर्थ असा लावला की ही शक्तिपरंपरा आहे. ती कोणा व्यक्तीद्वारा कार्यान्वित व्हायची हे सुद्धा ती शक्तीच ठरविते. नाहीतर श्रीगुरुचरणदासांना पहिल्या दीक्षेच्या वेळीच गुरुकृपेचा अनुभव यायला हवा होता. श्रीशंकरपुरुषोत्तम तीर्थस्वामी

महाराजांमध्ये असे काय कमी होते म्हणून अनुभव आला नाही, याला उत्तर शक्तीची इच्छा नव्हती असेच द्यावे लागते. दुसरे, प्रत्यक्ष महाराजांचे गुरु चैतन्यघन श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांच्या सान्निध्यात साधना करून अनुभव आला नाही. यालाही उत्तर दुसरे काय देणार? आणि महाराजांसमोर बसताच तीव्र अनुभव येऊ लागले म्हणजे महाराज आपल्या गुरूपेक्षा किंवा परमगुरूपेक्षा मोठे म्हणता येतील काय? ही परंपरेची शक्ती केव्हा व कोणामार्फत व्यक्त होणार हे कोणी व्यक्ती ठरवू शकत नाही. परंपरेचे गुरुतत्त्व ते ठरवीत असते.

म्हणजे आपल्यामुळे श्रीगुरुचरणदासांना शक्तिजागृतीचे अनुभव आले म्हणून महाराजांच्या अहंवृत्तीला स्फुरण आलेले नाही ही अत्यंत महत्त्वाची आंतरिक निरहंकारिकतेची महाराजांची स्थिती यातून स्पष्ट दिसते. म्हणून हे स्पष्टीकरण. महाराजांचे पत्र लक्षपूर्वक वाचून पहावे, अशी वाचकांना प्रार्थना आहे. उत्तुंगत्वाचे दर्शनही मान वाकवूनच घ्यावे लागते. पण या ठिकाणी मानेचा आंतर लघुकोन होत नसतो तर बहिर्विशाल कोन होत असतो. या विशाल कोनाची जरूरी आहे. म्हणजे महाराजांच्या उत्तुंगत्वाचे दर्शन दुरून का होईना होऊ शकेल.

पुणे ३–९–७४

श्री. वैद्यमास्तर यांसी—

कृ. सा. न. वि. वि.

आपले श्री. कर्वे स्वामींचे पत्र मिळाले. सर्व लिहिण्याचा असा रोख दिसतो की आपल्या ठिकाणी काही विशेष सामर्थ्य आहे. [illegible] आत्तापर्यंतच्या अनुभवावरून हे सामर्थ्य व्यक्तीचे नसून परंपरेचे आहे.

[illegible] श्रीगुरुचरणदास यांना काशीत श्रीशंकरपुरुषोत्तमतीर्थ स्वामी व आपले स्वामी यांचेकडे राहूनही अधिक अनुभव का आला नाही, याचे उत्तर मिळत नाही.

साधकाच्या पूर्व संस्कारानुसार शक्ति कमी अधिक प्रमाणात कार्यशील होऊन पुढील प्रगती होते.

अर्थात गुरूला अभिमान वाटण्यासारखी यात कोणती गोष्ट आहे

ते समजत नाही.

ही संप्रदाय शक्ती ज्या शरीराच्या द्वारा आपणाला मिळते त्याची निष्कपट भावाने परिचर्या करणे शिष्याचे कर्तव्य आहे.

सोऽहंच्या अभ्यासात नादानुसंधान, तेजोदर्शन, वगैरे सर्व अनुभव समाधीपर्यंत येतात. अभ्यास सतत चिकाटीने केला पाहिजे.

रा. रा. चितळे यांचा अभ्यास उत्तम चालल्याचे वाचून आनंद झाला. ते दररोज आपणाकडे येत असतात. त्यामुळे आपलाही वेळ आनंदात जात आहे हे उत्तम आहे. त्यांनाही फायदा होईल. त्यांना माझा नमस्कार सांगावा.

श्रीरामानुज ब्रह्मचारी आषाढीला पंढरपुरी गेले होते. हल्ली गोदातीर्थ, काळेगांव टोके, येथे आहेत. त्यांचे पत्र आले होते. ध्यानात सिद्धदर्शन व देवतांचे दर्शन होऊन आदेशही मिळत असतात. आनंदात आहेत. ते ज्यांच्या घरी रहात होते ते रंगनाथराव भालेराव येथे त्यांचे पत्र घेऊन दीक्षेकरिता आले होते. परंतु तूर्त गुरूचा अस्त असल्याने दीपावलीनंतर पाहू म्हणून सांगितले आहे. कोळेगाव रेल्वेपासून व मोटारपासून फार दूर एकांतात आहे, पैठण व पुणतांबे यांचे मध्यावर आहे. गाव लहान असून घाट आहे, एकांत उत्तम आहे. जवळ दोन मैलावर गोदावरीत बेटावर नृसिंहाचे स्थानही उत्तम असून दुधाची सोयही उत्तम होईल असे त्यांनी सांगितले. कधी योग आला तर पाहू.

कळावे से. श्रु. हे विज्ञापना

आपला

वा. द. गुळवणी

महाराजांच्या अनुगृहीत शिष्यमंडळीत किती विविध प्रकारच्या व्यक्ती होत्या, वैशिष्टयांनी भरलेले त्यांचे कितीतरी अनुगृहीत शिष्य होते, आणि त्याचबरोबर शिष्यांचे व्यापक क्षेत्रही लक्षणीय होते. श्रीरामानुज ब्रम्हचारी हे त्यांचे शिष्य पुढच्या पिढीच्या गुरुबंधूंना अज्ञातच होते, त्याकाळीही मर्यादित परिचयाचे होते.

१९४४ उत्तरार्धातील भ्रमण व पत्रे

इ. स. १९४४ च्या विजयादशमीचे सीमोल्लंघन संध्याकाळच्या मोटारीने साताऱ्यास जाण्याने केले, अर्थात हे प्रयाण गुरुद्वादशीला वाडीला जाण्यासाठी आहे. महाराज वाडीला जाताना साताऱ्याला टप्पा घेत. कारण अल्प प्रवास सोयीप्रमाणे करता येतो. नित्य आन्हिकाला प्रवासातही योग्य तेवढे स्थान देता येते. आणि ऋणानुबंधीयांच्या भेटीने परस्परांना समाधान होते. अशा अनेक गोष्टी अशा योजनेतून सहज साधता येतात. साताऱ्याला अनेकांचे संबंध आत्मीयतेचे होते. वे. शा. सं. कोडणीकर, प. प. श्रीमत् शंकराचार्य जेरे स्वामींचा व त्यांच्या मठाचा आलेला संबंध, श्री. ढुमाले गुरुजी, इ० संध्याकाळी ४॥। वाजता पुणे सोडले परंतु साताऱ्याच्या अलीकडे २१ मैलावर पेट्रोल संपल्यामुळे खोटी झाली आणि साताऱ्याला पोचण्यास रात्रीचे १०॥ वाजले. दोन अडीच तासाच्या प्रवासाला तब्बल सहा तास लागले. स्वस्थ चित्त प्रवृत्तीचे महाराज कोणत्याही घटनेने अस्वस्थ होणारे नसल्याने या घटनेबद्दलही सहजता व्यक्त करतात.

दौंडचे भास्करराव भागवत महाराजांचे पहिल्या पाच शिष्यांपैकी एक. महाराजांकडून फोटोग्राफी शिकले. महाराजांनी आपला कॅमेराही भास्कररावांना देऊन टाकला. त्यावेळेपासून महाराजांची लहान मोठी फोटोग्राफीची कामे महाराज भास्कररावांकडून करवून घेत असत. हे फोटोग्राफीचे महाराजांचे काम एकसारखे वाढतच गेले आहे. अनेकांना लागणारे महाराजांचे विविध प्रकारचे लहानमोठे फोटो, प. प.टेंबे स्वामी आणि प. प. श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी यांचेही उपलब्ध फोटो, पुढील काळातील महाराजांच्या सर्व समारंभांचे फोटो, विविध प्रसंगांचे फोटो, आणि जुन्या काळातील महाराजांचे विविध आसनातील फोटो असे महाराज या केंद्राभोवतीचे सर्व प्रकारचे फोटो हवे तेव्हा, हव्या त्या आकार प्रकारचे फोटो पुरविण्याचे काम भास्करराव भागवत अखंड करीत आले आहेत. व्यवहारी दृष्टीला व्यवहारी व्यवसाय म्हणून ते करीत आहेत असे वाटणे स्वाभाविक आहे, परंतु या पाठीमागे महाराजांचे यथाशक्य काम बिनबोभाट, श्रद्धाभक्तीने, तत्परतेने करण्याची वृत्ती

आहे हेही साधकबंधूंनी लक्षात घेतले म्हणजे भागवत घराणे हे आपले गुरुबंधूंचे घराणे आहे ही आत्मीयता निर्माण होईल. श्रीगुरुमहाराजांच्या जीवनपटातील फोटोंचा सागर श्री. भास्करराव भागवत यांच्या संग्रही आहे. आता वृद्धापकालामुळे भास्कररावांचे या कामातील स्थान त्यांचे चिरंजीव यांनी घेतले आहे.

हे प्रकरण लिहिण्याचे कारण महाराजांनी पुण्याचे श्री. रामचंद्र जन्नु या शिष्याच्या इच्छेनुसार एक फोटो एन्लार्ज करून देण्याचे काम भास्कररावांना सांगितले होते. तो पुण्यास नाना भालेराव यांचेकडे आणून दिला. त्यांनी तो रामचंद्रशेटजींना नेऊन दिला. त्याची किंमत १०/– रु. आली ती भास्कररावांना पोचती केली. तसेच बार्शीकर भक्तांना फोटो हवे होते तेही भास्कररावांनी तयार करून पाठविले. इ. उल्लेख आले असल्याने औचित्य म्हणून लिहिले.

सध्या श्रीलोकनाथतीर्थस्वामी महाराजांचा मुक्काम पुण्यात श्री. शंकरराव मार्कंड यांच्या डेक्कन जिमखान्यावरील 'गुरुकृपा' या अलीशान बंगल्यात होता. स्वत: शंकरराव जातीने स्वामी महाराजांची सेवा करीत होते. पुण्यातील भक्त मंडळी स्वामींच्या दर्शनासाठी 'गुरुकृपे'कडे जात. संध्याकाळी भक्तमंडळी समवेत स्वामी फिरून येत. नंतर साधना-आरती होऊन भक्त परत जात. महाराज सायंकाळी चारला स्वामींकडे जात, आणि फिरणे संपले की २० नारायणमध्ये येत. स्वामी व महाराज यांचा हा सहवास मोठा प्रसन्न असे. महाराजांची यातही विशेष दृष्टी दिसते. स्वामी सेवेत किंवा श्रद्धेत किंचितही उणे न पडू देता महाराज स्वत:चे साधन–उपासना आणि कर्म यांच्यातही उणेपणा ठेवीत नसत. दरवर्षीप्रमाणे वाडीला जाताना स्वामींची त्यांना यावेळी अडचण आली नाही. गुरु व्यक्ती नसून शक्ती आहे हे पटलेल्यांना तशी शंकाही उभयतांच्या मनी नसते. होशंगाबादला मात्र जाणीव ठेवून महाराज वाडी सोडून राहिले होते. हा अनुभूतीचा प्रांत असल्याने याला शब्दाने उत्तर देता येत नाही. ज्याने त्याने हेच उत्तर अनुभवाने मिळवावे लागते. शंका अनुभव नसलेल्यांना येत असते. अनुभवाने शंका रहात नाही.

साताऱ्याला एक दिवस भरपूर पाऊस झाला. महाराज साताऱ्यास ५–६ दिवस राहिले. तेथून ते औदुंबरला गेले. जाताना साताऱ्याहून

[illegible]

पणातच एकाएकी छातीत कळ येऊन वारले. त्यामुळे डॉ. दादासाहेबांचे M. B. B. S. पर्यंतचे शिक्षण व विवाह इ. साठी झालेली रावसाहेबांची कर्जफेड अण्णासाहेब गोगटे यांनी स्नेही म्हणून केली. रावसाहेबांचे निस्पृहत्व आणि अण्णासाहेबांचे उदार मित्रत्व या गुणांच्या जाणीवेने संस्थान श्रीमंतांनी अण्णासाहेबांना रक्कम देऊन त्यांनाही संकटातून मुक्त केले. या लौकिक ऋणानुबंधामुळे पुढे डॉ. दादासाहेब प्राणी यांच्या जीवनात अण्णासाहेब गोगटे यांचे स्थान पितृतुल्य राहिले.

जेव्हा एखाद्या व्यक्तीमध्ये एखादा सद्गुण प्रभावी असतो तेव्हा हा खात्री ठेवावी की त्या व्यक्तीमध्ये अनेक सद्गुणांच्या राशी असतात. अण्णासाहेब गोगटे उदार होते तसे अध्यात्म-परमार्थप्रेमी होते. [illegible] डॉ. दादासाहेबांच्या जीवनात परमार्थाची गंगा ओसरीत वाहू लागली. डॉ. प्राणी यांचे एक समानशील गुणग्राही स्नेही [illegible] तयार झाले. तेथे महाराजांचा प्रवेश झाला. त्यात अण्णासाहेबांना परिचय आला. या परिचयातून अण्णासाहेबांना स्वामी श्रीलोकनाथतीर्थ यांचे नाव व शक्तिपातदीक्षा इ. ची कल्पना आली आणि याचा प्रत्यय घेण्यासाठी अण्णासाहेब पुण्यास आले. महाराजांनी अण्णासाहेबांचा परिचय स्वामींना करून दिला आणि त्रिकालज्ञ स्वामींनी अण्णासाहेबांना सस्नेह मनाने दुसरे दिवशी स्वतः दीक्षा दिली. त्यांचे अनुभव-समाधा

सारे अलौकिक होते. यामुळे महाराजांच्या आणि आण्णासाहेबांच्या स्नेहाला दृढता आली. महाराजांनी आपला स्नेहपरिवार वाढवताना ही गोष्ट लक्षात ठेवून केली की त्यांच्या स्नेह्यांच्या पारमार्थिक जिज्ञासेला या दिव्य साधनेचा परिस स्पर्श करवून दिला.

असे हे अण्णासाहेब गोगटे अंकलखोपला होते. चांगल्या अधिकारी साधनशील–आचारसंपन्न स्नेही हृदयाला भेटण्यात मोठा आनंद असतो. या आनंदाची मोजदाद करता येणारी नसते. तो आनंद उभयतांना होत असतो आणि ही परस्परांची भेट परस्परांना उत्साहदायी असते. अण्णासाहेब गोगटे यांना भेटण्यासाठी महाराज अंकलखोपला मुद्दाम गेले होते.

मिरजेचा संबंध कोल्हापूरमुळे आला. पुढे वाडी वारीमुळे या संबंधाला प्रवाह मिळाला. डॉ. प्राणी यांच्या स्नेही मंडळीतील सर्वजण परमार्थाच्या अधिकाराचे सत्पुरुष होते. या विभागातील महाराजांच्या स्नेहापरिचयातल्या मंडळींची पुण्याकडील वा उत्तरेकडील मंडळींना फारशी कल्पना नाही. फार काय महाराजांनी आपल्या स्नेहाचे शिष्यांचे एक एक मंडळ प्रत्येक विभागात निर्माण केले आहे. अगदी दृढ श्रद्धा असलेली ही मंडळी दुसऱ्या कोणाच्याही माहिती–परिचयाच्या भानगडीत सुद्धा पडत नाहीत. महाराज – साधना आणि आपण, बस्स होते. शिष्य–गुरु यांच्या संबंधाचे नाते साधनेने जोडले जाते. ही साधनाच अशी आहे की गुरु आणि शिष्य हे परस्परांत समरस होऊन जातात.

महाराज येथून मिरजेला डॉ. प्राणी यांचेकडे गेले, तेथे १/२ दिवस थांबून वाडीस गेले. या प्रवासामुळे देवाच्या पूजेसाठी लागणाऱ्या फुलांचे पार्सल नानांना उशीरा पाठविण्यास सांगितले होते. महाराज वाडीच्या देवाची सेवा विविध प्रकारे करीत असत. ते दरवर्षी वाडीला जाताना पुण्याहून उत्तम पिवळ्या–पांढऱ्या शेवंतीच्या फुलांचे करंडे बरोबर नेत. नंतर पार्सलने मागवून घेत. संध्याकाळचे पार्सल दुसऱ्या दिवशी वाडीत मिळत असे. त्यामुळे देवाला ताजी फुले मिळत व भरपूर फुलांनी पूजेला शोभा येत असे. श्रीदत्तप्रभूंना पिवळी शेवंती प्रिय आहे.

या वर्षी महाराजांचा मुक्काम वाडीमध्ये श्री धुंडिराज महाराज कवीश्वर यांचे घरी होता. पुण्याहून श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराज

[illegible] रद्द केले. हैद्राबादच्या श्री. आजगांवकर, श्री. विष्णुपंत पंची, श्री. किसनराव, श्री. श्रीपतराव आदि मंडळींची पत्रे आली. सर्वांनी हैद्राबादला येण्याचे आग्रहाचे निमंत्रण केले होते. महाराज सोलापूरला आले तेव्हा नेहमीप्रमाणे त्यांना घेण्यासाठी स्टेशनवर मंडळी गेली होती. त्याप्रमाणे हैद्राबादला आले तर तेथेही महाराजांना घेण्यासाठी स्टेशनवर मंडळी आली होती.

सोलापूरला असताना महाराजांचा परिचय कन्नड कवि प्रो. द. रा. बेंद्रे यांचेशी आला. ते महाराजांकडे आले आणि पहिल्या भेटीतच महाराजांच्या व्यक्तिमत्त्वाकडे आकर्षित झाले. प्रो. बेंद्रे हे सोलापूरच्या कॉलेजात प्रोफेसर होते. प्रोफेसर साहेबांनी महाराजांकडून दीक्षा घेतली. ते एक उत्तम साधक व भक्त बनले. सोलापुरात दरवर्षी श्रीगुरुमहाराज गुरुपौर्णिमेसाठी जात असत. त्या उत्सवात कविराजांची गीते होत असत. प्रो. बेंद्रे यांच्या कवितेत अध्यात्माच्या अनुभूतीचा ओलावा असे. कुंडलिनीशक्ति–ॐकार साधना या त्यांच्या कवितांचे गायन ते स्वतः करीत तेव्हा ते तर भावविभोर होऊन म्हणत आणि श्रोतेही तल्लीन होऊन शक्तिसंचाराचाही अनुभव घेत असत. प्रो. बेंद्रे यांनी आपल्या दोन स्नेह्यांना महाराजांकडे आणले होते. यावेळी प्रोफेसर साहेबांनी महाराजांना आपल्या घरी नेले होते. तेथे त्यांची उत्तम पूजा व सत्कारही केला. प्रो. बेंद्रे निवृत्तीनंतर धारवाडला गेले. पण मधून मधून महाराजांकडे आश्रमात भेटण्यास–दर्शनास येत असत.

हैद्राबाद–हिंगोली मुक्कामात

श्रीगुरुमहाराज वैद्यमास्तरांना घेऊन हैद्राबादेस गेले. तेथे शंकरकाका आजेगावकर, विष्णुपंत पंची, किसनराव, श्रीपतराव आदी आत्मीय मंडळींच्या सहवासात दहा दिवस राहिले. प. प. श्रीवासुदेवानंद

सरस्वतींचा सहवास आणि अनुग्रह लाभलेले दत्तुकाका, नाथराव जोशी, लक्ष्मणराव वरुडकर ही मंडळी हैद्राबादेत भेटली. ही सर्व प्रगाढ स्नेहातील मंडळी होती. या सर्वांच्या जीवनात परमार्थाला प्राधान्य होते– प्रपंच गौण होता. उपासना आणि उपास्य सर्वांची एकच होती. महाराजांनी आयुष्यभर माणसे जोडली, सर्वांची मने जोडली. ज्याला जोडण्याचे कौशल्य सिद्ध होते तो योगी असतो. संघर्ष-तोडणे हे महाराजांना कधी जमलेच नाही. ‘ राखावी बहुतांची अंतरे। भाग्य येते तदनंतरे ’ या समर्थांच्या उक्तीला महाराजांनी स्वतःचा अपवाद ठेवला आहे. असे पहा : समर्थ सर्वसामान्यांसाठी म्हणतात “ बहुतांची ” अंतरे राखल्यावर “ भाग्य येते ” पण महाराजांनी सर्वांची अंतरे राखली आणि जन्मापासून भाग्य घेऊन आले होते. असा अपवाद क्वचित आढळणारा आहे.

महाराजांच्या हिंडण्यालासुद्धा मधुर अर्थ आहे. सत्संगतीमध्ये रमण्यासाठी ते हिंडत होते. गुरुबंधूंची संगत ही सत्संगत आहे. यथे व्यवहारी जीवनदृष्टी रहात नाही. विशुद्ध आनंदाच्या आस्वादामध्ये या मंडळींना लौकिकाचे भानही नसते. हा वेळ वाया गेला किंवा फुकट गेला असे यांच्या स्वप्नीही येत नाही. म्हणजे परमार्थी माणसे जग पहातच नाहीत असे मात्र नसते. या मंडळींचे निरीक्षण सूक्ष्म असते. पण दृष्टी हनुमंतासारखी असते. म्हणजे जगज्जननी जानकीच्या गळ्यातील नवरत्नांचा हारसुद्धा मणीन् मणी फोडून पहाणार आणि रामरहित म्हणून कचऱ्याप्रमाणे टाकून देणार. ही संतांची निरीक्षणक्षमता असते. सतसंगतीमधील क्षण न् क्षण सत् चित् आनंद घनाच्या अनुभूतीने भरलेला असतो.

हैद्राबादला विष्णुपंत पंची यांचेकडे दोन दिवस भोजनास आणि भजनास महाराज गेले होते. म्हणजे हैद्राबादेत हे भक्तमंडल दोन दिवस विष्णुपंतांच्या घरी होते. विष्णुपंतांचा आवाज फार गोड होता. पाठांतरही अपार होते. आणि त्यांच्या भजनाला टाळ किंवा [illegible] येवढेच साहित्य पुरत असे. ते एकटेच म्हणणार. बाकीचे [illegible] करीत भावानंदात लीन व्हायचे. तीन तीन तास त्यांचे [illegible] असे. पुढे विष्णुपंत सोलापूरला स्थायिक झाले तेव्हा [illegible]

वर महाराज ही भजने ऐकण्यासाठी त्यांच्या घरी जात. पुण्यातही विष्णुपंत २० नारायण मध्ये येत तेव्हा सायं आरतीनंतर देवापुढे बसून भजने म्हणत व महाराज खिडकीजवळच्या त्यांच्या ठरलेल्या जागेवर बसून ती ऐकत असत. हे आम्हीही पाहिले आहे.

महाराजांनी हैद्राबादचे वृत्त पत्राने नाना भालेराव, पुणे यांना कळविले ते पत्र पुढीलप्रमाणे आहे—

हिंगोली
१–१–१९४५

सप्रेम आशीर्वाद विशेष—

श्रीकृपे इकडील सर्व क्षेम विशेष. आम्ही काल सकाळी येथे सुखरूप येऊन पोचलो. हैद्राबादेत नवीन चार दीक्षा झाल्या. आपले भाचे जावई रा. रा. गणपतराव देशपांडे यांनीही गेल्या शुक्रवारी दीक्षा घेतली. शक्तिसंचार चांगला झाला आहे. त्यांचेबरोबर रा. रा. दीक्षित महाराज आले होते. त्यांच्या आग्रहावरून त्यांनाही दीक्षा झाली. श्री. दीक्षित यांनी ५१ रु. व रा. गणपतराव यांनी ६१ रु. दिले.

हैद्राबादेतील सर्व पाहण्यासारखी स्थळे पाहिली. रा. रा. गाडगीळ यांच्या वेदांती मंडळाच्या सर्व मंडळींची भेट व चर्चा झाली.

रा. रा. पळशीकर, आप्पासाहेब देशमुख, पाथर्डीकर हे वरचेवर घरी येत असत. मंडळींच्या भेटीत व प्रत्येकाकडे जेवण यातच सर्व वेळ गेला. किसनराव, श्रीपतराव, नेमिवंत, विष्णुपंत पंची नेहमी येत असत. रा. दत्तोपंत पानवलकरांचे सिकंदराबादचे बंधू दोन वेळ भेटण्यास आले होते. एक दिवस भेट झाली नाही. त्यांना योगवाणी व महायोगविज्ञान मागविण्यास सांगितले आहे. त्यांचेशी अधिक चर्चा करण्यास सवड झाली नाही.

सर्वांना यथोचित नमस्कार व आशीर्वाद.

श्रीगुरुचरित्र सप्ताह चालू ठेवावा, वाकेरी भाते ही घेत असावे.

आपला
वा. द. गुळवणी

हैद्राबादला वैद्य मास्तरांसह महाराजांचा मुक्काम १० दिवस होता. हैद्राबादहून श्री. शंकरकाका आजेगावकर यांचेबरोबर महाराज बासरसरस्वती या स्थानाचे दर्शन घेण्यास गेले. हे ठिकाण गोदावरी काठी आहे. बासरसरस्वती या ठिकाणी श्रीनृसिंह सरस्वती स्वामीमहाराज असतांना तेथे [illegible] आणि श्रीगुरु श्रीनृसिंहसरस्वतींची भेट झाली. [illegible] महाराजांच्या [illegible] दूर झाला. असे हे पवित्र स्थान आहे. या स्थानाचे दर्शन घेऊन वैद्यमास्तर, महाराज व शंकरकाका आजेगावी [illegible] गेले.

याबाबत इ. स. १६४८ [illegible] माहिती [illegible] पत्राद्वारे उपलब्ध झाली.

हिंगोली हे तालुक्याचे ठिकाण. [illegible] [illegible] केले होते. हे घरही स्वतंत्र होते. या तालुक्यातील आजेगाव हे शंकररावांच्या देशमुखी वतनाचे गाव. त्यामुळे हिंगोली आणि आजेगाव हा सारा परिसर शंकरकाकांच्या प्रभावातील होता.

शंकरकाकांचे घरातील महाराजांचे रहाणे

शंकरकाकांचे घर मुलाबाळांनी भरलेले असायचे. [illegible] महाराज मोकळेपणाने बोलत असत. या घरात दोन्ही स्वामी [illegible] येऊन राहून गेलेले आहेत. शंकरकाकांची मुले, [illegible] व [illegible] महाराजांनी यापूर्वीच दीक्षा दिली होती. पद्मावती, मधु, सिधु, अच्युत हे लहान होते. यांनाही पुढे दीक्षा झाल्या आहेत. ही सर्व मुले महाराजांना दादा किंवा क्वचित दादा काका म्हणत असत. वैद्य मास्तरांना ही मुले वैद्यकाका म्हणत असत. वैद्यमास्तर मुलांशी विनोदाने-खेळीमेळीने रहात. महाराजही मुलांमध्ये मिसळून वागत.

महाराजांच्या दिनक्रमाचा रेखीवपणा येथेही असे. सर्व मुले सेवावृत्तीची होती. महाराजांचे अंथरूण घालणे-काढणे, पाय धुवायला पाणी देणे, धोतर पंचा धुणे, संध्येचे मांडणे, पूजेची तयारी करणे, फुले आणणे इ. कितीतरी कामे ही मुले करीत. महाराजांचे काम करायला [illegible] आवडत असे. महाराजांचे मुलांकडे बारीक लक्ष असे.

एकदा सकाळचे वेळी महाराज माडीवरून खाली [illegible]

सिधूला आईने काही काम सांगितले होते. तिला फार भूक लागली होती. म्हणून सिधू आईला म्हणाली "नुसते काम सांगतेस, पण काही खा म्हणत नाहीस". हे वाक्य महाराजांनी ऐकले. महाराजांनी सिधूच्या आईला लगेच सांगितले, "वहिनी, सिधूला काहीतरी खायला दे, नाहीतर ती आमचे कपडे नीट धुणार नाही." इतकेच नव्हे, रोज सकाळी ९।-९॥ ला सिधूच्या खाण्याची चौकशी करू लागले.

महाराज व शंकरराव–साधनेसाठी व उपासनेसाठी माडीवर बसत आणि वैद्य मास्तरांची तळमजल्यावरील स्वतंत्र खोलीत व्यवस्था केली होती. वैद्यमास्तरांची साधना ध्यान–स्थितीमधली असल्यामुळे शांत एकांत स्वतंत्र खोलीची आवश्यकता होती. येथे आल्यावरही महाराजांनी श्रीगुरुचरित्राचे सप्ताह सुरू केले. नेहमीप्रमाणे सात सप्ताह केले. सकाळी ८।–८॥ ला पारायणास सुरुवात होत असे. हे सप्ताह ऐकण्यासाठी मुलांना बसावयास सांगत. मुलांचे वय लहान. कंटाळायची, जांभया द्यायची ! पण बसून राहायची. महाराज दुपारच्या वेळी या मुलांना जवळ बसवून उद्या पोथीत कोणत्या गोष्टी येणार आहेत त्या सोप्या शब्दात सांगायचे. या पूर्व तयारीने मुलांचे लक्ष ऐकण्याकडे लागू लागले, तरी अवधान सुटायचे. म्हणून महाराजांनी दुसरी युक्ती काढली. ऐकताना 'गुरुदेवदत्त' हे नाव किती वेळा येते ते मोजायचे. त्या नावासाठी लक्ष देऊन ऐकावे लागे. संस्कार कसे करावेत याचा हा एक सहज अनुभव मिळाला. श्रवण हे फार महत्त्वाचे कार्य आहे. ज्ञानप्राप्तीचे – अज्ञान नाशाचे सर्वात मोठे साधन 'श्रवण' हे आहे. पारायण १०॥/११ पर्यंत संपत असे. मग आरती प्रसाद होई. नंतर जेवण विश्रांती होई. दुपारी मुलांना श्रीगुरुचरित्रातील कथा कथनाचा कार्यक्रम सुरू होई. सायंकाळी वैद्यमास्तरांचे ज्ञानेश्वरीवर प्रवचन होत असे. त्यानंतर ही सर्व मोठी मंडळी फिरावयास जाऊन येत. मग आल्यावर संध्या आणि फराळ. महाराज वाटीभर भाजलेले दाणे व एक पेला दूध घेत असत. झोपेपूर्वी थोड्याफार गप्पागोष्टी होत आणि रात्री १०/१०॥ ला झोपत. परिस्थित्यनुरूप दिनक्रमाची आखणी असली तरी प्राधान्य होते ते साधना संध्या, जपवाचन यालाच होते.

मकर संक्रांतीचे हे दिवस होते. थंडी चांगलीच वाढलेली होती.

शंकरराव मार्कंड रेस सीझनसाठी मद्रासकडे गेले होते. त्यांनी स्वामी श्रीलोकनाथतीर्थ महाराजांना मद्रासला बोलावून घेतले. प्रवासासाठी स्वामींना पैसेही पाठवून दिले. त्याप्रमाणे स्वामी मद्रासला गेले. या निमित्ताने स्वामींची दक्षिण यात्रा झाली. काशी ते मद्रास प्रवासात स्वामी एकटेच होते. फर्स्टक्लासचे तिकीट काढून प्रवास केला. या प्रवासात ३/४ दिवस स्वामींनी पाण्याचा थेंबही घेतला नाही. शंकररावांकडे मद्रासला पोचल्यावर स्नान करून फराळपाणी केले, हे स्वामींच्या पत्रावरून समजले.

शंकरकाकांची वकिली होती. त्यामुळे त्यांचाही मुक्काम हिंगोलीत होता. शंकररावांचा थोरला मुलगा बाबूराव उर्फ दिगंबर याचा विवाह झाला होता. त्याच्या बायकोला बाहेरच्या बाधेचा त्रास होऊ लागला. योगायोगाने महाराज तेथे मुक्कामासच होते. महाराजांनी श्रीगुरुचरित्र सप्ताहाला सुरुवात केली. बाबूरावांच्या पत्नीला ऐकायला बसविले. त्या बसण्यासाठी फार विरोध करीत होत्या. पण बळजबरीने बसवून त्यांना सप्ताह ऐकविला. समाप्तीच्या दिवशी त्या बाधेतील पिशाच्चाने खूप गोंधळ घातला. महाराजांनी त्याला प्रश्न विचारून माहिती घेतली, आणि तू येथून निघून जा म्हणून बजावले. विशेष हे की समाप्तीची आरती होत असताना त्या बाई धाडकन जमिनीवर पडल्या आणि ते पिशाच्च निघून गेले. त्या पिशाच्चाची आकृती निघून जाताना शंकरकाकांना दिसली. शंकरकाका म्हणाले " गेली. बाधा गेली."

पुढे एकदा शंकरकाकांची मुलगी मथु हिलाही अशीच बाहेरची बाधा झाली. तेव्हाही महाराजांनी श्रीगुरुचरित्राचा सप्ताह केला. मथुताईला ऐकायला बसविले आणि तिचीही बाधा नाहीशी झाली.

हिंगोलीमध्ये महाराज व शंकरराव असताना शंकररावांच्या घराला आग लागली. भराभर सर्व जण बाहेर आले. शंकररावांची मुले-पत्नी सर्वजण यावेळी येथे होते. पोरांनी रडून रडून गोंधळ केला. लोकांनी आग विझविण्यास मदत केली. वैरण-कपडे जळून खाक झाले. गुरांना सोडविले होते. माणसे सर्व सुरक्षित बाहेर आली होती. शंकरराव कमालीचे शांत होते- ते मुलांना म्हणाले " रडून काय उपयोग आहे? रडून हे परत मिळणार असेल तर खुशाल रडा. आपल्यापैकी कोणाच्या

[illegible] धोका झाला नाही ही ईश्वराची कृपा आहे. आलेल्या संकटा[illegible] मर्यादा घालणारा आपला संरक्षक आहे." शंकरकाकांच्या धैर्याची ही प्रचीती या प्रसंगाने सर्वांना आली. महाराज या प्रसंगास हजर होते.

एकदा शंकरकाकांच्या शेतातील दहा हजार रुपयांचा कापूस जळाला. त्यावेळीही त्यांच्या चित्ताची अविचलता हलली नाही. "देव ठेवील तसे समाधानाने राहणे एवढेच आपल्या हातात असते." हे त्यावेळचे त्यांचे [illegible] आणि [illegible] स्मरणात आहे.

हिमालीहून आलेला पत्रव्यवहार

महर्षी आत्मारामशास्त्री जेरे हे श्रीगुरुमहाराजांचे एक आगळे वैशिष्ट्य नेहमी सांगत असत की– "वामनरावजींना लोकांतात एकांत साधता येणे हे फार मोठे अवघड रहस्य त्यांना जमले आहे." जिज्ञासू मुमुक्षु यांचे समाधान व त्यांना मार्गदर्शन, प्रवचन वा लेखनद्वारा करणारे महापुरुष, थोडचा काळात हजारोंच्या समोर येऊन आपले ज्ञानदानाचे कार्य करीत असतात. त्यांच्या लेखनानेही जनतेशी संपर्क कमी येऊन ज्ञानदान होत असते. या सामुदायिक पद्धतीने वैयक्तिक मार्गदर्शन घडत नाही. 'व्यक्ती तितक्या प्रकृती' असल्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीत भिन्नता राहते. अशा रुचि–प्रवृत्तीच्या व्यक्तींच्या अडीअडचणी, शंका तितक्याच भिन्न असणार ! अशा भिन्नरुचि प्रवृत्तीच्या व्यक्तिसमूहाला लेखन वा प्रवचनद्वारा केलेले मार्गदर्शन अंतर्मुख करून परिवर्तन करण्यास समर्थ ठरत नाही, कारण त्यांचा प्रभाव प्रासंगिक असतो. त्यातून विस्मरणाच्या अलौकिक किमयेने लक्षात ठेवण्यापेक्षा अधिक गोष्टी मनुष्य विसरतच असतो. अशी स्थिती प्रवचन–लेखनाची असल्यामुळे श्रीगुरुमहाराज म्हणत असत की– "लेखन प्रवचनाने कधी ब्रह्मज्ञान होते काय ? तसे असते तर गुरूची गरजच राहिली नसती."

या दृष्टीने महाराजांच्या जीवनातील सर्व बारकावे फारच महत्त्वाचे दिसतात. त्यांनी प्रवचन कधी केलेच नाही. लेखन म्हणाल तर एक दोन लेख १९४० च्या सुमारास 'कल्याण' मासिकात आले तेवढेच. त्यालाही कारण घडले आहे. कोणा एकाने चुकीचा लेख दिलेला स्वामी श्रीलोकनाथतीर्थ महाराजांना आवडला नाही. त्यांनी महाराजांना

लिहिण्यास सांगितले म्हणून ते लेख आपल्यापुढे आहेत. त्या लेखानंतर महाराज ४८ वर्षे हयात होते. शिष्यपरिवारही सारखा वाढत होता. तरी प्रवचन–लेखनाच्या साधनांचा त्यांनी अवलंब केला नाही. महाराजांच्या शब्दाने जे परिणाम त्यांच्या भक्तांवर झाले, तेच शब्द त्या भक्तांना आयुष्यभर स्मरणातून प्रेरणा देणारे ठरले. वैयक्तिक संबंध व वैयक्तिक मार्गदर्शन हे महाराजांचे वैशिष्टच होते. ते समाज व व्यक्ती म्हणून कधी वावरलेच नाहीत. समाज शब्द आला की व्यक्ती ही वेगळी होऊ शकते. पण व्यक्तीशिवाय समाजच संभवत नाही. "अवघे विश्वचि माझे घर" ही भूमिका आल्यावर घरातील व्यक्तींची संख्या वाढली तरी ते सारे कुटुंबीय होतात– समाज नाही. व्यक्ती म्हणजे सामान्य माणूस. आपल्या वैशिष्टयांची टुरटुर नसणारा सामान्य माणूस सर्वांशी एकरूप होत असतो. विश्वोद्धाराची भाषा यांच्या मुखात नसते. "ही सर्व माझी माणसे आहेत. भिन्न रुचि–प्रवृत्ती झाली म्हणून ते वेगळे नाहीत. तेही वेळ आल्यावर सुधारणारच आहेत." अशा जाणिवेने वावरणारे महापुरुष ज्ञानेश्वरांच्या जातकुळीचे असतात. त्या कुळाचे नाव आहे "गुरुकुल." या गुरुकुलातील महाराज आहेत.

या प्रकरणात श्रीगुरुमहाराजांची हिंगोलीहून पाठविलेली काही पत्रे पाहू. त्यावरून त्यांच्या या काळातील कार्याचे स्वरूप लक्षात येईल.

१. हिंगोली २७।१।४५

श्री. भुजंगराव भालेराव यांसी– सप्रेम आशीर्वाद.

हैद्राबादहून आलेले रुपये जमा करून घ्यावे. पूर्वी ठरल्याप्रमाणे वाडीला खर्चावयाचे आहेत. श्रीगुरुचरित्राचे सप्ताह चालू असल्याचे वाचून आनंद झाला. श्रीकृपेने घडतील तोपर्यंत चालू ठेवावेत. माझा दुसरा सप्ताह सुरू आहे. फक्त दूधभातावर आहे. प्रकृतीला फार समाधान आहे.

श्रीरघुनाथ निरंजनाचे ग्रंथ हे पुस्तक जाधवांनी नेले होते असे वाटते. त्यांना विचारून पहावे. तसेच 'योगवाणी' हे पुस्तक रा. रा. रामभाऊ सहस्रबुद्धे यांचेकडे चौकशी केले असता रा. रा. खरे यांनी दिले किंवा कसे ते समजेल. कपाटाने पुस्तकाची व्यवस्था उत्तम झाली.

–प्रतिपदेनंतर मी व शंकरराव अकोल्यास जाऊ. तिकडून आल्यावर

आपणास कळवीन. बडोद्याहून रा. रा. मराठे यांनी फोटो पाठविले आहेत. बरा आहे. त्यांच्या कुटुंबाचे दीक्षा घेण्याबद्दल तीव्र इच्छेचे पत्र आल्यावरून पत्रद्वारा माघ शु. ६ दीक्षा झाली. श्रीकृपेने शक्तिसंचार झाल्याचे सविस्तर पत्र आले आहे.

डॉ. बेंद्रे यांचा अभ्यास कसा काय चालला आहे ते समजावे.

[illegible]

आहे.) त्या ठिकाणी आठ दिवस रहाणे झाले. मुक्काम डॉ. राजदेकर यांचेकडे होता. (शंकरराव यांचे व्याही)

ईश्वरी इच्छेने माघ ५ ला नऊ जणांना, षष्ठीला ७ जणांना, व अष्टमीला एक अशा सतरा दीक्षा एकाच जागी झाल्या. पैकी ७ स्त्रिया होत्या. सर्वच दीक्षा उत्तम झाल्या. राजंदेकर, त्यांचे कुटुंब, मुलगा, सून, जामात, मुलगी, बहीण व तिचा मुलगा व आमची एक गुरुभगिनी ६० वर्षांची विधवा–या बाईने गरुडेश्वरी मी आजारी असताना फार सेवा केली होती. या बाईंना फारच जोरात कंप, भस्त्रिका, मंत्रोच्चार वगैरे क्रिया होत आहेत. अकोल्याचे प्रख्यात वकील सोहोनी यांचे कुटुंब सौ. कमलाबाई वय ४३ शरीर अत्यंत स्थूल असूनही एकावेळी कंप – घूर्णी फार जोरात चालत असत. त्या उत्तम गाणाऱ्या असून कीर्तन करतात. इतक्या दीक्षा होण्याचा हा पहिलाच प्रसंग. गेल्या, वर्षी खापरखेड्यास एकावेळी ५ दीक्षा झाल्या होत्या. असो.

आपल्याकडे असलेले योगवाणीचे मराठी भाषांतर (लांब आकाराची वही) रजिस्टर बुक पोस्टाने पाठवून द्यावी.

आम्ही उद्या लग्नाकरता परगावी (येथून १२ मैलावर असलेल्या कळमनुरी येथे) जात आहोत. श्रीकृपेने आत्तापर्यंत प्रकृती उत्तम आहे. प्रो. बेंद्रे भेटल्यास नमस्कार कळवावा. रा. मोहोळकर व पराडकर

[illegible] आशीर्वाद – [illegible]

[illegible]

३.

श्री. भुजंगराव यास सप्रेम आशीर्वाद विशेष–

आपल्याकडे असलेल्या महायोग विज्ञानाच्या भाषांतराच्या [illegible] वह्या रजिस्टर बुक पोस्टाने पाठवून द्याव्या. त्यांची आवश्यकता आहे.

वा. द. गुळवणी

हिंगोली २।३।४५

४.

श्री. भुजंगराव भालेराव यांसी

सप्रेम आशीर्वाद–विशेष–

वह्या मिळाल्या. तिकडून निघताना दीक्षा विधी काही दिवस तरी बंद राहील म्हणून मुद्दाम पुस्तके व वह्या बरोबर घेतल्या नव्हत्या पण योग निराळाच होता. अकोल्यास १७, हैद्राबादेस ४ व काल येथे रा. रा. शंकरराव यांच्या पत्नी व दोन मुली यांना दीक्षा झाली. श्रीकृपेने शक्तिसंचार उत्तम झाला असून क्रिया उत्तम चालल्या आहेत.

–रा. रा. वैद्यमास्तर गेल्या मंगळवारी माहुरला जाणार आहेत. तिकडून १५ दिवसांनी परत येतील. अधिक महिना आजेगावी राहण्यास जाण्याचा विचार आहे. रा. रा. शंकरराव, दत्तोपंत व गं. काशीताई, ही बरोबर येणार आहेत. आजेगाव येथून १७/१८ मैल आहे.

[illegible]

[illegible]

हिंगोली ७।३।४५

५.

चि. बापू कुबडे यास सप्रेम आशीर्वाद विशेष.

–योगवाणीचे बुक पोष्ट मिळाले. श्रीस्वामी महाराजांची दक्षिण

[illegible] सुरू आहे. शिवकांची, विष्णुकांची, [illegible] या ग्रामी [illegible] असून ते आता रामेश्वरास जाणार असल्याचे शंकरराव [illegible] पत्र आले आहे. वे. शा. सं. [illegible] यांची प्रवचने सुरू झाली म्हणून कळले. त्यांच्या संगतीचा अवश्य लाभ घ्यावा.

श्रीदत्तात्रेय [illegible] मंत्राचा जप करण्याचा संकल्प करून त्याप्रमाणे सुरुवात केल्याचे वाचून संतोष झाला. या मंत्राची ऐहिक व पारलौकिक अशी दोन्ही फळे प्राप्त होतात. [illegible] ठीक आहे. पण [illegible] अनुभव [illegible] हाच मुख्य करणे आहे.

“ प्रणवरूप श्वासोच्छ्वास । हाच तारक उपदेश । [illegible] गुरुकृपेचे देणे । [illegible] ” असे [illegible] श्रीतुकाराम महाराजांनी म्हटले आहे.

श्रीभगवदिच्छेने आपणास या मंत्राचा उपदेश शक्तिपूर्वक प्रत्यक्ष श्रवणात झाला आहे. त्याचा श्वासाबरोबर मानसिक जप केल्यास शक्तिसंचाराचा अनुभव येईल. संकल्प उत्तम आहे, भगवत्कृपेने पूर्ण होईल.

गुरुवारी येथे रा. रा. शंकरराव यांच्या पत्नी सौ. पार्वतीबाई व दोन मुली यांची एकदमच दीक्षा झाली. सौ. पार्वतीबाई यांचे वय ५० शरीर स्थूल असूनही शक्तिसंचार उत्तम झाला आहे. घूर्णा, भस्त्रिका, दीर्घ हुंकार वगैरे क्रिया १/१॥ तास दोन्ही वेळा उत्तम चालतात. मुली तरुण असल्यामुळे क्रिया अत्यंत जोरात चालतात. ही केवळ ईश्वराचीच इच्छा आहे. यात स्वतःची इच्छा मुळीच नाही, जे जे होईल ते ते पहावे.

रा. रा. वैद्यमास्तर काल येथून माहूरला गेले आहेत. बरोबर मनुष्य दिला आहे. तिकडून कारंजा, उमरावती वगैरे करून पंधरा दिवसांनी येतील.

येत्या त्रयोदशीस आजेगावी जाणार आहोत. तेथे अधिक महिन्यात श्रीगुरुचरित्राचे सप्ताह करावेत असा विचार आहे.

सर्वांच्या प्रकृतीस जपून असावे. सर्वांना यथोचित नमस्कार व आशीर्वाद.

आपला

वा. द. गुळवणी

वरील पत्रातील काही गोष्टींचे स्पष्टीकरण—

महाराज, दीक्षा घेऊ इच्छिणाऱ्या जिज्ञासूस योगवाणी पुस्तक वाचावयास सांगत असत म्हणून ते पुस्तक व त्याचे स्वतः भाषांतर केलेल्या वह्या बरोबर घेत असत. तसेच 'महायोग विज्ञान'च्या भाषांतराच्या वह्याही साधकांना साधनमार्गाची नीट कल्पना यावी म्हणून बरोबर घेत असत. म्हणजे देत असलेल्या साधनेची माहिती देऊन साधना देत असत. ही पद्धत पहिल्यापासून शेवटपर्यंत त्यांनी ठेवली होती.

हैद्राबाद-हिंगोलीकडे जाताना त्यांनी मनाशी ठरविले होते की तिकडे श्रीदत्त-उपासनेतील मंडळी आहेत. श्रीटेंबेस्वामींच्या उपासना मार्गातील मंडळी आहेत. तिकडे या शक्तिपात साधनेचे वेगळे माहात्म्य कशाला वाढवावे? शंकरकाका इ. स. १९१० पासूनचे ज्येष्ठ गुरुबंधू. त्यांना तेही माहीत आहे आणि हेही माहीत आहे. श्रीटेंबेस्वामींचा अनुग्रह त्यांच्या साक्षीने त्यांच्याचबरोबर पवनीला झाला. तो उपासनामार्ग दोघांचाही चालू आहेच. इ.स. १९२२ मध्ये होशंगाबादला श्रीचिन्मयानंद सरस्वती स्वामींच्याकडून शक्तिपात साधना अनुग्रह मिळाला त्यावेळीही शंकरकाका तेथे होतेच. त्यांनाही स्वामींनी शक्तिपात साधना दिली आहे. अशी स्थिती असताना शंकरकाकांच्या घरी राहून आपण शक्तिपात दीक्षा देणे बरे नाही. ज्येष्ठ गुरुबंधूंचे समक्ष गुरुकार्य गुरु-भूमिकेतून करण्यात दोघांनाही संकोचल्यासारखे होणारे आहे. असा विचार करून तिकडे हे कार्य बंद ठेवण्याचा निर्णय घेऊन महाराज तिकडे गेले होते. म्हणून यासंबंधीची पुस्तके किंवा वह्या बरोबर घेतल्या नव्हत्या.

पण योगायोग वेगळा होता. ईश्वरी इच्छाच होती म्हणून गुरु-बंधूसमोर वाटणारा संकोच परिस्थितीने नाहीसा करून टाकला. शंकर-काकांच्या पत्नीनेच दीक्षेची इच्छा बोलून दाखविली. त्या निमित्ताने शंकरकाकांनीही मोकळेपणाने वामनरावांना संमती दिली व त्यांच्या गुरुत्वाला प्रोत्साहन दिले. शंकरकाकांनी थोडी जरी शंका मनात ठेवली असती तर महाराजांनी दीक्षा दिल्या नसत्या [illegible]
झालेले दीक्षागुरुत्व असल्यामुळे महाराजांना [illegible]
दीक्षाप्रसंगी [illegible] आलेला नाही, किंवा [illegible]

व कोणीही संशय घेतला नाही.

या दोन चार पत्रातून पुनः पुनः पुनरावृत्तीने महत्त्व दाखविणारी गोष्ट म्हणजे महाराजांची श्रीगुरुचरित्र सप्ताहाची उपासना अति प्रबल आहे. शक्तिपातसाधना ही श्रेष्ठ साधना आहे. श्रीदत्तउपासना, सोऽहं साधना या सर्वांचे पर्यवसान शक्तिजागृतीच्या अनुभूतीमध्ये आहे या गोष्टी स्पष्ट दिसतात.

आपल्या भक्त, शिष्य, साधक, स्नेही मंडळींवरील अकृत्रिम प्रेमही पत्रातून दिसते.

हिंगोलीचा मुक्काम संपवून अधिक महिना आजेगावला राहण्याचें सर्वांनी ठरविले. आजेगावलाही शंकररावांचे मोठे घर आहे. श्री केशवराजाचे मंदिर आहे. दोन्ही गुरूंच्या वास्तव्याने ती वास्तू पवित्र झालेलीं होती. शंकरकाका, दत्तोपंत-गं. काशीताई, वैद्यमास्तर हे महाराजांच्या बरोबर आजेगावी आले.

आजेगावी अधिक महिना

आपण सामान्य माणसे, वेळ नाही म्हणून परमार्थाकडे वळत नाही. प्रपंच आहे, नोकरी–कुटुंबाची जबाबदारी आहे. समाजराष्ट्राची सेवाबुद्धी आहे. विश्वकल्याण कार्याची तळमळ आहे. या सर्व व्यापात देव आणि त्याचा परमार्थ कसा सुचावा ? म्हणून आपण वर्तमानकाळ आपल्या इच्छा वासनांच्या तृप्तीसाठी धडपडत घालवतो आणि देवा-परमार्थाचा हवाला भविष्यावर टाकतो. याचे मुख्य कारण हे आहे की आत्म–कल्याणाचे महत्त्व आपल्याला नाही आणि ती जाणीव पण नाही. या जाणिवेसाठी आणि आत्म–कल्याणाचे महत्त्व आपल्या अन्तः-करणावर ठसविण्यासाठी, श्रीगुरुमहाराजांनी आपल्यासमोर आपल्या-सारखे जीवन स्वीकारून आत्मकल्याण कसे साधता येईल हे जगून–वागून दाखविले आहे. साऱ्या संतांच्या जीवनाचे हे असाधारण वैशिष्टच आहे. सामान्य माणूस ज्यात रमतो त्यात रमायचे नाही हे संत युक्ती-प्रयुक्तीने समजावून सांगतात आणि व्यवहाराच्या माध्यमातून वागून दाखवितात. लौकिक जीवन लौकिक ऐश्वर्याने झगमगताना पाहिल्यावर इतर सर्वजण प्रभावित होतात. पण त्यांचे जीवन अशांत असते, असंतुष्ट

असते, भीतिग्रस्त असते इकडे कोणाचे लक्ष जात नाही. संतांच्य जीवनात झगमगाट नसतो– नंदादीपासारखे शांत जीवन जगणारे संत असतात. पाणी आपल्या मार्गात आलेल्या अडथळ्याविरुद्ध बंड करीत नाही– त्यातून मार्ग काढून पुढे जाते. म्हणून ते सागराप्रत जाऊन सागररूप होण्याचे ध्येय गाठते. परंतु दुर्गम पहाडांशी टक्कर घेणाऱ्यांचे जीवन तेथेच समाप्त होते. मुमुक्षूंचे जीवन पाण्यासारखे असले पाहिजे हे ज्ञानेश्वरांनी सांगितले आहे.

माळिये जेऊते नेले । तेऊते निवांतचि गेले ।
त्या पाणिया ऐसे । होआवे जी ।।

श्रीगुरुमहाराजांच्या ठिकाणी सामान्यत्व आणि असामान्यत्व ही दोन्हीही वैशिष्टये अपूर्व सामंजस्याने विराजित होती. त्यांच्या सामान्य व्यवहारातून असामान्यत्व दिसत होते, तर त्यांच्या असामान्य आंतरिक स्थितीची ठेवण कुणालाही अजमावता येणार नाही इतकी सामान्य असे. त्यांचे जीवन आकाशासारखे व्यापक असल्याने त्याच्या उंचीचा वा परीघाचा ठाव घेता येत नाही. आकाश किती उंच आहे किंवा केवढे मोठे आहे हे अजमावणे जितके कठीण तितकी व्यापकता त्यांच्या जीवनाची होती. त्यांच्या जीवन चरित्र लेखनाचा प्रयत्न म्हणजे एका चिलटाने मारलेली आकाशातील फेरी आहे. त्यांच्या ज्ञात चरित्रापेक्षा अज्ञान चरित्र फारच मोठे आहे. परंतु त्याच्या गुणधर्मात कोठेही फरक आढळणार नाही. म्हणून या जीवनगंगेच्या केवळ आचमनाने पापविनाश निश्चित आहे. आता आपण चरित्राकडे वळू.

महाराज अधिक [illegible] आजेगावी आले. या [illegible] ज्ञानेश्वरांचे मंदिर आहे. तेथे श्रीदत्तात्रेयस्वामींचे काही [illegible] झाले आहे. त्यावेळी त्यांनी श्रीकेशवराजावर एक पद [illegible]

जय जय जय लक्ष्मीवर केशवा प्रसीद ।। ध्रु. ।।
आजेगावी ज्याचि मूर्ति पाहिली त्यां [illegible]
भक्तांची वारि जूर्ति–मूर्तिमंत मोद....जय जय जय ।।१।।
जय देशिकवरद देव पाहुनिया परमभाव ।
त्यांचे घरी देई ठाव–भावगम्य वरद....जय जय जय ।।२।।

नाम्याचे भक्तिस्तव दुग्धपान करीत देव ।

वंदि तया वासुदेव–भाव धरुनि विशद....जय जय जय ॥३॥

या स्थानात श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजही येऊन राहिले होते. अशा सिद्धभूमीत महाराज आपल्या गुरुबंधूंच्या समवेत येऊन राहिले. या निवृत्तीनंतरच्या काळाचा क्षण नि क्षण किती सार्थकी लागत होता हे दिसून येते. होशंगाबाद–सोलापूर–हिंगोली येथे सात सात सप्ताह नुकतेच पार पडलेले आहेत– तरी– आजेगावीसुद्धा अधिक-मासाचे निमित्त करून महाराजांनी सात सप्ताहांचा संकल्प केला. नित्यकर्म–नित्य उपासना आणि नित्य साधना हे वैयक्तिक जीवनाचे कर्तव्य निष्ठेने अखंड चालू होते. याशिवाय सर्ववेळ लोकोपकारासाठीच खर्च होत असे.

आजेगावाहून महाराजांनी पाठविलेली पत्रे त्यांच्या जीवनकार्याची प्रमाणपत्रे आहेत. वाचकांनी ती वाचून महाराजांच्या जीवनाचे दर्शन घ्यावे.

१ ले पत्र पुण्याला श्री. नारायणराव मोघे यांना लिहिले आहे. महाराज पुण्याबाहेर बरेच दिवस आहेत. त्यांनी आता पुण्यास यावे अशा आग्रहाचे पत्र मोघे यांनी पाठविले होते. सद्भाव–श्रद्धेने पत्र भरलेले, महाराजांनी त्याला उत्तर दिले होते. अनेक मुद्यांचा त्यात परामर्श घेतला आहे. आपलीही माहिती लिहिली आहे. ते पत्र असे–

आजेगांव

चैत्र शु॥ ८–१८६७

श्रीयुत नारायणराव मोघे यांस सप्रेम आशीर्वाद विशेष–

आपले अभिवादन श्रीपरमेश्वर चरणी रुजू झाले. श्रीगुरुचरणांच्या कृपेने श्रीगुरुचरित्राचा पाचवा सप्ताह चालू आहे. रविवारी पूर्ण होईल. आणखी दोन सप्ताह करण्याची इच्छा आहे. तोपर्यंत स्थानांतर करणे नाही. याकरिता आपणा सर्वांच्या प्रेमपूर्वक विनंतीचा नाइलाजाने स्वीकार करता येत नाही.

दोन वर्षांपासून आठ आठ महिने पुण्यातील मंडळींवरच सर्व भार पडला व तो आपण आनंदाने स्वीकृत केला, याचे सदैव स्मरण आहे.

आपण लिहिल्याप्रमाणे रा. रा. वैद्यमास्तर यांचे साधन निर्वेधपणे

चालले असून त्यांना अत्यंत समाधान झाले. ते येथून लवकरच परळी मार्गाने सोलापूरला जाऊन वैशाखात पुण्यास येतील. त्यांच्याकडून सर्व हकीगत समजेल.

मी वैशाखात येथून निघून बहुतकरून हैद्राबादकडून सोलापूरला काही मुक्काम करून पंढरपुराकडून श्रीक्षेत्र नरसोबावाडीस ज्ये. शु. १५ मे च्या पूर्वी पोचावे असा विचार आहे. कन्यागताचा समारंभ ज्ये. व।। २ ला आहे. तो करून अष्टमीच्या सुमारास पुण्यास येणे होईल. तोपर्यंत पुण्यतिथीच्या उत्सवाची सर्व व्यवस्था करावी.

अभ्यास नियमित चालला आहे किंवा कसे याबद्दल सर्वांकडे विचारणा करीत असावे. श्रीस्वामीमहाराज (श्रीलोकनाथतीर्थ) गेल्या २६ तारखेस रामेश्वरची यात्रा पुरी करून भंडाऱ्याहून काशीतील जागा ताब्यात घेण्यासाठी गेले आहेत.

आपला

कळावे

वा. द. गुळवणी

या पत्राबरोबर श्री वैद्यमास्तर यांनी लिहिलेले पत्र खाली देत आहे. या पत्राने ते महाराजांच्या सहवासाचा जो आनंद लुटत आहेत तो व्यक्त करीत आहेत.

" श्री नारायणराव व नाना भालेराव आदी सर्व मंडळींस सा. नमस्कार.

आपले प्रेमाने भरलेले पत्र वाचून आनंद झाला. ज्ञानेश्वर महाराजांनी एका ओवीत परमार्थाचा क्रम सांगितला आहे–

संता सवे बसता । योग ज्ञानी पैसता ।
गुरुचरण उपासिता । वैराग्येसी ।।
येणेचि सत्कर्मे । अशेषही अज्ञान विरमे ।
जयाचे अहं विश्रमे । आत्मपुरी ।।

त्या क्रमात संत सहवासास प्रथम स्थान दिले आहे. त्याचा योग्य परिणाम होऊन फार समाधान झाले. माझा शेवटचा काळ असाच जाईल एवढीच ईश्वराची कृपा मिळावी एवढेच मागणे आहे. सर्व काळ आनंदात गेला तो पत्री लिहिता येत नाही. भेटी अंती कळेलच. आपला

य. ना. वैद्य

श्रीगुरुमहाराजांनी याच दिवशी श्री. नाना भालेराव यांना स्वतंत्र सविस्तर पत्र लिहिले आहे. त्यातूनही बरेच काही कळणार आहे. ते पत्र असे.

आजेगाव
चैत्र शु. ८–१८६७

श्रीयुत भुजंगराव यांस सप्रेम आशीर्वाद.

[illegible]

[illegible] सर्व मंडळीस आशीर्वाद. सौ. [illegible]बाईस व त्यांच्या सर्व मुलांस आशीर्वाद. सौ. माईस व त्यांच्या सर्व मुलांस आशीर्वाद. [illegible] सौ. ताईच्या सर्व मंडळीस आशीर्वाद. डॉ. वैद्य व रा. रा. बाळकृष्णपंत (डॉ. वैद्य यांचे बंधू) व त्यांच्या मातोश्रीस आशीर्वाद. रा. रा. महाजन, जाधव, परांजपे, पाठक आदी सर्व मंडळीस आशीर्वाद, करमरकरांच्या सर्व मंडळीस यथोचित नमस्कार व आशीर्वाद. चि. सौ. गोदावरी ([illegible] पत्नी), चि. [illegible], चि. [illegible] व चि. [illegible] (तीन मुलगे) यांस आशीर्वाद.

रा. रा. शंकरराव आठ दिवसांपूर्वी हिंगोलीस गेले आहेत. थोड्या दिवसात येथे येतील. रा. रा. दत्तोपंत यांचा आपणास नमस्कार व गं.

काशीबाईचा आशीर्वाद. बाकी सर्व ठीक आहे. सर्वांच्या प्रकृतीस जपून असावे. क. हे. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

वरील पत्राचे हे वैशिष्टच आहे की महाराज ऋणानुबंधाचे नाते किती आत्मीयतेने संभाळतात हे स्पष्ट दिसते. सर्वांचा नावनिशीवार उल्लेख करून मर्यादेप्रमाणे नमस्कार व आशीर्वाद लिहिले आहेत. या आत्मीयतेमुळे सर्वांना महाराज आपल्यावर फार प्रेम करतात, आपल्याकडे जास्त लक्ष देतात असे वाटत असते.

खालील पत्र सोलापूरच्या श्री. बापूसाहेब कुबडे यांना याच काळात लिहिले आहे. त्या पत्रातून ऋणानुबंधाची व्यापकता लक्षात येईल. त्याचबरोबर महाराजांच्या स्मरणात व्यक्ती तर रहातेच पण त्या व्यक्तीची सर्व ताजी माहिती त्यांना असते व त्यानुसार त्यांची चौकशी व मार्गदर्शन असते. हा वैयक्तिक ऋणानुबंध म्हणजे ही ईश्वराची कृपा असते. या ऋणानुबंधामुळे गुरुशिष्यांचे नाते घडते. जीवनाला आधार मिळतो- वेळोवेळी मार्गदर्शन मिळते- आपत्ती सहन करण्याचे बळ दिले जाते. काय करावे काय करू नये हा विवेक [illegible] चांगल्या कर्माबद्दल प्रोत्साहन दिले जाते. या दृष्टिकोनाप्रमाणे [illegible] घडवीत जाणारे सद्गुरु असतात. आता स्वस्थ चित्ताने पत्र वाचावे-

[illegible] श्री गुरुः शरणम् [illegible]

चि. बापू कुबडे यांसी-

सप्रेम आशीर्वाद विशेष- आपले [illegible] पत्र मिळाले. मजकूर समजला. चि. रंगनाथ महाराज यांचे हे [illegible] [illegible] आल्याचे [illegible] मिळाले. [illegible] [illegible]

[illegible] होईल. श्री. [illegible] म्हणजे त्यांना नमस्कार सांगावा.

पैसे गेल्याबद्दल मनाला लावून घेऊ नये असे परावृत्त [illegible] "नप्रहृष्येत प्रियंप्राप्य नोद्विजेत्प्राप्यचाप्रियं" अशी वृत्ती [illegible] प्रयत्न केल्याशिवाय चित्ताला शांति प्राप्त होणार नाही [illegible]

मंडळींस आशीर्वाद सांगावा. चि. रंगनाथ यास आशीर्वाद.

श्रीरामानुज पंडित यांची भेट झाली हे वाचून आनंद झाला. त्यांच्यावर ईश्वरानुग्रह खास झाला आहे. पुढे कुठे जाणार वगैरे काही बोलले किंवा कसे ते समजावे.

श्रीकृपेने चि. बाळू सर्व विषयात पास झाला हे वाचून फार संतोष झाला. तसेच आपणास बोनस मिळाल्याचे वाचून आनंद झाला. सर्वदा भगवत्स्मरण असल्यावर काहीही कमी पडणार नाही.

संकल्पाप्रमाणे सर्व अनुष्ठान भगवत्कृपेने सुरळीत चाललेले आहे हे वाचून समाधान झाले.

माझे चौथे सप्तक चालू आहे. ऐकण्यास शंकररावांच्या तीन मुली व गं. काशीताई व त्यांच्या वडील भगिनी बसतात. पोथी होईपर्यंत त्यांच्या घूर्णा, कंप, अश्रुपात आदी क्रिया दीड तासपर्यंत चालू असतात. शिवाय सकाळ संध्याकाळ एक एक तास अभ्यासालाही बसतात. त्यांचा सर्वांचा अभ्यास इतका उन्हाळा असूनही उत्तम चालला आहे.

आपल्या मातुश्रींचे चरणी साष्टांग नमस्कार प्रविष्ट करावा. चि. सौ. रमास व मुलांस आशीर्वाद. सर्वांच्या प्रकृतीस जपून असावे. दंतमंजनाची कृती केलेली असल्यास कळवावी. क. हे. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी.

आजेगाव २०–४–४५

चि. बापूस सप्रेम आशीर्वाद विशेष–

–आपल्या संकल्पाप्रमाणे सर्व कार्यक्रम उत्तम तऱ्हेने पार पडल्याचे वाचून समाधान झाले. येथील सहावा सप्ताह परवा पूर्ण होईल. आणखी एक करून सांगता होईल. आपण समश्लोकीचे पारायण केले हे उत्तम झाले. तो ग्रंथ ब्रह्मावर्तास श्रीगुरुदत्तांचे आज्ञेवरून महिना सवा महिन्यात झाला. प्रासादिक आहे हे महाराजांचे पत्रावरून समजून येते. त्यांनी शेवटी म्हटल्याप्रमाणे प्रत्येक दिवशी २०० पर्यंत श्लोक करून लिहिले आहेत.

आपला

वा. द. गुळवणी

आजेगाव १-५-४५

श्री. भुजंगराव यांस सप्रेम आशीर्वाद विशेष

चि. भालचंद्र याचा वर्गात पहिला नंबर आला हे वाचून आनंद झाला. चि. नारायण याला मराठीत फारच कमी मार्क पडले. पुढे चांगला अभ्यास करण्यास सांगावे.

रा. रा. वैद्यमास्तर आज येथून हिंगोलीस गेले. बरोबर रा. रा. शंकरराव गेले आहेत. तेथून गंगाखेडला सिंहस्थ पर्वणी करून परळीकडून वेडशी मार्गाने सोलापुरास जातील. वैशाख शुक्ल पक्षात तेथे येतील त्यावेळी सर्व हकीगत समजेल.

माझा कालपासून सातवा सप्ताह सुरू झाला. रा. भाऊसाहेब मोहरीकर हल्ली येथे आले आहेत. ते पुढच्या सोमवारी मोहरीला जाऊन नंतर हैद्राबादला जातील.

रा. रा. वैद्यमास्तर तेथे आले म्हणजे त्यांच्या विचाराने उत्सवाची तयारी करावी.

सर्वांना यथोचित नमस्कार–आशीर्वाद

आपला

वा. द. गुळवणी

पुढील पत्र सविस्तर माहितीचे आहे. श्रीगुरुकार्य किती मोठ्या प्रमाणात चालू आहे हे पत्रातून दिसते. श्रीगुरुमहाराज केवळ लोको-द्धाराचे कार्य करीत असल्याचे त्यातून चांगलेच जाणवते. वास्तविक हा कालखंड एवढे सतत कार्य करून अज्ञात राहिलेला आहे. या चरित्र लेखनाने आपल्याला फार मोठी–विविध प्रकारची वास्तव माहिती मिळत आहे. प्रत्येक पत्रात नवीन नवीन माहिती मिळत असल्याने चरित्र विस्ताराचा संकोच करण्याची बुद्धी होत नाही. हे कार्य चालू असताना जेवढे शक्य होईल तेवढे व्हावे अशी इच्छा आहे. हे सर्व श्रीगुरुमहा-राजांची इच्छा आणि कृपा म्हणून घडत आहे. या विस्तारामुळे लेखन कौशल्य वा सौष्ठव इकडे लक्ष देण्यास सवड रहात नाही. सध्या एवढाच विचार मनात आहे, की श्रीगुरुमहाराजांची जेवढी माहिती उपलब्ध होईल तेवढी लिहीत जावी. सर्व भक्त-साधक-मुमुक्षूंना त्याचा फार मोठा लाभ होणार आहे. जिज्ञासूंनाही यातून मार्गदर्शन मिळणार आहे.

[illegible]

दिली होती. परतु वाताने पाय अधू झाल्याने तीं घरीच असते तिचीही इच्छा आहे. ग. ताई, रा. रा. भाऊ साहेबांच्या वडील भगिनी, व ग. इंदिराबाई या पूर्वी काशीताईबरोबर पुण्यास आल्या होत्या, व आणखी एक वृद्ध बाई. बहुत करून एकादशीला दीक्षा होईल. त्या नंतर येथून आठ मैलावर माझवड नांवाचे गांव आहे तेथील देशमुख महाराजांचे अनुयायी असून शंकररावांचे अत्यंत स्नेही आहेत. ते येथे चार दिवस राहून गेले. त्यांच्या घरीही काही मंडळींच्या दीक्षा होणार आहेत. अमावास्येनंतर ते बोलावणेस येतील. रा. रा. शंकरराव व मी चार दिवस जाऊन येऊ. श्री कृपेने प्रकृती ठीक राहिल्याने श्रीगुरुचरित्राची सेवा घडली. आपले अनुष्ठानही श्रीकृपेने चालले आहे ते शक्यतोवर चालू ठेवावे. चि. भालचंद्र व नारायण यांना दोन्ही वेळा नियमित संध्या करण्यास सांगावे व नमस्कार घालण्यास सांगावे. श्रीगुरुचरित्राचे वाचन मुलांकडून सोवळ्यात वाचणे होणार नाही, करिता "नामधारक भक्ताय" हे श्लोक पाठ करून घ्यावेत व नित्य नियमाने म्हणवून घ्यावेत. त्यायोगाने सर्व मनोरथ पूर्ण होतील. येथे शंकररावांच्या तीन मुली व भाऊसाहेबांची एक मुलगी व काशीताई यांनी पाठ केले व रोज म्हणतात. चि. सौ. गोदावरीसही रोज स्नान झाल्यावर म्हणण्यास सांगावे. म्हणजे

भगवान श्रीदत्तगुरूंची कृपा होऊन इह परत्र कल्याण होईल. नियमितपणे थोडा थोडा अभ्यासही करवून घ्यावा. सर्वांनाच अभ्यासाला उत्तेजन देत असावे. सर्व मंडळींस यथोचित नमस्कार व आशीर्वाद. रा. रा. वैद्य मास्तर मंगळवारी येथून गेले. सोलापूराहून पुण्यास आल्यावर त्यांचेकडून सर्व हकीगत समजेल. रा. रा. नारायणराव मोघे यास आशीर्वाद. कळावे हे आ. रा. रा. दत्तोपंत व गं. काशीताई यांचा आपणास आशीर्वाद.

आपला

वा. द. गुळवणी

आजेगावचा मुक्काम आता संपत आला आहे. श्री. वैद्यमास्तर पुण्यात पोहोचले आहेत. ते आजेगावाचे वृत्त खालील पत्रात आहे. या सर्व पत्रांतून महाराजांच्या अन्तःकरणाचा स्फटिकासारखा निर्मळपणा, सरळपणा, मोकळेपणा आणि आपलेपणा इतर वाचकांनाही जाणवतो तर प्रत्यक्ष संबंधातील व्यक्तीला पत्र वाचून काय वाटत असेल याची कल्पना केली पाहिजे. ज्यांच्या दर्शनासाठी अन्तःकरण तळमळते, ज्यांच्या शब्दश्रवणासाठी कान आसुसतात, ज्यांच्या सहवासासाठी मन अधीर होते त्या श्रीगुरुमहाराजांचे पत्र पाहून भावकोष सर्व अंगांनी पुष्ट होत असतील हे काय वेगळे सांगायला पाहिजे !

वैद्य मास्तरांना लिहिलेले पत्र

श्रीगुरुःशरणम्

आजेगाव १५-५-४६

रा. रा. यशवंत नारायण वैद्य

सेवेशी कृ. सा. न. वि. वि.

आपले ता. ८ चे पत्र मिळाले. मजकूर समजला. श्रीकृपेने प्रवासात कसल्याही प्रकारचा त्रास न होता आपण सुखरूप पोचल्याचे वाचून सर्वांची काळजी दूर झाली. रा. रा. शंकरराव अद्याप हिंगोलीसच आहेत. रा. रा. भाऊसाहेबही दोन दिवसांपूर्वी तिकडे गेले आहेत. आज रात्री दोघेही येतील. कदाचित सौ. पार्वती वहिनीही येतील. कारण चि. भास्कर याचा गर्भाधान संस्कार येत्या रविवारी आहे. रा. रा. शंकरराव आल्यावर त्यांच्या सवडीप्रमाणे माझवडास जाऊन येऊ.

गेल्या एकादशीला एकदम आठ दीक्षा झाल्या. सौ. भागीरथी वहिनी, सौ. लीला, सौ. कृष्णाबाई (वामन गुरूची बहीण), गं. इंदिरा काकू, गं. ताई, गं. मनुताई (वामन गुरूची बहीण) चि. बापू व गंपू. इतका उन्हाळा असूनही सर्वांच्या ठिकाणी शक्तिसंचार फारच जोरदार झाला असून रोज सकाळ–संध्याकाळ एक एक तास क्रिया जोरात चालतात. फक्त गं. ताईंचा अर्धा पाऊण तास उत्तम लय होतो. आपण यावेळी येथे असता तर फार उत्तम झाले असते. सौ. लीलाला उत्तम उपयोग झाला आहे. शारीरिक क्रिया उत्तम होत आहेत. भगवत्कृपेने तिचा पंगूपणा जाईल असे एकंदर हालचालीवरून दिसते. भगवदिच्छा काय असेल ते खरे. तिच्या ठिकाणी शक्तिसंचारही उत्तम झाला आहे. सकाळी ८–११ पर्यंत थोडी थोडी विश्रांती घेऊन क्रिया चालते. शक्तीचे कार्य पाहून आश्चर्य वाटते. सौ. वहिनींच्या क्रियाही एक तास दोन्ही वेळा नियमित चालतात. भजनादी क्रियेत अश्रुपातादि क्रियावरून अंतःकरणाची सात्त्विकताही दिसून येते. ही सर्व मंडळी दोन महिने सान्निध्यात असून श्रीगुरुचरित्राचे श्रवण घडले, त्याचा उत्तम उपयोग झाला. असो.

द्वादशीला श्रीगुरुचरित्राची सांगता झाली. १८ ब्राह्मण व सात सुवासिनी होत्या. श्री केशवराजाला पवमान अभिषेक व घरच्या श्री दत्त मूर्तीला रुद्र एकादशिनी करविली. सर्व ब्राह्मणांना एक एक रुपया दक्षिणा दिली. पुरणपोळीचा नैवेद्य झाला. सर्व उत्तम झाले. [illegible]

आपण यावेळी पुण्यास असाल म्हणून पत्र पुण्याच्या [illegible] पाठविले आहे. रा. रा. दत्तोपंत व [illegible] [illegible] अ. वि.

[illegible]

[illegible]

[illegible] भुजंगराव यास सप्रेम आशीर्वाद [illegible] [illegible] इकडील सर्व हकीगत [illegible] [illegible] नारायणराव भावे व [illegible] व्यवस्था करावी. कारण मी अगदी आयत्या वेळीच येणार. शेजारची जागा मोकळी होणार असल्यास मालकांना विचारून ठेवावे. सर्व लहान-थोर मंडळींस यथोचित नमस्कार व आशीर्वाद. सर्वांच्या प्रकृतीस जपून

असावे. पत्राचे उत्तर उलट टपाली आल्यास मला येथे मिळेल. यापुढे माझी पत्रे आल्यास इकडे पाठवू नयेत. आपल्याजवळ नीट जपून ठेवावीत. ती. बाबा व गोदावरी वाडीला आहेत. पत्र आले आहे. क. हे. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

पूर्वी ठरल्याप्रमाणे महाराज मेच्या शेवटच्या आठवड्यात आजेगावाहून हिंगोलीस आले. तेथून हैद्राबादवरून सोलापूरला आले. तेथून पंढरपूरमार्गे श्रीक्षेत्र नरसोबावाडीस ज्येष्ठ शु. पौर्णिमेपूर्वी गेले. वाडीला कन्यागताचा समारंभ ज्ये. व॥ २ ला आहे. कन्या राशीला सूर्य आला म्हणजे गंगा कृष्णेच्या भेटीला येते. ही दर बारा वर्षांनी येणारी पर्वणी असते. महाराजांनी कन्यागताची सुरुवात इ. स. १९०९ मध्ये प. प. श्रीटेंबेस्वामी असताना प्रथम झाली. त्यानंतर दर १२ वर्षांनी येणाऱ्या कन्यागताच्या पर्व समारंभास महाराज गेले. त्यांच्या जीवनात एकूण सहा कन्यागते झाली. इ. स. १९०९, १९२१, १९३३, १९४५, १९५७, १९६९. इ. स. १९६९ चे कन्यागत हे त्यांच्या जीवनातील शेवटचे.

या काळात प. प. श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांना शंकरराव मार्कंडांनी दहा हजार रुपयास काशीला आश्रम बांधून दिला. त्याच्या व्यवहार पूर्ण झाल्याचे स्वामींचे पत्र आले.

वाडीहून महाराज पुण्यास २० नारायण पेठेत आले.

श्रीगुरुमहाराजांच्या अलौकिक जीवनाचे रहस्य अलौकिक साधना आहे

श्रीगुरुमहाराजांचे जीवनाला अलौकिकत्व लाभले याचे मुख्य कारण त्यांना लाभलेली अलौकिक शक्तिपातयोगविद्या हे आहे. या विधानामुळे त्यांच्या अन्य गुणांना, उपासनेला, कर्मसुसंगत, विशुद्ध आचरणाला, कमी लेखण्याचे कल्पनेतही नाही. किंबहुना सुवर्णाप्रमाणे असलेल्या महाराजांच्या जीवनपुष्पाला या दिव्य साधनेने सुगंधित केले आहे, मधुर मधुरस प्राप्त झाला आहे. या साधनेमुळे अपार लोकसंग्रह ईशेच्छा म्हणून झाला आहे. अगदी प्रांजलपणे सांगायचे झाले तर असे दिसते की महाराजांना कुंडलिनी शक्ती जागृत करण्याचे साधन मिळाले म्हणून तर त्यांचा एवढा मोठा शिष्य परिवार दिसतो. शक्तिपात योग

साधनाच अशी आहे की, क्षणार्धात अनुभूती देते. या साधनेला साधकाच्या पात्रापात्रतेचे बंधन नाही. देशकालाचे बंधन नाही. कर्मउपासनेचे बंधन नाही. सर्वात महत्त्वाचे वैशिष्टच हे की अद्वैतवेदांत सिद्धांताशी पूर्ण समन्वय असलेली ही साधना आहे.

या साधनेबद्दल महाराजांनी साधना स्वीकारण्यापूर्वीच पूर्ण विचार करून साधना स्वीकारली आहे. मी आणि माझे अनेक (वास्तविक बहुतेक सर्व) गुरुबंधू असे आहेत की या साधनेची पूर्ण माहिती न घेता साधना घेतली आहे. 'योगवाणी' पुस्तक साधना घेण्यापूर्वी वाचले होते- परंतु त्यावेळी ते समजलेले नव्हते असे आज तेच पुस्तक वाचताना स्पष्ट जाणवते. यामध्येही महाराजांचे असामान्यत्वच स्पष्ट दिसते. असामान्य स्थिती लौकिक व्यवहारात आढळू शकते. परंतु महाराजांचे अलौकिक आगळेपणाला ही अलौकिक साधना ठरली आहे.

या साधनेला सांप्रदायिकत्वाच्या संकोचाची चौकट नाही. या साधनेचा साधक आपले उपास्य दैवत म्हणून कोणत्याही दैवताची–कोणतीही उपासना करण्यास मोकळा आहे. राम–रहीम–येशू–बुद्ध–महावीर–कृष्ण–दत्त–गणेश–देवी–शिव–कोणत्याही उपास्य दैवताची उपासना इच्छा असेल तर करा. मंदिर–मशीद–चर्च–स्तूप– तीर्थक्षेत्र आदी स्थलांची इच्छेप्रमाणे यात्रा करा वा न करा. कर्माचा आग्रह नाही. ग्रंथ वाचनाची अपेक्षा नाही. प्रवचन–कीर्तनास जाऊन परमार्थ साधतो ही समजूत पण नाही. इतकी ही साधना मुक्त आहे. आपली इच्छा झाली म्हणजे साधना चालते किंवा आपली इच्छा नसेल तर साधना बंद पडते अशी व्यक्तिनिष्ठ साधना नाही.

कुंडलिनी शक्ती जागृत होऊन उर्ध्वगामिनी होत असताना तिला मध्यम मार्ग लाभला म्हणजे ती सिद्धींच्या अडथळचात अडकून रहात नाही. या स्थितीतून सुखाने परमपद गाठता येते. साधकाला स्वतःचे प्रयत्न रहात नाहीत. योग सिद्धींची प्राप्ती या मार्गात नाही, परंतु योगसुखाचा श्रेष्ठ अनुभव देणारा हा मार्ग आहे. पूर्व जन्मांच्या संस्काराप्रमाणे साधकाला अनुभव देत ही साधना त्याला पुढे नेत असते. त्यामुळे प्रत्येकाच्या साधनेत विविधता आढळू शकते. तरी साधनेतून मानसिक समाधान-शांतता-तृप्ती या दिव्य गुणांची अनुभूती वाढीस लागते. पूर्व

[redacted]

जाते. या साधनमार्गातील प्रत्येक साधक हळूहळू सर्व दृष्टीने मोकळा होत असतो. ही मोकळे होत जाण्याची प्रक्रिया साधनेमुळे घडत असते. याची प्रचीती हजारो साधक नित्य घेत आहेत. या नित्याच्या अनुभूतीमुळे या सर्वांची श्रीगुरुचरणी नितांत श्रद्धा आहे. साधना देणारे सद्गुरु साधनेहून मोठें असतात.

शक्तिपात योग साधना ही प्राणशक्तीची साधना आहे, प्राणशक्ती ही वायुरूप आहे. प्राणशक्ती ही श्रेष्ठ दिव्य शक्ती आहे. ती विश्वव्यापक जीवन शक्ती आहे. सर्व विद्यांमध्ये प्राणविद्या अत्यंत श्रेष्ठ अत्यावश्यक विद्या आहे. गतिमान वस्तूमध्ये प्राण सर्वात अधिक गतिमान आहे. मनाला प्राणाचे साहाय्य घेऊन कार्य करावे लागते. म्हणून मनाची गतीही प्राणासारखी होते. शक्तिपात योग साधनेने प्राणाच्या गतीचे नियमन होत जाते. साधनेत श्वासाची गती अतिमंद होत जाण्याचा अनुभव येऊ लागतो तेव्हा मनही अत्यंत स्थिर झाल्याचा अनुभव येत असतो. ही स्थिती केवलकुंभकाकडे नेणारी असते. नित्याच्या दृढ साधनेने केवल

[redacted]

सोऽहं उपासना ही प्रणवोपासना आहे. ॐ हा शब्द आत्म्याचा वाचक आहे. ॐ म्हणजे आत्मा, हंस शब्द प्राणाचा वाचक आहे. हंस म्हणजे प्राण, आत्मा म्हणजे ब्रह्म, हंस हा ब्रह्माचे वाहन आहे. म्हणजे प्राणा-

बरोबर आत्मा सदैव–सर्वत्र असतोच. या साधनेत ॐकार होतात. सोऽहं जप होतो, ही सर्व सोऽहं उपासना आहे. या सोऽहं उपासनेबद्दल महाराजांनी आपले विचार मांडलेले एक पत्र नुकतेच पूर्वीच्या प्रकरणात आलेले आहे. मनाने श्वासोच्छ्वासाच्या आवाजाकडे म्हणजे सोऽहंकडे अनुसंधान म्हणजे लक्ष ठेवणे हाच मुख्य परमार्थ आहे हे स्पष्ट लिहिले आहे. साधकांना साधनेतील क्रियांचे महत्त्व [illegible]

[illegible]

स्थितीचे गमक म्हणजे निर्विचार स्थिती येणे ही आहे. ही साधनेची व साध्याची परिसीमा आहे." परमार्थाच्या परमपद प्राप्तीची स्थिती या साधनेद्वारा येते हे त्यांनी 'आधी केले मग सांगितले" अशा विश्वासाने सांगितले आहे.

> गुरुरित्याख्यया लोके साक्षा द्विद्या हि शांकरी
> जयत्या ज्ञानमस्तस्यै दयार्द्रायै निरंतरम् ।। अमृतानुभव ।।

हा श्लोक अमृतानुभवाच्या प्रारंभीच्या वंदनातील २ रा श्लोक [illegible]

श्रीसद्‌गुरुनाथ शंकर । कल्याणाचे आगर ।
तया जाणण्याची साचार विद्या ती शांकरी ॥ १ ॥
शंकर आणि शांकरी । एक स्वरूप निर्धारी ।
सूर्य प्रभा दोन जरी । पाहू गेल्या एकची ॥ २ ॥
विद्या ही शांकरी । अवघ्या विद्या माझारी ।
गुरुत्व पावून मेरूपरी । विराजते ॥ ३ ॥
याच विद्येकारण । ब्रह्मविद्या म्हणती जन ।
अध्यात्म विद्या अभिधान । आहे याच विद्येते ॥ ४ ॥
ही शांकरी दुःखनिवृत्ती । करून निरतिशयानंद प्राप्ती ।
देते ऐसी इचि महती । शब्दे न वर्णिली जाय ॥ ५ ॥
ही ज्ञानाने परिपूर्ण । ही दयार्द्र इतराहून ।
ही छेदून द्वैत भान । सोडी आणून ऐक्यत्वा ॥ ६ ॥
[illegible]
[illegible]

[illegible]
ही ब्रह्मविद्या आहे– या ब्रह्मविद्येतील योगशास्त्रावरील हा ग्रंथ आहे. या शिवाय ही विद्या अनेक नावांनी उल्लेखिली गेली आहे. नामभिन्नतेमुळे विद्येच्या कार्यप्रक्रियेत फरक पडत नसतो. शक्तिपात योगविद्या, यापैकीच या ब्रह्मविद्येचे–अध्यात्मविद्येचे–शांकरी विद्येचे एक नाव आहे. ही विद्या (साधना) सर्व विद्येमध्ये मेरू पर्वताप्रमाणे सर्वश्रेष्ठ आहे. 'अध्यात्म विद्या विद्यांना'। दुःखनिवृत्ती आणि निरतिशय आनंदप्राप्ती करून देणे या विद्येचे माहात्म्य असून ते शब्दातून व्यक्त करता येत नाही. ही विद्या ज्ञानपूर्ण आहे. इतरांहून दयाळू आहे. ही विद्या द्वैतभाव मोडून काढून अद्वैत स्थितीत नेऊन ठेवते.

अशा या अलौकिक दिव्य साधनेचा जयजयकार असो.

आणि आमचा याच विद्येस अखंड प्रणिपात असो.

[illegible]

भारतभर नव्हे तर भारताबाहेरही केला. चंद्रमे जे अलांच्छन। मार्तंड जे तापहीन। जे सर्वदाही सज्जन। या गुणांचा प्रकर्षाने प्रत्यय देत देत, ‘गुरुत्व आणि साधना’ अलौकिकात असामान्य असल्याचे कृतीने सिद्ध केले.

जीवन चरित्र हा जीवनाचा जमाखर्च असतो

व्यवहारात पैशाला महत्त्व आहे म्हणून पैशाचा जमाखर्च काळजी- [illegible]

आणि [illegible] जीवनाचा जमाखर्च ठेवला [illegible] आपणांशी [illegible] सत्कर्म धर्म- कडे जाते तर [illegible] जमाखर्चांची जिवाला जाणीव [illegible] ताळेबंद रहात नाही. जीवनाच्या [illegible] अशी आहे की हा जमाखर्च [illegible] जीवनाच्या जमाखर्चाचा साक्षी ईश्वर असतो. पैशाच्या [illegible] करून सरकारला आणि समाजाला फसवता [illegible] नाही. ईश्वरी संगणक [illegible] व्यवस्था असते. म्हणून कर्माप्रमाणे न्याय अटळ होतो.

ज्ञाता आणि ज्ञेय

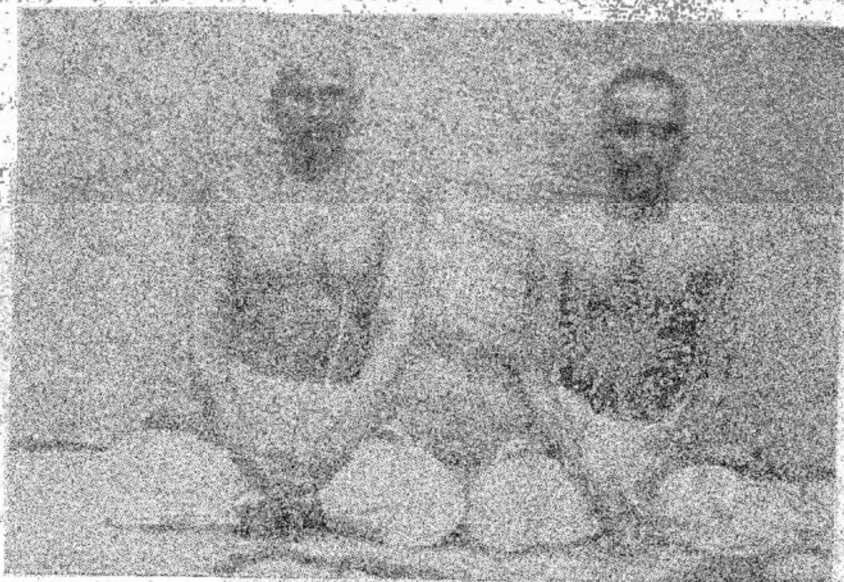

श्रीवैद्यमास्तर श्रीगुळवणी मास्तर

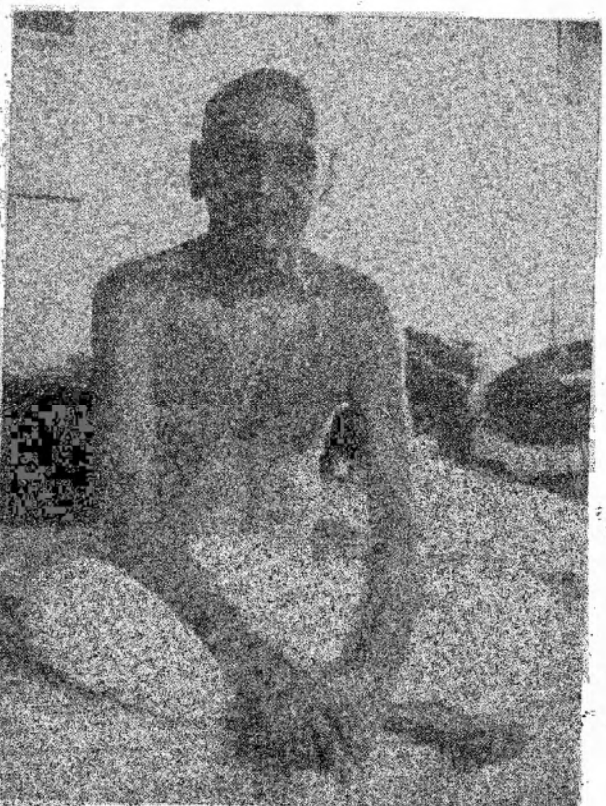

' सहजयोगी '
ब्राह्मीस्थितीची प्रसन्नता

योगचूडामणि
एक रेखीव आसनस्थिती

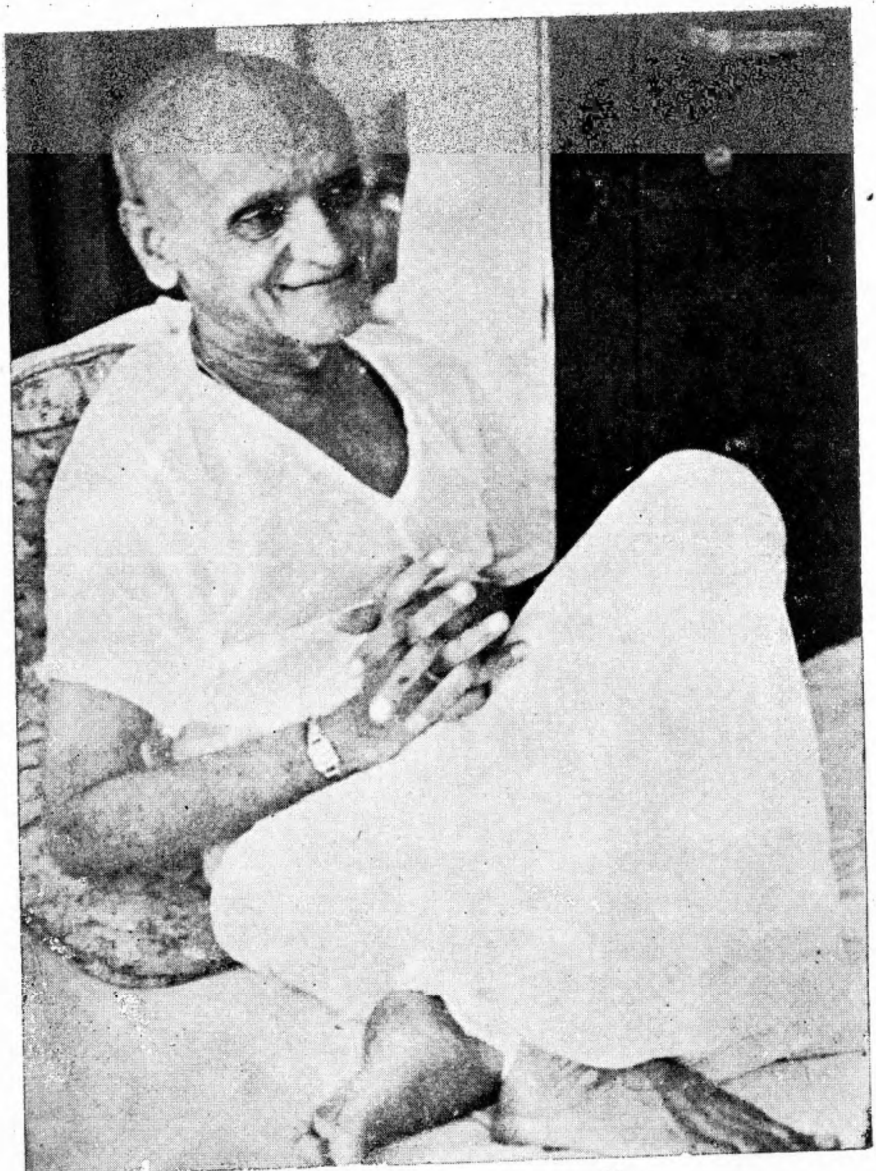

पुढां स्नेह पाझरे । मागां चालती अक्षरें ।
शब्द पाठी अवतरे । कृपा आधी ॥ १ ॥
तंव बोलणेचि नाही । बोलो म्हणे जरी काही ।
तरि बोल कोणाहि । खुपेल का ? ॥ २ ॥
बोलता अधिकुही निघे । तरि कोण्हाही वर्मी न लगे ।
कोणासी न रिघे । शंका मनी ॥ ३ ॥
दिठी नोहे मिणर्धा । बोलणे नाही संदिग्धी ।
कवणेसी हीन बुद्धी । राहाटीजे ना ॥ ४ ॥

— श्रीज्ञानेश्वर

प्राणापरौते गु

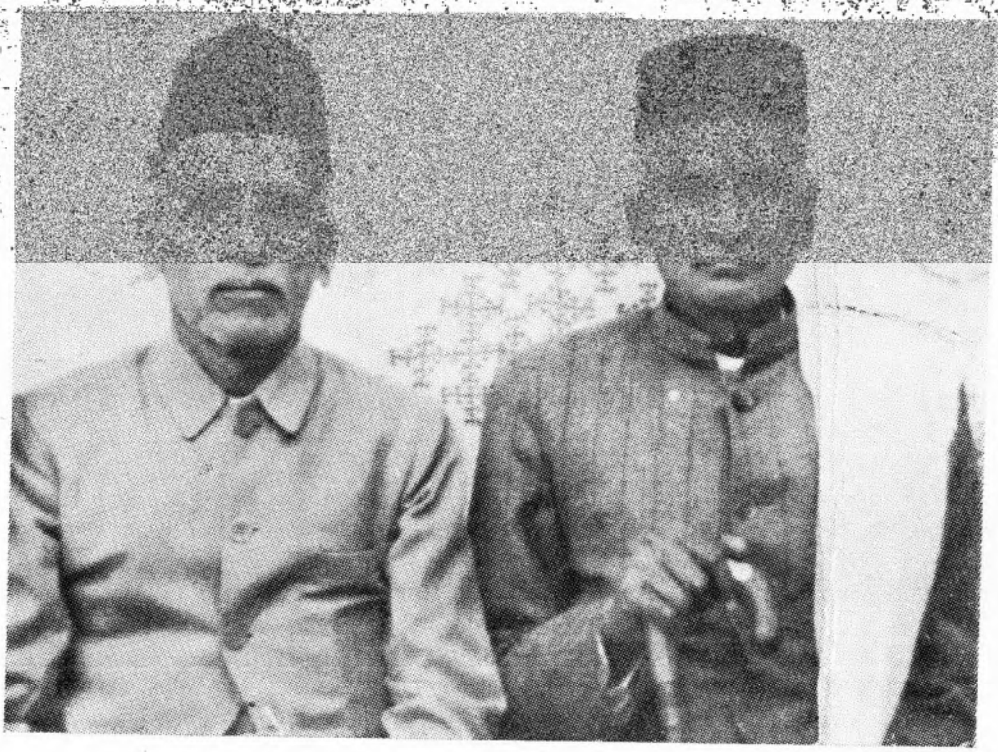

श्रीवामनरावजी गुळवणी श्रीशंकररावजी आजेगांवकर

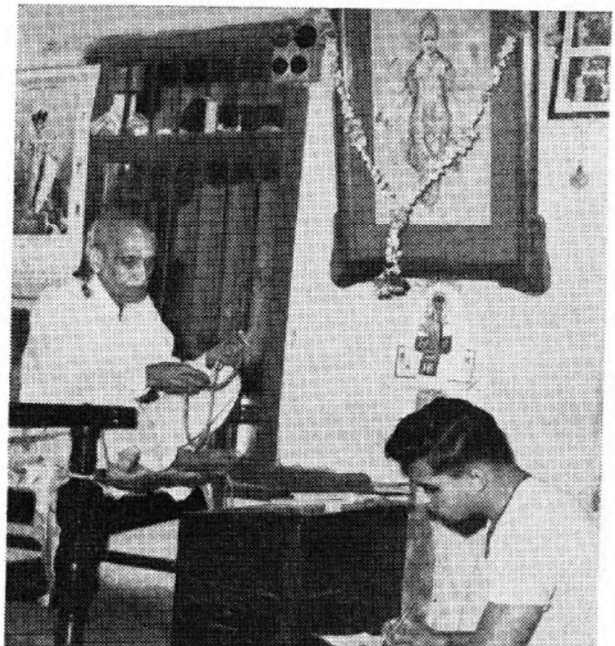

साक्षेपी पत्रलेखन

निवृत्तीनंतरचे स्थितप्रज्ञ दर्शन

जयाची आज्ञा आपण । शिरी वाहे अन्तःकरण ।
मनुष्याकारे जाण । ज्ञानचि तो ॥

— श्रीज्ञानेश्वर

[illegible] व्यवहार ज्यांना असतो, त्यांचे [illegible]
[illegible] आदर्श असावे. शिष्याला आदर्श असणारे महापुरुष [illegible] जीवनाचा क्षण आणि क्षण खर्ची घालतात, म्हणून ते '[illegible] बोलविले' जातात. महापुरुषांची जीवन चरित्रे म्हणजे त्यांच्या [illegible] असतो [illegible] सहा [illegible] अभ्यासपूर्वक [illegible] सर्व [illegible] [illegible] पाहिजे तेव्हा आपल्या मनावर [illegible] होईल.

श्रीगुरुमहाराज आता पुण्यात आहेत. [illegible] माहिती [illegible] उपलब्ध होऊ शकत नाही. [illegible] असते तिचा उल्लेख चरित्रात होत आहेच, परंतु पत्राने गुरुमुखातून माहिती मिळते. ती प्रत्यक्ष माहिती निःसंदिग्ध असते म्हणून त्यांच्या पत्रांचे वाचनच अत्यंत हितकर आहे.

२० नारायण पेठ, पुणे २०।८।१९४५

श्री. यशवंतराव वैद्यमास्तर यांसी

कृतानेक साष्टांग नमस्कार, विशेष–

श्रीकृपे इकडील सर्व क्षेम असो. आपणाकडील वर्तमान काहीच समजले नाही तरी उत्तरी सविस्तर हकीगत कळवावी.

हिंगोलीला अद्याप कॉलरा आहे. श्री. शंकरराव यांचे चार दिवसापूर्वी पत्र आले आहे. श्रावण अखेर बाहेर जाता येत नाही असे त्यांनी लिहिले आहे.

श्री. मराठे इंजिनिअर (बडोदा) यांचे कुटुंब आठ दिवसापूर्वी मुलासह येथे आले होते. एक मुलगी वय १३ व मुलगा (पूर्वीच्या [illegible] मित्र जन्मास आलेला) वय १० यांची दीक्षा मागील रविवारी [illegible] सकाळ संध्याकाळ १ तास बसत असत. ती सर्व मंडळी आज परत गेली.

श्री. मराठे यांचे मित्र बडोद्याचे प्रोफेसर विश्वनाथ पांडुरंग दांडेकर (किर्लोस्करचे एक लेखक) यांची दीक्षा गेल्या गुरुवारी झाली. १। तास क्रिया उत्तम चालली होती. त्यांना फार आनंद झाला.

कॉलेजात असल्यापासून गुरूपदिष्ट मंत्राचा जप करीत असतात. वय ४० पर्यंत असावे.

गुरुपौर्णिमेला आग्र्याच्या एका गृहस्थाला पत्राने दीक्षा झाली. त्याची ३ पत्रे आली आहेत. ता. १० च्या पत्रातील मजकूर पुढीलप्रमाणे आहे—

“श्रीचरण कमलोंमें दंडवत। कृपा पत्र प्राप्त हुआ। उसके लिये अनेकानेक धन्यवाद। साधना नियमपूर्वक चल रही है। शारीरिक अनेक प्रकार की क्रिया हो चुकी है। यथा प्राणायाम भी, कुंभक भी होता है। जिव्हा भी उलट चुकी है। [illegible], मूलबंध [illegible] इत्यादी बंध भी लग चुके हैं। आसनों का भी अभ्यास हो रहा है। परन्तु अभी सफलता नहीं मिली है। ज्योति के दर्शन अनेक प्रकार के रंगों में हो रहे हैं। [illegible] [illegible]

श्रीगुरुचरणों में साष्टांग दंडवत कर दासी आसन से उठी। चक्कर आ रहे थे। कमरे खोला और बाहिर पतिदेव थे उनके चरणों में मस्तक रखा। परम सौभाग्य का दिन दिखाया श्री गुरुचरणों के प्रतापने।....चरणानुरागिनी सुमित्रा” पहिल्या बैठकीत ५ ते ११।। म्हणजे ६ तास बैठक

झाली. आजपर्यंत इतकी बैठक पाहिली नव्हती. मुलीचे वय १८ असेल.

रा. रा. चितळे यांचा अभ्यास उत्तम चालला असेल. गं. आईच्या चरणी साष्टांग नमस्कार. सर्व लहान थोर मंडळींस यथोचित नमस्कार व आशीर्वाद. कुशलपत्र सवडीप्रमाणे यावे. उद्या बडोद्याचे रा. ब. घाटगे पोलीस कमिशनर येणार आहेत.

क. हे, वि.

आपला

वा. द. गुळवणी

पुणे २३।८।८५

चि. बापु कुबडे यांसी

सप्रेम आशीर्वाद विशेष

आपले ता. २१चे पत्र पोचले. श्रावणी, पंचमीला न करता काल रा. गोरे भटजी यांचेकडे केली.

रा रा. मराठे गेल्या सोमवारी परत गेले.

परवा रावबहाद्दूर घाटगे, रिटायर्ड पोलीस कमिशनर, बडोदा, हे आले आहेत. गृहस्थ सज्जन असून भगवद्भक्त आहेत. त्यांचे धाकटे बंधू पूर्वी नगरला रेशनिंग ऑफिसर होते. ते हल्ली येथे रिक्रूटिंग ऑफिसर आहेत. त्यांच्याकडे मुक्काम आहे.

कदाचित् मुरूडहून रा. दामले नावाचे गृहस्थ येतीलसे वाटते. त्यांचे पत्र आले आहे.

वरील कारणामुळे येणे लांबणीवर पडत आहे. तथापि लौकर येण्याचे करीत आहे.

....सर्वांना यथोचित नमस्कार, आशीर्वाद.

आपला

वा. द. गुळवणी

पुणे ४।९।४५

श्री. विष्णुपंत पंची यांसी (सोलापूर)

सेवेशी कृ. सा. न. वि. वि.

मुरूडचे रा. दामले नावाचे गृहस्थ दीक्षेकरिता येणार आहेत. रा. रा. बाम इंजिनिअर यांच्या पत्नी चार दिवसात येणार आहेत. सावनेरचे जैन गृहस्थ रा. रतिलाल भा. शु. ११ ला येणार आहेत.

बॅरिस्टर खासगीवाले यांनी रा. रामभाऊ सहस्रबुद्धे यांचेकडे भेटीची इछा दर्शविली आहे. त्यांना शुक्रवारी भेटण्यास सांगितले आहे. श्रीस्वामीमहाराजांचे काशीहून पत्र आले आहे. "२८ तारखेला छोटी गैबी येथे गुरुस्वामींच्या दर्शनाला रा. जांबवंतसिह यांचेबरोबर आनद- [illegible]

रांच्या घरातच बापूसाहेब रहात असल्याने बैठक वैद्यमास्तरांच्या माडी-वर नेहमीप्रमाणे सुरू झाली. नित्यक्रम ठरल्याप्रमाणे सुरू झाला. दुपारी परिचयातली मंडळी येऊ लागली. पत्राने संबंध ठेवणाऱ्यांनी सोलापूरच्या पत्त्यावर पत्रे पाठविण्यास सुरुवात केली. बडोद्याहून श्री. मराठे यांचे पत्र आले. ही मंडळी पुण्यास आली होती. त्यांच्या पत्नी-मुलांना दीक्षा झाली. त्यांच्या परिवारात सर्वच साधक झाले. साधनेला सहाय्यक म्हणून उपासना जरूर केली पाहिजे. साधनेला जे जे अनुकूल असते ते ते केले तर साधनेला बल मिळते. आहार–विहार–सत्कर्म, नित्याचे धर्मकर्म-उपासना अनुष्ठान इ० मुळे जीवन व्यवहाराला परमार्थाची भरभक्कम चौकट लाभते. यामुळे साधना उत्साहाने, श्रद्धा निष्ठेने, एकाग्रतेने होऊ लागते, समाधान वाढते. श्री. मराठे यांनी बडोद्याला गेल्यावर श्रीगणेश उपासना अथर्वशीर्षाच्या अनुष्ठानाचा संकल्प करून सुरू केली. त्या अनुष्ठानामुळे नित्याचे साधन फारच जोरात चालते व प्रचंड समाधान होते ही हकीगत त्यांनी कृतज्ञतापूर्वक कळविली.

यावर्षी शारदीय नवरात्र व विजयादशमी सोलापूरला झाली. सप्तशतीचे पाठ केले. गाणगापूरला जाऊन येण्याची इच्छा होती. परंतु पाऊस फार असल्यामुळे जाणे रहित केले. वाडीहून थोरले बंधू बाबा (शंकरराव) यांचे पत्र आले की "शिरोळला प्लेग असल्याने गाव

बाहेर पडले आहे. वाडीला येणाऱ्यांनी टोचून घेतल्याचा दाखला बरोबर आणला पाहिजे. नाहीतर वाडीत टोचून घेण्याची सक्ती आहे." त्याप्रमाणे महाराजांनी सोलापुरात टोचून घेतले. ३/४ दिवस विश्रांती घेतली व ते गुरुद्वादशीसाठी वाडीला निघाले.

परमार्थ साध्यासाठी जगव्यवहारात अलिप्त

श्रीगुरुमहाराजांचा जीवनकाल, राजकीय–सामाजिक–राष्ट्रीय कार्याच्या क्रांतिपर्वातील काल आहे. या कालात स्वातंत्र्य प्राप्तीसाठी विविध मार्गांनी जोमाने प्रयत्न चालू होते. इंग्रजी राजवटीने भुरळ घालणारे मोहाचे ताटवे ठायी ठायी पसरून ठेवले होते. जहाल क्रांतिकारकांच्या अग्निदिव्याचा काल महाराजांच्या बालपणातील काल आहे. स्वातंत्र्यवीर सावरकरांचा रोमांचकारी साहसाचा काल महाराजांच्या [illegible] या खेडेगावात होते. त्यानंतर कोल्हापूर, मुंबई, बार्शी, पुणे अशा शहरातून राहिले, वावरले असल्यामुळे राष्ट्र–समाजाचे राजकारण त्यांनी जवळून पाहिले– अनुभवले आहे.

असे असून महाराजांचे मन त्या कार्याकडे वळले नाही याचा असा अर्थ घ्यायचा काय, की त्यांच्या हृदयी राष्ट्र, समाजाचे प्रेम नव्हते ? पारतंत्र्याची टोचणी त्यांना नव्हती म्हणणार की काय ? ते स्वार्थी होते– आपण आणि आपले कुटुंबीय ही लक्ष्मणरेषा घालून घेतलेले होते की काय ? इंग्रजांविरुद्ध शब्द बोलण्याची हिंमत नसलेली कायरता त्यांचेमध्ये होती असे त्यांच्या चरित्रातील एखाद्या प्रसंगातून दाखवता येईल काय ?

महापुरुषांच्या जीवनातून सर्व मानवजातीला आत्मोद्धाराचा मार्ग मिळत असतो. व्यक्तीचा पूर्ण विकास होणे ही संतांची दृष्टी असते. यासाठी त्यांचे जीवन खर्ची पडते. व्यक्ती विशुद्ध अंतःकरणाची झाली तर द्वेष, मात्सर्य, शत्रुत्वभावना निर्माण होत नाही. मोह, स्पर्धा, स्वार्थ आदी अहंकार निर्माण करणारे आणि संकोचित वृत्ती वाढविणारे दोष विशुद्ध अंतःकरणात राहू शकत नाहीत. 'खळांची व्यंकटी सांडो' ही मागणी देवाजवळ हक्काने मागणारे संत असतात. त्यासाठी प्रार्थना करून स्वस्थ राहात नाहीत तर, खळांच्या वृत्तीमध्ये परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी कौशल्याने–निर्धाराने आटोकाट प्रयत्न करणारे संत असतात. 'करून सायास शिकणारे'–संत 'बुडते हे जन न देखवे डोळा' म्हणणारे संत– "जे का रंजले गांजले। त्यासी म्हणे जो आपुले। तोचि साधू ओळखावा" हे साधुत्वाची नक्कल करणाऱ्यांसाठी, भोळेपणाने [redacted] पक्के ठसले म्हणजे त्यांच्या जीवनाकडे, जीवनातील घटना– प्रसंगांकडे त्यातून मिळणारा बोध स्वीकारण्यासाठी आपले मन शोध घेत राहील. हे विचार मांडण्याचे कारण असे आहे की–

श्रीगुरुमहाराजांना शक्तिपातविद्येचा मार्ग सांगणे, त्या मार्गाचे गुरु श्रीचिन्मयानंदस्वामी महाराजांची भेट घालून देणे याचे सर्व श्रेय रावबहाद्दूर सदाशिवराव परांडे यांना आहे. इ. स. १९२२ मध्ये, होशंगाबादला महाराजांच्या दीक्षेनंतर लगेच आठदहा दिवसांनी स्वामींनी रावबहादूरांना दीक्षा दिली होती. परंतु भावी जीवनात महाराजांच्या परमार्थाचा वटवृक्ष ज्या जोमाने फोफावला–बहरला ती स्थिती अन्यत्र आढळली नाही. कारण या वटवृक्षाला साधुवृत्तीचे खत,

जीवनसमर्पणाचे पाणी आणि अलिप्तपणाचे कुंपण घालावे लागते, तसे तितक्या प्रमाणात अन्य कोणाच्या वाट्याला आले नाही.

रावबहादूर पराडे यांना स्वामी श्रीलोकनाथतीर्थ महाराजांनी समर्थांसारखे गावोगाव हिंडून प्रचारकार्य करावे असे वाटत होते. स्वामींच्याबरोबर आपण हिंडावे, अशीही त्यांची इच्छा होती. इतकेच नव्हे तर वामनरावांनीसुद्धा जीवनामध्ये लोकोद्धारासाठी हे कार्य हाती घ्यावे असे वाटत होते. यासंबंधी रावबहादूरांनी पत्रातून समर्थ रामदास आणि स्वामी श्रीलोकनाथतीर्थ महाराज यांचे साम्य व तुलना केली. स्वामींना पत्रे पाठविली. वामनरावांना पत्रे पाठविली. या अलौकिक विद्येचा प्रसार होईल व लोकोद्धारही होईल या दृष्टीने एक संस्था स्थापन करून तिला नाव दिले "वर्णाश्रम स्वराज्य संघ." या संस्थेच्या प्रसार व प्रचारासाठी रावबहादूर गावोगाव हिंडू लागले. सभा–भाषणे सुरू केली. रावबहादूरांनी श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामीमहाराज आणि वामनराव यांची मने वळविण्याचा खूप प्रयत्न केला. पण श्रीलोकनाथ-तीर्थ स्पष्टवक्ते, आत बाहेर काही नाही– त्यांनी रावबहादूरांना स्पष्ट कळवून टाकले, "मला तुमच्या इच्छेप्रमाणे कार्य करणे जमणार नाही. माझा विचार तुमच्या कार्यासाठी करू नये." त्यामुळे त्यांना स्वामींचा नाद सोडावा लागला. पण स्वामींचे संबंध शेवटपर्यंत आत्मीयतेचे ठेवले.

वामनरावांचे कौशल्य मौनात! रावबहादूरांचे विचार त्यांच्या मनाला पटत नसले तरी आपले मत प्रगट करीत नसत. बाकी त्या कार्यावर रावबहादूरांचे विचार ऐकून घेणे, त्यांना उत्साही ठेवणे महाराज करीत. महाराजांच्या मौनाचा अर्थ आपल्या मनाने लावता येत नसतो. त्यांचे मन मौनात का आहे– याचा नीट विचार करावा लागतो. इतरांनी कोणताही अर्थ लावला तरी महाराजांना त्याची काळजी वाटत नसे. त्यांच्या प्रवृत्ती–कृतीचा मेळ घालून मौनाचा अर्थ लावता येत असे. म्हणजे त्यांचे उत्तर ते स्वतः न देता ज्याचे त्याला शोधून घ्यावे लागत असे. असे उत्तर मिळणे त्यांच्या निःसंदिग्ध प्रांजल कृतीमुळे सहज सुलभही होत असे. त्यांच्या सान्निध्यात निःशंक करण्याचे सामर्थ्य, अंतरवृत्ती आणि मौन यामध्ये होते. त्यामुळे महाराजांनी रावबहादूरांच्या कार्यात लक्ष न घालण्याची वृत्ती कौशल्याने स्पष्ट

वेळी [illegible] मतभिन्नता लक्षात आणून देऊन संबंध सलोख्याचे ठेवणे हे कौशल्य महाराजांचे ठिकाणी पुरेपूर होते.

रावबहादूर फराडे यांच्या संबंधाने स्वामी आणि वामनराव यांच्यात [illegible] पत्रात बोलणे होत असे. त्यात स्वामींच्या [illegible] [illegible] असा की "रावबहादूरांच्या इच्छेप्रमाणे मी त्यांच्या [illegible]

[illegible]

आलेली मंडळी महाराजांना भेटून गेली. महाराजांनी प्लेगच्या लसीचे इंजेक्शन घेतलेले होते. तीन दिवस तापाची कसर होती. विश्रांतीची गरज होती. म्हणून कुठे बाहेर जाऊ शकत नव्हते. तिसरे दिवशी वाडीला जाण्याचे ठरले होते. त्यामुळे परिषदेला जाण्याचा प्रश्न नियतीनेच टाळला होता. अलिप्तपणाचे असामान्य कौशल्य हेतुपुरस्सर वापरून सहजतेने वावरणारे महाराज होते. मनात कार्याकार्याचा हेतू स्पष्ट असावा लागतो आणि मग न दुखावता हे कसे जमेल यासाठी कौशल्य वापरावे [illegible]

[illegible]

महाराजांचे शेजारी-गादीवर बसले नाहीत. समोर, खाली बसत. बाबा भिडे, विनायकराव आपटे हे तर महाराजांचे अनुगृहीत साधक होते. महाराजांचे हे संबंध वैयक्तिक असत. पक्षाचे संघाचे म्हणून नसत. याप्रमाणे काँग्रेस कार्यकर्ते महाराजांकडे येत, तेव्हाही विषय राजकीय निघत नसे. परमार्थातील त्यांच्या अडचणी त्यांनी महाराजांपुढे ठेवाव्यात आणि महाराजांनी मार्गदर्शन करावे. शंकरराव देव, आचार्य भागवत महाराजांकडे येणारे होते. त्यांनी महाराजांना खादीवस्त्रांच्या भेटीही दिल्या आहेत. सासवडच्या कस्तुरबा आश्रमाच्या संचालिका आणि अखिल भारतीय काँग्रेसच्या श्रेष्ठ कार्यकर्त्या प्रेमाबाई कंटक यांनी महाराजांचा अनुग्रह घेतला होता. सासवडहून वारंवार पुण्यास येऊन महाराजांना भेटून जात असत. कम्युनिस्टपक्षकार्यकर्ते कॉम्रेड विष्णुपंत चितळे महाराजांचे अनुगृहीत होते. तात्पर्य एवढेच की महाराज-राजकारण–पक्ष–यापासून अलिप्त असत ते केवळ परमार्थ साध्यासाठी. देशहित, समाजहित, मानवहित हे महाराजांच्या वर्तनातून घडत होते.

महाराज कोणत्याही, धार्मिक संस्थेचे सुद्धा, अध्यक्ष-उपाध्यक्ष वा कार्यकर्ते नव्हते. या सर्व संस्थांमध्ये सुरळीत कार्यापेक्षा स्पर्धा आणि संघर्षच वारंवार निर्माण होतात. समर्थ रामदासांची सर्व मुमुक्षूंना महत्त्वाची सूचना आहे की मुमुक्षु उपाधीविरहित असला पाहिजे. ‘उपाधीत सापडू नये.’ श्रीतुकाराममहाराजही म्हणतात की ‘साधकाची दशा उदास असावी। उपाधी नसावी अंतर्बाह्य ।। ” हे आचरणात आणणारे महाराज होते. याचबरोबर आपल्या ऐपतीप्रमाणे नेहमी अनेक धार्मिक संस्थांना आणि स्थानांना महाराजांची दानदक्षिणा स्वतःहून म. ऑ. पाठविली जात असे. कोणत्याही धार्मिक वा सामाजिक कार्यांकरता कोणीही कार्यकर्ता वर्गणी मागण्यास आला तर महाराजांनी कोणालाही रिक्त हस्ते परत पाठविले नाही. अलिप्तपणाचा अर्थ उपाधीरहित रहाणे हा आहे. “उपाधीत सापडू नये.” हे साधकाचे रहस्य आहे.

कोणीही व्यक्ती वैयक्तिक व कौटुंबिक उपाधीमध्ये आयुष्यभर अडकलेली असते. वैयक्तिक उपाधी असतात. कलेचा छंद ही उपाधी आहे. नाट्य–संगीत, चित्रकला इ० कलेची हौस असली की त्या कले-

मध्ये ती व्यक्ती रमते म्हणजे अडकते. कला जर ईश्वरी कार्यासाठी राबवली तरच ती कला परमार्थाला सहाय्यक होते. उदा० हैद्राबादचे ख्याल–टप्पा गायक पू. श्री भटजी बापू महाराज यांनी आपले संगीत केवळ देवासाठी गायले. त्यामुळे त्यांना संगीत सोडाचे लागले नाही. महाराजांच्या चित्रकलेच्या, फोटोग्राफीच्या आणि क्रेपफुलांच्या कलेसंबंधी असे म्हणता येत नाही की त्यांनी आपली कला केवळ देवासाठी राबविली आहे. क्रेपफुले आणि फोटोग्राफी व्यवसाय आणि हौस म्हणून या कलांचा उपयोग केला. यातून मिळालेल्या पैशाचा सदुपयोग केला या दूरान्वयाने या कलांचा परमार्थाशी संबंध लावता येईल. तसेच चित्रकलेसंबंधीही म्हणावे लागेल. त्यांनी देवतांची चित्रे काढली हा विषय परमार्थाशी जोडावा लागेल, तर नाटकाचे पडदे रंगवून देणे किंवा चित्रकला शिक्षकाची नोकरी या दृष्टीने चित्रकला निखळ [illegible] अलिप्त झाले.

परमार्थ मार्गाची वाटचाल एकटयाने करावयाची आहे. आधी स्थूल देहाला एकटे करायचे आणि नंतर सूक्ष्मदेहालासुद्धा एकटे करायचे. जीवाला एकटे करणे सोपे नसते. अनंत जन्माच्या कर्मबंधनांनी जीव अनंतबाजूंनी ऋणानुबंधात अडकलेला असतो. "कर्मानुबन्धीनि मनुष्य लोके." या कर्मबंधाचे पाश तोडावेच लागतात. ते सहजासहजी तुटणारे पाश नाहीत. स्थूलपदार्थांचे एक घाव दोन तुकडे करता येतील पण सूक्ष्म पदार्थ फार चिवट असतात, तुटता तुटत नाहीत. त्यासाठी असंगच व्हावे लागते. असंगरूपी शस्त्राने कर्मबंधाचे पाश निर्धाराने आणि निश्चयाने तोडावे लागतात. यातही खबरदारी घ्यावी लागते ती कर्म फलाशा सोडण्याची. म्हणजे नित्यकर्मांचे नवे बंध निर्माण न होण्याची!

हे परमार्थाचे रहस्य ओळखून वागणारा परमपद गाठतो हेही भगवंतानीच गीतेत सांगितले आहे. असंगवृत्तीचा अखंड अभ्यास ठेवला म्हणजे निरभिमान वृत्ती आणि निर्मोही वृत्ती निर्माण होतात. व्यक्ती आणि वस्तूच्या सहवासाने निर्माण होणाऱ्या दोषांपासून तो मुक्त होतो. तो नित्य अध्यात्मात रमलेला असतो. त्याला कोणतीही इच्छा शिल्लक रहात नाही. सुखदु:खादींच्या द्वंद्वापासून तो मुक्त झालेला असतो. ही स्थिती आली म्हणजे तो परमपदावर आरूढ होतो. परमार्थ हे असंगाच्या पायावर उभे राहिलेले आत्ममंदिर आहे.

या उलट 'संग' वृत्तीमुळे सर्व दोषांची मालिकाच सुरू होते ! संगात्संजायते काम: कामात् क्रोधोऽभिजायते । क्रोधात् भवति संमोह: संमोहात् स्मृतिविभ्रम: ।। स्मृतिभ्रंशात् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ।। असा हा आत्मविनाशाचा मार्गक्रम आहे, म्हणून परमार्थाच्या रस्त्याची वाटचाल असंगवृत्तीनेच करावी लागते.

कौटुंबिक उपाधींच्या दृष्टीने महाराजांनी विवाह न करून पाऊण संसार उपाधीरहित करून टाकला. इतर कौटुंबिक ऋणानुबंध जसे होते तसे संबंध होते. आस्थेने सर्व कुटुंबियांची चौकशी करीत, मदत करीत, त्यांच्या भेटी गाठी घेत. पण कोणातही लिप्त न होता हे सर्व घडत असे, महाराजांचा व्यवहार पाहून वरवरच्या दृष्टीला हे कळून येणार नाही. कारण कोणाशी संघर्ष नाही, व्यवहारात काही उणे नाही, सुखदु:खाच्या प्रसंगात इतरांशी समरस होत. यामुळे ते अलिप्त वृत्तीने वागत असतील हे समजणे कठीण असे. हे लक्षात येण्यासाठी, माणसाने अलिप्त कसे रहावे, याचे उदाहरण महाराज नेहमी सांगत असत, ते येथे देत आहे. म्हणजे अलिप्त कसे रहाता येते हे समजेल आणि तसे महाराज रहात होते हेही स्पष्ट होईल. त्याचबरोबर त्यांचा उपदेश–'परोपदेशे पांडित्य' नव्हते हेही लक्षात येईल.

"हॉस्पिटलमध्ये नर्स रोग्यांची सेवा कशी करते? सर्व काही वेळेवर तत्परतेने, गोड शब्द वापरून, कंटाळा न करता करते. रोग्याची स्वच्छता किळस न करता करते, पण तिची ड्यूटी संपली की लगेच पोषाख बदलून–सर्वांचा विचार सोडून–आपल्या ठरलेल्या कामात रमते. मग तिला एकाही रोग्याची आठवण सुद्धा होत नाही. तसे जमले

पाहिजे."

असंग वृत्तीचा हेतूपुरस्सर अभ्यासच करावा लागतो. बाह्य व्यवहार तोडून वृत्ती असंग होत नाही. अपरिग्रहाचा अंतर्बाह्य प्रयत्न ठेवला म्हणजे असंग वृत्ती वाढीस लागते. आपल्याला महाराजांनी जशी अलौकिक साधना दिली त्याचप्रमाणे साधकाने कसे वागावे हे प्रत्यक्ष वागून दाखविले आहे. जीवनगंगेत ही दृष्टी ठेवून संकलन व मांडणी करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

सोलापूरहून वाडी–वाडीहून पुण्यास

अश्विन व॥ १० (३० आक्टोबर १९४५) ला श्रीगुरुमहाराज सोलापूरहून वाडीस आले. बरोबर वैद्यमास्तर होते. सोलापूर स्टेशनवर त्यांना अचानकपणे आनंदाचा धक्का बसला. ज्या गाडीने ते वाडीला निघाले त्याच गाडीतून श्री. शंकरकाका आजेगावकर वाडीला निघाले होते. सोलापूर स्टेशनवर गाडीत शंकरकाकांना पाहून महाराजांना आनंदाचा धक्का बसला. मग काय आनंदच आनंद ! न ठरवता जे घडते ती ईश्वरी योजना असते. आपली प्रिय व्यक्ति भेटल्यावर आनंद कोणाला होणार नाही ? देवालासुद्धा प्रियभक्ताच्या भेटीने परमानंद होतो. महाराजांचा हा प्रवास सुखकर झाला. टोचून घेतले असल्यामुळे वाडी गावातील टोल नाक्यावर त्रास झाला नाही. वाडीजवळचे भोजन यात्रेचे शिरोळ गावात प्लेगच्या केसेस झालेल्या असल्यामुळे सारा शिरोळ गाव बाहेर पडला होता. त्यामुळे लागण आटोक्यात आली. शिरोळमुळे वाडीला दक्षता घेणे आवश्यक झाले. रोजची यात्रा चालूच असते. त्यातून गुरुद्वादशीच्यावेळी तर फार मोठी यात्रा भरते. वाडीची हवा चांगली होती.

हैद्राबादहून विष्णुपंत पंची आणि श्रीपतराव काळे वाडीला आले होते. मिरजेहून नारायणराव मोघे आले होते. कुडची–तारळ्याहून नातेवाईक मंडळी आली होती. सोलापूरहून निघताना देवासाठी वस्त्र, [illegible]

नाही म्हणून त्यांच्याजवळ देवाच्या महापूजा–अभिषेकासाठी पैसे देऊन ठेवणारे यावेळीही होतेच. वाडीच्या मुक्कामात रोज त्या त्या भक्तांच्या पूजा महाराज करवून घेत. बरोबर आलेल्या भक्तांना त्या लोकांचे प्रतिनिधी म्हणून बसवीत. पूजेचा प्रसाद व अंगारा पाठवून देत.

पुण्याहून श्री आण्णा लोहोकरे यांचे पत्र आले होते. त्याला उत्तर दिले. त्यातील महत्त्वाची वाक्ये अशी–

"जपसंख्या अधिक करण्याची घाई नको. चालला आहे हा क्रम उत्तम आहे. जप काळात क्रिया चालतात हेच मुख्य फळ आहे. एक माळ होण्याला जितका अधिक वेळ लागेल तितका उत्तमच आहे. तितका वेळ श्वासाची गति कमी होत जाईल व पुढे एकाग्रता आपोआप होत जाईल. मुख्य गोष्ट–लक्ष नेहमी नामस्मरणात गुंतवावे ही आहे. संख्येला कमी महत्त्व आहे."

वाडीला गुरुद्वादशी झाली. काही दिवस मुक्काम झाला. महापूजा झाल्या. अनेक भक्त महाराजांना भेटण्यासाठी आले. त्यांना देवाचे दर्शन व महाराजांची भेट झाली. श्री. आत्मारामशास्त्रींची भेट झाली. वाडीकर पुजाऱ्यांच्या भेटी झाल्या. कार्तिक शु. षष्ठीला आईचे श्राद्ध झाले. त्यावेळी सर्व नातेवाईक मंडळी आली होती. शंकरकाका आणि तिकडची मंडळी पंढरपूर मार्गे हैद्राबादकडे गेली.

महाराज वाडीहून मिरजेला डॉ. प्राणी यांच्याकडे दिनांक १० [illegible]

[illegible]

[illegible]

परिवर्तन होणे, ही स्थिती श्रीगुरुमहाराजांच्या जीवनचरित्रात ठायी ठायी आढळते. यासाठी शिष्यांचे अनुभव व आठवणी चरित्र भागात घेतलेल्या नाहीत– कारण हजारो शिष्य आणि त्यांच्या लाखो अनुभवांच्या आठवणी ! आठवणी हा स्वतंत्र ग्रंथाचा विषय आहे. तरी श्रीगुरुमहाराजांनी आपल्या मुखाने ज्या शिष्यांचा जसा उल्लेख केला तो चरित्रात लिहिणे उचित वाटते. त्या शिष्यांचा उल्लेखाचा विषय महाराजांना अभिप्रेत नसतो तर शक्तिपात साधना व्यक्तीला कसे अनुभव देते व केवढे परिवर्तन करू शकते हे दाखविण्यासाठी हे उल्लेख असतात. या प्रकरणात महाराजांनी स्वतः सांगितलेल्या देवीदास नावाच्या रामानुजपंथीयाने आपली साधना घेतली व त्यामध्ये झालेले परिवर्तन लक्षणीय असल्याचे दाखवून दिले. या देवीदासाला या काळात दीक्षा झाली. पण पुढील परिवर्तनापर्यंतची हकीगत येथेच एकत्र देत आहे. सर्व हकीगत महाराजांचे शब्दात देत आहे–

"देवीदास नावाचा एक रामानुजपंथी होता. उत्तर हिंदुस्थानातील होता. तरुण होता. गोरापान, दाढी राखलेला, संन्यासी वृत्तीचा होता. तेजस्वी होता. त्याने कल्याण मासिकात वाचले होते आमचे नाव. अन् शक्तिजागृतीबाबत जिज्ञासा वाढली. तेवढ्यासाठी पुण्यात येऊन राहिला होता. रास्तापेठेतील मारुति मंदिरात राहायचा. बरीच

वर्षे झाली तरी पुण्यात राहून त्याला आमचा पत्ता लागला नाही. कोण सांगणार आमचा पत्ता ? कोणाला माहीतच नाही ! नुसतं गुळवणी म्हणून कोण पत्ता सांगणार ? दैवयोगाने त्या मंदिरात एक संन्यासी आला. तो देवीदासाला घेऊन आपल्याकडे आला.

पुढे तो रोज येत होता. बसायचा, पाहायचा. त्याची वृत्ती अत्यंत चांगली होती. आमच्याकडे कोणी उत्तर हिंदुस्थानी आले तर त्यांना तो बरोबर घेऊन जाऊन त्यांची व्यवस्था पाहायचा. एकदा दुसऱ्या कुणाच्या बैठकीच्या वेळेला तो तेथेच बसला होता. थोड्याशा जागेत इकडे टेबल अन् तिथेच डेस्काच्या पलीकडे तो बसला होता. नारायण पेठेतील चार खणी जागा– तेवढ्यात सगळे चालायचे.

तो रोज येत होता तरी त्याने दीक्षा कधी मागितली नाही. त्याच्या मनात शंका असावी. आपण [illegible] कसा सोडावा ? [illegible] मी पण त्याला कधी म्हटले नाही.

पण आज तो बसलेला असताना अचानक विचार आला. इतका आपला शोध घेत पुण्यात येऊन राहिला. आपला शोध घेतला. रोज येतो. त्याच्या मनात किंतु [illegible] आपल्या दीक्षेला त्याने काय [illegible] झालो व त्याचे [illegible]

मी त्याच्या आज्ञाचक्राला भ्रूमध्यास बोटाने स्पर्श केला. झालं– तो एकदम उडून पडलाच. सर्व सात्त्विक भाव, देहपात, स्वेद, कंप इ० एका वेळी त्याच्या शरीरात उमटले. फारच सात्त्विक होता. अशी त्याला न मागता दीक्षा झाली. त्याचे साधन सुरू झाले. रोज उत्तम अनुभव त्याला येऊ लागले. देवीदास सात्त्विक खरा– पण कट्टर वैष्णव ना ? आमच्याकडे जेवायचा नाही. त्याचा कार्यभाग झाल्यावर त्याने पुणे सोडले. कुठे गेला वगैरे काही माहीत नाही. पत्ता नाही. पत्र-व्यवहार नाही. काही नाही. अशी बरीच वर्षे लोटली.

पुढे काही वर्षांनी दत्तजयंतीच्या दिवशी तो दर्शनाला आला. अगदी लीन होऊन आला होता. पूर्वीचा तेजस्वी ब्रह्मचारी–उठण्या बसण्यातला, दृष्टीतला रुबाब – सांप्रदायिक कट्टर वृत्ती आता दिसली

नाही. मी त्याला ओळखलंच नाही. आता अगदी साधा–विनित–दिसत होता. हातात एक बारीक गाठोडं होतं. पण अगदी आनंदात होता. आल्यावर साष्टांग नमस्कार घातला. आपली ओळख करून दिली. जुन्या आठवणी सांगितल्या. दत्तजयंती होती, त्याला प्रसादाला येण्याचे [illegible] हे आठवले व मी त्याला म्हटले, "तुम्ही काही [illegible] नाही." त्यावर त्याने उत्तर दिले "मी आता [illegible] राहिलो नाही. आता प्रसाद घेईन." मी म्हटलं "हे [illegible] काय [illegible]."

त्याचे उत्तर [illegible]–

"साधना रोज तीन वेळा [illegible] होती. साधनेत एकदा [illegible] दिसले की [illegible] त्यांच्याशेजारी एक संन्यासी टाळच्या वाजवीत, नाचत फिरत होता. तो म्हणत होता "सब संप्रदाय एक है, एकही है। रामानुज रामानुज क्या अलग है ?" हे दृश्य साधनेत मधून मधून बरेच वेळा दिसले. हे दृश्य दिसले ब त्या संन्याशाचे वाक्य ऐकले की ते शब्द व त्याचा प्रभाव दिवसचे दिवस राहायचा. हा प्रभाव क्षीण झाला व वाक्याचे विस्मरण झाले की साधनेत परत हे दृश्य दिसायचे. हे सुरू झाल्यापासून रामानुज पंथाची कट्टरता–संकोचित-पणा नाहीशी होऊ लागली. तेव्हापासून अभिमान सुटला. अभिमान गळू लागल्यापासून सर्वत्र तेजच तेज दिसू लागले. हिंडता फिरतानासुद्धा या तेजदर्शनामुळे व्यक्ती अशा वेगळ्या दिसत नाहीत. मन अगदी स्वस्थ असते. समाधानी असते. प्रभू आपल्या कृपेने साधना मिळाली आणि साधनेतून ही स्थिती आली आहे, आपल्या दर्शनाला मुद्दाम आलो आहे. पुढे काय व्हायचयं याची काही चिंता नाही. ईशेच्छेने जेथे आणि जसे शरीर पडेल तसे पडेल."

हे ऐकून माझं मन मोहरून गेलं. मुक्तावस्था यापेक्षा काय वेगळी असते थोडीच ? देहभान आणि देहभाव नाहीसे झाल्यावर काही झाले तरी त्याला त्याचे काय ? मोक्षाची–मुक्तीची ही कल्पनासुद्धा जीवाला मानवत नाही. मनाला निवृत्ती यावी लागते. प्रपंच–जगत् याची निरर्थकता पटावी लागते. साधकाची तयारी आतून करून घेणारी ही साधना आहे. देवीदास पुन: आला नाही."

पूर्व ऋणानुबंध ओळखणारे महाराज

१९४५ च्या वाडीच्या मुक्कामात अशा स्वरूपाचा परंतु एक वेगळाच अनुभव दाखविणारी घडना घडली. एक पंजाबी गृहस्थ 'गुळवणी' नाव आणि दक्षिणेकडे असणारे, एवढ्या माहितीवरून महाराजांकडे यायला निघाला. येता येता वाटेत कणकवलीच्या डोंगरावर एक महाराज आहेत असे समजल्यावरून तो तिकडे गेला. तिथे त्याची श्रीभालचंद्र महाराजांची गाठ पडली. श्रीभालचंद्र महाराज कोणाकडूनही न सेवा घेणारे मौन धरलेले सप्त ज्ञानभूमिकेच्या अंतिम भूमिकेला पोचलेले होते. या पंजाबी शिष्याचे भाग्य उदयाला आले म्हणून त्यांच्याकडून ते थोडी थोडी सेवा घेऊ लागले. पंजाबी शिष्यालाही समाधान वाटू लागले म्हणून तो तिथेच राहिला. तेथे त्याने महाराजांची माहिती काढली आणि सवड काढून यावेळी वाडीला येऊन भेटला. आपली हकीकत सांगितली. पुढचे मार्गदर्शन करा म्हणून प्रार्थना केली. त्यावर महाराज म्हणाले, "चांगला योग आला आहे. तू तुझ्या गुरुजवळ पोहोचला आहेस. त्यांचीच सेवा करीत रहा. त्यातच सर्व कल्याण आहे."

गुरुशिष्यांचे नाते पूर्वऋणानुबंधाचे आहे. राम–कृष्ण [illegible] अभिन्न असले तरी रामभक्त आणि कृष्णभक्त भिन्न भिन्न दिसतात. भिन्नतेमध्ये अभिन्नता आहे हे शिष्यांनी ओळखावे लागते. भेदात अभेद पहाणे ही साम्यवस्था आहे. महाराज त्रिकालज्ञ–सर्वज्ञ होते असे शाब्दिक लिहिण्यापेक्षा या गुणाची उदाहरणे आपल्यासमोर आली पाहिजेत. वास्तविक श्रीभालचंद्र महाराज पूर्ण अप्रसिद्ध, मौन पाळून राहिलेले, पूर्वी कधीही महाराजांनी न पाहिलेले. त्यांची माहिती या पंजाबी शिष्याकडून प्रथम समजलेली. तरी त्यांचा अधिकार–स्थिती महाराजांनी ओळखली. या पंजाबी शिष्याचे पूर्वऋणानुबंध ओळखले आणि त्याचे तेथे राहून सेवा करण्यात कल्याण आहे हे सांगितले. हे त्यांचे त्रिकालज्ञ सर्वज्ञ गुणाचे उदाहरण आहे. (पुढे १९७३ मध्ये हा पंजाबी शिष्य आपल्या गुरूंना पाठीवर घेऊन महाराजांच्या भेटीला श्रीवासुदेवनिवासात येऊन गेल्यासंबंधी अंतिम कलशामध्ये उल्लेख आहे).

जीवन्मुक्ताची जी लक्षणे आहेत त्यामध्ये खालील लक्षणेही आहेत. सद्‌गुरूंच्या ठिकाणी या सर्व लक्षणांचा प्रत्यय तर येत असतोच पण शिष्य साधकामध्येही ती हळूहळू प्रगट होऊ लागतात.

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
कुर्वतोऽकुर्वतो वापि जीवन्मुक्त स उच्यते ।।

ज्याचा स्वभाव अहंकार ध्यासयुक्त नाही व ज्याची बुद्धी संशययुक्त नाही तो कोणतेही कार्य करो वा न करो, त्यास जीवन्मुक्त म्हणावे.

शिष्यसंख्या वाढविण्याचा ध्यास गुरुतत्त्वाला अभिप्रेत नाही. महाराजांनी अनेकांना त्यांचे त्यांचे गुरु दाखविले आहेत.

स्वामी श्रीलोकनाथतीर्थांच्याबरोबर हंपी विरूपाक्ष शृंगेरी

१९४६ चा जानेवारी सुरू झाला. गेले दोन महिने महाराजांचा मुक्काम पुण्यातच आहे. गेल्या महिन्यात एकंदर २० दीक्षा झाल्या. त्यात परगावची मंडळी १२ होती. शिवाय पत्रद्वारा जबलपूर आणि सावनेर येथील दोन स्त्रियांना दीक्षा झाल्या. हुबळीचे डॉक्टर सोनटक्के चार दिवस राहून परत गेले. त्यांना दीक्षा झाली. श्रीकृपेने त्यांना जोरात क्रिया झाल्याने त्यांना फार समाधान झाले. श्रीदत्तजयंतीचा व पौष शु. २ चा श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांचा जन्मोत्सव [illegible] प्रतिपदेला २ [illegible] भोजन झाले. एकेक रुपया [illegible]

[illegible]

बरीच भक्त मंडळी आली होती. गुंटकलहून नंद्याळ मार्गे ही मंडळी श्रीशैल्य यात्रेला गेली. ही सर्व माहिती स्वामींच्या चरित्रात सविस्तर आली आहे. श्रीशैल्याहून परत येताना हंपी विरुपाक्षाकडे जाण्यासाठी शंकरराव मार्कंडांना रेसमुळे सवड नव्हती. म्हणून हंपीपासून पुढील प्रवासात स्वामी महाराजांचे बरोबर जाण्याचे वामनरावांनी ठरविले.

महाराज स्वामींच्या बरोबर जाऊ शकत नव्हते याला कारण होते. वास्तविक आता नोकरी नव्हती, प्रकृती ठीक होती. पण अशा लौकिक कारणापैकी ते कारण नव्हते. त्यांनी पुण्यात आल्यावर श्रीगुरु-चरित्राची सात पारायणे करण्याचा संकल्प केला व पारायणे सुरू केली होती. स्वामींच्या निघण्याच्या दिवसापर्यंत तीनच पारायणे झालेली होती. उरलेली चार पारायणे पूर्ण करावयाची असल्यामुळे मध्येच अनुष्ठान सोडून येणे स्वामींनाही पसंत नव्हते. स्वामींनी त्यांना हंपीला या सांगितले. तेवढ्यामध्ये अनुष्ठान पूर्ण करून जाणे शक्य होते. असे नंतर जाण्याचे ठरल्यामुळे महाराजांनी वैद्य मास्तरांना सोलापूरला पत्र पाठवून आपल्या बरोबर येण्याचे लिहिले.

महाराजांनी, स्वामी महाराजांना तिसऱ्या पारायणाचे समाप्तीचे वेळी आपल्याकडे भिक्षेला बोलावले. याशिवाय १५।१६ मंडळीही भोजनास होती. पारायणसमाप्ती प्रत्येकवेळी व्यवस्थित करण्याची दक्षता महाराज घेत असत. कर्माची यथासांग पूर्तता करीत. त्यांचे अनेक सप्ताह झालेले आपण वाचले आहे. पण सर्व सप्ताहांची सांगता त्यांनी केलेली आहे.

महाराज हंपीला कसे गेले हे त्यांनी हंपीहून पाठविलेल्या पत्रात लिहिले आहे. ते पत्र खाली देत आहे.

॥ श्रीगुरुः शरणम् ॥

हंपी
फाल्गुन शु. ७ रविवार
शके १८६७ / १९४६

श्री. भुजंगराव भालेराव, पुणे

सप्रेम आशीर्वाद विशेष – मिती मजकूरपर्यंत इकडील सर्व क्षेम असो. रा. रा. वैद्य मास्तर व मी सोमवारी रात्री सोलापूरहून निघून

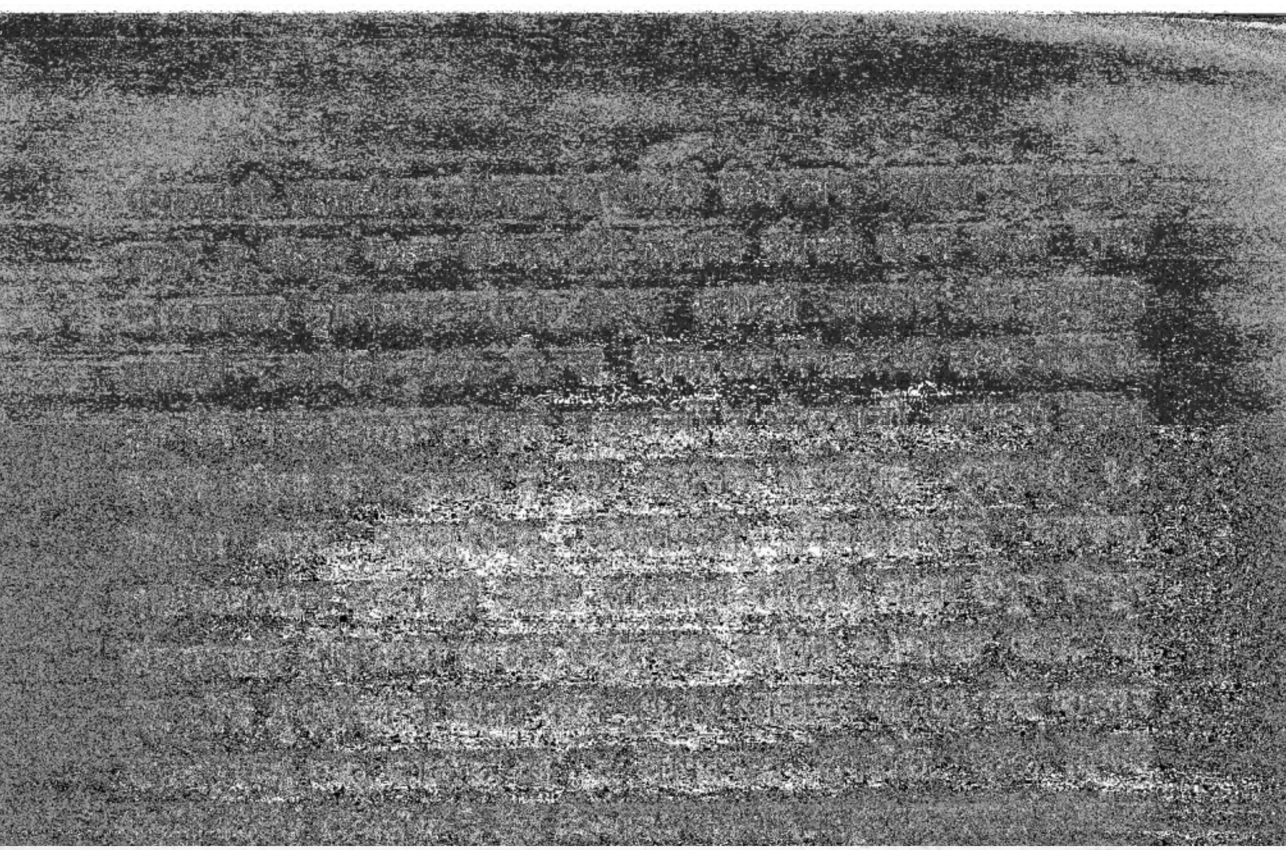

पुण्यास येणे होईल.

आपला

वा. द. गुळवणी

बेझवाडा रेल्वेस्टेशन पासून २/३ मैलावर हंपी हे ठिकाण आहे. येथे विरुपाक्षाचे इतिहासप्रसिद्ध शिवमंदिर आहे. विजयनगरची स्थापना श्रीविद्यारण्य स्वामींच्या प्रेरणेने, आशीर्वादाने व साहाय्याने झाली. त्या विजयनगर साम्राज्याचे अवशिष्ट, विदीर्ण स्थान हंपीपासून दोन मैलांवर आहे. प्राचीन किष्किंधा नगरीचे स्थान आणि श्रीवाल्मिकींच्या प्रतिभेने वर्णिलेले पंपासरोवरही येथून अगदी जवळ आहे.

ठरल्याप्रमाणे स्वामी महाराज श्रीशैल्ययात्रा संपवून पेद्दाचरूहून महानंदीमार्गे हंपीला सकाळी येऊन पोचले. येथे आल्याबरोबर स्वामींनी "वामनराव आया का देख आवो" सांगून नारायणराव मोघे आणि दत्तोपंत आजेगावकर यांना पाठविले. विरुपाक्ष मंदिराच्या प्राकाराबाहेर एका घरात माडीवर वामनरावांचा मुक्काम होता. तेथे हे दोघे जण गेले. खोलीला कुलूप आढळले. पण खिडकीतून महाराजांची ट्रंक व परिचयाच्या वस्तू दिसल्या. तेवढ्याने महाराज आल्याची खात्री पटली. वेळ सकाळची होती. महाराज फिरावयास गेले होते ते आले. भेटी झाल्या. आनंद झाला. वामनराव सामान घेऊन स्वामीमहाराजां-

कडे आले. विरुपाक्ष मंदिराच्या प्रशस्त ओरीमध्ये सर्वांचा मुक्काम होता. वामनरावांनी स्वामींना साष्टांग नमस्कार केला. सर्वांनाच आनंद झाला. या ठिकाणी ३।४ दिवस मुक्काम झाला. विरुपाक्ष मंदिराच्या व्यवस्थापकाने सर्वांची व्यवस्था उत्तम ठेवली. विरुपक्षाची पूजा अष्टोत्तरशत बिल्वपत्रांनी केली.

या छोट्या मुक्कामात सर्वांनी सकाळी लवकर उठून आसपासची प्रेक्षणीय स्थळे पाहावीत, आणि परत आल्यावर आन्हिक भोजन वगैरे कार्यक्रम उरकावेत. कधी संध्याकाळीही जवळपास फिरून यावे. असा मोठ्या आनंदात हा काळ गेला. येथे सर्वांनी पाहिलेल्या स्थानांमध्ये (१) श्रीविद्यारण्यस्वामींनी गायत्री पुरश्चरणे केली ते स्थान (२) विजयनगरचे भग्नावशेष (३) किष्किंधेचे स्थान, तेथील कोदंडधारी रामाचे मंदिर–वालीपर्वत–पंपा सरोबर–मारुतीचे जन्मस्थान अशा अनेक महत्त्वाच्या स्थानांचा समावेश आहे.

किष्किंधेच्या दुर्गम गुहांचे अवशेष नव्हे तर प्रत्यक्ष गुहाही थोड्याफार तेथे आहेत. पंपासरोवर म्हणून एक लहानसे कुंड दाखवितात. दोन युगांचा काळ उलटून गेल्यावरही, श्रीरामसान्निध्याने पुनीत झालेल्या या प्रचंड सरोवरातील पवित्र जल आजही त्या कुंडात आहे हे केवढे भाग्य आहे ! बैरागी संप्रदायातील एक बैरागी या ठिकाणी नेहमी असतो. तो दर्शनाला येणाऱ्यांना हे स्थान दाखवितो. मारुतीचे जन्मस्थान, अंजनी पर्वतावर चढून गेल्यावर, तेथून एका कड्याखाली उतरून, एका खडकावर आडवे पडून. समोर दिसणाऱ्या गुहेत आहे, हे सांगायलाही तेथे एक बैरागीबुवा आहेत. ते तेथे आहेत म्हणून तर अशी अवघड स्थाने आज कळतात. या बैरागी संप्रदायाने त्रेतायुगातील रामावतारानंतर हे कार्य सुरू केले तें अद्यापपर्यंत चालू आहे.

असा हा हंपीचा एकूण कार्यक्रम उरकून स्वामी शिष्य परिवारासह कुमारस्वामींच्या दर्शनाला आले. कुमार कार्तिकेयाचे स्थान सोंडूर संस्थानातील लोहाद्रि पर्वतावर आहे. लोहाद्रि हे पौराणिक नाव आहे. देवांचे सेनापती कार्तिकेय यांचे वास्तव्य लोहाद्रि पर्वतावर होते. आजच्या विज्ञानयुगातही त्यावेळच्या विज्ञानदृष्टीची प्रचीती येते.

या लोहाद्रि पर्वतावरून सभोवार नजर टाकली की निरनिराळ्या

रंगांच्या मातींचा गालिचा पसरलेला दिसतो. रंगात वापरल्या जाणाऱ्या मातींचे बहुतेक प्रकार येथे आढळतात. तांबडी, पिवळी, पांढरी आणि दुर्मिळ अशी हिरवी मातीही या भागात आढळते. येथून रंगीत मातीचा पुरवठा मोठ्या प्रमाणात होतो.

या पर्वताच्या उतारावर एका सुवासिक गवताचा प्रकार आहे. त्या गवतापासून ' रोशेन तेल ' काढण्याचा धंदाही या भागात हंगामात चालतो. सुगंधी द्रव्ये आणि औषधे यात वापरण्यासाठी या तेलाला जगभर पुष्कळ मागणी असते.

स्वामी आणि महाराज या दोघांच्या जिज्ञासू वृत्तीमधून अशी खूप माहिती ते प्रवासातून मिळवत होते. त्यांची उद्‌बोधक चर्चा चालली म्हणजे ऐकणाऱ्यांना या विज्ञानदृष्टीचे मोठे कुतूहल वाटत असे. परमार्थी माणूस हा नीरस असतो, निवृत्तीवादी असल्याने जग आणि जगातले सर्व काही मिथ्या समजून, त्याची उपेक्षा करणारा असतो, किंबहुना या प्रवृत्तीमुळे परमार्थी माणसे विज्ञानात अज्ञानी असतात असा सर्वसाधारण गैरसमज असतो. पण खरे परमार्थी उत्तम विज्ञानी असतात, हे प्राचीन ऋषिमुनींच्या कार्यावरून दिसते. आजही ही वैज्ञानिक दृष्टी–उपयुक्तता–ओळखणारे परमार्थी आहेत.

श्रीकार्तिकेयाची मूर्ती ५–६ फूट उंचीची व रेखीव आकाराची आहे. येथील पूजाअर्चा कडक सोवळ्यात होते. पुजाऱ्याने मंदिरात स्नान करून, तेथेच सोवळ्यात वाळत घातलेले वस्त्र नेसून गाभाऱ्यात प्रवेश करावयाचा आणि पूजा संपेपर्यंत गाभाऱ्याबाहेरही जावयाचे नाही असा नियम आहे. दर्शनार्थींना सोवळ्यातसुद्धा गाभाऱ्यात प्रवेश नाही. सभामंडपात ठराविक जागी उभे राहूनच दर्शन घ्यावे लागते.

श्री कार्तिकेय स्वामींचे दर्शन घेऊन, मुक्काम करून मंडळी परतली. येथून यशवंतनगरला एक मुक्काम झाला. तेथून नारायणराव मोघे यांच्या पायाच्या भेगाचे दुखणे वाढले म्हणून त्यांना पुण्याला पाठवून दिले. ही सर्व माहिती पत्रातून पाहिली म्हणजे सर्व प्रवास

श्रीकृपेने सर्वक्षेम असो विशेष– काल यशवंतपूरला जेवण करून ३ वाजता मोटारने निघून संध्याकाळी हारपन्नहल्ली गावात आलो. तेथून आज सकाळी निघून ११। वाजता येथे आलो आहोत. स्नान देवदर्शन वगैरे करून संध्याकाळी येथून शिमोग्याला जाऊ व तेथून उद्या मोटार लवकर मिळाल्यास १२ वाजता श्रृंगेरीस जाऊ. [illegible] श्रीपत-राव बरोबर आहेत. सर्वांच्या प्रकृती श्री कृपेने आत्तापर्यंत उत्तम आहेत. श्रृंगेरीला पोचल्यावर कधी निघणार ते कळवीन. रा. शंकरराव यांना पत्रातील मजकूर वाचवावा. रा. रा. [illegible] महाजनांची सर्व मंडळी विजयनगरहून परत [illegible] [illegible] येतील. आठ दिवस लागतील.

[illegible] मंडळीस यथोचित आशीर्वाद व [illegible]

[illegible] प्रकृतीस जपून असावे.

॥ श्रीगुरुः शरणम् ॥

श्रृंगेरी
गेस्टहाऊस
फा. शु. १२–१८६८
मार्च १९४६

श्री. भुजंगराव भालेराव

पुणे यांसी सप्रेम आशीर्वाद

विशेष – श्रीकृपे क्षेम असो विशेष – मागील पत्र यशवंतनगरहून लिहिले. तेथून २ वाजता निघून ४२ मैलावर हारपन्नहल्ली येथे मोटारने संध्याकाळी ७ वाजता आलो. त्या गावी स्मार्त मंडळींनी [illegible] श्रीशंकराचार्यांचे मंदिर बांधले आहे. येथे वैशाखात [illegible] आहे. त्या मंडळींनी तेथे राहण्याची उत्तम व्यवस्था केली. [illegible]

[illegible] स्नान संध्या करून १० वाजता [illegible]
हरीहरला १२ वाजता आलो. तुंगभद्रेचे स्नान व हरीहराचे दर्शन करून दोन वाजता मोटार स्टँडवर आलो. त्यामुळे फराळ करण्यास वेळ मिळाला नाही व ५ पर्यंत मोटारही मिळाली नाही. नंतर ५ [illegible] ४८ मैल शिमोग्यास रात्री १०॥ ला आलो. दुकाने बंद झाल्याने [illegible]

[illegible]

सर्वांना यथोचित न. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

शिमोग्यास रात्री अपरात्री यावे लागले. १०॥ / ११ नंतर कोणाकडे जाणार ? सोलापूरला असलेले कन्नड कवि कोकिळ प्रो. बेंद्रे यांनी शिमोग्याचा पत्ता व चिठ्ठी दिली होती, पण अशा अपरात्री त्यांचेकडे जाणे महाराजांना प्रशस्त वाटले नाही. विशेष हे की या सर्वांनी श्रृंगेरीला जाण्यासाठी मोटारस्टँडवरच रात्र काढली. येथे तुंगभद्रा नदी आहे. [illegible] नदी दोन फर्लांगावर आहे. रात्री [illegible] वाजता महाराज [illegible] [illegible]

[illegible]

अशा वेळी आचार्यांच्या मठात जाणे बरे नाही. निदान स्नान करून जाणे आवश्यक, म्हणून किसनराव यांच्यामुळे सर्वजण गेस्ट हाऊसमध्ये उतरले आणि स्नान आन्हिक उरकून आचार्यांच्या मठात आले. पण योगायोग

असा की आचार्य महाराज धर्मप्रचारासाठी परगावी गेले होते. मग श्रीशारदांबेचे कुंकुमार्चन केले, प्रसाद घेतला, दक्षिणा ठेवली. सर्व मठ पाहिला आणि परत गेस्ट हाऊसमध्ये आले. वास्तविक महाराजांनी थोडा प्रयत्न केला असता तर मठात सोय झाली असती, त्यातून श्रीस्वामीमहाराजही बरोबर होते. संन्याशांना सर्व मंदिरात, मठात मुक्त प्रवेश असतो. पण आचार्य नव्हते, मग मठात राहून काय करा-वयाचे आहे या विचाराने ते गप्प राहिले. दुसरे दिवशी–

–सर्व मंडळी शिमोग्याहून पुणे–हैद्राबादकडे परतली. स्वामी पुण्याकडे आले तर महाराज हैद्राबादकडे गेले.

हैद्राबादहून सोलापूरला

या दक्षिणेकडच्या यात्रेत हंपी विरुपाक्ष शृंगेरीच्या स्थानासाठी हैद्राबादेहून शंकरराव, किसनराव, विनायक राजे इ. मंडळी येऊन मिळाली होती. तेव्हा शिमोग्याहून परतताना हैद्राबादच्या मंडळींच्या आग्रहावरून महाराज त्यांच्या बरोबर हैद्राबादकडे गेले. स्वामी पुण्या-कडे शंकरराव मार्कंड यांचेकडे आले. वैद्यमास्तर सोलापूरला गेले.

हैद्राबादेस श्री. दवे यांची भेट झाली. श्री. दवे हे मोठे धनिक होते. मूळचे गुजराथमधील पण व्यवसायानिमित्त हैद्राबादेस येऊन राहिले होते. त्यांचा बंगला, गाडी होती. महाराजांकडून अनुग्रह घेतलेले शिष्य होते. एवढी श्रीमंती असून श्रीमंतीचा गर्व नव्हता. फार सज्जन वृत्तीचे होते. त्यांनी महाराजांना आपल्या घरी येण्याचा आग्रह केला होता. त्यांच्या गाडीतून महाराजांना ते पाहिजे तेथे नेऊन आणीत असत. यावेळचा मुक्काम हैद्राबादेत फार नव्हता. पण मी १/२ महि-न्यांनी परत येईन तेव्हा आपल्याकडे मुक्काम करता येईल, असे महाराजांनी त्यांना म्हटले.

सोलापूरहून वैद्य मास्तर यांचे पत्र आले त्यात त्यांना विहिरीत स्नान करताना डोक्याला खडक लागून खोक पडली, तापही येऊ लागला. इ. मजकूर लिहिला होता. महाराजांनी त्यांना (काळजी घ्यावी म्हणून) पत्र पाठविले.

या मुक्कामात महाराज शंकरराव आजेगावकर यांचे बरोबर

तसे सबाह्य आपुले । जेणे गुरुभक्ति दिधले ।
आपणपे केले । भक्तिचे घर ।।

महाराज नरसीहून हैद्राबादला आले. तेथून सोलापूरला आले. सोलापूरला विष्णुपंत पंची यांच्या मुलाचे आणि मुलीचे अशी दोन लग्नकार्ये होती. परमार्थ मार्गातील मनुष्य प्रपंचामध्ये लोकव्यवहारामध्ये विटलेला नसतो. उदास असतो. निरस असतो. औदासिन्यामध्ये किंवा निरस मनस्थितीमध्ये प्रपंच किंवा व्यवहार अलिप्तपणे परंतु कर्तव्यबुद्धीने घडत असतो. महाराजांना स्वतःचा प्रपंच नव्हता पण त्यांना कर्तव्य होते. मोक्षमार्गीचे आत्मीय त्यांचा आप्तपरिवार असतो. या आप्तांच्या परिवाराचा ऋणानुबंध हा महाराजांचा प्रपंच होता. या विशाल प्रपंचाची काळजी घेणारे सद्‌गुरु हे कुटुंब प्रमुख असतात. अशा सद्‌गुरूंचे आपल्या या विशाल प्रपंचातील सर्वांना आश्वासन असते– " सकळ जीवांचा करितो सांभाळ । तूज मोकलील ऐसे नोहे ।।" महाराजांचा हा आधार सर्वभक्त अनुभवीत होते आणि आहेत.

प्रपंचामध्ये जेवढे म्हणून सुखदुःखाचे लहानमोठे प्रसंग येतात त्या सर्वांमध्ये महाराज भाग घेत होते. नवरा–बायकोची भांडणे महाराजांनी मिटवली आहेत. सर्वांच्या लहानमोठ्या आजारात आधार दिला, मार्गदर्शन केले, धीर दिला, आपल्या कृपेने बरेही केले. मुला-

मुलींचे अभ्यास, परीक्षा, प्रकृती इ. मध्ये अनुकूल परिवर्तन घडवून आणले. लग्ने जमवून दिली. नोकऱ्या मिळवून दिल्या. घरे बांधून दिली. परदेश दौरे सुखाचे करविले. यासाठी श्रीगुरुमहाराजांच्या प्रश्नावलीचा आधार घेतला. आपल्या या विशाल प्रपंचातील सर्वांच्या अडचणी देवापुढे श्रीगुरूपुढे ठेवल्या. त्यांना प्रार्थना केल्या. हे सारे देवाच्या कृपेने होते, आपल्या कर्तृत्वाने नाही, हे स्पष्ट केले. याप्रमाणे, सर्वांना–आधी–व्याधी–उपाधी या सर्वांमधून मोकळे करण्याचे कारण एकच की माझ्या परिवारातील सर्वांची ईश्वरावर दृढ श्रद्धा बसावी ही महाराजांची सदैव तळमळ असे.

विष्णुपंत पंची यांच्या मुला–मुलींच्या कार्यासाठी वाडीहून श्रीदत्तमहाराज कवीश्वरही आले होते. या कार्याच्या निमित्ताने त्यांची व महाराजांची भेट झाली. वाडीला देवाची महापूजा, काही यज्ञ याग करण्याची इच्छा महाराजांनी दत्तमहाराजांना सांगितली. त्यासाठी भोरहून चांगले तूप आणवून घेण्याचे सुचविले. पुण्याला नाना भालेराव यांनाही वाडीच्या कार्यक्रमासाठी बरीच .तयारी करण्यास सांगितले. वाडीला देवाकडे विशेष कार्यक्रमाची योजना यासाठी होती की महा-राजांना साठावे वर्षाचे निमित्ताने हे करावयाचे होते. [illegible] षष्ठ्यब्दीसंबंधी हैद्राबादला शंकरराव आजेगावकरांनी [illegible] होता. तेव्हा महाराज म्हणाले, 'देवासाठी काही करा[illegible] महत्त्व कशाला हवे!' महाराजांची इच्छा नाही हे लक्षात घेऊन शंकर-काका गप्प बसले. पुढे सोलापूरला आल्यावर वाडीच्या कार्यक्रमाला श्रीदत्तमहाराजांच्या भेटीने चालना मिळाली.

सोलापूरला जूनच्या १ ल्या आठवड्यापर्यंत मुक्काम होता. नंतर ते पंढरपूरमार्गे वाडीला गेले.

षष्ठ्यब्दीचे वर्ष १९४६

शंकरकाका आजेगावकर यांनी महाराजांच्या षष्ठ्यब्दी समा-रंभाचा विषय काढला होता. पण महाराजांनी नापसंती दाखविली. म्हणून ते गप्प राहिले. या विषयामुळे महाराजांनी वाडीला देवाची महापूजा–उग्ररथशांती यज्ञ–याग हे करण्याचे ठरविले. पुन: कोणी विषय काढलाच तर नाही म्हणून कोणाला नाराज करण्याची पाळी येऊ नये.

अनाग्रही वृत्ती स्थिर होण्यासाठी सावधपणे विवेकाने वागावे लागते. अनुकूल किंवा प्रतिकूल परिस्थितीमध्ये तटस्थ राहता येण्यासाठी सर्व आग्रह सुटावे लागतात. महाराजांनी शंकरकाकांना नापसंती दाखविली ती देवाचे काही करावयाचे होते म्हणून दाखविली होती. देवाची सेवा करताना देव्हाऱ्याचे स्तोम कशाला वाढवावयाचे ? महाराजांच्या व्यवहारातून, बोलण्यातून परमार्थातील मुद्याच्या गोष्टी, विवेकाचे बारकावे, विचारांचे विशुद्ध दृष्टिकोन स्पष्ट होत असत. षष्ठ्यब्दी समारंभ महाराजांना नको होता, कारण देहाच्या साठ वर्षांचा हा कार्यक्रम देहीचा विचार न होता होणे, योग्य नाही. देही हा देहामुळे दिक् कालाच्या बंधनात सापडला. त्या बंधनाला साठ वर्षे झाली. म्हणून देहाचे देहासाठी होणारे समारंभ हे मुक्त जिवाला नापसंत असतात. ही जाणीव त्यांना होती. हेच त्यांच्या जीवन्मुक्त स्थितीचे लक्षण आहे.

पसंती आणि नापसंती व्यक्त होताना व्यक्तीचे मत व्यक्त होत असते. तेव्हा त्या मतावरूनच व्यक्तीची अंतःस्थिती स्पष्ट होते. जीवन्मुक्त झाला म्हणजे मत नसते, विचार नसतो, ग्राह्याग्राह्याचा विवेक नसतो, असा सामान्याचा समज असतो. पण जीवन्मुक्त हा अनपेक्ष असतो आणि अलिप्त असतो, म्हणून सहजासहजी त्याचे मत कळत नाही. जीवन्मुक्ताला, ब्रह्मज्ञानाला, ब्रह्मनिष्ठाला, गुरुनिष्ठाला, मत असते. विचार असतो. एवढेच नाही तर त्यांचे मत व विचार अपरिवर्तनीय असतात, निश्चित असतात "न हि विचलति वाक्यं सज्जनानां कदाचित्." पण त्यांच्या निश्चयाचा संबंध आत्म्यापुरता असतो. दुसऱ्याला ते कधीही सक्ती करीत नाहीत. कोणावरही आपली इच्छा लादत नाहीत. फार काय स्वतःच्या जीवितकार्यातही अनपेक्ष आणि अलिप्त वृत्तीनेच राहतात. ते निश्चयी असतात पण नियतीविरुद्ध जात नाहीत. ते आग्रही असतात तत्त्वाबद्दल ! अनाग्रही असतात व्यवहाराबद्दल ! दुसऱ्याच्या सुखदुःखाची वेदना ज्या संवेदनेने इतरांना होत असते त्याप्रमाणे जीवन्मुक्त पुरुषाला स्वतःच्या सुखदुःखाची वेदना होत असते. म्हणून हर्षविषादाची पीडा त्याला होत नसते.

यः समस्तार्थ जातेषु व्यवहार्यपि शीतलः ।
परार्थेष्विव पूर्णात्मा स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ जीवन्मुक्तिविवेक

परकार्याप्रमाणे स्वकीय सर्व कर्मे साक्षीभावाने करीत असून जो शीतल असतो, म्हणजे लाभालाभाने हर्ष विशादरहित असतो व पूर्ण आत्म्याचे अनुसंधानात गर्क असतो त्याला जीवन्मुक्त म्हणतात.

महाराजांच्या जीवनात आलेल्या सर्व सुख–दुःख, मानापमान आदि प्रसंगांमध्ये त्यांच्या चित्ताची शीतलता प्रकर्षाने जाणवलेली आहे. ही त्यांची स्थिती त्यांच्या परिपूर्णतेची साक्ष आहे. ही स्थिती ज्या ज्या लक्षणांनी प्रमाणित केलेली आहे ती सर्व लक्षणे महाराजांच्या ठिकाणी निःसंदिग्धपणे दिसत असत.

नसे गर्व अंगी सदा वीतरागी
क्षमा शांति भोगी दया दक्ष योगी ।
नसे लोभ ना क्षोभ ना दैन्यवाणा
इहीं लक्षणी जाणिजे योगिराणा ।। मनाचे श्लोक १२४

सर्व साधना–उपासना–संत संगति–ईश्वरानुग्रहाचे पर्यवसान [illegible] स्थितीची लक्षणे–गुणधर्म–निर्माण होण्यात होणे ही कृतार्थतेची [illegible] स्थिती आहे. जोपर्यंत त्या स्थितीची लक्षणे व्यक्तीच्या [illegible] होत नाहीत तोपर्यंत त्यांमध्ये उणीव आहे हेच [illegible] महाराजांच्या जीवनाचे जसजसे चिंतन करावे तसतसे [illegible] विशुद्ध, पूर्णत्वसिद्ध, प्रभावी प्रतिमाच स्पष्ट होते [illegible] काम–मोक्ष या चारही पुरुषार्थांची [illegible] [illegible] कर्म–योग विविध उपासना [illegible] [illegible] निष्पात होते. [illegible] [illegible] होते. [illegible] [illegible] [illegible] त्यांचा [illegible] [illegible] एका पायाचे पादसंवाहन दासींच्या सुकुमार हाताने चालू असताना दुसरा पाय अग्नीत आहे. एकाच वेळी घडणाऱ्या विरोधी घटनांचे परिणाम जनकराजाच्या चित्तावर होत नसत हे राजाच्या प्रसन्न मुखावरून दिसे. ही आत्मरत

[illegible]

महापुरुषत्व येथे जाणवते.

महाराजांनी वाडीला जाऊन देवाची महापूजा–महानैवेद्य, देवाला पोशाख, पालखी, उग्ररथ शांतीचे यज्ञयागादी स्वतः केले. अन्नदान केले. धर्माचरण हे शास्त्रसंमत आहे. धर्माज्ञा म्हणून देवाच्या सेवेचे हे कार्य केले. याचा संबंध व्यक्तिगत ठेवला. सर्व यथासांग केले पण समारंभाचा लोकेषणेचा वास त्याला येऊ दिला नाही. महाराजांनी देवाचे कार्य केले पण त्याची वाच्यता कधी केली नाही. वाडी सभामंडप शिखराचे भूमि-पूजन आणि शिल्पसमर्पण ही दोन्ही कार्ये देवासाठी केली–लोकेषणेसाठी समारंभाचे स्वरूप त्याला दिले नाही. असे सर्वच प्रसंग त्यांच्या जीवनात ठायी ठायी भरलेले आहेत. त्यांचा औदुंबरचा मालामंत्राचा कार्यक्रम ईश्वराने प्रेरणा देऊन जप कमी झाल्याचे कळविले नसते, तर महा-राजांनी कधी कोणाला सांगितला नसता. त्यांचे जीवन आपल्यासमोर येत आहे. तीसुद्धा ईश्वरी योजना आहे म्हणून येत आहे. वर्तमान काळात ईश्वरी कार्याचे अलौकिकत्व, ईश्वरी सत्तेचा अनुभव साधार–सप्रमाण स्पष्ट करणारे हे जीवनचरित्र आहे. या जीवनचरित्राचा हेतू महाराजांचे महात्म्य लिहिणे एवढा नसून जिज्ञासूंना कृतार्थ जीवनाचे मार्गदर्शन घडावे–महाराजांच्या वृत्तींचे दर्शन घडून तशा प्रेरणा मिळाव्यात, त्यांच्या माहात्म्याने मनात श्रद्धाभक्तीचे प्रवाह प्रबळ वाहू लागावेत आणि आपलेही जीवन त्यांच्या कृपेने कृतार्थ व्हावे हा आहे.

या काळातील महाराजांची पत्रे पाहिली तर या कार्यक्रमासंबंधी अगदी कमी उल्लेख आहेत. 'मी असे केले' असा कुठेही उल्लेख नाही. नेहमीच्या संबंधातील उल्लेख मात्र आहेत. एक दोन पत्रातील वाक्यातून आणि मिळालेल्या माहितीतून थोडक्यात लिहिणे भाग पडले. या वाडीच्या कार्यक्रमासाठी हैद्राबादहून ४/२ मंडळी, कडुत्रीची ४/२ मंडळी, पुण्याहून श्रीदत्तमहाराज, सोलापूरहून वैद्यमास्तर एवढी अगदी निकटची मंडळी

आली होती.

वाडीहून महाराज पुण्यास आले. येताना ही मंडळी त्यांचेबरोबर पुण्यास आली. वैद्यमास्तर लोणंदहून सोलापूरला गेले. पुण्यात आठ-दहा दिवस मुक्काम झाला. या काळात रोज २।३ दीक्षा होत होत्या. पुण्यात श्रीटेंबेस्वामींच्या पुण्यतिथीचा उत्सव झाला. त्यासाठी ही मंडळी आली होती. दौंडहून भास्करराव भागवत आले होते. डोंबिवलीहून कृष्णराव जोशी आले होते. उत्सव यथासांग झाला. रु. २२५ खर्च आला. पुण्याची मंडळी होतीच. डॉ. बेंद्रे, लोहकरे, किर्लोस्कर, नारायणराव देशपांडे, काका दामले परिवार इ. मंडळी होती.

उत्सव संपल्यावर गोदावरी (बहीण), तात्या (बंधू), तानीबाई ही मंडळी कोल्हापूरकडे गेली. महाराज गं. काशीबाई (हैद्राबादच्या) यांना घेऊन सोलापूरला गेले. बापूसाहेब मोहरीकर (शंकरराव आजेगावकरांचे व्याही) मोटारने जामखेडहून मोहरीकडे गेले.

महाराज मोटारने सोलापूरला गेले. पुण्याहून दुपारी १२॥ ला निघालेली मोटार सोलापूरला रात्री ९॥ ला पोचली. पावसाळ्याचे दिवस. भीमा नदीला पूर आलेला. वाटेत ५।७ वेळा भीमा नदी ओलांडण्याचा प्रसंग येतो. त्यावेळी पूल नव्हते. नावेत मोटार ठेवून ती नाव पलीकडे मोटार नेऊन ठेवते. मग पुढचा प्रवास मोटारने. पुनः नदी आली की नावेतून मोटार पलीकडे न्यायची. त्यामुळे उशीर लागला. पण अशा प्रवासाचा न्यारा अनुभव अलीकडे फारसा आढळत नाही. रात्री महाराजांना नेण्यासाठी स्टेशनवर बाळू (बापूसाहेबांचा थोरला मुलगा) आला होता.

सोलापूरला गुरुपौर्णिमेच्या निमित्त, महाराजांचा श्रीगुरुचरित्र सप्ताह सुरू झाला. सोलापूरला गुरुपौर्णिमेचा उत्सव झाला व महाराज हैद्राबादला गेले.

हे महाराजांच्या षष्ठ्यब्दीचे वर्ष ! शंकरकाकांची इच्छा होती की महाराजांची ही उग्ररथशांती आपण व्यतिक्शः साजरी केली तर महाराज नाही म्हणणार नाहीत. म्हणून शंकरकाकांनी ही योजना मनात ठेवली आणि आजेगावी ही उग्ररथ शांती करण्याचे ठरवले.

महाराज हैद्राबादला वैद्यमास्तरांचे बरोबर आले. वैद्यमास्तर

आणि महाराज यांचा संबंध किती निकटचा होता हे मनावर चांगले बिंबते. या परस्परांच्या ऋणानुबंधाचे रहस्य वैद्यमास्तरांच्या निर्वाणाच्यावेळी स्पष्ट होते. हैद्राबाद स्टेशनवर भाऊसाहेब क्षीरसागर आले होते.

शंकरराव मार्कंड यावेळी रेससाठी सिकंदराबादेस आलेले होते. त्यांनी महाराजांना, वैद्यमास्तरांना आणि हैद्राबादच्या मंडळींना जेवणास बोलाविले होते. पद्धतशीरपणे सोवळचात भोजनाची सर्वांची व्यवस्था केली होती. हा भोजनाचा खासा कार्यक्रम झाला. शंकरराव मार्कंडांनी सर्वांची मोटारने नेण्या–आणण्याची व्यवस्था केली होती. काशीला प. प. श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांना आश्रम बांधून देण्याचे कार्य याच काळात चालू होते. त्यासंबंधी बोलणे झाले.

मागे कबूल केल्याप्रमाणे श्री. दवे यांच्याकडे महाराज रोज सायंकाळी जात असत. श्री. दवे यांचा बंगला १॥ मैल लांब होता. तेथे घेऊन जाण्यासाठी श्री. दवे मोटार घेऊन येत. सायंकाळी श्री. दवे यांचेकडे ६॥ ते ८ सामुदायिक साधना (बैठक) होत असे. त्यानंतर रात्री ९ ते १० श्री. वैद्य मास्तर यांचे ज्ञानेश्वरीवर प्रवचन होत असे. श्री. विष्णुपंत पंची इकडे रोज येत असत. महाराज रात्री परत गावात येत. सुलतान बाजारात भगवानदास बिल्डिंगमध्ये भाऊसाहेब क्षीरसागर राहात. त्यांच्याकडे मुक्काम असे. सकाळचे आन्हिक–भोजन येथे असे. मधून मधून अन्यत्रही जेवणाची निमंत्रणे येत असत. महाराजांसाठी रोज सकाळी [illegible] दूध आणून देण्यासाठी श्री. दवे मोटारीने येत. रात्री [illegible] दूध देत. याप्रमाणे दोन वेळ दूध आणून देत. हैद्राबादची अनेक मंडळी भेटून जात असत.

हा नुसता कार्यक्रम वाचून वाचकांनी थांबू नये. श्रीगुरुमहाराजांचे ठिकाणी जे अलौकिक गुरुत्व होते त्याचे स्मरण करावे. महाराज कोणी राजकीय, सामाजिक, धार्मिक पुढारी नव्हते वा कोणी धनाढ्य नव्हते. त्यांच्या पाठीशी कोणती संस्था नव्हती. तरी सुद्धा ते जेथे जात तेथे त्यांची लोक अत्यंत श्रद्धाभक्तीने, आदराने, आत्मीयतेने, तळमळीने, आतुरतेने व्यवस्था करतात, भेटतात, दर्शन घेतात. घरी नेतात, कृपेची प्रार्थना करतात. असा विचार मनात आणून वाचन केल्याशिवाय महाराजांच्या अलौकिक ईश्वरी स्वरूपाचे दर्शन घडणार नाही.

महाराजांचा मुक्काम हैद्राबादला श्रावण व।। ५ पर्यंत होता. हा दिवस म्हणजे श्रीटेंबेस्वामींच्या जयंतीचा. जन्मोत्सवाचा दिवस. येथे हा जन्मोत्सव साजरा करून महाराज शंकरराव आजेगावकर यांचेबरोबर हिंगोली आजेगावकडे गेले. श्रीगुरुचरित्र सप्ताह झाला.

श्री. दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्या मातोश्रींच्या (श्री. सौ. सरस्वती आईंच्या) डोळ्याचे ऑपरेशन कसे झाले यासंबंधी महाराजांनी पत्रातून चौकशी केली आहे. श्री. नारायणराव मोघे यांना मुद्दाम हैद्राबादला येऊन जाण्यास गं. काशीताईंनी सांगितल्याचे महाराजांनी लिहिले आहे. पुण्याला पाठविलेल्या पत्रात तर सुमारे २५।३० शिष्य भक्तांच्या नावाचा उल्लेख, चौकशी व आशीर्वाद लिहिले आहेत.

हैद्राबादच्या मुक्कामात महाराज श्री. दवे यांच्या मोटारीतून श्री. दीक्षित महाराज यांच्या ललिताबागेत जाऊन आले. श्री. दीक्षित महाराज महाराजांची आतुरतेने वाट पहात होते. श्री. विनायकराव राजे यांचा मुक्काम हैद्राबादेत होता. तेही महाराजांकडे येऊन गेले.

पावसाळ्याचे दिवस होते. २।३ दिवस सूर्यदर्शनही नाही. तरी सूर्य आपले उदयास्ताचे कार्यक्रम थांबवीत नव्हता. महाराजांचे कार्यक्रमही अखंड चालू होते.

महाराजांचा पुतण्या, गोविंदरावांचा मुलगा वसंत याची नोकरी सुटली. गावात त्याला देणीही फार झाली होती. ती देणी दिल्याशिवाय कोल्हापूर सोडून जाणे शक्य नव्हते. यामुळे तो अगदी घाबरून गेला होता. त्याला वामनकाकांशिवाय कोणाचा आधार नव्हता. महाराज हैद्राबादला आहेत हे समजल्यावरून तो सहकुटुंब सहपरिवार हैद्राबादला गेला. आपले सर्व रडगाणे महाराजांच्या कानावर काकुळतीने घातले. नोकरी सुटलेली, देणी झालेली. अशा स्थितीत तो हैद्राबादला आलेला. त्याला अशावेळी मदत केली नाही तर त्याचे डोके फिरेल असे महाराजांना त्याच्या एकूण बोलण्यावागण्यावरून वाटले. म्हणून त्यांनी गं. काशीताईकडून रु. १०० घेऊन त्याला दिले. म्हणाले साठ रुपये कर्जाचे देऊन टाक व चाळीस रुपये तुझ्या खर्चासाठी ठेव. हे पैसे सवडीने पुण्याला भुजंगरावांचेकडे देणे. म्हणजे गं. काशीताई वाडीला आल्यावर त्यांना देता येतील. या वसंताचे प्रारब्ध फार खडतर.

आयुष्यभर पैशाची चणचण, देणी, मुलांची आबाळ, दारिद्र्य. सतत महाराजांना पत्रे पाठवीत असे. महाराजही सोयीप्रमाणे कमी-अधिक पैसे वारंवार पाठवीत. चौकशी करीत. समजून सांगत. त्याने त्रागा केला म्हणजे नाही म्हणत नसत. त्यांच्याबद्दल महाराजांनी माधवला म्हणजे वसंताचे भावाला, दुसऱ्या पुतण्याला सांगून ठेवले होते. वसंता तुझ्याकडे पैसे मागत राहील. [illegible] त्याला पैसे [illegible] राहणे परवड-णार नाही. [illegible] ते करीत राहील. असे व्यवहार, [illegible] नसतात. त्यासाठी [illegible] वर्तमान काळात [illegible] होते.

हैद्राबादला [illegible] नारायणराव मोघे [illegible] होते. ते [illegible] महाराजांना पत्र पाठविले होते. त्या पत्राला उत्तर देताना महाराजांनी एक अत्यंत नाजुक मुद्दा मोठ्या हळुवारपणे मांडला आहे. वास्तविक हा विचार, भेटीत प्रत्यक्ष बोलता आला असता, पण त्यात तेवढा हळुवारपणा राहिला नसता. नारायण-राव मोघे यांना सिगारेट ओढण्याची सवय होती. त्यांना दिवसाकाठी १।२ पाकिटे लागत असत. महाराजांच्या समोर कधी ओढत नसत. पण महाराजांना नारायणरावांच्या या व्यसनाची कल्पना असून कधीही त्यांनी वाच्यता केली नव्हती. यावेळी मात्र पाठविलेल्या पत्रात पुढील वाक्ये लिहिली आहेत–

"आपले साधन उत्तम चालले आहे. आपण क्रमाक्रमाने सिगारेटच व्यसन कमी करीत जावे अशी प्रेमाची सूचना आहे. अभ्यासी मनुष्याला हे व्यसन घातुक आहे. मात्र लिहिले म्हणून एकदम सोडू नये. त्यानेही त्रास होण्याचा संभव आहे. म्हणून प्रकृतीला जाणीव न होईल अशा क्रमानेच कमी कमी करीत सोडावे."

आपल्या प्रत्येक शिष्याची सदाचरणाकडे वृत्ती वळली पाहिजे यासाठी सद्गुरूंचा प्रयत्न असतो. परमार्थाचा मार्गच विशुद्ध सदाचरणी कर्म वृत्तींनी भरलेला आहे. श्रीगुरुमहाराज या विशुद्धतेचे मूर्तिमंत प्रतीक होते. "विचार शुद्ध आचार शुद्ध। क्रिया शुद्ध–वर्तन शुद्ध। आतबाहेर शुद्धच शुद्ध। स्फटिक कर्पूरा लाज वाटे।।" असे महाराज होते. म्हणून

त्यांचा प्रभाव आसमंतात सहज–सतत पडत होता.

हैद्राबादहून महाराजांनी हिंगोलीस गेल्यावर पुण्यास नाना भालेराव यांना पाठविलेले पत्र वाचण्यासारखे आहे–

भाद्रपद वा॥ ७ सप्टें. १९४६

श्री. भुजंगराव भालेराव यासी सप्रेम आशीर्वाद विशेष–

आसने पूर्वीप्रमाणे–शीर्षासन–सर्वांगासन-पश्चिमोत्तान हीच यथाशक्ती करावीत.

आपणास श्रींचे दर्शन झाले हे वाचून अत्यंत संतोष झाला. सर्व प्रकारच्या संकटातून निभावून नेणारे समर्थ आहेत. आपण श्रीपाद श्रीवल्लभांची जयंती केली हे उत्तम झाले. हैद्राबाद येथेही पवमानाचा अभिषेक करून जयंती केली. हिंगोलीला आल्यावर पौर्णिमेला श्रीगुरुचरित्राचा सप्ताह सुरू करून आज समाप्ती केली. श्रीकृपेने निर्विघ्नपणे झाला.

चि. सौ. गोदावरीच्या (श्री. नानांच्या पत्नी) हाताबद्दल वे. शा. सं. काशीकर यांना दाखवून उपचार करावा. रोज "नामधारक भक्ताय" हे स्तोत्र पूजेच्या वेळी नियमाने म्हणण्यास सांगावे. म्हणजे साडेसातीचा त्रास होणार नाही.

श्री. व्यास नावाचे राक्षसभुवनचे कीर्तनकार (ज्यांची पूर्वी दीक्षेबद्दल पत्रे आली होती) चार दिवसापूर्वी येथे आले आहेत. उद्या त्यांना दीक्षा होईल. ते उत्तम ज्योतिषीही आहेत.

सर्व मंडळीस यथोचित नमस्कार व आशीर्वाद क. हे आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

श्रीगुरुमहाराजांची पत्रे त्यांच्या गुरुत्वाचा ठसा अन्तःकरणावर प्रभावीपणे उमटवीत असतात. खरे चरित्र त्यातच आहे. त्यावर काही लिहिणे म्हणजे त्यांच्या उत्तुंग जीवन चरित्राला मर्यादित करण्यासारखे आहे. श्रीरघुनाथाच्या चरित्राप्रमाणे हे चरित्रही मर्यादापुरुषोत्तमाचे चरित्र आहे. म्हणून त्यातील श्लोकाचे येथेही स्मरण करावेसे वाटते.

चरितं रघुनाथस्य शतकोटि प्रविस्तरम् ।
एकैक अक्षरं पुंसां महापातक नाशनम् ॥

हैद्राबादहून महाराज हिंगोलीस आलेले आहेत. श्रीसूर्यनारायणाच्या केवळ अस्तित्वाने विश्वाची सर्व कार्ये चालत असतात, त्याप्रमाणे महापुरुषांच्या अस्तित्वाने त्यांचे परमार्थ पोसण्याचे कार्य त्यांच्या आसमंतात अखंड चाललेले असते. म्हणून महापुरुषांच्या सान्निध्यातून–स्मरणातून सर्व जिज्ञासू शिष्य भक्तांना चैतन्याच्या प्रेरणा मिळत असतात. महाराजांचे दुसरे पत्र पहा–

" हैद्राबादमध्ये श्रीपादवल्लभांची जयंती भाद्रपद शु. ४ ला साजरी झाली. दोन दिवस एकादसणी–पवमान एक दिवस असे देवाला अभिषेक झाले. सूर्योदयाचे वेळी जयंतीचा कार्यक्रम झाला. आरती–देवे स्तोत्रे इ. सर्वच उत्तम झाले. बरीच भक्त मंडळी आली होती. जयंतीच्या पारण्याला १०० भक्तांना भोजनप्रसाद झाला. बुंदीचे लाडू केले होते. देवापुढे ऐंशी रुपये दक्षिणेचे आले. वीस सुवासिनींना व लहान मुला- [illegible] संध्याकाळी त्यांचेकडे सर्व मंडळींची बैठक (साधना) असे. रा. रा. दवे यांच्यासारखा सज्जन गृहस्थ क्वचितच पाहण्यात येईल.

श्रीमंत बापूसाहेब मोहरीकर यांना श्रावण व॥ १४ ला दीक्षा झाली. पहिल्या दिवशी २॥ तास पर्यंत घूर्णा चालली होती. आता दररोज प्रत्येक वेळी एक तास याप्रमाणे तीन वेळ घूर्णा चालते.

वा. द. गुळवणी

महाराज यानंतर हिंगोलीला ८।१० दिवस राहून सोलापूर, पुणे, श्रीनृसिंहवाडीहून परत हिंगोलीस आले. या सर्व ठिकाणी अनेक भेटी, घटना, प्रसंग असणार. त्याचा विस्तार किती करणार ? आता या प्रकरणात आजेगावी झालेल्या म्हणजे श्रीशंकरराव आजेगावकर यांनी

केलेल्या षष्ठ्यब्दीची " उग्ररथ शांती " संबंधीची माहिती पाहू.

महाराजांचा जन्मदिवस मार्गशीर्ष व॥ १३. त्या दिवशी हा कार्यक्रम आजेगावी योजला होता. मार्गशीर्ष व॥ ७ रविवार पासून वैदिक विधी सुरू झाले. संहिता पारायण करविले. दशदाने, गोप्रदान, १० सुवासिनींना वस्त्रदान, १० ब्राह्मणांना सुवर्णदान, १०० ब्राह्मणांना भोजन इ. कार्यक्रम ठरविले. त्याप्रमाणे सर्व यथासांग तर झालेच पण याहीपेक्षा हा कार्यक्रम मोठाच झाला. अन्नदान फार झाले. ब्राह्मणांव्यतिरिक्त घरची मंडळी, साधक मंडळी यांची संख्याही त्या काळात शेदीडशेवर होती. तेसुद्धा एका खेडेगावात, कसलाही प्रचार न करता जमलेली मंडळी होती.

या प्रकरणाचा शेवट महाराजांच्या पत्राने करण्याची इच्छा आहे. वरील माहितीचा उल्लेख त्या पत्रातून घेतलेला आहे. पण सर्व साधक भक्तांना आयुष्यभर उपयोगी पडणारा महत्त्वाचा विचार महाराजांच्या वाक्यात खाली देत आहे–

" ही दोन वाक्ये पूर्ण लक्षात ठेवली की कोणी कोणास संभाळून घेण्याचे कारणच नाही–

" अन्नआच्छादन हे तो प्रारब्धाधीन "

व

" ठेविले अनंते तैसेचि रहावे चित्ती असो द्यावे समाधान "

साधक परमार्थदृष्टीने चिंतनशील हवा

मनुष्य स्वभावतः चिंतनशील आहेच. येणाऱ्या अनुभवांचा आपापल्या दृष्टिकोनातून प्रत्येकजण विचार करीत असतो. हीच चिंतनशीलता आहे. पण या चिंतनाला दिशा वैयक्तिक-कौटुंबिक-सामाजिक–राजकीय–राष्ट्रीय भावनांची असते. हे चिंतन पक्षपाती असते. या चिंतनात " कोणाही जीवाचा न घडो मत्सर वर्म सर्वेश्वर पूजनाचे " हे सूत्र सुटलेले असते. सर्वसामान्य चिंतनामध्ये मी–आपण निर्दोषी असून, त्या व्यतिरिक्त अन्य कोणीतरी दोषी असतो, ही गृहीत दृष्टी असते. ही मनाची बैठक इतकी स्वाभाविक व पक्की असते की ती चुकीची आहे असे चुकूनही वाटत नाही. हा 'अहं' आहे. तो आग्रही

आहे. ही ग्रंथी सुटता सुटत नाही.

परमार्थदृष्टी येऊ लागली म्हणजे विवेकजागृती होते. व्यवहारामधील सारासार विचार आणि परमार्थामधील विवेक यात फरक आहे. व्यवहारातील सारासार विचारामध्ये आपल्या मतलबाप्रमाणे निवड होते. परमार्थातील विवेकामध्ये मी–आपण–आपले मत–मतलब सर्वस्वी बाजूला ठेवून फक्त सत्याची निवड शिल्लक रहाते. विवेकाच्या विकासाने व्यवहाराबद्दलचे आग्रह फिक्के होत जातात. लौकिक प्रयत्नांचा फोलपणा स्पष्ट होतो. इच्छा–अपेक्षा–कल्पना, विवेकाने क्षीण होतात. विवेक विकसित होत चालला म्हणजे असंगवृत्ती येते. या असंगवृत्तीमुळे मन मोकळे मोकळे होत जाते. कोणाचे दडपण वाटत नाही. कोणालाही संभाळण्याची सर्कस करावी लागत नाही. असा हा परमार्थातील विवेक फार परखड–निर्भीड–असतो.

महाराजांनी दोन महत्त्वाची वाक्ये सांगितली आहेत. त्यावर चिंतन करताना परमार्थदृष्टी ठेवली पाहिजे. या वाक्यातील विचारावर पुनः पुन्हा चिंतन झाले तर त्यातील रहस्य आपले आपल्याला उमगेल आणि संपूर्ण जीवनाला अचूक मार्गदर्शन मिळेल. "अन्न आच्छादन हे तो प्रारब्धाधीन" हे सूत्र निष्क्रियता वाढवणारे आहे असे वाटण्याचे कारण आपण सारासार विचाराने–म्हणजे आपला मतलब ठेवून विचार करतो म्हणून ही निष्क्रियता वाटते. मनुष्याला मनुष्याने म्हणजे स्वतः योजलेले ठरविलेले–मिळत गेले असते तर तो कधीही दुःखी राहिला नसता. मनुष्याचा सर्वसाधारण अनुभव असा आहे की ठरविलेले साध्य मिळविण्यासाठी प्रयत्न करूनही यश येत नाही. अशा वेळी जे साध्य पदरी पडेल ते स्वीकारावे लागते. जीवनात महत्त्वाची म्हणून जी ध्येये-कर्तव्ये असतात, उदा. आरोग्य–शिक्षण–व्यवसाय–नोकरी–लग्न–घर–जमीन होणे या महत्त्वाच्या गोष्टी मनुष्य ठरवतो. प्रयत्न करतो. म्हणून का सर्व काही अपेक्षेप्रमाणे प्राप्त होतात ? नाही, हा अनुभव प्रत्येकाचा असला तरी प्रयत्न श्रेष्ठच अशी दृढ धारणा रहातेच. प्रयत्न हे मानवी कर्तृत्वाचे द्योतक आहे. ते कर्तृत्व, प्रयत्नाचे पवाडे गाऊन, टिकविण्याची केविलवाणी धडपड असते. प्रारब्ध हे प्रयत्नाशिवाय प्राप्त होणारे असते. प्रारब्धप्राप्तीसाठी मानवी प्रयत्न–कर्तृत्व याची गरज नसते. म्हणून

प्रारब्धाने प्राप्त झाले तरी मनुष्य म्हणतो ' प्रयत्नाने मिळाले ' आणि प्रयत्न करून अपयश आले तर म्हणतो ' प्रारब्धात नव्हते. ' वास्तविक हे स्वतःला फसविण्यासारखे आहे.

वस्तुस्थिती अशी आहे की, या जन्मात जे प्रारब्ध वाटयाला आले त्याचे कारण पूर्व जन्मातील आपलीच कृत्ये आहेत. कृत्ये म्हणजे कर्मे-कर्म कृतीत आणण्याची धडपड, म्हणजेच प्रयत्न ! म्हणजे आपल्या प्रारब्धाचे शिल्पकार आपणच आहोत. तसेच या जन्मात घडणारी जी क्रियामाण कर्मे आहेत, त्याचे परिणाम भविष्यकाळी म्हणजे पुढील जन्मी आपण भोगणार. म्हणजे उद्याच्या भविष्यकाळाची घडण वर्तमान काळातील कर्मावर अवलंबून असते. म्हणून अन्न-वस्त्र आच्छादन हे प्रारब्धाधीन हे सूत्र आयुष्यभर डोळयासमोर हवे. ' पराधीन जगती पुत्र मानवाचा ' म्हणत असताना कवीला जाणवले की ' यात कोणाही दुसऱ्याचा दोष नाही. ' कर्मबंधनामुळे प्रारब्ध अटळ झाले आहे. म्हणून हे भोगल्याशिवाय यातून सुटका होत नाही. ही पारमार्थिक दृष्टी स्वीकारली पाहिजे.

दुसरा विचार, ठेविले अनंते तैसेचि रहावे हा विचार सरळ आहे पण ' चित्ती असो द्यावे समाधान ' येथे खरे रहस्य आहे. मनाचे समाधान म्हटले नाही मनाचे अधिष्ठान चित्त आहे. चित्तावर तरंग आले म्हणजे मनाचे कार्य सुरू होते. ते चित्त तरंगरहित झाले तरच स्थिर होईल. [illegible]

ऐश्वर्याला साजेल अशा केल्या. स्वतंत्र रेल्वे डबे आरक्षित करवून, प्रथम श्रेणीची तिकिटे काढून हे यात्रेचे प्रवास झाले. केदार नारायणाच्या यात्रेमध्ये स्वामींसाठी पालखी केली होती. शंकररावांचे

[illegible] सेवेत [illegible] झाले नाही. भक्ती असली [illegible]
[illegible] करायची याला मर्यादा राहात नाहीत. [illegible]
[illegible] विविध सेवा सुचवीत असते. शंकरराव [illegible]
[illegible] स्वामींना, स्वामींच्या इच्छेप्रमाणे आश्रम बांधून देण्याचे [illegible]

[illegible]

खरेदी झाली. शंकररावांनी बांधकामाच्या देखरेखीसाठी, पैशाच्या व्यवहारासाठी पैसे देऊन आपला माणूस पाठविला. स्वामींच्या इच्छे-प्रमाणे आश्रमाचे बांधकाम झाले. आश्रम झाल्यावर त्यामध्ये राहण्याची संमती स्वामींनी दिली होती.

स्वामींच्यासाठी काशीमध्ये आश्रम तयार झाला. १२ डिसेंबर १९४६ ला वास्तुशांत करण्याचे ठरविले. ही वास्तुशांती श्रीमत् शंकराचार्यांच्या हस्ते झाली. स्वामींना सभा समारंभ आवडत नसत.

[illegible]

[illegible] उपस्थित राहू शकले नाहीत. [illegible] स्वामींचे पत्र त्यांना उशीरा मिळाले. पत्र मिळताच शंकरराव काशीला गेले पण ते वास्तुशांतीनंतर दुसऱ्या का तिसऱ्या दिवशी तेथे पोचले. श्री. गुळवणीमहाराजही जाऊ शकले नाहीत. प्रत्येक घटनेला [illegible]

स्वरूप देण्याचा तो काळ नव्हता. त्या काळात कार्याला महत्त्व असे, समारंभाला नाही.

शके १८६८ मधील मार्गशीर्ष व।। ४, गुरुवारी पुष्य नक्षत्रावर अमृतसिद्धी योगावर या आश्रमाची वास्तुशांती श्रीमत् शंकराचार्यांच्या हस्ते झाली. इंग्रजी दिनांक होता १२ डिसेंबर १९४६. स्वामी आश्रमात राहाण्यास मात्र शुक्रवारी व।। ५ ला सिंहेला चंद्र गेल्यावर आले. त्यावेळी मृत्युयोग होता. आश्रम पुढे राहिला नाही. त्याचे असे झाले की शंकरराव मार्कंड यांचेवर काळाची क्रूर दृष्टी आली आणि रेसमध्ये शंकररावांना जबरदस्त आर्थिक फटका बसला. सर्व बाजूंनी आभाळ फाटले. १९४९ हे वर्ष शंकररावांच्या भयानक अधःपतनाचे ठरले. बंगला, गाडी, दागिने सारे काही विकावे लागले. स्वामींना खूप वाईट वाटले. स्वामींनी आपला आश्रमही सोळा हजार रुपयांना विकून टाकला व ते सर्व पैसे शंकररावांना पाठवून दिले. १९४६ मध्ये सोळा हजाराची ती वास्तू होती. यावरून आश्रम खूप मोठा असला पाहिजे हे स्पष्ट होते. आश्रम विकून पैसे त्या शिष्याला पाठवून देणाऱ्या स्वामी श्री. लोकनाथतीर्थ महाराजांसारखे विरक्त सद्गुरु अन्यत्र आढळत नाहीत. या आश्रमाचा ऋणानुबंध १६ ऑक्टोबर १९५० या दिवशी संपला.

निःस्पृहस्य तृणं जगत् !

मानवी शाश्वतमूल्ये सत्पुरुषांच्या रूपाने साकार होत असतात. सत्पुरुषांचे जीवन म्हणजे शाश्वत मूल्यांचा चालता बोलता ग्रंथ असतो. सामान्य माणसाला ही शाश्वत मूल्ये कल्पनेत रम्य वाटत असली तरी आचरणाच्या भूमिकेने त्या मूल्यांचा विचार जरी सुरू झाला तरी त्या सामान्य माणसाला चटके बसू लागतात आणि निस्पृहता-वैराग्य या धगधगत्या अग्नितत्त्वापासून तो दूर होतो. मग तो संतसत्पुरुषाकडे असामान्यत्वाच्या दृष्टीने पाहू लागतो. स्वामींच्या जीवनात हा असामान्य प्रखरपणा दिसतो.

जितेंद्रिय पुरुषाची लक्षणे स्वामींना सर्वच्या सर्व लागू पडतात.

परद्रव्येषु योऽन्धश्च परस्त्रीषु नपुंसकः ।
परापवादे यो मूकः सर्वदा विजितेंद्रियः ।।

स्वामींना कनक आणि कांतेचा मोह कधीही झालेला नाही. जीवनाच्या धगधगत्या यज्ञकुंडातून आकाशाकडे झेप घेणाऱ्या वैराग्याच्या प्रदीप्त ज्वालांमुळे स्वामी सदैव बाह्य दोषांपासून सुरक्षित राहिले, अलिप्त राहिले. स्वामींच्या निष्कलंकित जीवनाचे रहस्य त्यांनी आचरण, डोळ्यांत तेल घालून जपलेले "वैराग्य" हे आहे. आश्रम विकून पैसे परत करण्याचा व्यवहार स्वामींचे वैराग्य दाखविणारा आहे. अनपेक्ष-निस्पृह विरक्त वृत्तीचे हे केवढे मोठे उदाहरण आहे! शिष्याची संपत्ती उकळणारे गुरु सर्वत्र आढळतात. परंतु शिष्याचा संताप म्हणजे त्रास नाहीसा करणारे गुरु क्वचितच आढळतात. शिष्यासाठी आश्रम विकणारे सद्गुरु फक्त स्वामी श्री लोकनाथतीर्थ हे एकटेच दिसतात.

श्रीगुरुमहाराजांच्या गुरूंची ही वृत्ती होती म्हणून तर त्यांचे गुरुत्व महाराजांनी स्वीकारले.

या आश्रमाच्या [illegible] पंढरपूर [illegible] महाराजांनी [illegible] आशीर्वादाची प्रार्थना [illegible] होते.

[illegible] महाराजांचे [illegible] मोघे [illegible] आहे.

आजेगाव

पौष शु. ५–२।१।४७

श्री. भुजंगराव यांसी सप्रेम आशीर्वाद विशेष–

श्री. नारायणराव मोघे यांचे व आपणा सर्वांचे शुभेच्छादर्शक पत्र पोचले. श्रीकृपेने आपणा सर्वांस आयुरारोग्यैश्वर्याभिवृद्धिपूर्वक भगवत् सेवा घडावी अशी श्री चरणी प्रार्थना आहे.

षष्ठ्यब्दपूर्तीकरिता सोलापूरहून १०० रु. मागितले होते. पैकी हवनास १०६ रु. खर्च झाले. वाडीला महापूजेकरता रु. १५०।– पाठविले. तुळजापूरला कुलस्वामिनीच्या पूजेसाठी रु. ५०।– पाठविले. काशीला श्रीस्वामीमहाराजांना रु. ११।–पाठविले. पुण्याहवाचनाचे वेळी

सुवासिनींना रु. १०)— माझेजवळ असलेले खर्च[illegible]
(सढळपणात) होईल. त्याकरिता रु. १५ खर्च करण्या[illegible]
भावबतसिंह यांनी रु. ३० व मुरुडचे वैद्य यांनी रु. ५ पा[illegible]
त्यातून खर्च भागेल. पैसे मागविण्याची आवश्यकता नाही. [illegible]
गेल्या वर्षी हिंगोलीत आंगठी मिळाली होती. ती आठ[illegible]

[illegible]

किंबहुना त्यापेक्षाही जास्त वाढले आहे. त्यावेळचा आकडा लहान दिसले तरी त्याचे मोल त्यावेळी किती होते हे आताच्या पटीतून तपासले म्हणजे स्पष्ट होईल. सर्व खर्च देवासाठी, यज्ञयागासाठी आणि दानधर्मात झाला आहे. याहीपेक्षा लक्षात घेण्यासारखी विशेष गोष्ट ही आहे की महाराजांनी अपेक्षा न करता त्यांचा षष्ठ्यब्दी समारंभ फार गाजा-वाजा न होता झाला तरी अपेक्षेपेक्षा उत्तम झाला. यापेक्षाही उत्तम झाला असता पण महाराजांनी हा समारंभ शहरात होऊ दिला नाही. सर्व भक्तांना कळवू दिला नाही. हा समारंभ जास्तीत जास्त अप्रसिद्ध ठेवण्याचे सर्व प्रयत्न महाराजांनी केले.

या काळात ते आजेगाव-हिंगोली व हैद्राबाद या ठिकाणी जास्त राहिले. सोलापूर, पुणे येथे वाडीला जाता येता अल्पकाळ राहून गेले. त्यामुळे हा विषय या ठिकाणी काढलाच नाही. बापूसाहेब कुबडे किंवा नाना भालेराव यांच्यासारखे गुरुनिष्ठ गुरुभक्तही या कार्यक्रमास उपस्थित नव्हते. त्यांची शुभेच्छादर्शक पत्रे गेली, पण ते गेले नव्हते. ‘येऊ नका’ म्हणून महाराज म्हणाले १।२ दिवसाकरता एवढ्या लांब कशाला येता? तुमच्या नोकऱ्या आहेत. नानांना आणखी कारण होते. देवपूजा सोडून कसे जायचे! एकूण काय, महाराजांनी आपले ऐश्वर्य प्रकट होऊ दिले नाही. असे प्रत्येक प्रसंगाच्या वेळी केले. स्वतःच्या

संबंधी काही न बोलता यज्ञयाग, अनुष्ठाने, ज्ञानी पंडितांना निमंत्रण, देशभरातील वैदिक विद्वानांना निमंत्रण, त्यांचे सत्कार, संभावना, अन्नदान खर्च या संबंधी बोलत. तरी नियतीने महाराजांच्या ऐश्वर्यात कधीही उणे पडू दिले नाही. नियतीची इच्छा म्हणून महाराजांनी सारे स्वीकारले आणि श्रीगुरुचरणी सर्वकाही समर्पण केले. श्रीगुरुकृपेने जे मिळाले ते [illegible] दान दिले. [illegible] महाराजांनी केले.

आपला भारत अशा महापुरुषांचा देश आहे. म्हणून हा देश अमर आहे. जगातील कोणत्याही देशावर आल्या नसतील इतक्या [illegible] आपत्तींना आघातांनी अनेक देश, समाज आणि संस्कृती धुळीला मिळाल्या. [illegible] पण भारत हा असा एकमेव देश आहे की [illegible] [illegible] बदलला नाही. यामुळे हा देश, ही संस्कृती [illegible] टिकून आहे.

[illegible]नंतर आजेगाव हिंगोली हैद्राबादवरून केलेला पत्रव्यवहार

डिसेंबर १९४६ मध्ये महाराजांचे पुतणे माधवराव यांचा विवाह झाला. महाराज त्या विवाहास जाऊ शकले नाहीत. परंतु महाराजांनी [illegible] जाहीर व आशीर्वाद पाठविले.

[illegible] निमित्ताने वेदपारायण करण्याचे ठरविले होते. ते आता सुरू झाले होते. महाराज वेद पारायण श्रवणास बसले होते. "शनिवारपासून राहिलेल्या वेद पारायणास सुरुवात केली आहे. आज ४॥ अष्टके पुरी झाली. गुरुवारी संपेल. शुक्रवारपासून श्रीगुरुचरित्राचा

सप्ताह सुरू होईल. संहिता श्रवणाचा हा [illegible] पहिलाच योग आहे. ७ पासून १२ पर्यंत पारायण चालते. वैदिक [illegible] आहेत." असे त्यांनीच पत्रात लिहिले आहे.

पाऊस पिके यासंबंधी त्यांनी लिहिले आहे– "[illegible] सर्व प्रदेशातील गहू रोगाने पार गेला. बी सुद्धा होणार नाही. [illegible] रु. पायली (चार शेर) सुद्धा बाजारात विकत मिळत नाही. ज्यांनी जन्मात ज्वारी खाल्ली नाही त्यांना ती खाण्याचा प्रसंग निदान एक वर्ष तरी आहे. रा. रा. शंकररावांच्या मळयात सहा हजाराचा गूळ झाला. रोज ५ ढेपा गावातच चहा करता खपत होत्या. ज्वारीच्या पोत्यास ५० रु. तर गव्हाचे पोते २५० रु. देऊनही मिळत नाही.

महाराजांचे थोरले बंधू शंकरराव यांनी नुकताच संन्यास आश्रम स्वीकारला. आश्रम स्वीकारल्यानंतर त्यांचे बहुतेक वास्तव्य वाडीलाच असे. त्यांनी ११ दिवस ११ ब्राह्मणांकडून रोज पवमानसूक्ताचा अभिषेक करविला.

श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांचा मुक्काम प्रकृती ठीक नसल्याने पुण्यात होता. ते नुकतेच पुण्यात आले होते. डॉ. बेंद्रे हे स्वामींच्या प्रकृतीवर उपचार करीत होते. नाना भालेराव सर्व सेवा करीत होते. स्वामींची प्रकृती हळू हळू सुधारू लागली होती. शंकरराव मार्कंड सपरिवार हिमालयात चार धाम यात्रेस जाणार होते. स्वामींची प्रकृती ठीक झाल्यावर रेल्वेचा सबंध डबा रिझर्व्ह करून स्वामींना घेऊन [illegible] होती.

हिंगोलीहून पुण्यास नाना भालेरावांना पाठविलेले पत्र–

हिंगोली

[illegible]

[illegible] विनंति विशेष–

रा. रा. [illegible] पुण्यास येईल. मी आठ दिवसांनी [illegible] जाईन व [illegible] तिकडे येईन. कालपासून श्रीगुरुचरित्राचे [illegible] त्यापूर्वी समश्लोकीचा सप्ताह केला. [illegible] लिहिण्यापूर्वी श्री. [illegible]

[illegible] ने [illegible] हीं दोन्ही [illegible]
दोन्ही उत्तम [illegible] दोघां पडितमाही [illegible]
[illegible] झाली. दोघांचीही [illegible] अनुग्रह असून [illegible]
[illegible] सूक्ष्म [illegible] साहित्यरत्न, योगीन्द्र कृष्ण [illegible]
[illegible] मासिकाचे प्रसिद्ध लेखक आहे. त्यांची [illegible]

[illegible]

[illegible]

श्री [illegible]

[illegible]

[illegible] आसनावर बसण्याबद्दल लिहिले होते. त्याप्रमाणे त्यांनी सुरवात केली आहे. पूर्णा, उड्डियान, कुंभ वगैरे क्रिया होत आहेत. असे त्यांचे ४ ता. पत्र कालच मिळाले. त्यांची समक्ष भेटण्याकरिता इकडे येण्याची फार इच्छा आहे. पुण्यासच भेटण्याबद्दल लिहिले आहे.

सर्वांना यथोचित न. व आ.

आपला

[illegible] कुळकर्णी

[illegible]

[illegible] आणि [illegible] लिहावे [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

शंकररावांचे पुण्याच्या अ. वि. गृहात शालेय शिक्षण झाले. स. प. महाविद्यालयातून तत्त्वज्ञान विषय घेऊन पदवी घेतली. महाविद्यालयीन काळात वाचन आणि स्नेही यांच्यामुळे कुंडलिनी जागृतीची जिज्ञासा निर्माण झाली. तेव्हा स. प. चे प्रिन्सिपॉल वै. सोनुमामा दांडेकर होते. त्यांचा विषयही तत्त्वज्ञानाचा होता. त्यामुळे शंकरराव विद्वांस यांचा वै. सोनुमामांचा परिचय झाला. एकदा शंकरराव विद्वांसांनी वै. सोनुमामांची भेट घेऊन कुंडलिनी जागृतीची जिज्ञासा प्रगट केली. केली. त्यावर वै. सोनुमामांनी शंकररावांना 'साधूंचा देवयान पंथ' हे पुस्तक वाचावयास दिले आणि शक्तिजागृतीसंबंधी गुळवणी मास्तरांना भेटा म्हणून सांगितले.

हे इ. स. १९३८ साल होते. यावेळी तत्त्वज्ञानाचा विषय घेतलेला गजानन जोशी म्हणून एक विद्यार्थी होता. त्याचेशी शंकररावांची मैत्री झाली. त्याचे खोलीवर शंकररावांचे जाणे येणे सुरू झाले. एके दिवशी सायंकाळी त्या गजानन जोशीने शंकररावांचे समोर ध्यान साधना केली. तो डोळे मिटून आसनावर बसल्यावर काही [illegible]

तेव्हा गजानन जोशीबरोबर शंकरराव, गोवइकर [illegible] नारायण पेठ येथे गुळवणी महाराजांकडे आले. जोशीने [illegible] ओळख करून दिली. [illegible] पण कृपेची प्रार्थ[illegible]

महाराज म्हणाले "अद्याप विद्यार्थी आहात. शिक्षण पूर्ण होऊ द्या. मग पाहू." शंकररावांचे मन [illegible]

गजानन [illegible] आणखी [illegible] [illegible] शंकररावांना मिळाले. केदार नाथजी [illegible] [illegible] गजानन [illegible] गेला. शंकरराव नाथजींकडे आकर्षित झाले. त्यांचेकडे त्यांचे नित्य जाणे सुरू झाले. नाथजी पुण्याला आले असता हा संबंध आला. केदार नाथजी मुंबईस दादरला रहात. इ. स. १९३९-४०-४१ ही तीन वर्षे शंकरराव नाथजींच्या निवासस्थानाजवळ खोली घेऊन राहिले होते. त्यांचा नित्य भरपूर सहवास मिळाला.

शंकररावांच्या मनावर बालपणापासून महात्मा गांधींच्या जीवन पद्धतीचा पगडा बसला होता. त्यावेळी ते अहमदनगरला होते. तेथील राष्ट्रीय पाठशाळेच्या [illegible] प्रवेश घेतला. राष्ट्रप्रेम आणि राष्ट्र- [illegible] बाळकडू बालपणीच मिळाले. त्यामुळे शंकरराव [illegible] [illegible] झाले. इ. स. १९४२ मध्ये [illegible] राष्ट्रप्रेमाने आणि [illegible] [illegible] [illegible] आणि इ. स. १९४४ मध्ये तुरुंगातून बाहेर आले. [illegible] ग्रामीण [illegible] रचनात्मक [illegible] [illegible] म्हणण्याप्रमाणे शंकरराव [illegible] असत. [illegible] नाथजींकडून प्रेरणा मिळत असे. [illegible] गावाला ग्रामीण रचनात्मक कार्याला [illegible]

शंकररावाचे थोरले बंधू हणमंतराव हे सोलापूरला मिलमध्ये अधिकारी म्हणून नोकरीस होते. त्यांचेकडे शंकरराव मधून मधून जात असत. हणमंतराव सोलापूरला ज्या मिलमध्ये होते त्याच मिलमध्ये बापूसाहेब कुबडे, खंडेराव पोखरापूरकर ही महाराजांची अनुगृहीत भक्त मंडळी होती. त्याच्या सहवासाने हणमंतरावांना गुळवणी महाराजांची माहिती मिळत होती. १९४६ मध्ये शंकरराव सोलापूरला हणमंतरावांचेकडे गेले असता त्यांना गुळवणी महाराजांची माहिती

[illegible] जिल्ह्यात भांडगांवला ग्रामीण पुनर्रचनेचे [illegible] पाहिले, त्यासंबंधी सर्व काही कळविले. सार्वजनिक कार्याला [illegible] व आध्यात्मिक शक्तीचे अधिष्ठान पाहिजे म्हणून मी [illegible] आलो आहे हे लिहिले. पुण्याला जाऊन महाराजांची भेट घेतली.

महाराजांनी सर्व ऐकून घेतले. महाराज कट्टर सनातनी होते. आचारधर्मावर त्यांचा विशेष भर होता. महात्मा गांधींच्या विचाराप्रमाणे राष्ट्र सेवेमध्ये भारावून गेलेले शंकरराव होते. नवे आचार पाळणारे होते. आचाराची शुद्धता राष्ट्रसेवेत सांभाळणे शक्य नसते. त्यामुळे महाराजांना ती जीवनपद्धती पसंत नव्हती. [illegible] अनुकूल नसल्यावर साधना घेऊन काय उपयोग ? उपासनेत तर पावित्र्य आणि शुद्धतेशिवाय काहीच प्राप्त होत नाही. महाराजांनी आपले विचार स्पष्टपणे त्यांचेपुढे ठेवले. तरी शंकररावांनी दीक्षेचा हट्ट सोडला नाही. [illegible]

[illegible]

आपला प्रश्न असेल तर मी उद्यापासून अन्न न घेता फक्त दूध व फळांवर राहतो." महाराजांनी आपले मत प्रदर्शित केले नाही.

शंकरराव भांडगावला गेले. २०० रुपयांना म्हैस विकत घेतली. दुधाची सोय केली. आणि दूध व फळांवर राहणे सुरु केले. [illegible] लावली होतीच, त्यांची फळेही पिकायला आल्या होत्या. हा [illegible] दीक्षेसाठी होता. हे सुरू केल्यावर महाराजांना कळविले. [illegible] दोन वेळा भेट घेतली, पण महाराज दीक्षेसंबंधी काहीही [illegible] शंकररावांनी [illegible] १९१४ [illegible]

[illegible] मिळावे.

दीक्षेचा नियोजित दिवस निघून गेला होता. शंकररावांनी पत्र वाचले. त्यांना मुहूर्त टळल्याचे फार वाईट वाटले. ते अक्षरशः धाय धाय रडले, आपण भ्रष्ट आचाराचे, कुसंस्काराचे म्हणून महाराजांनी पत्राने तारीख दिली. तो मुहूर्तही आपल्याला गाठता आला नाही याबद्दल त्यांना फार [redacted]

[illegible]

असल्याचे समजले. यापूर्वी गाणगापूर पाहिले नव्हते. तेव्हा शंकरराव आपले बंधू हणमंतराव यांना घेऊन गाणगापूरला गेले. तेथे तीन दिवसांचे पारायण केले, साधनेत उत्तम अनुभव येऊ लागले. आत्म्याचे स्वरूप केवळ प्रकाश हेच आहे याचाही अनुभव साधनेत आला.

शंकररावांना दीक्षा झाल्यावर १-१॥ वर्षात अशा घटना घडत गेल्या की महाराजांना शंकररावांची जी जीवनपद्धती पसंत नव्हती ते कार्य व क्षेत्रही सुटले. भांडगाव सुटले. केलेल्या कामाच्या आधारावर मुंबई विद्यापीठाकडे एम. ए. करता प्रबंध सादर केला, आणि त्यांना त्यात यशही मिळाले. १९४७ ला स्वातंत्र्य मिळाल्यावर शंकररावांचे राष्ट्रकार्याविषयीचे विचार बदलले. आता आध्यात्मिक उन्नतीकडे जास्त लक्ष देण्याची इच्छा झाली. विशिष्ट सेवाक्षेत्र शोधास ते लागले.

[illegible] कैवल्यधाममध्ये [illegible]
शास्त्रीय योगाभ्यास शिकायला का जात नाही ?"

महाराजांच्या सूचनेप्रमाणे शंकरराव लोणावळ्याच्या कैवल्यधाममध्ये पुढे बरीच वर्षे योगाचा विद्यार्थी म्हणून राहिले.

साधना मिळविताना तळमळ असली म्हणजे साधक गुरूच्या प्रसन्नतेसाठी सर्व काही करण्यास तयार होतो. आणि साधना व गुरुकृपा [illegible] प्रकते या दोन गोष्टींचा [illegible]

यापुढील माहिती व घटना त्या त्या काळात येतील.

या ठिकाणी एवढाच उल्लेख करतो की, हे शंकरराव विद्वांस सध्या वर्धा येथील सेवाग्राम आश्रमात योग, आसने, आरोग्यासाठी विविध उपाययोजना पद्धती (मेरीडियन पद्धती इ.) आदींचे मार्गदर्शक म्हणून कार्य करतात. शक्तिपात साधनपद्धतीचेही मार्गदर्शन करतात.

शंकरराव फार जुने अनुगृहीत असल्याने त्यांचा [illegible] अनेक गुरुबंधूंशी परिचय आहे.

पं. योगेन्द्रकृष्ण दौर्गादत्तीशास्त्री [illegible] कसे आले ?

[illegible] हे मध्य प्रदेशातील [illegible] कुलगुरु व [illegible] होते. [illegible] होती. शक्तिपातयोग [illegible] माहिती [illegible] दिव्यानुभूतांची गोडी त्यांनी कधी चाखली नव्हती. [illegible] करून देणाऱ्या समर्थ [illegible] सद्गुरूंची व त्यांची [illegible] त्यामुळे [illegible] चांगलीच [illegible]

[illegible]

[illegible] अनुभव आला होता त्यांना दीक्षा देण्यापूर्वी [illegible] राजांना गुलाबसिंहाचे आडनाव माहीत नव्हते, कारण गुलाबसिंहांनी पत्रात आडनाव कधी लिहिलेले नव्हते. परंतु एका पत्रात त्यांनी स्वतःचा पत्ता देताना इंग्रजीत "Gulabsing Ranade" असे नाव लिहिले होते. महाराजांना रानडे नाव वाचून आश्चर्य वाटले, की गुलाबसिंहांनी हे "रानडे" आडनाव कसे काय लिहिले? महाराजांनी पत्र पाठवून 'रानडे' या नावाचा खुलासा विचारला. त्यावेळी गुलाबसिंहांनी लिहिले की, "आमचे आडनाव रानडे असून आम्ही मह[illegible]

[illegible]

[illegible] करीत येण्यामुळे त्यांचा [illegible]
[illegible] त्यांच्या [illegible]
[illegible]

... माहिती कळली.

पं. श्री. दौर्गादत्तीशास्त्री हे प्रथम मेरटच्या प्रशालेत संस्कृत शास्त्री होते. ते मंत्रशास्त्राचे उत्तम जाणकार होते. मंत्रानुष्ठानाचे उत्तम मार्गदर्शन ते करीत असत. अशा अधिकारी राजगुरूंकडून आपण मंत्र घ्यावा अशी गुलाबसिंहांना तीव्र इच्छा झाली. परंतु श्रीगुरुमहाराजांना विचारल्याशिवाय शास्त्रीबोवांचेकडून मंत्र घेणे योग्य होणार नाही असे वाटल्याने त्यांनी पत्राने महाराजांची अनुमती विचारली. महाराजांनी तात्काळ आपली संमती उलट टपाली पाठविली.

गुलाबसिंहांनी पं. श्रीदौर्गादत्ती शास्त्री यांना पत्र पाठवून मंत्राची मागणी केली, तेव्हा शास्त्रीबोवांनी कळविले की मंत्र घेण्यासाठी कोटद्वारला यावे. आपला पत्ताही दिला – श्रीदुर्गानिवास, नजीबाबाद रोड, कोटद्वार (गढवाल).

उत्तम दिवस पाहून शास्त्रीबोवांनी गुलाबसिंहांना मंत्रदीक्षा दिली. मंत्रदीक्षा देऊन शास्त्रीबोवा आपल्या नित्य पूजा पाठास लागले. गुलाबसिंहजी तेथेच त्यांच्यासमोर मंत्रानुष्ठानास बसले होते. मंत्रजप करता

[illegible]

क्रिया आपल्या मंत्रामुळे झाली नाही याची त्यांना खात्री होती. ... जागृतीच्या क्रिया ही गोष्ट त्रिभुवनैकदुर्लभ आहे. गुलाबसिंहांना हे अमोलिक साधन–धन कोणातरी सिद्ध महात्म्याकडून प्राप्त झाले असले ...

... म्हणाले,

... पुढे तर शास्त्रीजींना महाराजांच्या दर्शनाची फार ... पुढे प्रयागाहून ते मुंबईला आले होते. त्या संधीने त्यांना सद्दर्शनाचा लाभ घेता आला. मुंबईहून ते मद्रास, पुण्याला आले. श्रीमहाराजांच्या दर्शनाने त्यांचे मन तृप्त झाले. त्यावेळी ते म्हणाले,

"आमच्या घराण्यात शक्तीची उपासना आहे ...

... मार्ग ...

... महाराज ! ...

... महाराज ! ...

सामान्यपणे श्रीउपासना लौकिक इच्छापूर्तीची सर्वोत्तम साधना म्हणून केली जाते. परंतु अलौकिक, पारलौकिक सामर्थ्य प्राप्ती देणारी ही उपासना आहे या दृष्टीने उपासनेला शक्तिपात साधनेची जोड लागते. याची जाणीव पं. दौर्गादत्तीशास्त्रींना होती म्हणून राजगुरु असून, आठ पिढ्यांची शक्तिउपासना असून, समर्थ गुरूंची खात्रीपूर्वक माहिती [illegible]

[illegible] गोष्टी [illegible] त्याची प्रचीती [illegible] सिद्ध करणारे असतात.

म्हणून [illegible] भक्तांच्या [illegible]

[illegible]

ते अचूक नसते म्हणून चरित्रामध्ये निःसंदिग्ध प्रमाण म्हणून काही भक्त व त्यांचे अनुभवही देणे उचित वाटते. श्रीगुरूंचे व साधनेचे अनुभव प्रत्येक शिष्याला आलेले असतातच, तरी व्यावहारिक मर्यादांची बंधने विचारात घ्यावीच लागतात. अर्थात ही निवड श्रीगुरुमहाराजांच्या श्रीप्रेरक शक्ती कडून घडत असते.

या कालखंडातील पण या पूर्वीची ही घटना आहे.

नागपूरला श्री. चंद्रशेखर उपाख्य आप्पाशास्त्री म्हणून एक रा. स्व. संघाचे कार्यकर्ते होते. त्यांना (O. T. C.) [illegible] संघ शिक्षा शिबिरासाठी संघाच्या अधिकाऱ्यांनी जबलपूरला जावे [illegible] असे सांगितले. थोडा अवधी होता म्हणून ते मध्यप्रदेशात दमोह येथे बहिणी-कडे गेले. दमोह येथे श्रीमाताजी [illegible] म्हणून एक साध्वी होत्या. बहिणीमुळे आप्पाशास्त्रींचा व माताजींचा परिचय झाला होता. त्या ९० वर्षांच्या, मोठा पारमार्थिक अधिकार असलेल्या साध्वी होत्या. त्यांचा शब्द कधी खोटा होत नसे, जे बोलतील तसेच घडत असे.

आप्पाशास्त्री यावेळी माताजींकडे [illegible] म्हणाले, " माताजी [illegible] जबलपूरला जायला सांगितले आहे. काय होईल ? " त्यावर त्या [illegible] " तुला पुण्यालाच जावे लागेल. तेथे तुझी दोन [illegible] [illegible] ज्यासाठी जाणार आहेस ते कार्य होईल आणि [illegible] तुला [illegible] मिळेल. " माताजींचे शब्द खरे ठरल्याचा अनुभव [illegible] आहे. दमोहहून आप्पाशास्त्री जबलपूरला [illegible] आले. संघ कार्यालयात गेले तर त्यांना [illegible] मिळाली तुम्ही जबलपूरऐवजी पुण्याला जायचे आहे. माताजींचे [illegible]

[illegible]

प्रकृती सात्त्विक-शांत होती. ते निर्व्यसनी होते पण [illegible] ते निर्मोही होते म्हणणे अधिक योग्य होईल. कारण ते सिनेमा पहात नव्हते, गोड पदार्थ खात नव्हते, तिखट खात नव्हते. जमिनीवर झोपत असत. शास्त्रोक्त विहित कर्म करीत असत. त्यांना ते स्वतः खोटे बोलल्याचे आठवत नाही. अंगावर संन्याशाचे कपडे नव्हते म्हणून ते संन्यासी नव्हते [illegible] ते, बाकी सर्व व्यवहार संन्याशासारखा होता. [illegible] मनाला आतून समाधान झाले होते. [illegible] २८/१४ [illegible] व शरीराने [illegible] रहात असल्याचे [illegible] अध्यात्मिकतेमध्ये आचरणाला महत्त्व आहे. केवळ [illegible] हे या माहितीतून दिसते.

नागपूरहून पुण्याला निघण्यापूर्वी आणखी एक [illegible] घडली. नागपुरात श्री. शंकरराव आसकर हे [illegible] रहात होते. त्यांना श्रीगुळवणी महाराजांची दीक्षा झालेली होती. त्यांचा व आप्पाशास्त्री यांचा परिचय होता. आप्पा पुण्याला जाणार असे समजताच शंकरराव आसकरांनी स्वतःहून श्रीगुरुमहाराजांना चिठ्ठी लिहिली. त्यात आप्पा शास्त्रींची माहिती लिहून त्यांना दीक्षा द्यावी अशीही प्रार्थना केली. पुण्याला कोण पारमार्थिक गुरु मिळणार याची कल्पना शंकररावांच्याकडून आली. अर्थात नक्की काय घडणार हे घडल्यानंतरच नक्की होते. वेळ आल्यावर कालचक्र गती घेते. आपली त्या दिशेने पूर्वीची धडपड असो वा नसो.

[illegible]

[illegible] सरसंघ-[illegible] आप्पांनी गुरुजींची [illegible] पुण्यास राहण्याची

[illegible] सांगितली. गुरुजींनी कारण विचारले. आप्पाशास्त्री म्हणाले, [illegible] गुळवणी महाराजांकडून शक्तिपात योगसाधनेची दीक्षा घ्यावयाची आहे. गुरुजींनी समाधानाने संमती दिली. आप्पा महाराजांकडे आले. दीक्षेचा विषय निघाला. आपणाला आश्चर्य वाटेल, महाराजांनी आप्पांना चार अटी घातल्या. त्या पाळण्याची तयारी असेल तर [illegible]

[illegible]

४. शक्तिपात योगसाधनेची दीक्षा देत असताना किंवा त्यानंतर साधनेच्या क्रियेत मृत्यू आला तर त्याला जबाबदार कोण ?

महाराज त्या काळात दीक्षा सहजासहजी देत नसत. आचाराच्या विविध कसोट्या लावून घेत. वर्ष वर्ष थांबवून ठेवीत. पुढे पाहू म्हणत. पण या केसमध्ये फारच परखडपणे अटी घालताना दिसतात. दीक्षा देणार नाही हे बजावायला कमी केले नाही. आप्पाशिवाय दुसरा कोणीही असता तरी त्याने हा नाद सोडून दिला असता. नको तो परमार्थ आणि नको ते गुरु असे म्हणत पुन्हा कधी या मार्गाला वळला [illegible]

[illegible] आहे काय ?

[illegible]

घेत आहे. [illegible]

[illegible]

प्रमाणपत्र [illegible]

[illegible]

[illegible]

नाही.

[illegible]

२ जणांना O. T. C. [illegible] आणि [illegible]

तरी यावर महाराज निक्षून म्हणाले, " दीक्षा देण्याची माझी मुळीच इच्छा नाही. मी तुम्हाला दीक्षा देणार नाही. "

यावर आप्पाशास्त्रींना अशी काही स्फूर्ती आतून आली व म्हणाले " महाराज ! हा आपला अंतिम निर्णय आहे काय ?"

महाराज म्हणाले " हो ! हा अंतिम निर्णय आहे. "

वास्तविक दीक्षा देण्या न देण्यावर त्यांना कोणाचे बंधन नव्हते. ही केवळ त्यांची इच्छा होती. आप्पांनीही महाराजांना [illegible] उत्तर दिले " मी [illegible] आहे [illegible] [illegible] दीक्षा [illegible] [illegible] आहे. [illegible] मी [illegible] पाच वर्षे अध्यात्माच्या वातावरणात रहात आहे. माझ्या [illegible] समाधान व दिलासा मिळत आहे. यामुळे मला शक्तिपातयोग विषयी दीक्षा मिळाली नाही तर माझे काहीही बिघडणार नाही. मी [illegible] आपणाकडे आलो नाही. शंकरराव [illegible] पत्र दिले म्हणून [illegible] मी आपणाकडे आलो. आपली इच्छा नसेल तर नका देऊ दीक्षा. तरीसुद्धा मला एक गोष्ट आपणास सांगावयाची आहे. [illegible]

[illegible]

पारमार्थिक गुरु मिळणार आहे. त्याचे शब्द आजपर्यंत खरे ठरले आहेत. आपली इच्छा असो वा नसो, मी आपली दीक्षा घेऊनच जाईन. नाहीतर तुम्ही जाणे व श्रीमाताजींची वाणी जाणे, मी चाललो. ”

हे सर्व नाट्य २० नारायण पेठेतील महाराजांच्या खोलीत चालले होते. ते पाहण्यासाठी दोन प्रौढ व्यक्ती तेथे उपस्थित होत्या. एक वेदमास्तर आणि दुसरे [illegible].

आप्पा वरील [illegible] २० नारायण पेठेतील त्या गोवर्धनकरांच्या [illegible] पुढेही चाललेच होते. तेवढ्यात वैद्य मास्तर [illegible] म्हणाले, “ महाराज [illegible] ” आप्पा [illegible] महाराज म्हणाले “ [illegible] ” आप्पाला स्वतःची कुंडली माहीत होती. [illegible] आपली कुंडली काढून दिली.

[illegible]

‘ मला काय काय झाले ’ म्हणून विचारले.

महाराज म्हणाले,

१. शक्तिपातासंबंधी असलेल्या ग्रंथातील योगशास्त्राच्या जेवढ्या

उच्च व अंतिम श्रेणीच्या क्रिया आहेत त्या तुझ्याकडून झाल्यात.

२. खोलीभर चालत होतास.

३. 'सुंदर ते ध्यान' हा अभंग गाण्याच्या चालीत म्हणत होतास.

४. भस्त्रिका व इतर क्रिया झाल्या.

[illegible]

[illegible] गीतेतील १५ व्या अध्यायातील पुढील श्लोक म्हटले.

ममैवांशो जीवलोके जीवभूत: सनातन: ।
मन: षष्ठानींद्रियाणी प्रकृतिस्थानी कर्षति ।।
द्वाविमौ पुरुषो लोके क्षरश्चाक्षर एवच ।
क्षर: सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ।।
उत्तम: पुरुष: स्त्वन्य: परमात्मेत्युदाहृत: ।
यो लोक: त्रयमाविष्य विभूर्त्यव्यय ईश्वर: ।।

महाराजांनी झालेल्या क्रिया सांगितल्या म्हणून शास्त्रींना समजले. साधनेत त्यांना काहीही कळले नाही.

गुरुमहाराजांनी शास्त्रींना दुसरे दिवशी सदाशिव पेठेत भावेस्कूल जवळ, ट्रिओ कंपनीचे श्री. जोशी यांचे जागेत राहणाऱ्या श्री. मोघे (नारायणराव) यांचे खोलीत सकाळी ८।। वाजता येण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे दुसरे दिवशी शास्त्रीजी वेळेवर त्या ठिकाणी गेले. महाराज तेथे आलेले नव्हते. ते नारायण पेठेत होते. नारायणराव मोघे यांना महाराजांनी आज येथे बैठकीस येण्यास सांगितले म्हणून आलो असे सांगितल्यावर त्यांनी दीक्षेच्या वेळी व नंतर काय काय झाले म्हणून शास्त्रींना विचारले. सर्व माहिती क्रमाक्रमाने सांगता सांगता शास्त्री म्हणाले, महाराजांनी डोक्यावर हात ठेवला. हे वाक्य बोलताना

शास्त्रींची वाचा बंद झाली. व ते डोळे मिटून समाधी अवस्थेत गेले. ते पूर्व स्थितीत आल्यावर त्यांनीच नारायणराव मोघे यांना काय काय झाले ते विचारले. त्यावर नारायणरावांनी पुढील हकीगत सांगितली.

"तुमची ती अवस्था पाहून मी तुम्हाला जागृत करण्याचा खूप प्रयत्न केला. हाका मारल्या, हालवले, आवाज केले, पण तुम्ही काही शुद्धीवर येतच नव्हता. तुमची नाडी इतकी मंद झाली होती की ती जवळजवळ लागतच नव्हती. मी असा प्रकार दीक्षेत किंवा कोणाच्या साधनेत पाहिला नव्हता. तेव्हा मी घाबरलो. तुम्हाला तशा स्थितीत ठेवून खोलीचे दार लावले. बाहेरून कुलूप घातले आणि सायकलवरून नारायण पेठेत श्रीगुरुमहाराजांकडे गेलो. त्यांना सर्व प्रकार सांगून इकडे चलण्यास सांगितले. तेव्हा महाराज म्हणाले 'शास्त्रींच्या क्रिया कालही अंतिम स्वरूपाच्या होत्या. त्यांची आंतरस्थिती तशीच उच्च प्रतीची आहे.' असे बोलत बोलत महाराज व मी येथे आलो. तुम्ही त्याच समाधी स्थितीत होता. तेव्हा महाराजांनी तुमच्या डोक्यावर हात ठेवला. नंतर खांद्याला स्पर्श केला तेव्हा तुम्ही डोळे उघडले."

त्याच दिवशी शास्त्रींना नागपूरहून तार आली की "त्यांच्या मोठ्या भावाचे लग्न ९ जूनला नागपूरला होणार आहे. तेव्हा पुण्याहून अंमळनेरला जाऊन बहिणीला (सौ. सुशीला मुंजे) घेऊन नागपूरला यावे." ती तार महाराजांना दाखविली. महाराजांनी जाण्याची परवानगी दिली.

तेव्हा महाराजांना शास्त्री म्हणाले, "१–१॥ वर्षे ठेवून घेऊन दीक्षा देणार होता, आता तर दोन दिवसात दीक्षा देऊन परत जायलाही सांगता आहात, हा काय प्रकार आहे?" त्यावर महाराज म्हणाले, "तुझी पूर्व तयारीच तशी आहे. रेल्वेच्या डब्यात वगैरे जर अशी समाधी लागण्याची किंवा क्रिया होण्याची कल्पना आली तर मनाचा निग्रह करून तसे करावयाचे नाही असे मनाला सांग म्हणजे ठीक होईल."

याप्रमाणे दीक्षा घेऊन आप्पाशास्त्री परत नागपूरास गेले.

पुढे शास्त्री विदर्भात चांदा वगैरे ठिकाणी ट्रेनिंग कॉलेजचे प्रिन्सिपॉल होते. ते आता सेवानिवृत्त होऊन बडनेरा येथे स्थायिक झाले आहेत. ते मधून मधून श्रीगुरुमहाराजांच्या दर्शनास पुण्यास

सहपरिवार येत असत. अत्यंत सात्त्विक [illegible] त्यांचे व्यक्तिमत्त्व [illegible] प्रभाव पाडणारे आहे.

[illegible]

जीवन गंगेत समाविष्ट केली आहे.

असे या दिव्य साधनेचे अनुभवही दिव्यच आहेत.

१९४७ च्या उत्तरार्धातील घटना

महाराज गुरुपौर्णिमेला सोलापुरास गेले. तेथे शंकरराव विद्वांस आलेले होते. त्यांची भेट–साधना–शंकासमाधान हे सर्व झाले. तेथून महाराज गुरुद्वादशीसाठी वाडीस गेले. तेथून नाना भालेरावांना पाठविलेले सविस्तर पत्र पुढीलप्रमाणे–

श्रीक्षेत्र [illegible]
अश्विन व॥ १२ [illegible]

सप्रेम आशीर्वाद विशेष–

[illegible] शनिवारी मिळाले. [illegible] झाले. श्री. नारायणराव मोघे पुनः आणतीलच. [illegible] पाठवावेच.

हैद्राबादहून चि. सौ. माईची सर्व मंडळी, श्री. शंकरराव यांचे कुटुंब–सून–नातू-मुलगी वगैरे मंडळी आली आहेत. चि. बाबूराव उद्या परवा येईल. सर्व मंडळी अकोल्याहून आजेगावी जाणार आहेत. दत्तोपंत बिकट परिस्थितीमुळे आले नाहीत.

मी विट्याहून श्री. गोपाळराव यांच्यासह गुरुवारी येथे आलो. श्री. काकांची महापूजा शुक्रवारी केली. आपली शनिवारी झाली. बाकीच्या यथावकाश होत आहेत. आज १ होईल.

श्री. बाबा कानिटकर यांचे रु. २ पोचले. [illegible]

त्यांच्या सहवासास आपण अंतरलो, याबद्दल अत्यंत दुःख होणे अपरिहार्य आहे, भगवदीच्छा बलीयसी.

आपण श्रीगुरुचरित्र सप्ताह चालू ठेवावा.

सर्वांना यथोचित स. नमस्कार व स. आशीर्वाद

क. लो. वि.

आपला

वा. द. कुळकर्णी

वाडीत श्री. श्रीधरस्वामींचा सहवास

श्री. श्रीधरस्वामीमहाराज या वर्षी कार्तिक ते पौष अखेर श्रीक्षेत्र नृसिंहवाटिकेत निवासास होते. या काळात श्रीधरस्वामी भव्य शरीरयष्टी, विपुल जटाधारी मस्तक, साधनमग्न, मौन अशा अवस्थेत होते. इचलकरंजीकरांच्या वाड्यात एकांतात मुक्काम होता. कोणाशी संपर्क ठेवला नव्हता. विशेष अनुष्ठानासाठी येऊन राहिले होते.

श्रीगुरुमहाराज नित्य ठराविक वेळी दुपारी ३॥–४ च्या सुमारास श्रीधरस्वामींच्या भेटीसाठी जात. तेथे त्यांचे दर्शन घेऊन उभयतांत बोलणे होत असे. श्री ब्रह्मानंदांच्या मठातही स्वामींचा मुक्काम होता. ही या उभयतांची पहिली भेट आहे.

श्रीगुरुमहाराजांच्या आणि श्रीधरस्वामी महाराजांच्या अनेक वेळा भेटी गाठी होत असत. वाडीहून पाठविलेल्या पत्रात श्रीधरस्वामींच्याबद्दल पुढील उल्लेख आला आहे.

१–१२–४७

"श्री. पळणीटकर मास्तर यांच्या परिचयाचे श्री श्रीधरस्वामी. हल्ली येथे आले आहेत. त्यांचा मागील चातुर्मास बदरीनारायणाला झाला व गेला चातुर्मास गिरनार जवळ झाला. श्री कर्वे स्वामींकडून त्यांना माझी माहिती आहे. कारवार जिल्ह्यात त्यांचा शिष्य परिवार मोठा असून शिरसीजवळ त्यांचा मठ आहे. त्यांचा परिचय सहज झाला. वृत्ति शांत व आनंदी आहे. त्यांनी पूर्वीची सर्व हकीगत सांगितली. त्यांचे बरोबर दोन शिष्य आहेत."

वाडीमध्ये महाराजांच्या वडिलांचे श्राद्ध व महालय झाले. आपटे मास्तर पुण्याहून वाडीस आले होते. त्यांचे बरोबर महाराज त्यांच्या गावी, जवळच असलेल्या गणेशवाडीस जाऊन परत वाडीस आले. वाडीला श्री गुरुचरित्र सप्ताह केला. महाराजांचे पूर्वाश्रमीचे बंधू श्री. शंकरराव हे संन्यास घेतल्यावर वाडीसच राहत असत. त्यांचाही सहवास मिळाला.

वाडीहून महाराज मिरजेस डॉ. प्राणी यांच्याकडे गेले. तेथे ह. भ. प. अप्पा गुळवणी आलेले होते. त्यांची भेट झाली. डॉ. प्राणी यांचे चुलते वारल्यामुळे ते देवराष्ट्रे मुक्कामी मध्यंतरी जाऊन आले. मिरजेस अनेकांच्या भेटी-गाठी झाल्या.

शंकरराव विद्वांस यांना वाडीहून पाठविलेल्या पत्रात साधने-संबंधी पुढील विचार मांडला आहे.

" आपल्या प्रकृतीत प्रवासाच्या दगदगीमुळे फरक पडत आहे त्यास इलाज नाही. श्वासाच्या क्रिया होत असल्यास उत्तम आहे.

एका ठिकाणी राहिल्याशिवाय अभ्यासास जोर येत नाही. "

वाडीहून मिरज व मिरजेहून पुणे येथे महाराज आले. पुण्यास फार मुक्काम न करता महाराज आजेगावी गेले. ती माहिती पुढील प्रकरणात पाहू.

पुनः आजेगावी

डिसेंबर १९४७ च्या शेवटच्या आठवड्यात महाराज पुण्याहून आजेगावी गेले. तेथून पाठविलेल्या पत्रातील मजकूर पुढीलप्रमाणे-

" पुण्याहून कल्याणला गाडी उशिरा पोचली. डोंबिवलीहून कृष्णराव जोशी कल्याण स्टेशनवर आले होते. नागपूर मेलही अर्धा तास उशिरा आली. श्री. जोशीबुवा यांची गाडीत बसण्याच्या वेळी चांगली मदत झाली. जागा चांगली मिळाली. मनमाडला उतरून पूर्णा वरून हिंगोलीला आलो.

अद्यापही प्लेगमुळे हिंगोली गाव भरला नाही. लोक गावाबाहेर झोपड्यांतच राहत आहेत. आम्ही लवकरच आजेगावी जाऊ. काळजीचे कारण नाही. "

आजेगावी महाराज श्रीदत्त जयंतीपूर्वी गेले. तेथे गेल्यावर श्रीगुरुचरित्राच्या सात सप्ताहांचा संकल्प करून प्रारंभही केला. आजेगावाहून श्री. भुजंगराव भालेराव पुणे, यांना पाठवलेले पत्र :–

सप्रेम आशीर्वाद - विशेष

श्री दत्त जयंतीचा उत्सव उत्तम झालेला वाचून आनंद झाला. श्री. शंकरराव मार्कंड यांचेकडे नामसप्ताह झाला हे वाचून फार आनंद झाला. श्री स्वामी महाराजांचे (प. प. श्रीलोकनाथतीर्थस्वामीमहाराज) चरणी साष्टांग प्रणिपात.

श्री. गोरे भटजी यांची मुलगी गेल्याने त्यांना फारच मोठा धक्का बसला. आजपर्यंत त्यांना दुःखाचा प्रसंग माहीत नव्हता. जगरहाटीकडे पाहून दुःख सहन केले पाहिजे. ईशेच्छेस इलाज नाही.

अधिक झालेला खर्च आमचे नावावर लिहावा. येथेही जयंति-उत्सव उत्तम झाला.

सर्वांना सप्रेम आशीर्वाद क. हे. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

शंकरराव विद्वांस यांना दीक्षा मिळाल्यापासून त्यांची साधना नित्य चालू झाली. साधनेतील अनुभव ते महाराजांना पत्राने कळवत असत. साधकाला योग्य मार्गदर्शन करीत राहाणे हे महाराजांचे वैशिष्टय अखंड सर्वत्र दिसते. साधकाच्या गुणदोषांची, व्यवहाराची, आवडी-निवडीची कल्पना महाराजांना स्पष्ट असे. व्यवहारदृष्टीने निरीक्षण असेल–चौकशी असेल पण एवढयाने कोणाच्याही अन्तःकरणाच्या संस्कारांची वा वृत्तींची स्पष्ट कल्पना येत नसते. अन्तःकरणाचा ठाव अंतर्ज्ञानाशिवाय घेता येत नाही. श्रीगुरुमहाराज अगदी सहजपणे प्रत्ये-काच्या अन्तःकरणाचा ठाव घेत असत. त्यांच्या पुढे व्यक्ती आली किंवा कोणाही व्यक्तीचे स्मरण त्यांना झाले तर क्षणार्धात त्या व्यक्तीच्या सुप्त वृत्तींची नाडी महाराजांना दिसत असे. त्यामुळे त्यांचे शब्द कधी अंदाज ठरत नसत. म्हणून महाराजांचा शब्द म्हणजे सत्यवचनी श्रीरामचंद्रांचा बाण असे. महाराजांचे बोलणे, सांगणे, निर्णय देणे कधीही गुळमुळीत नसे. चरित्र लिहितो म्हणून त्यांना चिकटविलेले हे गुण

नाहीत. ज्यांना ज्यांना त्यांचा सहवास मिळाला, त्यांचे शब्द ऐकण्याची संधी मिळाली–मार्गदर्शन लाभले त्या सर्वांचा हाच अनुभव आहे. फार काय, त्यांचे शब्द–मार्गदर्शन वर्षानुवर्षे लोटली तरी सत्यच ठरत आहेत. म्हणून महाराजांच्या पत्रांचे मोल शाश्वत आहे.

महाराजांनी शंकररावांना (विद्वांस) उपदेशपर लिहिलेले पत्र सर्व साधकांसाठी आहे.

आजेगाव
१०।१।४८

सप्रेम आशीर्वाद विशेष—

आपण साधनेत पाहिलेले दृश्य उत्तम आहे. आपण करीत असलेल्या शंकराच्या जपाला ते अनुलक्षून आहे.

साधन नियमित व दीर्घकाल झाल्याशिवाय पाठीतून (मेरुदंडातून) वाहणारी वायूची गती समजण्यास बराच वेळ लागेल.

चालू परिस्थितीत जेवढा वेळ मिळेल तेवढे साधन चालू ठेवावे. अनुकूल परिस्थिती आल्यावर अधिक होईल.

नेहमी विवेक जागृत ठेवण्याचा प्रयत्न करीत असावा. वाईट संगतीचा वर्तनावर फार परिणाम होतो.

प्रतिकूल संगती बुद्धिपुरःसर टाळली पाहिजे. प्रकृतीस जपून शक्य तेवढे अधिक साधन करावे.

आपला
वा. द. गुळवणी

या कालखंडातील पत्रातून आलेली माहिती व परिस्थिती पुढीलप्रमाणे :–

इ. स. १९४८ चा जानेवारी महिना संपत आला तेव्हा महात्मा-गांधीजींच्या हत्येची घटना घडली. त्यामुळे महाराष्ट्रात फार मोठ्या प्रमाणावर घरादारांची जाळपोळ झाली. या संदर्भात महाराजांचे संन्यासी बंधू श्रीशंकरानंद भारतीस्वामी हे व भगिनी गोदावरी वाडीत होते. या जाळपोळीचे लोण सातारा – सांगली – कोल्हापूर जिल्हयात मोठ्या प्रमाणावर पोचले होते. या जाळपोळीचा उल्लेख असलेले श्री शंकरानंद भारतीस्वामींचे पत्र–

वाडी

माघ शु ६ १७।२।४८

श्रीभुजंगराव यांस नारायण.

तुमचे पत्र काल पोचले.

[illegible] चे पत्र आज्ञेवरून कालच पोचले.
[illegible] प्रारंभ हानी झाली. ५०/६० घरे [illegible] [illegible] आयात [illegible] यांची अत्यंत हानी [illegible] रविवारी ही हानी झाली. [illegible] सुख म्हणजे [illegible] काही नाही. आम्ही (दोघे [illegible]) [illegible] आम्ही राहिलेले घर व आजूबाजूची घरे [illegible] रविवारी दुपारी [illegible] पर्यंत हा प्रकार [illegible] आहे.

कळावे नारायण

शंकरानंद भारती स्वामी

“ [illegible] प्राणी यांची फार मोठी हानी झाली [illegible] बाहेर काढून [illegible] [illegible] सुरक्षित राहिली [illegible] [illegible] लिहिले आहे.”

[illegible]

महाराजांच्या चित्ताची स्थिरता

एकूण हा काळ फार मोठचा उलाढालींचा होता. राजकीय, सामाजिक प्रचंड उलाढाल भारतात चालली होती. स्वातंत्र्य–फाळणी–हत्याकांड–गांधीहत्या–महाराष्ट्रातील जाळपोळ या वातावरणामध्ये सामान्य माणसालाही स्वास्थ्य नव्हते. कुणी आनंदाने बेहोष होते–कुणी दुःखाने हताश होते–सूडाची–बदला घेण्याची–त्वेषाची--स्पर्धा करणारे होते–स्वातंत्र्याची वाटचाल सर्व भारतवासीयांना भावनांनी–विचारांनी मोहवीत होती–आकर्षित करीत होती. भारताची फाळणी हृदय पिळवटून टाकणारी होती. एकूण प्रत्येक भारतीय संमिश्र भावनांनी अस्वस्थ होता.

या पार्श्वभूमीची जाणीव ठेवून महाराजांचा दिनक्रम, महाराजांची

पारमार्थिक दृष्टी--त्यांच्या निश्चयात्मक बुद्धीचा संयम, त्यांची स्थितप्रज्ञ स्थिती, या गुणांचा प्रत्यय साधनपथावरून चालणाऱ्या साधकांना घेता आला पाहिजे.

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोऽद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिर संमूढोब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थित : ।। गीता ५/२०

जो, प्रिय अर्थात लोक ज्याला प्रिय समजतात, ते प्राप्त झाले असता हर्ष पावत नाही आणि अप्रिय अर्थात लोक जे अप्रिय समजतात त्याची प्राप्ती झाली असता उद्वेग मानीत नाही, तो पुरुष संशयरहित, स्थिरबुद्धीचा आणि ब्रह्मवेत्ता असतो. तो सच्चिदानंदघन परब्रह्म परमात्म्याच्या ठिकाणी ऐक्यभावाने नित्य स्थित असतो.

ही मनुष्यमात्राची परमोच्च स्थिती आहे.

आपूर्यमाणमचल प्रतिष्ठं ।
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।।
तद्वत्कामा यं प्रविशान्ति सर्वे ।
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ।। गीता २/७० [illegible]

ज्या प्रमाणे सर्व बाजूंनी परिपूर्ण व अचल [illegible] अनेक नद्यांचे पाणी सागराला चंचल न करता [illegible] स्थिरबुद्धी पुरुषाच्या ठिकाणी सर्व भोग ([illegible] प्रकारचा विकार उत्पन्न न करता प्रवेश करतात [illegible] भोगाची इच्छाच नसते. तो परम शांत असतो.

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः [illegible]
निर्ममो निरहंकारः स शान्तिमधिगच्छति [illegible]

जो पुरुष सर्व कामनांचा त्याग करून [illegible] रहित, स्पृहारहित [illegible] असतो तोच परमशांत [illegible]

एषा ब्राह्मीस्थितिःपार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति । [illegible]
स्थित्वास्यामन्त काले ऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ।।
गीता २/७२

अर्जुना! ही ब्रह्मप्राप्ती झालेल्या पुरुषाची स्थिती आहे. ही प्राप्त झाली असता त्याला कधीही कसलाही मोहच रहात नाही. अन्तकालीही याच ब्रह्मनिष्ठ स्थितीत राहून तो ब्रह्मानंदात लीन होतो.

ही परम स्थिती शोधण्याची आणि सापडण्याची ठिकाणे ठरलेली आहेत. जीव ज्या लौकिकात सुखदु:खांच्या आंदोलनात हेलकावे खातो आणि कर्तृत्त्वाच्या अहंकाराने झपाटला जातो त्या त्या ठिकाणी ब्रह्मनिष्ठ–स्थितप्रज्ञ महापुरुष आंदोलनरहित स्थिर असतो. श्रीगुरुमहाराजांचे जीवन गंगेत पुन:पुन्हा स्नान करून आपण आपल्याला पवित्र करीत राहिले पाहिजे. म्हणजे हीच जीवनगंगा तिच्याबरोबर आपणास शिवमूर्धन्य स्थानी पोचवील. सत्यं–शिवं–सौंदर्यं– हे ज्या परमात्म्याचे वर्णन आहे–त्या निखळ सौंदर्याला न्याहाळण्याचे सामर्थ्य चर्मचक्षूंना नसते. त्या शाश्वत सत्याचा स्वीकार मानवी बुद्धी करू शकत नाही आणि त्या परममांगल्याची कल्पना मानवी मनाला करता येत नाही. म्हणून अशा महापुरुषांना ओळखता येत नसते. तरी सुद्धा विशाल निसर्गसौंदर्याचे दृश्य दृष्टीच्या मर्यादेने आकळण्यासाठी चित्रांकित करावे लागते. हे चित्रदर्शन म्हणजे वस्तूचे दर्शन नसते, कल्पना असते. वस्तूचे दर्शन तेवढे विशाल होऊनच घेता येते. भगवंताच्या दर्शनासाठी दिव्यदृष्टीची कृपा श्रीगुरूच करू शकतात.

श्रीगुरुमहाराज आपली स्थिती न सोडता व्यवहारात वावरत होते. त्यांचा व्यवहार–बोलणे--सामान्य माणसाप्रमाणे असे. पण कोणाही सामान्य माणसाला ते सतत असामान्य असल्याचे जाणवत असे. जगात प्रत्येकजण आपले असामान्यत्व दाखविण्यासाठी धडपडत असतो आणि त्या मर्यादित असामान्यतेमध्ये प्रत्येक जण सामान्यच दिसत असतो. पण महाराज आपले असामान्यत्व कोणाच्या नजरेस पडू नये म्हणून सामान्यत्वाचे दर्शन घडवीत होते. तरी प्रत्येकाला त्यांच्यात काही आगळे वेगळे असामान्यत्व असल्याचा प्रत्यय येत होता.

आत्ताचा हा काळ पहा आणि त्यामधील महाराजांची वृत्ती आणि वर्तन पहा–किती अलिप्तपणे राहताहेत. हे पूर्ण जाणीव ठेवून चालले आहे याची जाणीव साधकांनी ठेवून हे पाहिले पाहिजे. महाराजांचे जीवन मोक्षमार्गीच्या साधकांना मार्गदर्शक जीवन आहे. व्यक्तिविकासाचे परम ध्येय जी शांती–समाधान त्याचे मार्गदर्शन त्यांच्या जीवनातून घडते. महाराज आजेगावी श्री गुरुचरित्राचे सप्ताह करीत आहेत. तेथून पत्राने सर्वांची चौकशी करीत आहेत. नाना

भालेराव यांना लिहितात.

३१।१।४८

" आजपासून ७ व्या सप्ताहास प्रारंभ झाला. आपला हाच क्रम चालू ठेवावा. चित्त शांतीचा हाच मुख्य उपाय आहे. ईश्वरी नियोजनात कोणालाही बदल करता येत नाही. कोणी [illegible]

[illegible]

श्रीकृपेने लवकर तो बरा होईल. पथ्य मात्र संभाळावे, काळजी करू नये.

" श्री. वैद्यमास्तर आणि श्री. शंकरराव (देशमुख) लासनगावला नारळीमहाराजांकडे जाऊन आले."

" हैद्राबादचे किसनराव आपल्या मातोश्री–पत्नी व मुलीसह काशीला श्री लोकनाथतीर्थ स्वामी महाराजांचे दर्शनास जाऊन आले. श्रीस्वामीमहाराजांनी किसनरावांना आश्रमात ठेवून घेतले व आपण नेपाळला जाऊन येईपर्यंत आश्रम संभाळण्यास सांगितले."

" श्रीस्वामी महाराज नेपाळला जात असताना मोटारीतून पडून पाय दुखावल्यामुळे नेपाळात दवाखान्यात पडून होते."

" चि. नारायण उत्तम प्रकारे परीक्षा उत्तीर्ण झाल्याचे वाचून आनंद झाला. चि. नारायण याला पाच रुपये बक्षीस द्यावे. मी आल्यावर आपणास देईन."

" श्री. धुंडिराज दीक्षित जहागीरदार सध्या पिंपळगावला आहेत. ते भेटीसाठी येणार आहेत."

" वृद्ध शिक्षा व भाषांतराच्या वह्या बडोद्यास श्री. बाळकृष्णशास्त्री प्रकाशकर यांचेकडे रजिष्टर बुकपोष्टाने पाठविल्या आहेत असे श्री दत्तमहाराज कवीश्वर यांना कळविणे व श्री. प्रकाशकर यांना

पत्र लिहिण्यास सांगावे. ”

“पुण्यातील एक योगशास्त्रज्ञ श्री. गोपाळराव कसबेकर समाधिस्थ झाल्याचे समजले. त्यांनी आपल्या विद्येचा पुष्कळ मंडळींना लाभ दिला. योगशास्त्रज्ञ नाहीसा झाल्याने त्यांच्या शिष्यमंडळींची फारच हानी झाली. नश्वर देहाचा त्याग करणे सर्वांनाच भाग आहे. ”

[illegible]

महोत्सव साजरा झाला. सर्व भक्त मंडळींना वैयक्तिक निमंत्रण देऊन बोलावण्याची पद्धत महाराजांची होती. रोज सकाळ संध्याकाळ फिरा-वयास जाताना व येताना भक्तांच्या घरी जाऊन महाराज पुण्यतिथीच्या कार्यक्रमास व भोजन प्रसादास येण्यास सांगत. सोवळे–भांडे आणण्यास सांगत. शास्त्र–आचार संभाळण्याचा कटाक्ष काटेकोर असे. वेळेचे बंधन पाळून सर्व कार्यक्रमांची आखणी असे. सर्व कार्यक्रम शांततेने आणि शिस्तीने पार पडत असे. सर्वत्र प्रसन्नता आणि समाधानाचे वातावरण असे. अशावेळी भक्तांना सेवेची भरपूर संधी मिळत असे.

या वर्षी श्रीगुरुपौर्णिमेचा उत्सवही उत्तम साजरा झाला. जागेचा मात्र संकोच असे. दोन खोल्यांत देवाचे कार्यक्रम–भेटीगाठी–दीक्षा एवढे होत असे. बाकी भोजन व्यवस्था–स्वैपाक–परगावाहून आलेल्या भक्तांची उतरण्याची सोय, चाळीतील सोयीच्या खोल्यांमधून त्या त्या शेजाऱ्यांच्या संमतीने केली जात असे. चाळीतील सर्वांना प्रसादाचे निमंत्रण असे.

साधनेच्या मार्गदर्शनाची दोन पत्रे

शंकरराव बिद्रास या काळात मुंबईस होते. श्री केदारनाथजी यांचा सहवास आणि मार्गदर्शन शंकररावांना मिळत होते. कारण

[redacted]
भेटीस जात पण कधी दीक्षा हवी असे म्हणाले नाही. महाराजही विचारल्याशिवाय कोणाला दीक्षा घे म्हणत नसत. हणमंतरावांची दीक्षा घेण्याची इच्छा होती. महाराजांनाही हणमंतरावांसारख्या सत्प्रवृत्त सज्जनाला दीक्षा देण्याची इच्छा होती. पण मागणाऱ्याने मागितले नाही, म्हणून राहिले होतें एवढेच.

हणमंतराव तथा काकासाहेब विद्वांस हे अत्यंत गरिबीतून स्वतःच्या कर्तबगारीने पुढे आले. सोलापूरला लक्ष्मी मिलमध्ये असिस्टंट ब्लीचिंग मास्तर म्हणून नोकरीस होते. ही नोकरी मोठ्या हुद्याची व ऑफिसर ग्रेडची होती. कामातही त्यांचा हुषार म्हणून लौकिक होता. त्यांची राहणी अत्यंत साधी होती. पण त्यांची विचारांची ठेवण उच्च होती. त्यामुळे ते लोकप्रियही होते.

शंकररावांनी महाराजांना पत्र पाठवून आपल्या साधनेसंबंधी काही प्रश्न विचारले आणि बंधू काकासाहेब यांना दीक्षेची तीव्र इच्छा असल्याचे पण लिहिले. महाराजांनी शंकररावांना पाठविलेली दोन चांगली पत्रे :

[redacted]
नाला अनुकूल शरीर होण्याकरितां ज्या ज्या क्रियांची आवश्यकता असते त्या त्या क्रिया आपोआप होत राहतील. त्याचा विचार करण्याचें कारण नाहीं. नियमित साधन चाललें म्हणजे झालें.

आपल्या बंधूंनी दीक्षेची इच्छा पत्रद्वारा कळविली होती. सोलापूरला आल्यावर कार्य होईल असे त्यांना कळविलें आहे. सोलापुरांत असतांना गोष्ट काढली असती तर त्या वेळींच कार्य झालें असतें. कोणत्याही गोष्टीचा योग्य काल यावा लागतो. क. हे. आ.

आपला
वा. द. गुळवणी

श्री गुरु:शरणम्

पुणे
२०-८-४८

सप्रेम आशीर्वाद विशेष.

आपलें ता. १८ चें पत्र पोंचलें. मजकूर समजला. अभ्यासाला जितका वाव मिळावा तितका मिळत नसल्यानें एकांत मिळताच क्रिया सुरू होतात. अभ्यासाला भरपूर वाव मिळाल्यावर तें बंद होईल

बद्धकोष्ठतेकरिता सकाळीं उष:पान करावे व कांहीं दिवस रात्रीं निजताना थोडें त्रिफळा चूर्ण घेऊन वर गरम पाणी थोडें प्यावें. हा क्रम महिना दोन महिने ठेवावा. फार फायदा होईल. प्रथम कांही दिवस उपयोग झाला नाहीं तरी चालू ठेवावा.

क्रिया जोरांत चालतात हें उत्तम आहे. यामुळें चित्ताला शांतता व आनंद वाटेल. आपल्या बंधूंनाही चांगला उपयोग झाला आहे. समक्ष दोन वेळांच बसण्यास मिळालें. क. हे. आ.

आपला
वा. द. गुळवणी

शक्तिपातसाधनेची व्यापकता वाढू लागली

वास्तविक या अलौकिक साधनेचा पसारा, महाराज अखंडपणे वाढवीत आलेले आहेतच. तरीसुद्धा या काळात अशा साधकांना दीक्षा झाल्या की, त्या साधकबंधूंनी अनेक जिज्ञासूंना या पंथराजाच्या मार्गदर्शकांकडे आणले आणि त्यांना मार्गस्थ केले. दिव्याने दिवा लावता लावता दीपावलीचे स्वरूप धारण करावे अशातले घडू लागले.

ईश्वरी योजनांची कल्पना मानवी बुद्धीच्या आकलनापलीकडची असते. त्यांचा प्रारंभ व विकास नियतीच्या कार्यकलापाप्रमाणे

[illegible] अल्पबुद्धीचे प्रदर्शन होते. ईश्वराच्या सत्तेने नियती कार्य करीत असते. घडणारी घटना ईश्वरी योजनेप्रमाणेच घडत असते. यशापयशाची वळणे कमीजास्त असतील, कारण कालाच्या बंधनाप्रमाणे न्यायाचा निर्णय होणार असतो. परमात्म्याची विश्वव्यापकता गीतेच्या विभूतियोगात दिग्दर्शित केली आहे. ही त्याची योगशक्ती आहे.

अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥१०/३३

विश्वाचे विराट कार्य करणारा परमात्मा विश्वलीलेमध्ये रमलेला नाही. विश्व विश्वात रमले आहे, विश्वेश्वर नाही ! तो विश्वाचा साक्षी आहे. विश्वकार्यात न रमता, येणाऱ्या भक्तासाठी तो वाट पहात निवांत आहे. त्या येणाऱ्यांसाठी त्यांना त्यांच्या साधनमार्गाचीही योजना त्या परमेश्वरानेच केली आहे. तरी भगवंताने सर्व भक्तांना– साधकांना स्पष्ट सांगितले आहे की माझ्या प्राप्तीचे साधन एकमेव आहे.

" अध्यात्मविद्या विद्यानाम् "

ब्रह्मविद्येशिवाय–अध्यात्मविद्येशिवाय माझी प्राप्ती असंभव आहे. ही विद्या 'शास्त्रे परे च निष्णात' सद्गुरूंच्या अधीन आहे. अशा सद्गुरूंची भेट होण्यासाठी अन्य सर्व साधने–उपासना उपयोगी पडतात. हे कार्यही ईश्वर योजनेनेच चाललेले असते.

श्रीगुरुमहाराजांनी स्पष्ट शब्दांत लिहून ठेवलेले त्यांच्या हस्ताक्षरातील वाक्य 'सप्रेम आशीर्वाद विशेष' या पुस्तकाच्या मलपृष्ठावर छापले आहे–

" सिद्ध आणि सत्पुरुष यांचे प्रत्येक मनुष्याचे उत्क्रांतीकडे लक्ष असते. योग्य जन्मात– योग्य वेळ येताच, ते स्वतःच येतात आणि त्याने न विचारताच त्या अधिकारी मनुष्याच्या मोक्षाला मदत करतात. "

हा विचारप्रपंच अशासाठी मनात उद्भवला की ही शक्तिपात-

साधना–कुंडलिनीची जागृतीची साधना साक्षात अध्यात्मसाधना आहे. ही साधनाविद्या इतक्या मुक्तपणे, सहजपणे आजपर्यंत कोणीही प्रगट केलेली नाही, की कोणीही शिष्याची पात्रता नसताना दिलेली नाही. गुरूने या शक्तीच्या अनेक लीला दाखविल्या पण या विद्येचे दान ते वाटीत बसले नाहीत. इतकी दुर्लभ विद्या अलीकडे मुक्तपणे आणि सहजतेने दिली जाते याचे कर्तृत्व कोणाकडे जाते ?

यासाठी या साधन– परंपरेचा वर्तमानकाळातील प्रारंभ कुठे– कसा झाला याचा आपण प्रथम विचार करू.

प. प. श्रीगंगाधरतीर्थ स्वामीमहाराज यांचेपासून ही शक्तिपात विद्या प. प. श्रीनारायणदेवतीर्थ स्वामीमहाराज यांना इ. स. १८८६ च्या अक्षय्य तृतीयेला प्राप्त झाली. आणि प. प. श्रीनारायणतीर्थ स्वामी महाराजांपासून इ. स. १९०८ नंतर या विद्येच्या प्रसाराचे कार्य सुरू झाले. म्हणजे अलीकडची शंभर वर्षे या साधन–परंपरेचा प्रवाह स्पष्ट दिसतो.

प. प. श्रीगंगाधरतीर्थ स्वामीमहाराजांना ही विद्या हिमालयात एका संन्याशी महापुरुषाकडून प्राप्त झाली. अशी दुर्लभ विद्या प्राप्त होताना त्या संन्यासी महापुरुषाने श्रीगंगाधरतीर्थ स्वामीमहाराजांना महत्त्वाचा उपदेश केला. विद्येचे महत्त्व सांगितले आणि विद्येची परंपरा विश्वव्यापी होईल हा आशीर्वाद दिला. आणि ती संन्यासी विभूती अदृश्य झाली.

या घटनेचे चिंतन करताना एक गोष्ट स्पष्ट दिसते की ही ईश्वरी योजना आहे. या शक्तिपातविद्येचा सर्व साधनमार्गांशी– उपासनांशी संबंध असला तरी या विद्येत ज्ञान आणि योग या दोन मार्गांचा प्रभाव पूर्ण आहे. यामध्येही योगापेक्षा ज्ञानालाच प्राधान्य आहे. ज्ञानाच्या सहाय्याला आणि दृढतेला योगाचीच भूमिका लागते. ज्ञानाग्नीसाठी योगाचे इंधन लागते.

कोणत्याही विषयात प्रवेश आणि प्रगतीसाठी लागणारी एकमेव अनिवार्य वस्तु म्हणजे भक्ती ! व्यवहारात काय किंवा परमार्थात काय भक्तीशिवाय कोठेही प्रवेश आणि प्रगती होऊ शकत नाही. भक्तीने प्रवेश कोठेही मिळवता येतो. पण प्रगतीसाठी लागणारी भक्ती कारण

विशुद्ध लागते. असे पहा की देशभक्तीमुळे कोणत्याही देशव्यापी संस्थेत प्रवेश मिळतो. पुढे त्या संस्थेचे गुणदोष सांभाळीत, सांभाळीत देशभक्ती सुरू होते. पुढे पुढे विशुद्ध देशभक्तीची जाणीव विसरते आणि त्या संस्थेची भक्ती सुरू होते. पुढे पुढे तर त्या संस्थेतील व्यक्तीची भक्ती वाढीस लागते. म्हणजे देशभक्तीचा डांगोरा पिटीत संपूर्ण आत्मवंचना पदरी पडते आहे याचेही भान रहात नाही. परमार्थातही असेच आहे. भक्तीने कोणत्याही सांप्रदायात प्रवेश होतो आणि त्या सांप्रदायाची वैचारिक आणि व्यावहारिक बंधने, मर्यादा, पद्धती यामध्ये गेलेला भक्त अडकतो. शेवटी सांप्रदायिक अभिनिवेश परंपरेने जतन केले जातात.

म्हणजे केवळ भक्तीने प्रगती होते असे नाही. भक्तीच्या विशुद्ध-पणासाठी विवेकाची गरज आहे. संयम साधल्याशिवाय विवेक होत नाही. संयम ढासळून पाडणारी इंद्रिये आहेत. इंद्रियांचे वास्तव्य शरी-रात आहे. म्हणून युक्ताहारविहाराची गरज आहे. हा युक्ताहार-विहार 'योग' आहे– " श्रद्धावान लभते ज्ञानम्– तत्पर: संयतेन्द्रिय: । " केवळ श्रद्धावानाला ज्ञान मिळत नाही, तर तो जितेंद्रिय व तत्पर श्रद्धावान पाहिजे. म्हणजे जितेंद्रियतेसाठी योगाची कास धरली पाहिजे. हे करताना कुठेही भक्तीकडे किंचितही दुर्लक्ष चालत नाही. ध्येयासक्ती म्हणजे भक्ती. ती प्रथमपासून शेवटपर्यंत पाहिजेच. भोंगळ भक्ती नको आणि भोंगळपणा नको. जाणीवपूर्वक प्रखर भक्ती असली की तीच योग करायला लावील. युक्ताहारविहार करायला लावील. सदैव तत्पर ठेवील. पण सांप्रदायिक अभिनिवेशामुळे भक्तीची भलावण होते.

शब्द आणि कृती यांचा एकावेळी आणि एकाच स्थळी प्रत्यय म्हणजे अध्यात्म. " संतचरणरज लागता सहज । वासनेचे बीज जळोनि जाय " हे शब्द आणि वासनाक्षयाची अनुभूती साधकाच्या प्रत्ययाला आली तर ते अध्यात्म – नाहीपेक्षा पांडित्याची आतषबाजी !

प. प. श्रीगंगाधरतीर्थ स्वामीमहाराजांना हिमालयात दिव्य विभूतीकडून ही दिव्य साधना मिळाल्यावर ते घरी न जाता जगन्नाथ-पुरीला आले. मग संन्यास घेतला आणि जवळच चंदन तलावाच्या काठावर झोपडी बांधून राहिले. अत्यंत एकांतप्रिय असल्याने ते

आपल्या झोपडीबाहेर फारसे कधी आलेच नाहीत. शिष्य परिवार नाही. त्यांचेकडे १।२ ब्रह्मचारी शिष्य येऊन राहिले होते तेवढेच. आपला परिचय कोणाला करून दिला नाही, की आपल्या अध्यात्म-संपन्न जीवनाची जाणीव कोणाला होऊ दिली नाही. सतत साधनेत रमलेले असत. लौकिकाच्या लालसेने लोकोद्धाराच्या कार्याला लागणारा रजोगुण स्वामीमहाराजांच्या ठिकाणी लेशभरही नव्हता. आत्मोद्धाराच्या तीव्र तळमळीने जो कोणी येथे ईशेच्छेने येईल त्याच्यासाठी स्वामी वाट पहात होते. महापुरुषाची महानता सामान्य राहण्यातही असते. स्वामींची विरक्ती इतक्या पराकोटीची होती की त्यांना इच्छा अशी कसलीच नव्हती.

सद्गुरूंच्या शोधासाठी बाहेर पडलेला, आत्मोद्धाराच्या तीव्र तळमळीने वेडा झालेला एक विवेकी तरुण– अनेक गुरूंना तपासीत येथे येऊन पोचला. विश्वसूत्रधाराच्या अतर्क्य रचनेमुळे, कालीकिशोर गंगोपाध्याय नावाचा हा तरुण या दिव्य विभूतीकडे आला. ज्याच्या दर्शनाने चित्ताची अस्वस्थता नाहीशी होईल, चंचल चित्त स्थिर होईल व अन्तःकरणाला आकर्षण वाटेल तो खरा सद्गुरू, याची जाणीव ठेवून हा तरुण आलेला होता. महापुरुषाच्या महानतेचे, आंतरिक सामर्थ्याचे, हे रहस्य असते. हा तरुण म्हणजे प. प. श्रीनारायणतीर्थदेवस्वामी महाराज. हे पूर्वाश्रमीचे कालीकिशोर गंगोपाध्याय. स्वामींच्या जवळ कालीकिशोर राहिला. त्याला दीक्षा झाली. स्वामींनी त्याला केलेला उपदेश अपूर्व आहे. स्वामींचा हा एकमेव शिष्य होता. स्वामींच्या तेजस्वी आशीर्वादाने ही साधनपरंपरा श्रीनारायणतीर्थदेव स्वामी महाराजांकडून विकसित होऊ लागली.

श्रीनारायणतीर्थदेव स्वामीमहाराज बंगालचे रहिवासी. तेही साधनेच्या प्रसारासाठी बाहेर पडले नाहीत. श्रीशंकरपुरुषोत्तमतीर्थस्वामी, श्रीलोकनाथतीर्थस्वामी, श्रीयोगानंद ही मंडळी अशीच गुरु शोधत शोधत तेथे पोहोचली आणि शिष्य बनली. पुढे या शिष्यमंडळींनी काशी ऋषिकेश येथे निवास केला. आश्रम बांधले. येणाऱ्या जिज्ञासूंची तळमळ पाहून दीक्षा देऊ लागले. या परंपरेचे कार्य ईश्वरी सूत्राने आणि योजनेने चालल्याचे अनुभव सतत येत आहेत. या साधन परंपरेत–

प्रवचने, भजने, पूजापाठ आदि कोणतीही सांप्रदायिक [illegible] व प्रचार-पद्धती नाही. आहे ती फक्त साधना. ती सुद्धा वैयक्तिक साधनेवर भर अधिक. प्रासंगिक म्हणून कधी सामूहिक साधना होते. [illegible] परंपरेची वेगळी वैशिष्टये काहीही नाहीत.

या साधनेचे अनुभवसुद्धा कल्पनातीत येतात. स्थूल क्रियापासून सूक्ष्मतम क्रियांचे अनुभव घेणारे साधक आहेत. विविध देवतांची दर्शने, प्रकाशदर्शन, अनहत्नादश्रवण, स्वतःचा सूक्ष्मदेह बाहेर पडून स्वतःच्या स्थूल देहाला पहाणे, विविध स्थानांना भेटून येणे, संत–साधुसिद्धांची दर्शने होणे, स्वतःच प्रश्न करून त्यांची अचूक उत्तरे घेणे, सोऽहं नाद होणे, विचारशून्य स्थितीत आत्मानंदात रमून रहाणे, काष्ठ समाधीचा अनुभव येणे इ. क्रियांचे अनुभव या साधनेतून ईशकृपेने येत असतात. हे अनुभव साधकाच्या अंतरंग स्थितीप्रमाणे येतात. कोणताही अंतरंग अनुभव साधकाला येऊ लागला की त्याच्या वर्तनात, चित्तवृत्तीत, [illegible]-विषयक दृष्टिकोणात परिवर्तन होऊ लागते. बाह्य वस्तूंचे [illegible] कमी होऊ लागते. चित्ताची अंतर्मुखता वाढीस लागते.

सद्गुरूंकडून साधनदीक्षा मिळाल्यानंतर साधकाची [illegible] त्याला मार्गदर्शन करू लागते. साधनेला अनुकूल [illegible] ठेवण्याचा कटाक्ष, साधक जितका अधिक ठेवील [illegible] साधना करीत जाईल तसतशी त्याची प्रगती होत [illegible] अनुभवांनी चित्ताची प्रसन्नता वाढत रहाते. साधनेला सद्गुरूंचे शक्ति-स्वरूप समजून साधनेला सर्वसमर्पण करण्याची बुद्धी ठेवली तर आनं-दाला मर्यादा रहात नाही. या बुद्धीवृत्तीने साधन–गुरु आणि ईश्वर यांचे अभिन्नत्व अनुभवास येऊ लागते. शास्त्राचे अध्ययन नसताना मुखातून शास्त्रवचने सोप्या भाषेत बाहेर पडतात. असे या साधनेचे स्वरूप आहे.

शक्तिपातसाधना या सर्व दृष्टींनी चोखंदळपणे तपासून पाहण्या-सारखी आहे. बहुतेक साधन सांप्रदायांचे स्थूल स्वरूप बहिरंग कार्य-क्रमावर भर देणारे आहे आणि अंतरंगस्वरूप गुण रूपावर [illegible] आहे. शक्तिपातसाधनेचे स्थूल स्वरूप साधनेच्या अभ्यासावर आहे आणि अंतरंग स्वरूप साक्षीभाव अभ्यासावर आहे. या साधनेचा स्थूल

दैवत नाही, नामजप नाही, मंत्रादि अनुष्ठान नाही, उपासना नाही. सांप्रदायिक बंधने नाहीत. केवळ बसणे एवढेच बाह्य कर्म आहे. ते सुद्धा स्नान करून बसा, भस्म, गंध लावून बसा, असे बसा, तसे बसा, यातले काहीही बंधन नाही. सर्व बंधनांतून सोडविणारी साधना बंधनमुक्तच असणार या साधनेचे अंतरंगही अनिर्बंधच आहे. जप करा, श्वास [illegible]

[illegible]

देणाऱ्या संन्याशा [illegible] त्यालाच मिळेल. इतकेच नव्हे तर ही वस्तू घेणारा स्वतःच्या पायाने देणाऱ्याकडे येईल. या वस्तूची जाहिरात, प्रसिद्धी, प्रचार, महात्म्य काहीही न करता घेणारा शोधत शोधत येईल. या विशेष्या देण्याघेण्याच्या व्यवहाराला कोणतेही बाह्य चिन्ह-उपचार, ओवळा यांसारखी कोणत्याही उपाधीची गरज नाही. या व्यवहारालाच दीक्षा म्हणतात. अशा दीक्षेसाठी आवश्यकता आहे ती दीक्षा घेणाऱ्याची अनन्यता आणि देणाऱ्याची उत्कटता. ज्या दोघांचा उद्गम, शुद्धचित्त-

मिळाली म्हणजे सारे काही झाले असे नव्हे. अंतिम स्थितीला लागणारी पात्रता प्रत्यक्ष अनुभूतीशिवाय येऊ शकत नाही. देह आणि देही यांचे स्वतंत्र अस्तित्व जोपर्यंत अनुभवास येत नाही तोपर्यंत 'ज्ञान' हे शब्द मर्यादित असते. अनुभूति हे ज्ञान आहे, शब्दज्ञानाने अनुभव येत नसतो. शक्तिपातयोगसाधना ही अनुभूती देणारी साधना आहे. साधनेच्या अनुभूतीने ज्ञानकोष पुष्ट होत जातो. ही प्रक्रिया पूर्ण होईपर्यंत साधनेचा अभ्यास अखंड, दृढपणे, श्रद्धेने व्हावा लागतो. या साधनेसंबंधी श्रीगुरुमहाराज एका पत्रात आत्मविश्वासाने लिहितात–

"ज्यांची ज्यांची आध्यात्मिक बाबतीत मदत होईल ती घेण्यास काहीच हरकत नाही. मात्र ज्या साधनेचा आपणास प्रत्यक्ष अनुभव आहे तो साधन मार्ग सोडू नये.

याच्या पेक्षा अधिक चांगले साधन मिळाल्यास या साधनेबद्दल आग्रह नाही. परंतु काहीही झाले तरी जागृतशक्ती दुसऱ्या साधनात गोडी लागू देणार नाही.

प्रयत्न करून पाहण्यास हरकत नाही."

या साधनेच्या अलौकिकत्वाबद्दल महामहोपाध्याय पंडित श्री गोपीनाथ कविराज एम. ए. हे 'शक्तिपात रहस्यात' लिहितात– (मराठी अनुवाद करून देत आहे.)

"शक्तिपात योगसाधनेशिवाय कोणाही जीवाला पूर्णत्वाचा लाभ घेता येणार नाही. जीवाला एकदा शक्तिपात साधना मिळाली म्हणजे तो केव्हा ना केव्हा परमपदाला अवश्य पोहोचेल. (केव्हा ना केव्हा म्हणण्याचे कारण) जीवामध्ये भोगाकांक्षां (वासनां) चे अडथळे असल्याने त्या त्या मानाने परमस्थितीला पोचण्याच्या गतीला विलंब लागेल. हे अडथळे नसतील तर तो जीव क्षणार्धात परमस्थिती गाठील.

शक्तिपात दीक्षा होत असताना जीवाच्या पात्रापात्रतेचा विचार होत नसतो. (सद्गुरु शक्तिसंक्रमणात संकोच करीत नसतात. परंतु ज्ञानवती शक्ती जीवाच्या योग्यतेनुसार शक्तिपात होतानाच शक्तीचा प्रमाण कमी-अधिक करीत असते.) जीवाच्या योग्यतेप्रमाणे शक्तिपाताचे प्रमाण स्वाभाविकपणे कमी-अधिक होत असते. परंतु प्रमाण कसेही असले तरी भगवत्शक्तीचे माहात्म्य असे आहे की– एकदा का

जीवाला शक्तिपातसाधना मिळाली की ती भगवती [illegible] नंतर त्या जीवाला परमपदाला, भगवंताचे स्थानी [illegible] प्राप्त होत नाही, यात तिळमात्र शंका नाही.

वर्तमान युगाचा विचार करता असे दिसते की परमार्थाचा मार्ग [illegible] कारण जीवनाकडे पाहण्याच्या दृष्टिकोनात [illegible]

[illegible]

झालेली गती भविष्यात फलोन्मुख होणार असल्याने ही साधनपरंपरा उत्तरोतर साधकातील तेजस्विता वाढवीत जाते. कदाचित आज साधकाच्या तेजस्वितेचे दर्शन घडणार नाही पण भविष्यात ती स्थिती अनिवार्य आहे. म्हणून विचार येतो की ईश्वरी योजना सूत्रांचा अंदाज मानवी बुद्धीला आकलन होणारा नसतो. ईश्वरी योजनांचा गाजावाजा नसतो. ईश्वरीयोजना निष्फळ होणाऱ्या नसतात. ईश्वरी योजना शाश्वत मांगल्याच्या असतात. शक्तिपात साधन परंपरा काही ईश्वरी योजनेने सुरू झाली आहे. अनेक अलौकिक अनुभव या साधन मार्गातील साधक नित्य अनुभवीत आहेत. साधक बंधूंनी या अपूर्वाईचा जाणतेपणाने जास्तीत जास्त लाभ घेतला पाहिजे.

आजच्या युगात सत्प्रवृत्तीचे – साधुवृत्तीचे महामंडळ निर्माण करण्याचे कार्य ईश्वरीसूत्राने चालू आहे. याचा भविष्यकाळाशी संबंध आहे. ईश्वरी योजना मानवी मंत्रिमंडळातून ठरत नसतात. पण ही व्यापक दृष्टी, मनुष्य ईश्वरावर श्रद्धा ठेवील तर त्याला येईल.

विज्ञानाच्या वेडाने झपाटलेला मानव बुद्धीचा दुरुपयोग करीत आहे. दुर्बुद्धीमुळे विज्ञान विनाशकारी बनत आहे. मनुष्य दुर्बल होत आहे. "भ्रामयन् सर्वभूतानि यंत्रारुढानिमायया।" अशी स्थिती शिगेला पोचली आहे. अशा वस्तुस्थितीत कोणीही कोणालाही थोपवू शकत नाही. या दृष्टीने सुद्धा या साधनेचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे.

ज्या महापुरुषांची जीवनगंगा आपण पहात आहोत त्यांच्या जीवनगंगेचे हे अलौकिक रहस्य आहे. मानवी मांगल्याची जीवनमूल्ये ओतप्रोत भरलेल्या या जीवनगंगेत व्यक्ती–व्यक्तीने येऊन पावन व्हावे आणि अमंगल प्रवाहांनी सुद्धा या प्रवाहात स्वतःला झोकून देऊन मंगल व्हावे. फार काय, यमुना, सरस्वती, शरयू यांच्या पवित्र प्रवाहांनी सुद्धा गंगेत मिसळून कृतार्थ व्हावे. अशी ही साधना– गंगा आहे.

सद्गुरु आणि साधना

साधनापरंपरा एक असली तरीही साधना ज्यांच्याकडून प्राप्त व्हायची असते त्या सद्गुरूंच्या कडून ती मिळत असते. हे ऋणानुबंध असतात. या काळात श्रीलोकनाथतीर्थ स्वामींकडूनही दीक्षा होत असत

आणि श्रीगुरुमहाराजांकडूनही दीक्षा होत असत. कोणी साधक स्वामींच्याकडे गेला आणि स्वामींना वाटले तर त्याला ते "वामनकडे जा–तो दीक्षा देईल" असे सांगत. कधी स्वतःही दीक्षा देत. तसेच गुरुमहाराजांचेही होते. काहींना त्यांनी स्वामींच्याकडे दीक्षेसाठी पाठविले तर अनेकांना स्वतः दीक्षा दिल्या. असे का ? त्याचे उत्तर त्यांनाच

श्रीगंगाधरतीर्थदेव स्वामीमहाराज यांच्याकडून दीक्षा मिळाली. तेथून ते घरी (पूर्व बंगाल्यातील फरीदपूर जिल्ह्यातील मांडुसार गावी) परत आले. रोज साधना सुरू झाली. त्यानंतर ते कधीही गुरूकडे गेले नाहीत. इ. स. १९०५ मध्ये त्यांना साधनेच्या पूर्णत्वाचे अनुभव येऊ लागले. दीक्षा घेतल्यानंतर १९ वर्षे ६ महिने आणि १३ दिवसांनी त्यांना दिव्य अनुभव आला. त्या अनुभवाने ते संपूर्ण भावावेशात गेले. ही स्थिती २–३ दिवस राहिली. नंतर त्यांना दिव्य ज्योतीच्या स्वरूपात भगवतीचे दर्शन झाले. देवी म्हणाली, " मनात कुठलीही भीती किंवा शंका ठेवू नकोस. तुझे कल्याणच होणार आहे." अशी स्थिती अनुभवल्यावर त्यांना आपल्या सद्‌गुरूंचे दर्शन घेण्याची तीव्र तळमळ सुरू झाली. त्यांनी जगन्नाथपुरीला पत्र टाकले, पण उत्तर दुसऱ्यानेच पाठवले, " गुरुदेव शांत होऊन तीन वर्षे झाली. "

सद्‌गुरूंच्या स्थूलशरीराचा सहवास वा मार्गदर्शन नसताना कालीकिशोरचे म्हणजे प. प. श्रीनारायणतीर्थ देव स्वामी महाराजांचे साधन निर्दोषपणे पूर्ण होऊन त्यांना पूर्णत्वाचा प्रत्यय आला. हेच या साधनेचे वैशिष्टय आहे. ही साधना स्वावलंबी आहे. गुरु ही व्यक्ती नसून शक्ती आहे–हे शब्द या साधनेने अनुभवास येतात. म्हणजे साधना हीच गुरु आहे. साधना हीच शक्ती आहे, श्रद्धेने अखंड साधन करणे हीच गुरुसेवा आहे, श्रीसद्‌गुरूंचे सान्निध्य आहे, दीक्षा घेतलेल्या सर्व गुरुबंधूंचा हाच अनुभव आहे. साधनेतून सर्व काही होत असते.

कोणाकडून ही साधनदीक्षा मिळाली याला महत्त्व देण्यात काही अर्थ नाही. या विचाराने व्यक्तिपूजा वाढेल–शक्तिपूजा दुरावेल. साधन कसे चालले आहे–यावर सर्व अंतरंग स्थिती असते. पत्नीने पातिव्रत्य सांभाळायचे म्हणजे आपल्या पतीचे गोडवे गायचे आणि अन्य स्त्रियांच्या नवऱ्यांना नावे ठेवायची नाहीत. ती पातिव्रत्याला कलंक आहे. ही परंपरा अखंड चालू ठेवण्याची ईश्वरी योजना आहे. परंपरा शिल्लक रहाते. पति पत्नी–माणसे रहात नाहीत. शक्तिपात साधन [illegible]
[illegible]

[illegible]

(९) श्री. बाबा निजामपूरकर (१०) श्री. केशवराव जोशी (११) फाटक (१२) नातू इ. ही सर्व मंडळी याच वर्षी आणली असे नाही. सुमारे पुढील १० वर्षांत या मंडळींना बाळासाहेबांनी इकडे आणले. या मंडळींच्यामुळे महाराजांचा परिवार वाढण्याचे कार्य सुरू झाले. यातल्या काहींना स्वामींकडून दीक्षा झाल्या तर काहींना महाराजांकडून दीक्षा झाल्या. स्वामींचा मुक्काम पुण्यात असला म्हणजे सर्व मंडळी स्वामीसहवासात व स्वामीसेवेत असत. इतर वेळी ही सर्व मंडळी २० नारायणमध्ये महाराजांकडे नित्य येणारी होती. या सर्व मंडळींना महाराजांचा भरपूर व जवळून सहवास मिळाला.

बाळासाहेब वाकडे यांचा आणि स्वामींचा सहवास इ. स. १९४७ ते १९५१ या पाच वर्षांत भरपूर आला. इ. स. १९५१ मध्ये स्वामी पुणे सोडून नागपूरवरून काशीला गेले ते परत आलेच नाहीत, त्यामुळे १९४१ ते १९५५ पर्यंत (स्वामी होते तोपर्यंत) बाळासाहेबांना स्वामींना पत्र पाठविण्याची संधी मिळाली आणि त्यांना स्वामींच्या उत्तरांचा लाभही मिळाला. हा भाग स्वामी चरित्रात आलेला आहे.

बाळासाहेब वाकडे यांचा श्रीगुरुमहाराजांशीही असाच आत्मीयतेचा संबंध शेवटपर्यंत होता. बाळासाहेबांचा सर्व परिवार अनुगृहीत आहे. महाराजांच्या व्यवस्थेची, उत्सवांची, प्रवासांची बाळासाहेब खूप

काळजी घेत असत.

श्री. नारायणराव ढेकणे– बाळासाहेब वाकडे हे रा. स्व. संघाचे उत्तम कार्यकर्ते होते. त्यामुळे अध्यात्माची आवड असलेले अनेक संघबंधू त्यांनी महाराजांकडे आणले. त्यामध्ये श्री. नारायणराव ढेकणे हे एक आहेत. श्री. नारायणरावांचीही विस्तृत माहिती स्वामी चरित्रात 'बडे ऋणानुबंधी' या प्रकरणात आली आहे. स्वामी असताना आणि स्वामींच्या नंतर या स्वामी शिष्यांना महाराज हे गुरुदैवत होते. या मंडळींची महाराजांवरील निष्ठा आणि श्रद्धा स्वामींसारखीच होती.

स्वामीचरित्रात श्री. विनायकराव आपटे– पुणे शहर संघचालक, श्री. बाबाराव भिडे प्रांत संघचालक, श्री. न. गो. अभ्यंकर विभाग संघचालक आदींची माहिती पण आलेली आहे. या चरित्रात त्याचा विस्ताराने उल्लेख करण्याची आवश्यकता नाही. शक्तिपात साधनेचे [illegible]

[illegible] अनुभवही येत होते. तरी मनुष्य स्वभावाप्रमाणे ते आपल्याला अध्यात्मात आणखी काही कोणाकडून मिळेल का या हेतूने काही सत्पुरुषांकडे जात. त्यांना प्रश्न विचारीत. 'आशा' माणसाला फिरवीत असते. ही आशा आहे त्याकडे लक्ष न देता नाही ते मिळविण्यासाठी ती सारखी धडपडत असते. पुण्यामध्ये श्री पेठे महाराज म्हणून दत्तभक्त होते. त्यांचे जवळ काही सिद्धीही होत्या. लोकांना त्या काळात त्यांचे आकर्षण होते. अशा सत्पुरुषाकडे शंकरराव जात होते:

विविध साधनांनी सिद्धी मिळतात. काहींना अशा सिद्धी पूर्व पुण्याईने सहज मिळतात. या सिद्धीमुळे हे सत्पुरुष लोकांची संकटे, अडचणी दूर करतात. लोकांना हेच पाहिजे असते. संकट निवारण

झाले म्हणजे लोकांचे काम होते. पुनः त्यांचा प्रपंच आणि व्यवहार सुरू होतो. पुनः काही संकट आले की त्या सत्पुरुषाकडे जायचे आणि त्याच्या सिद्धीच्या कृपेने संकटमुक्त व्हायचे. परमार्थ – अध्यात्म याचा विचार यांच्या बुद्धीत नसतो. गरीबी हटाव म्हणायचे आणि गरिबांना दान देत सुटायचे. लोकोद्धाराचे कार्य असे असते. वास्तविक येणाऱ्यांच्या वृत्तीत परमार्थ-अध्यात्म कसा शिरेल; त्यांच्यात खरे परिवर्तन कसे होईल याचा या प्रकारात काही संबंध नसतो.

आत्मोद्धाराशिवाय लोकोद्धार हा भ्रम आहे. ज्याचा स्वतःचा आत्मोद्धार झाला आहे, आत्मकल्याण झाले आहे, काहीही मिळवावयाचे शिल्लक नाही त्यांचेकडूनच लोकोद्धार होत असतो. पण समाजात असे चित्र दिसत नाही. समाजातील सर्व स्तरामध्ये असे अनेक लोकोद्धारक असतात. आणि त्यांच्या नादी लागलेले त्यांचे भक्त असतात. धार्मिक अवडंबर माजविण्याची या क्षेत्रात स्पर्धाही असते. लोकोद्धाराची दृष्टी लोकेषणेतून येते आणि वाढते. महाराजांची परमार्थविषयक दृष्टी फार स्पष्ट–परखड होती. या दृष्टीने महाराजांचे नू. म. वि. शाळेतील उदाहरण फार बोलके आहे. पूर्वीच्या चरित्र भागात आलेले नाही म्हणून येथे देत आहे.

नू. म. वि. शाळेत शिक्षक असताना प्रा. श्री. म. माटे हे ही शिक्षक म्हणून होते. प्रा. माटे यांचा आणि महाराजांचा संबंधही चांगला होता. प्रा. माटे यांच्या संवेदनक्षम बुद्धीला हरिजनांच्या उद्धाराची ओढ होती. म. गांधींच्या विचारांचा प्रभाव होता. म्हणून प्रा. माटे हरिजन वस्तीत जात. तेथील मुलांना-लोकांना शिकवीत. त्यांच्या घरांची स्वच्छता करीत. मुलांना स्वच्छ करीत. असे नियमित चालू असे. शाळेमध्ये प्रा. माटे आणि महाराज यांची भेट झाली की हा विषय प्रा. माटे महाराजांच्या जवळ काढीत. याबद्दल महाराजांचे मत काय आहे अशी त्यांची जिज्ञासाही ते व्यक्त करीत. तेव्हा एकदा महाराज त्यांना म्हणाले, "तुमची बुद्धी चांगली आहे. गरिबांच्या बद्दल अन्तःकरणात सहानुभूती असण

वागणे यासाठी ती मंडळी स्वतः धडपडतात का ? आपण कितीही केले तरी पुरे पडणार नाही. ज्याचे त्याला वाटले पाहिजे. तीव्रतेने वाटले पाहिजे आणि त्याप्रमाणे सदाचरणाला लागले पाहिजे. म्हणजे तुमच्या जाण्याचा उपयोग होईल. तुमच्या समोर ते चांगले दिसतील-तुमची [illegible]

आत्मोद्धार हा जिवंत झरा आहे. लोकोद्धार हे पाटाचे पाणी आहे. आत्मोद्धार स्वावलंबी आहे. लोकोद्धार परावलंबी आहे.

लोकोद्धार याचा खरा अर्थ असा आहे की लोकांमध्ये आत्मोद्धाराची तीव्र तळमळ निर्माण करणे. तळमळ हा अन्तःकरणाचा विषय आहे. असे आहे म्हणून भगवंतांनी अर्जुनाला स्पष्ट बजावले.

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ।।

भगवंताने लोकोद्धार केला म्हणजे लोकांना आत्मपरीक्षण करण्यासाठी अन्तर्मुख केले. दोषांचे दुष्परिणाम सांगून ऐकून पटत नसतात. अनुभवाने चटका बसल्यावरसुद्धा शहाणपण येत नाही. पुनः पुनः चुकीचे वर्तन करणारेच अधिक असतात. यासाठी अंतर्मुख होऊन आत्मपरीक्षण करून आपले दोष काढून टाकण्याचा प्रयत्न हा आत्मोद्धाराचा मार्ग आहे.

आपला आत्मोद्धार होणे ही गोष्ट सोपी नाही. संतांचे जीवन म्हणजे आत्मोद्धार केलेल्या महापुरुषांची उदाहरणे आहेत. शिक्षण, पैसा ही मर्यादा आत्मोद्धाराची नाही. जे का रंजले गांजले। त्यासी म्हणे जो आपुले। तोचि साधू ओळखावा। देव तेथेचि जाणावा ।। अशी स्थिती स्वतः पूर्ण झाल्यावर येते– "आता उरलो लोकोपकारा-

पुरता " हे उद्गार स्वतः पूर्ण झाल्यावर तुकारामांनी काढले आहेत.

हा माझा दृष्टिकोण व्यवहाराच्या पातळीच्या वरचा आहे. व्यवहारदृष्टीने तुम्हाला वाटते ते तुम्ही करता हेच बरोबर आहे."

असे संवाद शाळेत होत असत. प्रा. माटे या विचारांनी अंतर्मुख होत व महाराजांच्याबद्दल त्यांचा आदर वृद्धिंगत होत असे.

प्रा. माटे शेवटी आजारी पडले. हॉस्पिटलमध्ये होते. तेव्हा त्यांनी मुलाबरोबर निरोप पाठवून महाराजांना भेटायला बोलावले होते. महाराज त्यांना भेटायला हॉस्पिटलमध्ये गेलेही होते. तेव्हा प्रा. माटे उठून बसले. महाराजांना नमस्कार केला. म्हणाले- "आता फार दिवस राहिले नाहीत. आपले दर्शन व्हावे ही इच्छा होती. आत्मोद्धार साधता आला नाही. आपल्या दर्शनाने मनाला शांतता मिळाली."

अशी महाराजांची परमार्थासंबंधीची स्पष्ट भूमिका होती.

[illegible] विषय शंकरराव [illegible] यांना सोलापूरला पाठविले [illegible] आहे. ते पत्र पुढीलप्रमाणे- पुणे

श्रीगुरुःशरणम् [illegible]

[illegible] आशीर्वाद विशेष.

[illegible] ग्रंथ [illegible] पत्र आले [illegible] होतात [illegible] आहे [illegible] आहे. त्यांच्याकडून आध्यात्मिक [illegible] होत असल्यास अवश्य करून घ्यावा. [illegible]

त्यांची त्यांना आध्यात्मिक बाबतीत मदत होईल [illegible] नाही. [illegible] अनुभव आहे [illegible] अधिक चांगले साधन मिळाल्यास [illegible] नाही. परंतु [illegible] आले तरी [illegible] दुसऱ्या साधनात [illegible] नाही. [illegible] आपला

वा. ह. कुलकर्णी

१९४८ चा अखेर

[illegible]

पुणे ३-१०-४८

श्री. शंकरराव विद्वांस यांसी सप्रेम आशीर्वाद, विशेष.

मी दसऱ्यानंतर वाडीस जाईन. एक महिनाभर राहीन. पुढील कार्यक्रम नक्की नाही. कदाचित मार्गशीर्षात हिंगोलीला जाण्याचा योग येईल.

प्रकृतीला संभाळून यथाशक्ति अभ्यास चालू ठेवावा.

आपला

वा. द. गुळवणी

नरसोबावाडी, २५।१०।४८

श्री. भुजंगराव भालेराव यासी सप्रेम आशीर्वाद विशेष.

पत्र पोचले. शेवंतीच्या फुलाच्या पार्सलची रिसीट काल मिळाली. श्री लक्ष्मणराव मामांनी सायकलवर जाऊन २ वाजता पार्सल आणले. संध्याकाळी पालखीच्या वेळी उपयोग झाला. आज श्री. लोहोकरे यांच्या महापूजेच्या वेळी फुलांचा उपयोग होईल. उद्या श्री. बेंद्रे यांची पूजा व बुधवारी कै. काका दामले यांच्या पूजेची व्यवस्था केली आहे. ठरल्याप्रमाणे १० मी ला पूजा करण्याचे वे. बापूदेवांनी कबूल केले आहे असे श्री. दिगंबरपंत दामले यांना सांगावे. फुले ३ शेर बुधवारी पाठवावीत. व श्री. नारायणराव मोघे व चि. भालू बरोबर ३ शेर फुले पाठवावीत.

माझी प्रकृती बरी आहे. प्रातःस्नान होत आहे. चि. योगेशच्या प्रकृतीची काळजी घेत असावी. सर्वांना यथोचित न. व. आ. क. हे. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

नरसोबावाडी, २-११-४८

श्री. भुजंगराव भालेराव यांसी सप्रेम आशीर्वाद विशेष

श्री. जाधव यांचे पत्र व शेवंतीच्या फुलाच्या पार्सलची रिसीट काल मिळाली. परंतु पार्सल चुकून कोल्हापूरला गेल्यामुळे आज मिळाले. आज चि. भालू याजकडून श्रींची महापूजा करविली. मीही पूजेला होतो. गर्दी नव्हती. रोज सकाळी देवाला पाणी घालतो. शनिवारी सकाळी स्नान करून आमच्या परिचयाच्या एका गृहस्थाबरोबर कोल्हापूरला जाऊन देवीचे दर्शन घेऊन व शहर पाहून रात्री ८ वाजता परत

आला. तो गुरुवारी येथून निघून शुक्रवारी तेथे येईल. फुलांचा आजच्या पूजेला उपयोग झाला. उद्याही होईल. क. हे. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

नरसोबावाडी

१५।११।४८

श्री. भुजंगराव यांसी सप्रेम आशीर्वाद विशेष.

हे पत्र पोचताच श्री. सोनटक्के यांना भेटून श्री. दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्या नेमणुकीचे काय झाले ते समजावे.

येत्या रविवारी मिरजेस जाऊन मंगळवारी रात्री ९ पर्यंत पुण्यास येईन.

गेल्या ७ तारखेपासून पहाटे ४॥ वाजता घाटावरून पूर्वेच्या बाजूला हस्त नक्षत्राजवळ धूमकेतू उत्तम दिसतो. शुक्राबरोबर उदय होतो. पाऊस वरचेवर पडत आहे. थंडी नसल्याने प्रातःस्नानास मात्र उत्तम आहे.

—सर्वांस यथोचित न. व. आ. क. हे. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

नरसोबावाडी

१९–११–४८

श्री. भुजंगराव यांसी सप्रेम आशीर्वाद विशेष.

श्री. दत्तमहाराजांचे पूर्णिमेचे पत्र मिळाले. अमरापूरला निरोप कळविला. आम्ही येथून परवा रविवारी १० वाजता निघू. गं. काशीताईंना १२–५० च्या पुण्याच्या गाडीत बसवून मी मिरजेत जाईन. आपण रविवारी रात्री देवाची आरती लौकर आटोपून ९ वाजता स्टेशनवरून गं. काशीताईना घेऊन जाण्याची व्यवस्था करावी. मी बहुत करून मंगळवारी रात्री ९ वाजता तेथे येईन.

सर्वांना यथोचित न. व आ. क. हे. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी

वाडीहून महाराज मिरजेस गेले. तेथे ३/४ दिवस मुक्काम करून [illegible]

[illegible] राहण्यास जात आहे. येथून ती जागा अर्ध्या तासाच्या अंतरावर आहे. गावा-बाहेर एका पंजाबी गृहस्थाचा बंगला आहे. जागा माडीवरची असून प्रशस्त आहे.

श्रीगुरुचरित्र सप्ताह सुरू करीत आहे. वैद्य मास्तर चार दिवसांत येथे येतील. श्री. शंकररावही त्याच वेळी येतील.

सर्वांना यथोचित न. व. आ.

आपला

वा. द. गुळवणी.

हैद्राबाद

१२।१२।४८

श्री. शंकरराव यांसी सप्रेम आशीर्वाद विशेष.

आपल्या बंधूंच्या क्रिया फार जोरात चालतात. औरंगाबादच्या गृहस्थांना दीक्षा झाली. परवा आणखी दोन दीक्षा आहेत.

[illegible]

हैद्राबाद
१९।१२।४८

श्री. भुजंगराव यांसी सप्रेम आशीर्वाद विशेष-

[illegible]

असूनही सर्व मंडळी काल जन्मकाल्याला व आज [illegible] होती. ७५ मंडळी प्रसादाला झाली. सर्व व्यवस्था उत्तम झाली.

औरंगाबादचे श्री. ऋषिपाठक दीक्षेकरिता येथे आले आहेत. त्यांची दीक्षा मंगळवारी झाली. त्यांचे एक स्नेही जालन्याचे वकील त्यांचे बरोबर आले आहेत. त्यांची व श्री. भाऊसाहेबांची बहीण सौ. ताईची दीक्षा आज सकाळी झाली. तीनीही दीक्षेत शक्तिसंचार फार जोरात झाला. आता गुरूचा अस्त होत असल्याने ही उपाधी महिनाभर बंद राहील.

क. हे आ.

आपला
वा. द. गुळवणी

हैद्राबाद
२०-१२-४८

श्री. भुजंगराव यांसी सप्रेम आशीर्वाद विशेष-

श्रींचा उत्सव यथासांग झाल्याचे वाचून अत्यंत संतोष झाला. येथेही [illegible] सकाळी अभिषेक झाला. [illegible] मंडळी आली होती. रात्री श्री. विष्णुपंत [illegible] आले.

श्री. ऋषिपाठक व जालन्याचे वकील दोघेही उत्तम [illegible] आहेत. [illegible] आल्यावर आपल्या [illegible] विचारील. [illegible] सकाळी दोघेही [illegible] डॉ. [illegible] जोरात चालली. [illegible] फार जोरात आहेत. शनिवारी दुपारी परत गेले.

श्री. सीतारामस्वामी, बेझवाडा यांची ३० रु. म. ऑ. मिळाली. त्याचप्रमाणे ५ रु. वैद्य अंजनवेल व ५ रु. दामले मुरुड यांचेकडून आले.

वा. द. गुळवणी

हैद्राबाद

२१।१२।४८

श्री. भुजंगराव यांसी सप्रेम आशीर्वाद विशेष.

आज इकडून २० रु. म. ऑ. ने पाठविले आहेत. पूर्णानंद मैठाणी कानपूर यांनी ३०।११।४८ ला आनंदाश्रमातून सूतसंहितेची पुस्तके मागविली होती. परंतु आश्रमाकडून त्यांना काहीच उत्तर न गेल्याने त्यांनी पुस्तकाकरिता रुपये माझेकडे पाठविले आहेत. ते आपणाकडे पाठविले आहेत. तरी आनंदाश्रमात जाऊन चौकशी करावी व त्यांनी श्रीपूर्णानंद मैठानी यांचेकडे कानपूरला सूत संहितेचे सर्व भाग पाठविले नसल्यास आपण विकत घेऊन रजिस्टर बुक पोस्टाने त्यांचेकडे पाठवावे व इकडे कळवावे. मी आज कानपूरला पत्र पाठवीत आहे. शक्य तितक्या लवकर पुस्तके पाठवावीत.

म. ऑ. B. B. Bhalerao या नावावर केली आहे. चि. भालू

१. श्रीगुरुमहाराजांची श्रीगुरुचरित्राची सप्ताह पारायणे ही विशेष गोष्ट लक्षणीय आहे. त्यांच्या उपासनेचा हा एकमेव ग्रंथ आहे. एक एक सप्ताहपारायणे किती झाली असतील हे सांगणे कठीण तर आहेच, परंतु सात सात सप्ताह पारायणांची आवर्तने त्यांनी प्रत्येक [illegible] उल्लेखावरून स्पष्ट दिसते.

[illegible]

सप्ताहाचे असत. मुंजीनंतरच्या काळात तर ही पारायणे जास्तच होत होती. तीन दिवसांची, एक दिवसाची अशी पारायणेही वर्षातून होत असत. महाराजांना श्रीगुरुचरित्राच्या एका पारायणास सात तास लागत असत. श्रीगुरुचरित्र मुखोद्गत झाले होते. नोकरीत असताना सुद्धा रोजचे वाचन सप्ताह पद्धतीप्रमाणे असे.

या शिवाय श्रीटेंबेस्वामी महाराजांचे ग्रंथ हे श्रीगुरुचरित्राचे ग्रंथ आहेत. त्या ग्रंथांचे स्वरूप भिन्न, मांडणी भिन्न, पण विषय श्रीगुरुचरित्राचे. मूळ गुरुचरित्रातील कथांत भर. सर्व ग्रंथांचे आराध्य दैवत श्रीदत्त. या वाङमयात संक्षिप्त श्रीगुरुचरित्राचेही अनेक ग्रंथ आहेत. श्रीदत्तभाव सुधारस स्तोत्र, श्रीदत्तलीलामृताब्धिसार, सप्तशतिश्रीगुरुचरित्र, त्रिशति श्रीगुरुचरित्र इ. संक्षिप्त श्रीगुरुचरित्रेच आहेत. महाराज या सर्व ग्रंथांचे पाठ करणारे होते. श्रीटेंबेस्वामींनी श्रीगुरुचरित्राप्रमाणे मोठेही ग्रंथ लिहिले आहेत. १. श्रीगुरुसंहिता (समश्लोकी गुरुचरित्र) २. श्रीदत्तपुराण ३. द्विसाहस्री ४. दत्तचंपू ५. श्रीदत्तमाहात्म्य इ.

या सर्व गोष्टी स्पष्टपणे डोळ्यासमोर उभ्या केल्या म्हणजे महाराजांच्या उपासनेचा हिमालय दिसतो. त्यांनी उभ्या आयुष्यात उपास्य देवतेच्या चरित्राची पाच हजारांहूनही जास्त पारायणे केल्याचे स्पष्ट

होते. त्यांच्या जीवनाची अंतर्बाह्य स्थिती श्रीदत्तमय होती ही कल्पन करून सत्य मानण्याची गरज नाही. ते सत्यच आहे ही खात्री होते. परमार्थ करायचा असतो हे त्यांनी करून ठेवले आहे. उपासना ही उपास्य-मय होण्यासाठी करावयाची असते. या दृष्टीतून आपण आपल्या उपासनेकडे पाहिले पाहिजे. असा ठाशीव दृष्टिकोण जेव्हा होईल तेव्हाच खरी उपासना होऊ लागेल. 'ब्रह्मज्ञान नोहे लेकुराच्या गोष्टी' हे महापुरुषांच्या उपासनेतून—साधनेतून—वर्तनातून स्वतःला तपासल्यावरच कळून येते.

२. जीवनाचा हेतू निश्चित करण्यासाठी संगतीचा मोठा लाभ होतो. सत्संगतीने जीवनाचे हेतू उदात्त होतात. उदात्तहेतू प्रमाणे जीवन जगण्यासाठी सत्संगतीच उपयोगी पडते. सत्संगतीमुळे सर्व जीवन—व्यवहार उदात्त विशुद्ध आचरणाचा होतो. वाईट संगत हेतुपुरस्सर टाळली पाहिजे, हे महाराज आवर्जून सांगतात. वास्तविक चांगले आणि वाईट ही दृष्टी सापेक्ष आहे. जेव्हा जीवनाचा हेतू परमोच्च—उदात्त असेल—त्यांच्या पलीकडे परमोच्च उदात्तता नाही असा हेतू असेल तेव्हा चांगल्याचेही उदात्तीकरण होत जाईल. परमार्थ—अध्यात्म साध्य करण्याचा हेतू हा मानवी जीवनाच्या उदात्ततेचा परमोच्च बिंदू आहे हे केवळ भारतीय सिद्धान्तांनी आणि महापुरुषांच्या उदाहरणांनी स्पष्ट दाखविले आहे. ही अद्वैत सिद्धांताची भूमी असून हे सिद्धान्त जगणारे महापुरुष येथे युगायुगांच्या परंपरेतून निर्माण होत आहेत. जीवनाला असे आदर्श असले पाहिजेत. मानवी विकासाच्या नावाखाली लोकोद्धाराच्या भ्रामक मृगजळामागे धावणाऱ्या वर्तमान मानवाच्या दृष्टीपुढे उदात्त सिद्धान्त आणि उदात्त महात्मे नाहीत ही वर्तमानयुगाची शोकान्तिका आहे. वर्तमानयुग हे आत्मोद्धाराकडे पाठ फिरवून धावत सुटलेले युग आहे, म्हणून अशांत आहे. वैफल्याने ग्रासले आहे. कड्यावरून कोसळणाऱ्या दगडाप्रमाणे दुराचाराच्या दऱ्यांत ठेचकाळत ठेचकाळत अधःपतनाचा तळ गाठीत आहे. यातून सावरण्यासाठी प्रत्येकाने स्वतःच विचार केला पाहिजे—सत्संगती धरली पाहिजे.

३. जीवनाच्या ध्येयाची गल्लत झाल्याने दुर्वर्तन आणि दुराचारांचा सुकाळ झाला आहे. यातून सावरण्यासाठी उदात्त सिद्धांताचे

आदर्श निश्चित केले पाहिजेत. त्या सिद्धांताप्रमाणे आचरण करणाऱ्या महापुरुषांना आपल्या जीवनाचे आदर्श मानले पाहिजे आणि आत्मोद्धारासाठी त्यांनी दिलेली साधना आणि उपासना प्राणपणाने आपल्या जीवनात राबवली पाहिजे. या दृष्टीने महाराजांनी दिलेली शक्तिपात [illegible] ही या सर्वांवर मात करणारी दिव्य संजीवनी आहे याची खात्री [illegible] पाहिजे. महाराज सर्व पत्रांतून, भेटीतून या साधने[illegible] [illegible] दखल अन्तःकरणपूर्वक घेतली पाहिजे. या साधने[illegible] [illegible] साधारण आहे. या साधनेची गती तीव्रतम आहे. [illegible] [illegible] स्थितीप्रमाणे सौम्य होऊन त्याचेकडून [illegible] [illegible] आहे. याचाही विचार करून निःशंक असावे. [illegible] [illegible] स्वयंचलित साधन आहे. स्वयंमार्गदर्शक आहे. [illegible] [illegible] कल्याण केले आहे [illegible]

[illegible]

अद्वैत सिद्धांत याचा हा प्राचीन प्रमाण ग्रंथ महाराजांच्या अभ्यासातील होता. कल्याण मासिकातील त्यांच्या लेखात सूत संहितेतील सूत्रांचा उल्लेख आहे. महाराज आत्मज्ञानी होते, सर्वज्ञ होते, म्हणून स्वस्थ, निष्क्रीय राहिले नाहीत. प्राचीन ग्रंथांचे त्यांनी अध्ययन केले. त्यांच्या या अध्ययनाच्या व्यासंगासंबंधी आपण सामान्यांनी काय लिहावे ? मोठमोठे पंडितप्रवर आपापल्या अध्ययन ग्रंथातील कूट रहस्ये उकलवून घेण्यासाठी महाराजांकडे येत आणि समाधान पावत. कानपूरचे श्री. [illegible]

[illegible]

अंतरंगदर्शन चित्ताला आल्हाद देणारे घडत असते. यामध्ये खरी चुटपुट याची आहे की आमच्या अपरिपक्व–अपात्र, अभ्यासशून्य, साधनाशून्य, उपासनाशून्य क्षुद्रतम जीवाकडून हे कार्य महाराज करवून घेत आहेत. याचा अर्थ त्यांना त्यांच्या अंतरंग ऐश्वर्याचे समग्र दर्शन वाचकांना घडू द्यावयाचे नाही. त्यांना जेवढी अभिव्यक्ती अपेक्षित आहे तेवढीच व्हावी म्हणून आमच्यासारख्या सामान्य कुवतीच्या जीवाला त्यांनी हाताशी धरले आहे. आमच्या सामान्य भावबुद्धीला आकलन न होणारे, घडलेले दर्शनही तितक्या उत्कटतेने मांडण्याची कुवत नसणारे आमचे सामान्यपण ही आमची खरी चुटपुट आहे. पण त्याला आमचा काहीच इलाज नाही. महाराजांनीच हे ठरविलेले असल्याने हे असेच होणार आहे. तरी या अल्पत्वाच्या उणीवेमुळे प्रार्थना करावीशी वाटते. ती प्रार्थना करून हा जीवनगंगेचा द्वितीय कलश श्रींच्या चरणी ठेवीत आहे.

अपराध क्षमा आता केला पाहिजे । सद्‌गुरो केला पाहिजे ।।
अबद्ध सुबद्ध गुण वर्णियले तुझे–।।धृ०।।
न कळेचि टाळवीणा वाजला कैसा । प्रभू वाजला कैसा ।।
अस्ताव्यस्त पडे नाद गेला भलतैसा ।। १ ।।
नाही ताल–ज्ञान–कंठ सुस्वर । प्रभू कंठसुस्वर ।।
झाला नाही बरा वाचे उच्चार ।। २ ।।
निरंजन म्हणे देवा वेडेवाकुडे । देवा वेडेवाकुडे ।।
गुणदोष न लावावा सेवकाकडे ।। ३ ।।

पुष्पाञ्जली

अयोध्या (साकेत) नगरीमधील, जगदीशपुर मंदिराचे स्वामी श्री वृजमोहन दासजी हे श्रीगुरुमहाराजांचे अनुगृहीत भक्त. गुरुमहाराज अयोध्येला त्यांचेकडे जाऊन आलेले आहेत. त्यांनी महाराजांना हिंदी-मध्ये भाव पुष्पांजली लिहून पाठविली होती. इ. स. १९४८ मधील हे पत्र आहे. ते खाली देत आहे.

स्वमिन् त्वदीय गुणकीर्तनमेव पुंसा,
तापत्रयापहरणम् कलिनाशनं च ।

तस्मात्त्वदीय गुण सौरभ लोभ योगाद्
भक्तिस्मरन्पद सरोरुह मानतोऽस्मि ॥

हे सन्त शिरोमणी वामनरावजी !

आपके दिव्य अलौकिक आत्मवैभव की समुज्वल समुच्छित प्रभा-लोक–जीवात्माके हृदयस्थित मोह–निराशाकी भयंकर काली रजनी, अवसान वेला को समाप्त कर--बल, आशा, अभ्युदय एवं आत्मोन्नति के श्रेय का संचार करके जीवन को सुखमय तथा सुरम्य बनाता है।

उस आलोक में अभ्यन्तर बाह्य ज्ञान जन्य ज्ञान द्वारा सरसायमाण सरल सत्पथ का पथिक होकर अनन्तादेश कृपापात्र होता है।

हे तपःतपूतात्मने योगिराज !

आपके घनदर्प, कन्दर्प सौन्दर्य, सोदर्य हृद्य निरवद्य निकाषायमाण दिव्य वपुष के ईक्षण मात्र से कलिकलुषान्तःकरण चेतन पुतान्तरात्मा हो जाता है। इससे आपके अन्तरात्माकी धवलिमा स्पष्ट दृष्टिगोचर होती है।

हे श्रीवासुदेव तत्त्वबोधभूमन-महाराजा !

विषयवासनासक्तात्मा चेतन के सकल पाप ताप दुःख द्वन्द्व शमन करने हेतु, आप अपनी सरस सरल मधुमयी मधुरिमा वाणी की स्निग्ध सुधासरिता प्रवाहितकर–प्राणियोंकी चिद्चित् ईश्वर तत्त्व लब्ध बोधकर--ब्रह्म कैंकर्य निष्ठावन्त अनन्ताख्य महानगर के राही बनते हैं। अतः

हे ज्ञानात्मने सद्गुरो !

हमारे गहन अज्ञान तिमिरोन्मूलन के लिये अनवरत ज्ञानोपदेश के लिये 'शाम्भवी दीक्षा' से अनुगृहीत कर आपने वस्तुतः अपनी योग्य साधनको अन्वर्थक बना दिया है।

हे ब्रह्मविद्या के ज्ञाता एवं दाता परमात्मने

हमारे जीवन में आपके पदार्पण कालसे (सन् १९४८) आद्या- [illegible]

कनिष्ठ पुत्र सुरेन्द्रकुमार को स्पर्श आशीर्वाद द्वारा प्राण दान दिया। इससे निश्चयही हमारा जीवनलोक सुदूर भविष्यमें जगमगाता दृष्टि-गोचर हो रहा है और आगे भी यही आशा करता हूँ।

हे मंगल विधायक आचार्य शिरोमणे !

[illegible]

हे [illegible]लोकनाथतीर्थ पादपद्म भृङ्ग।

[illegible] एसे विकराल कलि कालके भयंकर जालसे त्राण करनेमें [illegible] [illegible]णिगणदिव्य ज्योति रेखा मात्रही सर्व समर्थ हो सकती है। [illegible] [illegible]धारी–योगाभ्यासी–विभूत्यात्माकी [illegible] [illegible] [illegible]कल लोकाश्रित जन-संरक्षण [illegible] [illegible] [illegible] स्वरूप हो और वैकुण्ठ महानगरके [illegible] [illegible] पूर्ण विश्वास है कि अपने [illegible] मानव के संतापो एवं कष्टों की निवृत्ति के लिये अथक परिश्रम करने वाले सत्य–अहिंसा और करुणा के साक्षात् प्रतीक है। आपका यह महान देश सदैव ऋणी रहेगा।

इति शुभं भूयात ॥

श्रीपादपद्म पराग

" भ्रमर "

ब्रजमोहनदास

जगदीशपुरमंदिर–अयोध्या (साकेत) उ. प्र.

परिशिष्ट

महाराजांच्या मातोश्रींना पादुकांचा प्रसाद कुडुत्रीलाच मिळाला, वाडीला नव्हे.

जीवनगंगा आद्य कलश पृष्ठ ८ वर "प्रति पौर्णिमेची वाडी वारी आणि पादुका प्रसाद" या प्रकरणात आलेली माहिती बरोबर आहे. ती थोडक्यात दिली आहे. परंतु काही भक्तांनी येथे शंका घेतली आहेः त्यांचे म्हणणे आईला पादुकांचा प्रसाद वाडीलाच मिळाला आहे. परंतु ही शंका वाडीवारी स्मरणाच्या आधारे निर्माण झाली आहे. हे स्मरण वाडी या स्थानांशी निगडीत आहे. याशिवाय अधिक घटना वा वस्तुस्थिती या भक्तमंडळींना माहीत नाही. तरी स्थानाची शंका कोणाचे मनी राहू नये म्हणून महाराजांनी सांगितलेली व ती कै. स. कृ. जोशी यांनी लिहून घेतलेली माहिती खाली देत आहे. ही सर्व वाक्ये महाराजांची आहे.

"गरोदरपणामुळे आईची प्रकृती जड झाली म्हणून वडिलांनी तिला पौर्णिमेच्या वाडीवारीला नेले नाही. वाडीस जाणे झाले नाही म्हणून आई संतापून पाच दिवस उपाशी राहिली. देवासमोरच बसून राहिली. वाडीला पादुकांच्या दर्शनाला येता आले नाही तर इथेच पादुकांचा प्रसाद दिला पाहिजे असं तिनं मनानं ठरवलं. कोणाजवळ बोलली नाही. दोन दिवसांनी वडील वाडीहून परत आले. आईचे उपोषण सुरूच होते. वडील आईला म्हणाले, "राग आमच्यावर आहे का देवावर आहे ?" आई म्हणाली "राग कसला ? देवाने प्रसाद दिलाच पाहिजे. त्याशिवाय पाण्याचा थेंब घेणार नाही."

पाचव्या दिवशी दुपारी १२ वाजण्याच्या सुमारास दंडकमंडलू घेऊन दारात स्वामी उभे राहिले. अंगावर एक छाटी, डोक्यालाही एक छाटी गुंडाळलेली ! कंबरेला लंगोटी ! ! हा अवतार ! हाक मारली.

"उमाबाई....उमाबाई...."

पण उपवासाच्या ग्लानीने ओ दिली नाही. आत्या (कोल्हापूरची ताराबाई पंडित–ही बालविधवा आत्या कुडुत्रीला होती) स्वैपाकाघरात

होती. ती म्हणाली "अग वहिनी बाहेर कोण हाका मारतोय ते बघ की."

मावळण (आत्या) म्हणाली म्हणून आई बाहेर गेली.

"तुला प्रसाद हवा ना ?"

"दिला तर हवा आहे."

अष्टगंधासहित चांदीच्या पादुकांचा चांदीचा करंडा ओटीत घातला. उमाबाईने तो करंडा देव्हाऱ्यात ठेवण्यास शंकरशास्त्रींना सांगितले.

वडील नित्य ब्रह्मकर्म करण्याकरता भोगावतीला जात असत. मरेपर्यंत हा नियम कटाक्षाने पाळला गेला. फक्त शेवटचे चार दिवस मात्र नियम राहिला. देवपूजेचा तांब्या रोज नदीवरून भरून आणायचा तो [illegible]

[illegible]

करंडा देवाजवळ ठेवण्यास सांगितला– मला काही सुचलेच नाही. शंकरशास्त्रींनी स्वामींचा १।२ देवळात तपास केला पण पत्ता लागला नाही. करंड्यात चांदीच्या पादुका होत्या.

त्या दिवशी रात्री स्वप्नात येऊन सांगितले की, आता वाडीस तू येण्याचे कारण नाही. मीच तुझ्या घरी येऊन राहिलो आहे. हे स्वप्न होते पण पादुका खऱ्या होत्या."

श्रीगुरुमहाराजांनी सांगितलेली हकीगत संपली. हा प्रसंग लिहिताना हे कागद हाताशी आले नाहीत. सुदैव एवढेच की या प्रसंगाशी विसंगत नसलेल्या टिपणांचे कागद मिळाले होते. तेव्हा त्या टिपणात ७ दिवस उपवासांचा उल्लेख आहे. कदाचित जुन्या कागदावरील तो

जुना आकडा ५ च असेल पण पाचची शेपटी तुटल्यामुळे मला ७ वाटले. ही चूक प्रसंगाला असत्य ठरवणारी नाही.

वरील हकीगतीवरून प्रसाद पादुकांचे सत्य आपल्यासमोर प्रकर्षाने आले आहे. हीसुद्धा ईश्वराचीच योजना आहे. प्रसाद पादुका कुडुत्रीला मिळाल्या आहेत, वाडीत नव्हे.

संकलक

प्रार्थना

आवाहनं न जानामि न जानामि तवार्चनम् ।
पूजां चैव न जानामि क्षम्यतां जगदीश्वर ॥ १ ॥

अपराधसहस्त्रं च क्रियेतेऽर्हनिशं मया ।
दासोऽयमिति मां मत्वा क्षमस्व परमेश्वर ॥ २ ॥

यदक्षर पदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥ ३ ॥

एवढे जिये महिमेचे करणे ।
ते वाचाबळे वानावे कवणे ।
काइ सूर्याचिया अंगा उटणे ।
लागतसे ॥ १ ॥

तैसे श्रीगुरुचे महिमान ।
अकळते के असे साधन ।
हे जाणोनिया नमन ।
निवांता चि केले ॥ २ ॥